



UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Universitätsbibliothek Paderborn

**Joannis Bonaë, Eminentissimi S. R. E. Titulo S. Bernardi
Ad Thermas Cardinalis Presbyteri Opera Quotquot
hactenùs separatim edita fuerê Omnia**

Bona, Giovanni

Antverpiae, 1677

Liber Primvs. De his quae ad Missam generatim spectant.

urn:nbn:de:hbz:466:1-10805

R E R U M
LITURGICARUM
LIBRIDUO.

JESU CHRISTO FILIO DEI,

Summo & aeterno Sacerdoti,

Joannes ejus miseratione S. R. E. Presbyter Cardinalis.



Reclavit cor meum verbum bonum : Dico Tibi & consecro opera mea Pontifex sempiternae, qui discessurus de hoc mundo ad Patrem, factus Sacerdos tuae victimae, & victima Tui Sacerdotii, Corporis & Sanguinis Tui admirabile sacrificium instituisti. Offero, inquam, Tibi quod Tuum est; neque enim dare Tibi aliquid possum, quod Tuum non sit: neque Tu acciperes, si quid dare vellem, quod à Te non accepissem. Ideò Te adoro, & gratias ago misericordiae Tuae, quia omnia bona mea Tua sunt; nihilque meum est, nisi peccatum & infirmitas & ignorantia, praevaricatoris Aedae miseranda hereditas, jugumque gravissimum humanae captivitatis, à quo solvi numquam potero, nisi Tu à servitute me liberares, discussa caligine & depulsa aegritudine, manu Tua omnipotenti. Tu dixisti, Fiat lux, & facta est lux: cujus fulgore illustratus, has Rerum Liturgicarum Disquisitiones aggressus sum, priscos Ecclesiae Ritus perlustrans, quantum Tu posse dedisti, de cujus plenitudine omnes accipiunt. Intravi ubi aperuisti, asserendo & defendendo quae certa sunt, incerta verò & occulta sollicitè inquirendo, donec Tu, qui hominem doces scientiam, latentem veritatem servis Tuis manifestes. Tuum nunc est, hunc qualemcumque laborem benigno favore prosequi, ut Fideles Tui, ad quorum manus pervenerit, tantum mysterium impensius colant, & profectu accrescente frequentent: reliqui verò, qui sectis adhaeserunt, auspice Te, reducantur in viam, à qua infeliciter aberrarunt. Hoc votum meum est in Te & per Te, Jesu Christe Redemptor mundi, qui omnium desideriorum meorum scopus & meta es, & merces mea magna nimis.

Sf 2

LECTO.

LECTORI.

*Qua occasione, quove consilio scriptus hic liber.
Ejus argumentum & difficultas.*



Aucis me præfari oportet, & tibi, benigne Lector, suscepti operis rationem reddere. Edideram Romæ ante aliquot annos Tractatum de Divina Psalmodia, ejusque causis, mysteriis, & disciplina; deque variis ritibus omnium Ecclesiarum in psallendis divinis officiis. Vidit eum aliquando & pereurrere dignatus est Sfortia Pallavicinus Cardinalis amplissimus, de litteris & de Ecclesia optimè meritis, & ut erat mihi arctissima junctus amicitia ab eo tempore, quo in domo sancti Andreae Societatis Jesu historiam Concilii Tridentini toti orbi notissimam scribebat, protinus urgere me atque compellere cohortatione, imperio, ac quotidiano penè convitio cœpit, ut de augustissimo nostræ Religionis Sacrificio simile opus adornarem, amicè testatus, me in hoc genere aliquid posse. Ego verò tametsi hominem tantæ dignitatis summa veneratione prosequer, multoque difficilius existimarem, id negare quod præcipiebat, quàm efficere; conscius tamen imbecillitatis meæ diu reluctatus sum. Ponderis enim gravissimum, & vix tractabile perhorrescebam, nec audebam opus aggredi longum, perplexum, ac plurimi otii, quo maximè indigebam. Cumque hoc sæculum eruditissimum sit, nimis audaciæ ac temeritatis notam incurrere verebar, si quidpiam in publicum proferrem, quod non esset elaboratum & omni ex parte perfectum. Terrore denique fuerunt inextricabiles difficultates in singulis ritibus divinæ Liturgiæ explicandis, ac è rudibus antiquitatis in lucem proferendis, qui cum profundis tenebris sepulti sint, quædam dumtaxat tenuissima vestigia apud præscos scriptores reliquerunt. In his autem angustis constitutum urgebat quotidie Pallavicinus, adhibitis etiam amicorum auxiliariis copiis, & eorum interposita auctoritate, quorum præceptis refragari nefas erat; donec tandem timorem abjicere, onusque suscipere fatius duxi, quàm deesse obedientiæ, quæ perfecta tunc esse censetur, cum nihil videt, nihil dijudicat.

Quicquid igitur obstabat, patientiâ ac studii pertinaciâ vincere tentans, multa volumina evolvere, & ex iis diligenter excerptere cœpi quæcumque ad propositum argumentum spectare visa sunt: & aspirante divina gratia, tanta mihi sensim rerum congeries parata est, qua exactoris desiderio & expectationi aliqua saltem ex parte satisfacere possem. Jam septimus annus elapsus est à prima operis delineatione, cui cum assidue instarem, nullique parcens labori extremam manum imponere sperarem, longa & molesta correptus infirmitate, & studiis & libris repudium dicere coactus sum. Pristina verò valetudine restituta, aliisque rebus peractis, quæ, quia differri non poterant, me diu occupatum tenuerunt; cum paulisper respirare, & ad intermissa studia redire cœpisssem, mox gravius impedimentum subortum est, quod non solum ab opere perficiendo, sed ferè per annum ab omni librorum commercio avocavit. Nam Beatissimus Pontifex Clemens IX. me nihil tale aut merentem aut cogitantem, à tranquillitate & pace, quibus in Monasterio perfruebar, repente abstractum & avulsam ad fastigium evexit maximæ in Ecclesia digni-

tatis;

tatis; cui cum impar omnino sim, vereor ne vox illa Prophetæ ad me pertineat, *Elevans allisti me.* Vixeram in Religione ab anno XV. ætatis meæ usque ad LX. & agnoscens in me aliquod signum divinæ misericordiæ, optabam mori in nidulo meo, nec diem hominis desideravi, Deus scit. Nunc autem expulsus à jucunditate monasticæ vitæ, rerum exteriorum tumultus patior, quibus assuetus non eram, & omisissis genialibus studiis, ad curas sæculi ejectus sum, à quibus maximè abhorrebam. Ideò in longum protractum opus, seriùs quàm promiseram, editum est.

Cæterùm in eo conscribendo historiæ limites prætergressus non sum. Ex Conciliis & sanctis Patribus, cæterisque Ecclesiasticis atque eruditis Scriptoribus, ex codicibus M. SS. ea dumtaxat delibavi, quæ ad Missæ institutionem, sacrorumque rituum originem spectant: quibus verbis, quo ritu, quo loco, qua hora, quo apparatu, qua lingua olim Missa celebraretur: idemne an diversus omnium Ecclesiarum mos fuerit: quando, quomodo, & à quibus addita quædam & immutata. In quibus explicandis ut certo ordine progrederer, quæcumque pertinent ad Liturgiam duobus libris complexus sum. Primus ea continet, quæ de illa generatim prænosci debent. Alter sigillatim edisserit omnes ejusdem partes ab accessu sacerdotis ad altare usque ad ejus recessum, ut ex subjecto Capitulo indice apparebit. In tanta autem consuetudinum diversitate præscarumque rerum densa caligine nonnulla ex conjecturis deduxi, quædam verò me nescire professus sum, Magni Cassiodori consilium sequutus, qui lib. de Anima cap. 14. ait: *Melius esse in occultis causis confiteri ignorantiam, quàm periculosam sumere audaciam.* Quæ cunctis nota sunt, non nisi leviter tetigi, Lacedæmonios imitatus, quorum est apud Thucydidem lib. 4. illa, quæ semper mihi placuit, sententia, *Non oportere multis verbis uti, ubi pauca sufficiunt.* Quæ magis abstrusa visa sunt, vel ipse fufius exposui, vel fontes indicavi, è quibus possunt curiosi explere sitim.

Partem asceticam opusculo seorsum evulgato pridem exposui. Symbolica explicatio à pluribus haberi potest, qui de illa copiosissimè scripserunt. Scholasticis disputationibus plena sunt ingentia Theologorum volumina. Polemica illi reliqui, qui Missam vindicant à calumniis hæreticorum. Alia fortassis erunt è profundiore sapientia atque uberiori eruditione petenda, quæ me fugerunt carptim & per interstitia scribentem. Norunt autem experti, quàm sit difficile ad hujusmodi lucubrationes redire, postquam ab illis discessum est. Multos quoque nodos vindice dignos superesse agnosco, quos peritioribus solvendo relinquo. Omnium autem in quibus deliqui ab æquis rerum æstimatoribus veniam obtinebo, quia ut præclare scribit Dionysius Longinus, *In magnis labi generosum peccatum est.*

M O N I T I O.

Vix emerfit è pralo hic Liber, cum statim intellexi, displicuisse nonnullis rem non satis intelligentibus, aut in sensum à meo alienum detorquentibus, quod Libro I. Capite XXIII. asserui usum fermentati diu viguisse in Ecclesia Latina. Visum igitur est mihi omnem scrupulum è mentibus illorum tollere, & statum controversiæ clarius explicare. Tres sunt ejus quæstiones. Prima est, an Christus, quando instituit Euchari-

stiam, azymo usus sit, vel fermentato. Secunda, an in utroque valida sit consecratio. Tertia in quo pane convenientius fiat. Hæc tria sunt, quæ magno ardore inter Græcos & Latinos agitata sunt. Ego autem ad I. asserui cum omnibus Orthodoxis Christum in ultima cæna azymum consecrasset. Ad II. quoque dixi validam esse consecrationem tam in azymo, quam in fermentato. Ad III. affirmo convenientius omnino esse in azymis conficere, & Christi exemplum sequi. Dixi tamen ex facto Christi non concludi, ita necessario faciendum: nam Orientales fermentato utuntur, præcipientibus Apostolicis Constitutionibus, ut singule nationes suum ritum servent. An verò Ecclesia Latina aliquando fermentato usa sit, res facti est, nullo modo ad dogma pertinens, sed ad ritum, qui mutationem & novitatem admittit, ut Lib. I. Cap. VI. §. 1. ostendo. Cum itaque in hoc Libro propositum mihi fuerit, historiam scribere, quæ soli auctoritati inimitur, ea tradidi, quæ apud præscos Scriptores inveni. Obsecro autem viros doctos, ut primò observent, me passim uti nominibus opinionis & conjecturæ: tum dixi, Me paratum esse certiora docentibus statim & ex animo consentire: & in fine Lib. II. Lectores precatus sum, ut si quid incautiùs scripsi, ignoscant, corrigant, & emendent. Rem ergò gratissimam facient, si prolatis ex antiquitate testibus amicè ostenderint me errasse. Deinde observare debent, quod initio §. 7. dico, Apostolos panem consecrasset, qualem in domibus fidelium reperiebant, non dico fermentatum, sed qualem reperiebant, sive azymum, sive fermentatum; præsertim apud Hebræos, qui certis diebus azymis utebantur: quæ in re Arcudio consentio, qui lib. de sacram. cap. 3. ait verisimile esse, Apostolos pro varietate locorum, gentium, & temporum, modo azymo, modo fermentato usos fuisse. Et §. 3. dixi, quod sæviente persecutione Azymum semper habere non poterant: ergo pro certo pono aliquando habuisse. At inquirunt me multa congerere ad probandum, quod usus fermentati per octo sæcula perstitit in Ecclesia Occidentali. Fateor, sed non excludo usum azymi: nam veterum Patrum & Historicorum testimonia, quæ profero, non nisi pro suis Ecclesiis & provinciis & temporibus probant. Nec adeo Dialecticæ sum ignarus, ut nesciam argumentum ab Inductione non concludere necessario, nisi omnia singularia sufficienter enumerentur, quod difficillimum est. Denique nunquam dixi, Ecclesiam aliquo præcepto usum fermentati universaliter decrevisse: quod tamen asseveranter dicunt Principes Theologorum, S. Thomas à me citatus §. 5. Sanctus Bonaventura 4. sent. dist. II. art. 2. quæstione 1. Scotus ibidem quæstione 6. Durandus quæstione 4. & his antiquior Alensis p. 4. de sacr. Euchar. quæst. 10. memb. 4. art. 1. §. 3. narrantes historiam Ebionitarum, de cujus fide ago eodem §. 5. Et hunc usum docent, donec viguit illorum hæresis, ubique permansisse. Ergo usus fermentati, ut isti asserunt, eo tempore communis fuit, & ab earum opinione ego non discrepo, nisi quod eundem usum in quibusdam locis ad plures annos extendo. Omitto plura, nam hominibus eruditissimis, & bonæ voluntatis ista sufficiunt: aliis nec integra volumina satisfaciunt. Hanc autem paginam claudio præclaræ Quintiliani sententia, quæ S. Hieronymus in casu non dissimili usus est. Felices artes, si de iis soli artifices judicarent.

Imprimatur. Si videbitur Reverendissimo Patri Magistro sacri Palatii Apostolici.
J. de Angelis Archiepisc. Urbini Vices-gerens.

RERUM Liturgicarum libros ab Eminentissimo & Reverendissimo D. Joanne Bona Cardinali compositos, honoris causa jussu perlegi eximie pietatis, doctrinæ, & eruditionis refertos, & quos Religiosissimus quisque inoffenso decurrat pede, tum ob facundiam, perspicuitatem, ordinem, elegantiamque dignissimos qui diu multumque expectati, magno Ecclesiæ bono & Eminentissimi nominis ornamento proferrantur in lucem III. Kal. Decembris M. D. C. LXX.

Imprimatur. Fr. Hyacinthus Libellus sacri Palatii Apostolici Magister.

RERUM

R E R U M LITURGICARUM

LIBER PRIMUS.

De his quæ ad Missam generatim spectant.

CAPUT I.

De Missæ nomine, ejusque origine. Non esse Hebraicum, Græcum, aut alterius idiomatis, sed Latinum. Rejiciuntur quorundam opiniones. Quædam obiter de Agapis veterum Christianorum. A duplici missione Missæ nomen deductum.

I. **D**E Missæ sacrificio clarè & strictim disceptaturo prima statim occurrit de nomine difficultas; sunt enim nomina indicia rerum, & ut Epictetus apud Arianum, lib. 2. cap. 17. auctor est, principium eruditlonis est intelligentia vocabulorum. Quidam Doctores Hebraicæ antiquitati nimium addicti Hebraicum nomen esse putant ex Deuteronomii cap. 16. vers. 10. ubi vox *Missah* reperitur, quæ oblationem significat. Quam sententiam mordicus sustinent Joannes Reuchlinus lib. 2. *hebraicarum Eruditionum*; Claudius de Sainctes in *præf. ad Liturgias Patrum*; Baronius ann. 34. numer. 59. Genebrardus de *Liturgia Apostolica* cap. 7. Antonius Demochares adversus Misoliturgos tom. 2. cap. 1. & alii istorum asseclæ, qui nullo suffulti veterum testimonio asserunt, Apostolos ab Hebræis, Latinos à Petro Principe Apostolorum Missæ vocabulum accepisse, ac si nihil antiquum, nihil catholicum foret, nisi hebræo nomine insignitum. Sed ut optimè Bellarminus observat, lib. 1. de *Missæ* cap. 1. si vox ista Hebraica in usu Aposto-

lis fuisset, eam certè retinuissent etiam Græci & Syri, atque aliæ nationes, ut retinuerunt alias similes, ut *Amen, Alleluja, Sabbaoth, O sanna, Sathan, Sabbatum, Pascha*. Vocabula enim Hebraica per Græcos ad nos devenerunt; cum ipsi etiam Apostoli, & primi Ecclesiæ Doctores Græcè scripserint. Porro apud Græcos nulla est mentio hujus vocis, neque apud Patres Hebraicæ linguæ peritos, Origenem, Epiphanium, Justinum, Hieronymum, quod certè admirandum videri posset, si ex Hebræis ad Christianos illa vox emanasset.

II. Aliam hujus nominis originem proponit Genebrardus *libri citati* cap. 3. ex Græca voce *Myesis* à verbo *Myeo*, quod est doceo, instituo, & spiritualiter initio: & significat propriè initiationem, seu mysticam doctrinam; quæ per divinam inspirationem in abdito mentis percipitur sine humano magisterio; ut docet Cordearius in *Onomastico Dionysii*: hinc autem ait Genebrardus derivatum forsitan esse nomen Missæ mutatâ terminatione, quæ secundùm diversitatem linguarum variari solet. Nam Græci, inquit, hanc vocem sic pronunciant *Myssis*; undè mutata terminatione Missa à latinis deduci potuit. At hæc levissima Genebrardi conjectura est, tanti viri doctrinâ & eruditione profusè indigna. Neque obstat, quod apud quosdam Græcos scriptores aliquando vox *Missæ* legatur, ut apud Constantinum in *Tacticis*, quem Joannes Mevsius citat in *glossario Græco-barbaro*; hi enim recentiores sunt post annum Christi millesimum, & hanc vocem
sic.

sicut & alias, à Latinis acceperunt, & alio sensu usurpant, præsertim scriptores Tactici, qui eâ pallim utuntur pro precibus, quas in exercitu milites Christiani mane & vespere recitabant.

III. Tertia & singularis hac de re opinio est vici doctissimi Gabrielis Albaspinæi, qui lib. 2. de Sacram. Euchar. cap. 3. rejectis aliorum etymologiis Missam dici autumat à nomine Mess, quod apud gentes septentrionales significat festum sive congregationem. Quia verò populi, ut sacrificio intersint, in unum adunantur, idèd Missæ nomen ipsi sacrificio inditum arbitratur. Ut autem probet, Missæ nomen pro festo accipi, & pro populi adunatione, multa congerit ex Capitularibus & Conciliis Franciæ, sed ex illis potius deducitur, Missæ nomen ad festum & conventum populi denotandum translatum fuisse, ut ex his, quæ Capite sequenti num. V. dicemus, manifestè patebit. Nec verisimile videtur, quod à gentibus septentrionalibus Missæ nomen emanare potuerit, quia cum seriùs ad eas Evangelii prædicatio pervenerit, illud potius ab illis acceperunt, à quibus fidei mysteriis imbuti sunt. Joannes Lydius in Glossario Latino-barbaro vocum, quæ reperiuntur in Epistolis Nicolai Clemangii, Missa, inquit, Mess, mercatus, nundinæ. Cur verò Missæ nomen nundinis tributum fuerit, commodius dicam capite sequenti.

IV. His explosis, quarta sententia, eaque vera & indubitata stabilienda est, Missæ vocabulum latinum esse à mittendo dictum. Est enim Missa idem ac milio, sicut remissam pro remissione dicebant Antiqui. Tertullianus lib. 4. adversus Marcionem cap. 18. Diximus de remissa peccatorum. Cyprianus de bono patientiæ: Dominus baptizatur à servo, & remissam peccatorum daturus ipse non dedignatur lavacro regenerationis corpus abluere. Optatus Milevitanus lib. 1. Non potuit in remissam peccatorum tingi. Victor Tunonensis in Africa Episcopus lib. de Pœnitentia cap. ult. Merebimur remissam omnium peccatorum. Hujus autem appellationis causam non omnes eandem tradunt. Quidam volunt Missam dictam à mittendo, quod olim fieret ex donis à populo missis, & in unum collatis, quæ expositio Sectariorum est, Missam cum Agape, seu convivio Christianorum confundentium. Erat autem Agape convivium publicum, quod in Ecclesia post sumptam Eucharistiam fieri solebat ad mutuam charitatem fovendam, & ad pauperes refo-cillandos. Hieronymo adscripta Commentaria in Epist. 1. ad Cor. cap. 11. In Ecclesia conve-

nientes oblationes suas separatim offerebant, & post communionem quæcumque eis de sacrificiis (de his nimirum, quæ quisque obtulerat) supersuisissent, illic in Ecclesia communem cœnam comedentes, pariter consumebant. Et Chrysostomus in eadem Epistolam hom. 27. Statis diebus mensas faciebant communes, & peracta synaxi, post Sacramentorum communionem omnes commune inibant convivium, divitibus quidem cibos adferentibus, pauperibus autem & qui nihil habebant etiam vocatis, & omnibus communiter vescentibus. Oecumenius quoque in ipsam Pauli Epistolam; Præcipuis diebus sive festis, post sacrorum mysteriorum participationem, agebantur communes cœna, præparantibus illas divitibus, ac pauperes invitantibus. His verò testimoniis diversam fuisse Agapen à Sacrificiis evincitur: idque etiam probat Pamelius ex pluribus Tertulliani Textibus ad cap. 39. Apologetici, quo in loco magnus ille Africanus elegantissimè Agapen describit. Quædam dumtaxat decerpo, quia parerga hæc sunt. Cœna nostra de nomine rationem sui ostendit; Vocatur enim Agape, id quod dilectio penes Græcos est. Quantiscumque sumptibus consistet, lucrum est pietatis nomine facere sumptum. Siquidem inopes quoque refrigerio isto juvantur. Non prius discumbitur, quam oratio ad Deum prægustetur. Editur, quantum esurientes capiunt: bibitur, quantum pudicitia est utile: ita saturantur, ut qui meminere etiam per noctem adorandum sibi Deum esse: ita fabulantur, ut qui sciunt Dominum audire. Equè oratio convivium dirimit, inde disceditur, non in catervas casonum, neque in classes discursationum, nec in eruptiones lasciviarum; sed ad eandem curam modestia & pudicitia, ut qui non tam cœnam cœnaverint, quam disciplinam. Ad hæc eadem convivia respexisse puto Plinium Juniorem, cum in Epistola ad Trajanum de Christianorum cœtibus differens ait: Coeunt ad capiendum cibum, promiscuum tamen & innoxium. Triplex autem erat Agape, Natalitia, Funeris & Connubialis, quas commemorat Nazianzenus in carmine de diversis vitæ generibus hoc disticho:

Non Epulum natale adiens cum pluribus, aut quod
Funereum est, vel quod connubiale petens.

Solitas quoque exhiberi in dedicationibus Ecclesiarum Gregorius Magnus testatur, lib. 1. epist. 54. ad Petrum Subdiaconum, & lib. 9. epist. 71. ad Mellitum Abbatem. Agunt de iisdem passim antiqui Patres quos refert Jacobus Bossius lib. 6. Romæ subterraneæ cap. 27, & Concilium Gan-

Gangrense anathemate perfringit illos, qui eas spernebant. Postea ob luxum, dissensiones, & alios abusus, qui sensim irrepserant, sublatae sunt, ut scribit Augustinus *lib. 6. confess. cap. 2. & epist. 64.* & ab Oriente quidem eas proscripsit Synodus Laodicensis, ab Africa verò tertia Carthaginensis, à Gallia Aurelianensis secunda, & Cabilonenfis.

V. Aliis placuit Missam dici, quasi *transmissam*, eò quod populus per ministerium Sacerdotis preces & oblationes ad Deum transmittat. Stephanus Eduensis *lib. de Sacram. Altaris cap. 28.* Hac salutatione, nempe *Ite Missa est*, momentur altantes recedere, quia missa est hostia: Propterea ministerium Sacrosanctum Missa nuncupatur. Petrus Cluniacensis *lib. 2. miracul. cap. 28.* Sacrificium offertur, quod ex usu jam veteri tracto nomine, quia Deo mittitur, Missa vocatur. Rupertus Abbas *lib. 2. de div. off. cap. 23.* Sacrosanctum altaris ministerium idcirco Missa dicitur, quia ad placationem inimicitarum, quae erant inter Deum & homines, sola valens & idonea mittitur legatio. D. Thomas *tertia P. qu. 83. art. 4. ad 9.* In fine Missae Diaconus populum licentiat dicens: *Ite Missa est*, scilicet hostia ad Deum per Angelum, ut scilicet sit Deo accepta. Alio sensu Magister sententiarum *lib. 4. dist. 13.* Missam à mittendo dictam asserit, quod Angelus à Deo mittatur, ut assistat Sacrificio. Nicolaus Beguinius Rhemenfis *lib. 3. de Paschate cap. 3.* à mittendo derivatam ait eo sensu, quo Christus à Patre missus dicitur: quia haec hostia & à Deo Patre primum ad nos salutis nostrae causâ missa est, & eandem ejus quoque causâ ad eundem rursus mittimus. Alcuinus *lib. de div. officiis cap. 40.* aliam rationem commemorat, quia nos mittit ad Deum.

VI. Alii denique, quorum non ambigimus verissimam esse sententiam, à missione seu dimissione populi, Missae nomen ortum esse asseverant, ita ut Missa idem sit ac missio populi & licentia discedendi. Audiendus primo loco Avitus Viennensis Archiepiscopus, qui circa finem quinti saeculi, & initio sexti floruit. Is epist. 1. ad Gundobadum Burgundionum Regem, non missum facitis, inquit, nihil est aliud quam non dimittitur. A cujus proprietate Sermonis in Ecclesiis, palatibusque, sive praetoribus Missa fieri pronuntiat, cum populus ab observatione dimittitur. Nam genus hoc nominis etiam in secularibus auctoribus, nisi memoriam vestram per occupationes lectis desueta subterfugit, invenietis. Hac Avitus, qui non exprimit

saeculares auctores, apud quos nomen Missae hoc sensu reperitur. Mihi verò occurrunt, Cicero, qui in fine Philipp. 5. placere dixit, *legiones bello confecto missas fieri*: & Suetonius in Caligula capite 25. ubi agens de Lolliæ Paulina, quam in uxorem duxerat, *Brevi, ait, missam fecit*, hoc est, dimisit. Porro verbis Aviti nihil efficacius ad supra memoratos scriptores redarguendos, qui Missae nomen exoticum fingunt & aliunde derivant. Missio autem in veteri ecclesia duplex erat: una post Evangelium & Sermonem, quando Catechumeni, infideles, poenitentes, & alii, quibus vetitum erat Sacramentorum participationi interesse, à Diacono dimittebantur hac voce, *si quis est Catechumenus, exeat foras*: vel ut dicit Gregorius *lib. 2. Dialog. cap. 23. Si quis non communicat, det locum*: & haec dicebatur Missa seu missio Catechumenorum, de qua ex professo agam infra Cap. XVI. Altera erat Initiatorum, cum re divina peracta eos Diaconus dimittebat dicens, *Ite Missa est*: & haec Missa Fidelium vocabatur. Isidorus *lib. 6. originum c. 16.* Missa tempore sacrificii est, quando Catechumeni foras mittuntur, clamante Levità, *si quis Catechumenus remansit, exeat foras*: & inde Missa. Subscribit Isidoro iisdem verbis Rabanus Maurus *lib. de instr. Clericorum cap. 32.* Florus Magister, & Remigius Antiodoren. in fine expositionis Missae, *Missa, inquit, nihil aliud intelligitur, quam dimissio, id est absolutio, quam celebratis omnibus tunc Diaconus esse pronuntiat, cum populus à solemnibus observatione dimittitur*: quae verba ab Alcuino transcripserunt S. Gregorius in libro Sacramentorum feria sexta pascheves: *Deinde communicat ipse, & omnis clerus, & fiat Missa.* Ubi Pamelius ad marginem adnotavit. *ex postrema hac clausula colligere est, cur Missa nuncupetur, nempe à dimittendo populo.* Menardus & ordo Romanus ibidem sic legunt: *& communicant omnes sub silentio, & expleta sunt universa.* Cassianus *lib. 11. Instit. c. 15.* vanitatem describens cujusdam solitarii, qui in cella sua quasi in Ecclesia Sacrum agebat, tum, inquit, quasi Diaconus Missam Catechumenis celebrabat. Hugo Victorinus *l. 2. de Eccles. officiis c. 41.* Dicit Diaconus, *Ite Missa est, quasi revertimini ad propria.* Ab hac missione, id est, dimissione, Missam dicunt appellari. Bernoldus Presbyter Constantiensis in expositione Ordinis Romani apud Cassandrum in *Liturgiis c. 26.* Missam ideo appellari dicimus, quia lecto Evangelio foras mittuntur ex pronuntiatione Diaconi, qui minime essentur do vel communicando non poterant intere se sacramentis

mensis divini Mysterii. Callianus lib. 3. Infit. c. 7. mores describens veterum Monachorum ait, illum qui ad diurnam orationem non occurrebat, priusquam primus psalmus finiretur, non audere oratorium introire, sed Congregationis Missam pro foribus praestolari, hoc est, dimissionem Monachorum peracto officio. Et ibidem *cap. 11.* ait die Dominico unam tantum Missam; hoc est, dimissionem ante prandium celebrari: quia nimirum semel tantum conveniebant, & officia quae ante prandium dici consueverant, sine intervallo & dimissione uno contextu simul cum solemnibus sacrificiis recitabant. Apud Goldastum tom. 2. rerum Alamannicarum extat interpretatio barbaricorum Keronis Monachi S. Galli, qui ait; *Missā, quia mittitur populus.*

Possent paginas late implere aliorum testimonis, sed ex allatis satis constat, Missam à missione dici, & populi dimissionem significare. Frustrā nititur Genebrardus hanc Missam etymologiam convellere quasi nimis frigidam, & modicæ reverentiæ erga tantum mysterium: cum enim doceat Plato in Cratylō, nomina ex propria rei nota deducenda esse, inconveniēti, inquit, foret Augustissimum Sacrificium à minima sui parte vel accidente nuncupari. Sed Genebrardus nimis adductus fuit rebus Hebraicis, & fortasse non legit Aviti, & aliorum quos supra citavimus testimonia, quae si vidisset, eorum procul dubio auctoritati cessisset: neque enim credibile est, viros sapientissimos temerè, & sine ratione tale nomen Divino Sacrificio imposuisse; cum praesertim nullum sit, quo ipsum, utpote ineffabile, exprimere valeamus. Facile etiam diluitur quod objicit Albaspinæus, tribus nimirum primis saeculis Missae nomen inauditum fuisse, cum tamen essent dimissiones; nam primò non admittimus Missae nomen post tertium Saeculum coepisse, de qua re Capite III. agendum erit: deinde nomina posteriora sunt rebus, & illis jam existentibus, vel ex ipsarum naturā, vel ex circumstantiis, vel ab aliquo eventu imponuntur.

CAPUT II.

De multiplici nominis Missae significatione.

Olim pro Collectis & Lectionibus, & pro divinis officiis usurpatum. Quo sensu ad dies festos, & ad omnes populi conventus translatum. Cur veteres plurali numero Missas dixerint. Quid sit Missas tenere.

I. Perit rerum cognitio, si nomen ignoratur, à noscendo enim dictum est nomen, quasi notamen & index rei quam designat, ut docet Isidorus *lib. 1. Orig. cap. 7.* Quia verò nonnunquam ad plures res significandas idem nomen adhibebimus, exactam rei notitiam habere non possumus, nisi praenoscamus ad quid primitus ipsum nomen constitutum vel excogitatum fuerit, & qua ratione ad ipsius participationem aliae res admittae sint: nam ut praclare Maximus Martyr ait disputans adversus Pyrrhum; *Dicere aliquid, nec eius quod dicitur varias significationes discernere, nihil aliud est quam confundere.* Optimè quoque Ptolemaeus *lib. de iudicandi facultate* docuit, utiles esse dissertationes, quae dictionem explicant, non sui ipsius causā, sed quia ad reddendum de re iudicium conferunt. Quia igitur in Missa nomine multiplex significatio reperitur, de singulis aliquid dicendum est, ne quis nominis aequivocatione deceptus à vera rei, de qua agitur, intelligentiā aberret.

Communi autem & primigeniā significatione accipitur primò pro missione, ut in Concilio Carthaginensi quarto, can. 84. *Episcopus nulli prohibeat usque ad Missam Catechumenorum, id est, usque ad missionem, seu dimissionem, & expulsionem Catechumenorum, neque Haereticum, neque Judaeum, neque Gentilem ecclesiam ingredi, & audire, verbum Dei.* Eodem sensu Callianus *caput 13. lib. 2. Infit.* sic inscribit, *quare post Missam nocturnam, videlicet post missionem Monachorum à nocturnis officiis, dormire non oporteat: & cap. 15. sic, qua lege modestiae post Orationum Missam unusquisque ad suam cellulam redeat.* Sanctus quoque Benedictus in Regula *cap. 17. Post expletionem trium psalmorum, recitetur lectio una, versus, & Kyrie eleison, & Missae sint, & in fine. Kyrie eleison, & benedictio, & sicut Missae.* Quam phrasim, ut patet, à Calliano mutuatus est, & ipse supra explicavit *cap. 12. ubi agens de matutinis Laudibus, Canticum, inquit, de Evangelio, Litanis, & Completum est: & in fine cap. 9. supplicatio Litanis id est Kyrie eleison, & sic finiuntur vigiliae nocturnae.* Ita cum Diaconus dicit, *Ite Missa est,* sensus est dimissionem esse congregationis, licere omnibus abire.

Secundo accipitur pro lectionibus, & precibus, quae ab initio Liturgiae usque ad dimissionem Catechumenorum expletur: qua acceptione Concilium Valentinum *c. 1.* sancivit, ut

ut Sacrosancta Evangelia Missa Catechumenorum post Apostolum legerentur.

Tertio pro illa parte Liturgiæ, quæ est ab offertorio usque ad finem, & dicitur *Missæ Fidelium*. Hoc sensu Missæ nomine utitur Cæcilius Arelatensis Hom. 12. his verbis: *si diligenter attenderitis, cognoscetis quia non tunc fiunt Missæ, quando divine lectiones in Ecclesia recitantur; Sed quando munera offeruntur, & corpus, vel sanguis Domini consecratur. Nam lectiones sive Propheticas, sive Apostolicas, sive Evangelicas etiam in domibus vestris aut ipsi legere, aut alios legentes audire potestis: Consecrationem verò corporis, & sanguinis Christi non alibi, nisi in domo Dei, audire vel videre poteritis.*

II. Quarto sumitur Missa in Concilio secundo Milevitano cap. 12. pro collectis sive orationibus, quæ in Missæ sacrificio legi solent. *Placuit ut preces, vel orationes, seu Missæ, quæ probate fuerint in Concilio, ab omnibus celebrentur.* Eodem sensu Missæ nomen usurpatum à S. Benedicto, Smaragdi Abbatis opinio est in expositione Regule S. Benedicti ad illa verba cap. 17. *& fiunt Missæ, & Missæ sint.* Missarum enim nomine Collectas intelligit sive orationes, quæ in fine officii à Sacerdote dicuntur, quas ideo Missas dici putat, quia Deo mituntur. Confessit Smaragdo vir doctissimus Hugo Menardus in notis ad cap. 23. & 24. concordie Regularum, qui huc trahit Cassianum lib. 2. cap. 7. ubi eos reprehendit, qui necdum bene finito psalmo in orationem procumbunt ad celeritatem Missæ propterantes, hoc est ad finem officii, ut Alardus Gazæus Cassiani Scholiastes bene interpretatur, non ad *celebritatem Missæ*, id est ad recitationem collectæ, quæ post Psalmos recitatur, ut minus probabiliter legit & explicat Menardus. Trahit huc etiam Isidorum & Tetradium in suis Regulis, quos aliter intelligendos esse mox demonstrabo. Quod verò atinet ad S. Benedictum, manifestum est, ibi Missarum nomine dimissionem indicari, formulâ tunc temporis in divinis officiis usitatâ. Quod si de oratione locutus fuisset, eam proculdubio expressisset, sicut expressit *Kyrie eleison*, & orationem Dominicam. Porro Collectæ S. Pater mentionem facit c. 11. sub nomine benedictionis, cum statuit, lecto Evangelio, & data benedictione incipiendos esse Matutinos. Reliqua officia oratione Dominicâ concludi voluit, ut latius tradidi in tractatu de Divina P. I. iodia cap. 16. §. 17. n. 2.

III. Quinto S. Aurelianus Arelatensis Episcopus

in Regula Monasterii, quod iussu Childberti Regis Arelate constructum fuit, modum psallendi præscribens ait: *Sexta feria post Nocturnos due Missæ fiunt in estate, in hieme tres. Nam Dominica omni tempore, & in estate, & in hieme post Nocturnos sex Missæ fiunt. Si verò evenerit, ut tardius ad vigiliis surgatur, quantum Abbati visum fuerit, tantum legatur. Quando signum fecerit, qui legit sine morâ consurgat, ut canonicus Missarum numerus possit impleri. Et infra. Quotidie ad librum facite Missas tres. Vnus Frater legat paginas tres, aut quatuor, & fiat oratio. Iterum legat tantum, fiat alia oratio. Tertio legat idem tantum, & surgite, dicite Antiphonam de Psalmis in ordine, postea respensum, deinde Antiphonam. Iterum legat alius Frater, & sic impletis tribus Missis dicite Matutinos canonicos. Et paulo post. In Natali Domini, & in Epiphania dicite unum Nocturnum, & facite sex Missas de Esaia Propheta; iterum dicite secundum Nocturnum, & legantur alie sex de Evangelio. Et mox. In Martyrum festivitatibus tres aut quatuor Missæ fiunt: primam Missam de Evangelio legite, reliquas de passionibus Martyrum. Hic luce clarius constat Missam accipi pro lectione; quo sensu quoque eadem voce utitur S. Cæcilius in sua Regula dicens: *Omni Dominica sex Missas facite, primam Missa semper Resurrectio legatur: perfectis Missis dicite Matutinos.* Itemque in sua Regula Tetradius, ubi ait, *Duos Nocturnos faciunt, & tres Missas, quæ evidentissimè lectiones sunt, non autem Collectæ, ut patet Menardus.* Quare autem ab istis Patribus Missæ nomen lectionibus tributum fuerit, non est facile explicare, nisi dixerimus, ex eo desumptam nomenclaturam, quia dum illæ leguntur, psalmodum decantatio dimittitur: quæ expositio est Benedicti Hæstreni *Disq. Monastic. l. 7. tr. 8. disq. 5.* ita ut lectio sit quædam dimissio, seu intermissio Psalmorum. Obscurior est Isidori sententia, qui cap. 7. suæ Regule ait: *In quotidianis officiis vigiliarum primum tres psalmi canonicè recitandi sunt: deinde tres Missæ Psalmorum, quarta Cantorum, quinta matutinarum officiorum. In Dominicis verò diebus, vel festivitatibus Martyrum, solemnitate causa, singula superaddantur Missæ.* Neque enim satis percipio, de quibus Missis hic sermo sit: an videlicet tres Missæ psalmodum sint tres orationes post singulos psalmos, ut Menardus exponit, an tres lectiones tribus psalmis correspondentes, ut censet Hæstrenus: an potius Missam Psalmorum, deinde Cantorum, tum Matutinarum ille vocavit totum complexum ex psalmis, & lectionibus*

quæ nunc sunt primum, secundum, & tertium Nocturnum, & Laudes. Nisi forte tres Missæ psalmodiarum sint totidem eorundem, tum Canticorum, & Laudum sub una conclusione modulationes, quæ ideo dicantur Missæ, quia post singulas sit quædam quasi dimissio, & interruptio. Id sane non improbabile ex eo mihi videtur, quod in eodem capite disertis verbis orationum & lectionum meminit: in vigiliis autem Missas, sive interruptiones proximas varietatis causâ statutas, ex ipso contextu non obscure colligimus: *Ut servorum Dei mentes diversitatis oblectamento exerceantur, & ad laudem Dei sine fastidio exeantur.*

I V. Sexto solet Missa pro divino officio interdum accipi, ut in Concilio Agathensi cap. 30. ubi statuitur, quod in conclusione matutinarum, vel vespertinarum Missarum post hymnos capitella de psalmis dicantur, & plebs collecta oratione ad vespem ab Episcopo cum benedictione dimittitur. Callianus loco supra citato, *Quare post Missam Nocturnam, id est, post nocturnum officium, dormire non oportet: & rursus, Missa canonica celebrata, id est, Hora, sive officio.* Petrus Diaconus in suis ad Callianum alphabeticis Annotationibus, Missa, inquit, pro quacumque synaxi, sive congregatione, quam Monachi publicè orandi causâ faciebant, apud Callianum sumitur, nempe tertia, sexta, nona, & aliis, sive noctu fieret, sive interdiu. Regula cujusdam Patris cap. 30. *Duodecim psalmi in nocturnis conventibus cantabuntur præter illam Missam, quæ celebratur in ortu Solis:* id est præter officium Primæ.

V. Septimo, quia Missa actio præcipua est, quæ in die festo peragitur, ideo nomen Missæ pro ipsa festivitate à mediæ ætatis scriptoribus passim usurpatur, apud quos Missa S. Martini, vel S. Joannis idem est, ac festum S. Martini, vel S. Joannis. Ivo Carnotensis in Decreto p. 15. cap. 190. Et si totam Quadragesimam ante Missam S. Joannis implere non potest, post Missam impleat, id est, post festum, & infra permittens in quibusdam festivitatibus aliquam publicè poenitentibus indulgentiam, inter ceteras numerat Missam S. J. Baptiste, & S. Mariæ. In concilio Pistensi sub Nicol. 1. c. 3. communi placito constitutum, ut usq; ad Missam S. Remigii, id est *Kalendas Octobris*, spatium habeant. Heraldus Turo-nensis Archiepiscopus in suo Capitulari c. 61. agens de festivitatibus anni in quibus ferari oportet, Missam recenset S. Joannis Baptiste, Apostolorum Petri & Pauli, S. Martini, S. An-

dreæ. Eginardus Abbas ep. 23. *Voluntas circa Missam S. Martini ad palatium venire.* Frodoardus in Chronico an. 921. *Facta pactione usque ad Missam S. Martini, & an. 945. Circa Missam S. Joannis Hugo Dux placium cum Rege habuit.* Aimonius l. 5. cap. 34. Refectiones commemorat in Missa S. Germani. Annales Bertiniani an. 877. *Riechilde veniens ad Ludovicum in Missa S. Andree attulit ei præceptum.* Idem frequentius reperitur in Capitularibus Caroli Magni, & Ludovici Pii, ut l. 2. c. 18. *Spatium usque ad Missam S. Martini dare decrevimus, & cap. 29. edicit, ut pontes ad Missam S. Andree restaurati sint.* In edicto quoq; Pistensi in Capitulari Caroli Calvi sec. 31. §. 51. *Qui* *lucrum de vineis in illis partibus promeruerit,* *ocho dies post Missam S. Remigii sibi provideat, & si necesse illi fuerit ad Missam S. Martini ad suum conductum redeat.* In Appendice to. 2. *Scriptorum historia Francorum Andree du Chesne extat epistola cujusdam Catuphi ad Carolum Magnum, in cuius fine eum hortatur, ut cum consilio Synodi Francorum celebrari constituat in Regno suo Missam S. Michaelis, & passionem S. Petri.* Eandem ob causam ad quemcumque populi cœtum, sive congregationem indicandam Missæ nomen translatum legimus, quia populi multitudo nunquam frequentius solet in unum congregari, quam ut Missæ sacrificio intersit. Hinc apud Baronium a. 519. in Indiculo, seu Relatione de scelere Thessalonicensium, statuerunt Episcopi, ne quis Missas foras Civitatem teneret, ut multitudo esset futurae seditioni congregata. Hinc etiam Germanis, teste Kiliano in Dictionario, *Francfurter Messe, Strasburger Messe,* idem est, ac nundinæ Francfurti, & Argentorati; quæ nominatio, ut Joachimus Vadianus ait lib. 1. de veteribus Germaniæ Monasteriis, inde nata videtur, quia multis in locis statæ, & annuæ nundinæ festis diebus annectuntur, idque ob populi frequentiam ad Missas celebriores confluentis.

VI. Octavo tandem sumitur Missa pro tota divini Sacrificii celebratione, quatenus utramque comprehendit Catechumenorum, & Fidelium: quæ acceptio adeo in ore omnium communis est, ut recentiores vix aliam agnoscant hujus nominis significationem. Hinc errandi occasionem accepit magni nominis Theologus, qui solum nostri temporis usum attendens, quoties apud Callianum, & S. Benedictum Missæ nomen invenit, de missæ sacrificio intellexit: ex quo sequeretur, pluries in die, imò etiam post prandi-

um sacrificia olim à Monachis oblata; quia etiam post Vesperas, & post Completorium S. Pater Benedictus sua illa phrasi utitur, & *Missa sunt, & Missa fiant*. Hoc autem errore nihil absurdius. Porro apud Antiquos Missa, & Missarum solemnità plurali numero sepius quam singulari legentibus occurrunt; vel quia duplex erat Missa Catechumenorum, & Fidelium; vel quia Missa nomine omnia divina officia, omnemque Sacramentorum administrationem intelligebant. Ideò S. Benedictus in *Regula cap. 60.* loquens de Sacerdotibus, qui in Monasterio ad habitum, & professionem recipiebantur, ait, *Concedatur ei post Abbatem stare, & benedicere, & Missas tenere*; id est sacrum celebrare, & Sacramenta administrare. In quibusdam Editionibus legitur *Missa canere*, sed vera lectio est, & phrasis in Ecclesia usitata, *Missa tenere*. Conc. Agathense c. 21. Si quis extra parochias Oratorium in agro habere voluerit, ut ibi *Missa teneat*, iuxta ordinationem permittimus. Concilium Bracharense primum c. 16. Si quis feria quinta, quæ vocatur cena Domini, *Missa non tenet*, anathema fit. Est autem *Missa tenere*, & eas celebrare, & eis interesse, ut in præcitato Concilio Agathensi cap. 47. *Missa die Dominico secularibus totas tenere* speciali ordinatione præcipimus.

CAPUT III.

Missa nomen antiquissimum. A quibus primo usurpatum. Epistolis Decretalibus ab Isidoro collectis, qua fides habenda. De variis Missa nominibus. Dicta à Latinis Collecta, Dominicum, Agenda, Communio, Oblatio; à Grecis Liturgia, Mystagogia, Synaxis, Telete, Anaphora, Prospora, Oeconomia. Tertulliani de Missa Sacrificio circumscriptiones.

IS de nomine Missa, ejusque notatione prælibatis, ejusdem nominis antiquitas disquirenda est. Putat Baronius anno 34. n. 59. natam hanc vocem simul cum Ecclesia, & à primis ejus post Christum Fundatoribus Petro & Paulo, ex Hebraicis fontibus Romanis traditam: qua etiam usum fuisse ait Jacobum fratrem Domini, & Episcopum Hierosolymorum in sua quam posteris reliquit Liturgiâ. Sed pæce tanti viri, utrumque, quò nititur, fundamentum falsum est. Nam Missa non est nomen Hebraicum, ut supra diximus; & ut concedamus legitimam

esse Jacobi Liturgiâ, quod suo loco examinabitur, nomen Missa non Jacobi, qui græcè scripsit, sed latini interpretis est: nec usquam Græci Scriptores; nisi post multa sæcula ea voce usi sunt. Adstipulantur Baronio Joseph Vicecomes, & J. Baptista Scortia in suis tractatibus de sacrificio Missa, & Stephanus Durantus libro de Ritibus Ecclesiæ, atque alii recentiores, qui, ut probent, Missa nomen Apostolicæ ætatis esse, & Christianæ Religionis coævum, ex Romanis Pontificibus primi, & secundi sæculi, testimonia nullius roboris coacervant: dudum enim ab Eruditis observatum est, illorum Epistolas decretales usque ad Siricum supposititias esse, à quodam Hispano sub nomine Isidori (quicumque ille fuerit) sub finem septimi sæculi pia fraude confictas, & ex sententiis veterum Canonum, legum etiam civilium, & Sanctorum Patrum, qui quarto & quinto sæculo floruerunt, turpi anachronismo, eodemque serè stylo ac dicendi caractere, magna ex parte contextas, quas primum ex Hispania in Galliam detulit labente octavo sæculo Riculius Episcopus Moguntinus; & inde in alias regiones disseminatæ, ac communiter receptæ sunt. Sed tandem impostura detecta est, & Baronius de his Epistolis differens a. 867. earum falsitatem agnoscit, & apertè fatetur, *ne quis, inquit, calumniari possit ab Ecclesia Romana aliquid hujusmodi commentum esse*. Earum igitur testimoniis tamquam falsis, & inutilibus rejectis, certiora ex veris, & legitimis Pontificum ac Patrum scriptis proferenda sunt. Extat primo loco epistola Pii ad Justum Episcopum Viennensem, (quam recipiunt Orthodoxi, nec audent omninò reprobare Sæctarii) scripta, ut Baronio visum est, anno Christi 166. Ejus initio sic loquitur S. Pontifex: *Soror nostra Euprepia, sicut bene recordaris, titulum domus suæ pauperibus assignavit, ubi nunc commorantes Missas agimus*. Extat etiam alia Cornelii Papæ ad Lupicinum ejusdem Viennensis Ecclesiæ Episcopum, in qua ait, non licuisse tunc Christianis, neque in Cryptis notioribus publicè Missas agere propter acerrimam persecutionem. Scripta est circa a. 254. & inter pseudepigraphas, nec quidem ab eterodoxis recensetur. Quarto sæculo vixit Ambrosius, qui ep. 13. ad Marcellinam fororem, Ego, inquit, *mansi in munere, Missam facere capsi, & ser. 34. Monito vos, ut qui juxta Ecclesiam est, & sine gravi impedimento potest, quotidie audiat Missam*. In oratione item præparatoria ad Missam inter genuinos ejus partus agnita à Casaubono; Anselmo autem contra fidem veterum Codicum à nupero scriptore perperam tributa:

Concede mihi, ait, hodie, & semper Missarum solemniam puro corde, & pura mente celebrare. Augustinus Ambrosio æqualis serm. 91. de temp. In lectione quæ nobis ad Missas legenda est. Item serm. de temp. 237. *Ecce post sermonem sit Missa Cathedralium, manebunt Fideles.* Rufinus Aquilensis in latina interpretatione Clementis Romani Missæ nomine usus est, cum in textu græco nomen Liturgiæ, sive Sinaxis, invenit. Quinti seculi testis, & assertor est S. Leo cognomento Magnus, qui epist. 81. ad Dioscorum Alexandrinum sacrificium iterari iubens, cum una celebratio multitudini populi non sufficit, *Necessesse est, inquit, ut quedam pars populi sua devotione privetur, si unius tantum Missæ more servato, sacrificium offerre non possint, nisi qui prima diei parte convenerint.* Victor Africanus ejusdem temporis scriptor initio lib. 2. Wandalicæ persecutionis, *Liberum arbitrium habetis in Ecclesiis vestris Missas agere.* Paulinus, non ille celebris Nolanus Episcopus, sed, alius qui paucis post illum annis vixit, in vita S. Martini lib. 4.

Præcedat Missam miseratio, gravior hæc est

Hostia, mandatum faciens prius obrege nudum.

Porro Ambrosius, Augustinus, & alii citati eo nomine usi tanquam consueto, & dudum Fidelibus usitato, ut patet: qui usus post Augustini tempora adeo communis factus est, ut superfluum sit sequentium sæculorum testes proferre. Ætate verò Gregorii Magni eundem usum invaluisse ex epistolis, & sermonibus ejus passim, & ex scriptoribus Synchronis manifestum est. Julianus Antecessor Cpolititanus, qui primus omnium Novellas Justiniani, paulo post ejus decessum, Natinas fecit, Novellam 58. sic transfert: *Siquis in domo sua Oratorium habuerit, non audeat in eo sacram facere Missam, nisi Clericos Catholicæ fidei habuerit deputatos ex iussione religiosissimi Episcopi Civitatis, vel beatissimi Patriarchæ.* Hanc sententiam ex translatione Juliani refert Ivo P. 3. Decreti cap. 191. & p. 6. cap. 424. Communis ergo apud Antiquos non solum sacros, sed & profanos scriptores, Missæ acceptio pro Christiano sacrificio fuit; & quamvis nos lateat, quis primam ea voce usus sit, liquet tamen antiquissimam esse, à Sanctis Pontificibus Pio, & Cornelio, quorum primus secuado, alter tertio seculo vixit, ac deinceps ubique ab omnibus Occidentalibus usurpatam.

II. Quia verò nomina ad abditas rerum naturas, & proprietates, quantum fieri potest, exprimendas à Sapientibus inventa sunt: res autem altissimæ, & supernaturales adeo humanum

intellectum excedunt, ut non solum nominari, sed nec concipi quidem possint; hinc factum arbitror, ut Sancti Patres ad explicandum hoc Mysterium plura vocabula excogitarint, de quibus nonnulla hic adnotanda sunt; quæ ad hanc tractationem illustrandam plurimum conferent.

Latinorum nominum primum, & usitatissimum est *Collecta*, quia colligitur in unum populus, ut sacrificio intersit: quo sensu etiam in veteri testamento *Levit. 23. & Deut. 16.* cœtus fidelium, dieque solemnnes *Collectæ* dicebantur. Tertullianus in fine libri defuga in persecut. *Sed quomodo colligemus? Quomodo Dominica solemniam celebrabimus? Postremo si colligere interdum non potes, habes noctem.* Optatus Milevit. lib. 2. *Non enim grex, aut populus appellandi fuerant pauci, qui inter quadraginta, & quod excurrit, Basilicas, locum ubi colligerent, non habebant.* Irenæus l. 3. c. 3. *Confundimus omnes eos, qui quoquo modo, præterquam oportet, colligunt.* Augustinus in Breviculo Collationum cum Donatistis in Collatione tertiæ diei: *Constitantur se Collectam, & Dominicum egisse.* In Actis Sanctorum Martyrum Saturnini, & sociorum apud Bollandum die 11 Feb. oblatus fuisse Proconfuli dicuntur, quia contra interdictum Imperatorum *Collatam*, sive *Dominicum* celebrassent. Sed quia colligi in unum populus, & convenire solebat, non solum ad sacrificium, sed etiam ad alia divina officia peragenda, Veteres *Collectæ* nomine pro quavis solemnini conventu utebantur. Hieronymus in Epist. ad Paulam, *Post Alleluja cantatum, quo signo vocabantur ad Collectam.* In synodo S. Patricii tom. 1. Conciliorum Angliæ, *Quicumque negligentia causa ad Collectas mane, vel vesperæ non occurrerit, alienus habeatur.* De aliis hujus nominis significationibus agam commodius l. 2. cum de *Collectis* sermo erit.

Dicitur secundo *Dominicum*, ut ex locis modo citatis constat, quia nimirum maxima & præcipua functio est, quæ ex Domini institutione & præcepto in Ecclesia peragitur. Clare Cypr. ep. 63. ad Cœciliū, *Nunquid ergo Dominicum post coenam celebrare debemus, ut sic mysticū calcem frequentandis Dominicis offeramus?* & l. de op. & elemosinis: *Locuples, & dives es, & Dominicum celebrare te credis, quæ cor bonum omnino non respicis, quæ in Dominicum sine sacrificio venit, quæ panem de sacrificio, quod pauper obtulit, sumit.* Aug. item ep. 86. versus finem loquens de sermone Pauli in Troade, *Per diem, inquit, hora Dominici fuerant congregati, hora scilicet celebrandi sacrificii.* Hinc vox illa Christi anorum quæ in actis proconsularibus S. Saturnini sæpius legitur, *Christiani sumunt*

mus, & sine Dominico esse non possumus: Dominicum cum fratribus celebravi: Non potest intermitti Dominicum. Et in Romano Martyrologio 8. Kal. Januarii multa millia Martyrum commemorantur, qui Nicomediae, cum ad Dominicum in Christi Natali convenissent, iussu Diocletiani in Ecclesia clausi, incenso igne consumpti sunt. Templum quoque, sive locus, in quo ad sacrum celebrandum Fideles conveniebant, Dominicum olim dicebatur, ut infra Cap. 19. explicabo.

Tertio, in Concilio Cartaginensi sub Celestino Papa vocatur *Agenda* his verbis, Numidius Episcopus Massylitanus dixit: In quibusdam locis sunt Presbyteri, qui aut ignorantes simpliciter, aut dissimulantes audacter, presente & inconsulto Episcopo cum plurimis in domo illius agent *Agenda*, quod discipline incongruum cognoscit esse *Sanctitas vestra*. Ab universis Episcopis dictum est: Quisquis Presbyter inconsulto Episcopo *Agenda* in quolibet loco voluerit celebrare, ipse honori suo contrarius existit. Est autem hic Canon insertus Capitularibus Caroli Magni lib. 6. c. 234. & distinctius Additione 4. c. 50. Utrobique verò deditur, ne quis Presbyter inconsulto Episcopo celebret *Agendam*: *Agendam*, inquam, in singulari, non *Agenda* in neutro plurali, ut malè legitur in synodo praecitata. Anastasius Bibliothecarius in Leone II. Ne Mauri Episcopi *Agenda* celebrarent. Ritus quoque sacrificii ordinem agendi vocat Aug. ep. 118. c. 6. *Agendam* denique mortuorum passim legimus in Antiphonario S. Gregorii, & in antiquis Scriptoribus officiorum Ecclesiasticorum. Sicut enim *facere* apud sacros, & profanos scriptores significat *sacrificare*, ita ipsum sacrificium *Agenda* nuncupatur. Levitici c. 15. loquens Moyses de duobus Turturibus in sacrificium offerendis ait: *Faciet unum pro peccato, & alterum in holocaustum*. & cap. 23. *Facietis Hiruncem pro peccato*. Iudicum c. 13. *Faciemus tibi edum*. Plautus in Aulularia act. 4. sc. 2. *O Fides, Multa conglialem plenam faciam tibi fideliam*. Virgilius ecl. 3. *Cum faciam vitula pro frugibus, ipse venio*. Cicero pro Murana, *Funo sospita cui omnes Consules facere necesse est*. Porro actio non tota *Missâ*, sed pars eius praecipua dicitur, nempe Canon, ut suo loco videbimus.

Quartum nomen est *Communio*, quod non solum pro usu Eucharistiae, sed etiam pro sacrificio quo conficitur, aliquando acceptum est: non quia necesse sit plures in *Missâ* communicare, ut ostendam, cum de *Missâ* privata agendum erit; sed quia in ea fit consecratio, & parti-

cipatio corporis, & sanguinis Christi, & ideo sine communionem esse non potest. Damascenus l. 4. de fide orthodox. c. 14. inter alias hujus divini sacrificii nuncupationes, & hanc recensens ait, „ *Communio* optimo jure appellatur, quia per „ illud cum Christo commercium habemus, ac „ carnem ipsius, & divinitatem percipimus, atque „ adeo nos inter nos communicamus, atque „ copulamur. Quia enim ex uno pane participamus, omnes unum Christi corpus & unus sanguis, & alii aliorum membra efficimur, Christique concorporei existimus. Quia igitur inseparabilis est à Sacrificio ejusdem participatio, & olim extra ipsum nemo communicabat, idcirco illi communionis nomen inditum fuit. Attingunt traditam à Damasceno communionis notionem Nazianzenus Orat. 3. Isidorus Pelusiota lib. 1. ep. 228. & Pachymeres ad cap. 3. *Hierarchie Ecclesiasticae*.

Quinto vocari solet *Oblatio*, quia in ea Christus Agnus sine macula offertur, & immolatur, quod vocabulum communissimum est, ut ostendit Pamelius ad lib. Tertull. de cultu fornicarum cap. 11. ubi multas congerit ipsius Tertulliani, & aliorum Patrum auctoritates. Ennodius Ticinensis sub finem Apologetici Ecclesiam sic loquentem inducit; *Me, quam Dei summi templa, repudiatis Fanorum cultibus, & novae lucis nitor e gaudentem fecerunt esse conspicuam, quam à victimis liberavit Oblatio*. Ubi perspicue pro Sacrificio incruento *oblatio* accipitur, licet aliè sint ejus vocis significationes. Ita offerendi verbum pro sacrificii celebratione reperitur apud Aug. ep. 118. *Alibi nullus dies omittitur, quo non offeratur, alibi Sabbato tantum, & Dominico*. Et apud Optatū l. 1. *Erat altare loco suo, in quo Pacifici Episcopi suo tempore obrulerunt*. Possent & alia nomina afferre, quae *Missam* apud Latinos significant, qualia sunt *hostia, fractio panis, mysterium, latia, pignus, sanctum, mensa, pretium, bonum, gratia, & similia*: sed de his legi possunt Joseph Vicecomes l. 1. de ritibus *Missae*, Jo. Dartis de consec. dist. tract. 2. de *Euchar.* c. 19. & diffusissime Theophilus Raynaudis in Onomastico Eucharistico.

III. A Graecis Patribus vocatur primò *Liturgia*, quae vox apud Grammaticos quodcumque publicum munus, seu ministerium denotat. Utuntur eâ in hoc sensu Plato, Aristoteles, Demosthenes, Xenophon, Isocrates, & alii profani scriptores, quorum testimonia proferunt Lexicographi Graeci. Eadè in Pandectis hac ipsa notione reperitur, l. 50. t. 6. in rescripto Marci Antonini, ac *Lucei Veri*, qui Divi Fratres nuncupantur: passimq;

in Græcis legibus *Altungesia* pro immunitate à publicis muneribus occurrit. Apud Christianos autem ab ipsis nascentis Ecclesiæ incunabulis consuetudo invaluit, ut pro sacrificio Corporis, & Sanguinis Domini accipiatur: nulla siquidem functio est, nullum ministerium magis publicum, quam actio Sacerdotis Deo sacrificium offerentis. Actuum 13. vox illa *Ministrantibus illis Domino* græcè est *Liturganton*, quod quidem ministerium nihil aliud fuisse creditur, quam sacrificium, atque idèd Textum illum sic vertit Erasmus, cum illi Domino sacrificarent. Hinc translatum Liturgiæ nomen ad ipsum contextum, & ordinem sacrificii, cum dicimus Liturgiam Jacobi, Basilii, Chrysostomi. Observat tamen vir eruditus Vincentius Riccardus in comment. ad Proclum de traditione Missæ, quod, quando Patres vocem Liturgiæ pro sacrificio usurpant, semper Epitheton *sacræ*, vel *mysticæ* adjungunt.

Secundò, à S. Dionysio c. 1. Eccles. hierarchiæ *Mystagogia* appellatur, quæ idem est, ac secreta actio, divina participatio, introductio ad mysteria; unde *Mystagogicæ* dictæ sunt Catecheses quinque Cyrilli Hierosolymitani, in quibus differit de hoc sacrificio. Nazianzenus Orat. 17. ad Cives suos, alloquens Præfectum illis iratum, Eodem inquit ore, quo hanc ad te deprecationem orabo, sacrosantum Mysterium perago in cælum nos tollens: ubi græcè est *Mystagogia*. Damascenus etiam Orat. de Defunctis, ait eos juvari *Mystagogiis*, id est sacrificiis.

Tertiò idem Dionysius initio cap. 3. ejusdem libri *Synaxis* nominat, hoc est collationem, quia nos in Christo simul adunant, & in iis, qui eadem mensa fruuntur, divinam efficit morum similitudinem, animum colligens & reducens in unum, ac Deo conjungens. Quamvis autem alii Patres hac voce uti soleant pro quacumque Fidelium congregatione, sive ad Orationem, sive ad Psalmodium, sive ad audiendum verbum Dei, ut ex Cassiano constat lib. 2. cap. 10. & coll. 2. cap. ult. Dionysius tamen eam semper adhibet ad denotandam Liturgiam; imò Pachymeres in Paraphrasi cum utramque notionem adducat, hanc solam probat, aliam rejiciens tanquam nimis humilem, & ingenio Dionysii indignam. *Synaxis*, inquit, minime intelligenda populi congregatio, prout aliqui nunc temporis vocem illam accipiunt, sed cum Deo conjunctio, communioque.

Quartò ab eodem ibidem *Telete* nuncupatur. Est autem *Telete* Lexicographis initiatio, consecratio, perfectio. Suidas ait esse sacrificiū myste-

riorum plenum, maximum & honoratissimum. Synesius in fine epist. 58 de hoc Sacramento loquens *Arcanum mysterium* vocat, græcè *Teleten*. Plato in Phædone *Telete* vocat cœremonias, & 2. de Rep. *Expiationes*. Apulejus propè finem lib. 11. describens ritum quò Sacerdotio, more Ethnicorum, initiatus fuit, *Mibi*, inquit, *prædicat que forent ad usum Telete necessario præparanda*. Et infra, *Inopinatis, & usquequaque mirificis imperiis rursum interpellor, & cogor tertiam quoque Teletam suscitare*. Lucianus Samosatenui Christum blasphemans in Dialogo de morte Peregrini ait, ipsum cruci affixum fuisse ob institutam novam *Teleten* novum scilicet mysterium, novum Sacrificium, novam Religionem. Augustinus lib. 10. de Civitate Dei cap. 9. de Teletes agit, magicis nimirum consecrationibus, quibus impius Porphyrius docebat aptam fieri animam susceptioni spirituum, & divinæ visioni. Vera autem notio, ad quam respexit Dionysius, cum hoc nomen sacrificio tribuit, est perfectio, & consummatio; quia in illo Christus offertur fons totius perfectionis: vel quia functio perfectissima est Christianæ Religionis, vim habens perfecticam, quæ carent cætera Sacramenta, quibus proindè nomen *Telete* nullo modo convenire potest, nisi istud accefferit tanquam ultima perfectio & consummatio. Quæ de causa confuevit Ecclesia reliqua Sacramenta conficere, & administrare vel intra Missarum solemnias, vel saltem coram Eucharistia, quæ idcirco *Omnium Teleton Telete* dicitur, quia omnibus mysteriis & Sacramentis supremam veluti manum imponit, eisque vim & sanctitatem largitur.

Quintò dicitur *Anaphora*, elevatio, sursum elatio: sive ut Hesychius Christianus Lexicographus explicat, supplicatio & invocatio. Hoc nomine inscribitur sancti Basilii Liturgia ab Andrea Masio è Syriaco idiomate in Latinum translata. Dicitur autem *Anaphora*, quia sacrificium sursum ad Deum fertur: vel quia Sacerdotis & assistentium corda ad eundem attollit. Nam si omnis oratio est ascensio mentis in Deum, multo potiori ratione hoc sacrificio convenit, quod Actum habet nobilissimum latræ, & genus orandi perfectissimum. Optime hoc expressit Anastasius Sinita Orat. de Synaxi. *Stare obsecro cum reverentia, stare cum timore tremendâ illa elevationis horâ. Quo enim affertur, & quo animo quisque illo tempore assistit, sic & ad Dominum sursum fertur. Anaphora enim dicitur quia sursum ad Deum fertur*. In Liturgia Basilii Diaconus dicit,

timore, attendamus ad Sanctam oblationem; græcè anaphoran in pace offerendam. In fine item Psalmi 50. Tunc acceptabis sacrificium iustitiæ, oblationem, græca versio LXX. legit Anaphoran.

Sexto dicitur Prospora, quæ vox latinè oblationem significat, de qua supra actum est. Loca Sanctorum Patrum, à quibus Prospora pro sacrificio accipitur, multa congerit Ricardus in comment. ad Orat. 6. Procli pag. 242. Ego unum afferam Eusebii Casariensis lib. 6. hist. Eccles. cap. 43. de juramento, quod Novatus extorquebat à suis, ne redirent ad Corinthios. Oblatione facta, inquit (græcè habetur Prospora) portionem singulis dividens, dum eam tradit, miseros homines benedictionis loco jurare cogit, manus ejus qui portionem accepit ambabus suis manibus comprehensas retinens, nec prius dimittens, quam jurata ista dixerint; ipsis enim utar illius verbis: Jura mihi per corpus & sanguinem Domini nostri Jesu Christi, te nunquam meas partes deserturum, nec ad Cornelium esse rediturum.

Septimo Epiphanius Hær. 75. Oeconomie nomine utitur pro sacrificio, idemque est apud illum facere economiam, ac sacrificium offerre, ut scitè notat Billius in scholiis ad Jambicum XV. Nazianzenii n. 25. Scio quidem hanc vocem frequenter à Patribus usurpari ad exprimendum Incarnationis mysterium, ut à Tertull. adv. Praxeam c. 23. ab Athanasio Orat. 3. à Clemente Alex. lib. 5. Strom. à Cyrillo sepe in libris de Incarnatione, ab Anastasio Sinaita in Odego c. 2. & ab aliis, sed ob summam connexionem Incarnationis cum Eucharistia, pro hoc quoque mysterio non incongruè accipitur, in quo teste Damasceno lib. 4. de Fide orth. c. 14. omnis Dei charitas & suavitas exhibita nobis est, quæ splendet in Incarnatione. Ideo Eusebius lib. 8. Demonstr. Evangel. dixit tradidisse Christum discipulis suis symbola divinæ Oeconomie. Est autem Oeconomia provida rei administratio, ad aliorum commodum & utilitatem ordinata, quæ tam in Incarnatione, quam in Eucharistia institutione mirabiliter eluxit.

Alia à Græcis divinæ Liturgiæ tributa nomina (qualia sunt Hierurgia, Eulogia, Agathon, Mysterion, Latria, Dipnon, Telaion, & similia, quæ latinè sunt Actio sacræ, Benedictio, Bonum, Mysterium, Culus, Cœna, Perfectio, supracitati Auctores Viteccomes, Darts, & Raynaudus suppeditabunt.

IV. Consigno hoc caput variis appellationi-

bus, quibus vertustissimus Latinorum Tertullianus hoc sacrificium, sive Eucharistiam circumscribit, licet interdum obscure, ne arcana mysteria infidelibus & indignis proderentur. Apologetici c. 39. *Edam jam nunc ego ipse negotia Christiana factionis. Corpus sumus de conscientia Religionis, & discipline unitate, & spei sœdere. Coimus ad Deum, coimus ad literarum divinarum commemorationem: summumque futuri judicii præjudicium est, si quis ita deliquerit, ut à communicatione orationis & conventus, & omni sancti commercii relegatur.* Et infra cœnam Christianorum sive Agapen supra commemoratam eleganter describit. Rectè autem hoc caput, ut notat Pamelius, ab omnibus penè inscribitur; *De disciplina Christianorum*, in quo Missa describitur, qualis tunc in Africa agebatur. Cœtus enim præcipuè cogebantur propter sacrificium, cui lectio Scripturarum, & peccatorum, ac poenitentium exclusio annexæ erant. Mysteria autem ante Agapen celebrata haud obscure indicat Apostolus ep. 1. ad Cor. c. 11. in eodem Apologetico c. 30. Postquam dixit, Christianos orare pro Imperatoribus atque ipsis precari quæcumque hominis vota sunt, ait: *Hæc ab alio orare non possum, quamâquo scio me consecuturum, quoniam & ipse est, qui solus præstat, & ego famulus ejus, qui cum solus observo, qui ei offero optimam, & majorem hostiam (majorem scilicet quam Gentes offerrent) quam ipse mandavit.* Non ignoro huic locum aliò detorqueri à Centurionibus, sed lib. ad Scapulam cap. 2. disertè meminit sacrificii dicens, *Itaq; & sacrificamus pro salute Imperatoris, sed Deo nostro, & ipsius, sed quo modo præcepit Deus, pura prece.* Addit autem puram precem, sicut & in Apologetico addit, *orationem de carne pudica*, non quod de solo precum sacrificio loquatur: verum quia nostrum sacrificium Ethnico opponit, in quo reprobi Bovis sanguis immolabatur; non enim, inquit, eget Deus conditor universitatis odoris, aut sanguinis alicujus: hæc enim demoniorum pabula sunt. Nos verò prece pura Deo sacrificamus, quia nostrum sacrificium incurventum est, solisq; precibus & invocationibus perficitur, lib. 2. ad uxorem c. 4. agens de muliere fideli viro infideli nupta, ait: *Quis uxorem suam nocturnis convocationibus, si ita oportuerit, à latere suo adimi libenter seret? Quis solemnibus Paschæ abnœctantem securus sustinebit? Quis ad convivium illud Dominicum, quod insamant, sine sua suspitione dimittet?* Et infra cap. ult. felicitatem prædicat matrimonii Fidelis cum Fideli, quod *Ecclesia conciliat, & confirmat oblatio, & obsignat bene*

benedictio. Simul orant simul jejunia transigunt in Ecclesia Dei pariter utrique, pariter in convivio Dei: elemosynae sine tormento, sacrificia sine scrupulo. l. 2. de cultu foeminarum c. 11. Vobis, ait, nulla procedendi causa non terrena. Aut imbecillus aliquis ex fratribus visitatur, aut sacrificium offertur, aut Dei sermo administratur. Quidvis horum gravitatis & sanctitatis negotium est. Lib. de Anima c. 17. adversus Academicos disputans non esse in dubium sensus devocandos docet, ne & in Christo de fide eorum deliberetur: ne forte dicatur, quod deceptus sit, & alium postea senserit vini saporem, quod in sanguinis sui memoriam consecravit. Quod autem hic obscurius loquitur, clarius explicat lib. 4. adv. Marcionem c. 40. dicens: Sanguinem suum in vino consecravit. Et paulò antè jam dixerat: Acceptum panem, & distribuendum discipulis, corpus illum suum fecit, hoc est corpus meum dicendo, id est figura corporis mei. Quomodo autem hæc verba Catholicum sensum habeant, ita ut in Sacramento sit simul veritas, & figura corporis Christi; atque unum alteri non repugnet, ostendunt Pamelius in Notis, Bellarminus lib. 2. de Euchar. c. 7. Eadem phrasi usus est Tertullianus l. 3. contra eundem Marcionem c. 19. Nam cum iste impiè assereret, corpus Christi phantasticum fuisse, eum redarguit Tertullianus ex eo, quod Christus Eucharistiam instituit tamquam figuram corporis sui, corporis scilicet veri, & non phantastici in cruce postea immolandi. Eodem modo loquendi usus est Apostolus in ep. ad Hebr. cap. 1. cum dixit filium Dei esse figuram substantiæ Patris, cum quo tamen stat eum esse Patri consubstantialem. Ipse verò Tertullianus mentem suam clarius explicat infra l. 5. c. 8. dicens: Panis & calicis Sacramento jam in Evangelio probavimus corpus, & sanguinis Domini veritatem adversus phantasma Marcionis. Lib. de orat. c. 6. Christus panis noster est, quia vita Christus, & vita panis. Tum quod & corpus ejus in pane censetur: Hoc est corpus meum. Et propè finem expressè disserit de ritu orandi, de osculo pacis, de orationibus sacrificiorum, de Stationibus, & de sacrificii participatione. Rursum lib. de Anima cap. 9. falsas Priscille revelationes commendans, postquam defecerat ad Montanum; Est hodie, inquit, Soror apud nos revelationum charismata sortita, quas in Ecclesia inter Dominica solemnia per ecstasin in spiritu patitur. Prout Scripturæ leguntur, aut psalmi canuntur, aut adlocutiones proferuntur, aut petitiones delegantur, ita inde materiæ visionibus subministrantur. Post transacta solemnia demissa

plebe solet nobis remonciare quæ viderit. Porro hic exactam eorum omnium, quæ etiam nunc in Missarum celebratione aguntur, periphraim habemus; lectionem scripturarum, cantum psalmodum, adlocutiones, cum Sacerdos populum salutatur, docet, hortatur; petitiones in Collectis, & aliis orationibus, ac demum in fine populi dimissionem. lib. de Resurrect. carnis cap. 8. Caro corpore & sanguine Christi vescitur, ut & anima de Deo saginetur. Et infra ejusdem mysterii meminit cap. 26. & 37. lib. de præscript. cap. 36. nonnulla recensens, quæ docebat Romana Ecclesia; inter cætera ait: Legem & Prophetas cum Evangelicis & Apostolicis literis miscet, & inde potat fidem: eam aqua signet, S. Spiritu vestit, Eucharistia pascat. l. de Corona cap. 3. agens de traditionibus, quæ sine scripto in Ecclesia servantur, Eucharistia, inquit, Sacramentum & in tempore victus, & omnibus mandatum à Domino, etiam ante lucanis cæcibus, nec de aliorum manu quam præsentium sumimus. Oblationes pro defunctis, pro natalitiis annua die facimus. Calicis aut panis etiam nostri aliquid decuti in terram anxie patimur. Omitto alia, ut cum lib. de Pudicitia c. 9. nos vesci ait opimitate Domini corporis, scilicet Eucharistia: Et cum lib. de Idololatria cap. 7. ingemit Christianum, eas manus admoveere corpori Domini, quæ Dæmonii corpora conferunt: & his similia plura. Libuit autem ex hoc potissimum scriptore allegata testimonia sumere, quod magni ponderis ejus auctoritas sit ad probandas divinas & apostolicas institutiones.

CAPUT IV.

Missæ sacrificium à Christo institutum, ab Apostolis frequentatum. Ethnicorum calumnie adversus Christianos, & earum origo. Testimonia veterum Patrum de primitivæ Ecclesiæ sacrificiis.

I. **C**hristus Redemptor noster, immutabile habens sacerdotium, ut ait Cyrillus Hierosolymit. Cathec. 10. neque sacrificio oleo unctus, sed ante secula à Patre, ipse per seipsum novæ legis, quam condidit, sacrificium instituit infinitæ suæ erga nos charitatis indicium: idque adeò evidenter astruunt Matthæus, Marcus & Lucas Evangelistæ, ut nefas sit viro Christiano hoc Fidei dogma in dubium revocare. Ipse enim Dominus, ut scitè Paulinus scribit epist. 5. ad Severum, Hostia omnium Sacerdotum est, qui semetipsum pro omnium reconciliatione Patri libans, victima Sacerdotii sui, & Sacerdos suæ victimæ fuit. Cujus institutionis rationem red-

reddens B. Laurentius Justinianus sermone de Euchar. cap. 7. ait: *Ad roborandam fidelium crudelitate nullum præter se fieri voluit huius Sacramenti institutorem: Non Prophetam, non Patriarcham, non Iustum, non Angelorum quempiam, siue de inferioribus, siue de medijs, siue de superioribus. Ipse plane illud instituit, qui semetipsum tradidit, cuius eloquia verissima sunt, cuius sapientia falli nullatenus potest, cuiusve sententia mutari nequit, si ipso perhibente qui ait: Cœlum & terra transibunt, verba autem mea non præteribunt. Nulla igitur humanis mentibus inesse debet infidelitatis ambiguitas, quando Deus solus istud perficit mysterium. Ideo Christus Teletarchus Magni Dionysii voce cap. 1. cœl. hier. nuncupatur, quia ab ipso prima ratio initiandi primisque ritus celebrandi profluxit; cum in ultima cœna se ipsum obtulit Deo Patri sub specie panis, & vini: idemque fieri iussit ab Apostolis, eorumque successores usque ad mundi consummationem, Hoc facite, inquit, in mei commemorationem.*

II. Christi verò mandata non neglexerunt Apostoli, nam ut scribit in eorum Actis cap. 2. S. Lucas, *Erant perseverantes in communicatione fractionis panis.* Et infra cap. 20. *Una sabbatorum eum convenissent ad frangendum panem;* ad Sacramenta scilicet, & mysteria celebranda, ut exponunt Augustinus epist. 88. ad Casulanum, Beda in Commentarijs citati capituli, & alii Patres passim. Paulus quoque 1. ad Cor. 11. sic scribit. *Convenientibus vobis in unum, jam non est Dominicam cenam manducare. Et paucis interjectis, à Christo sacrificium institutum narrat dicens: Ego enim accepi à Domino, quod & tradidi vobis, quoniam Dominus Iesus in qua nocte tradebatur, accepit panem, & gratias agens fregit, & dixit, Accipite, & manducate, Hoc est corpus meum, quod pro vobis traditur: hoc facite in meam commemorationem. Idem ad Timotheum epist. 1. capite 2. Obsecro fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones. Quem locum ad sacrificium Missæ aptissime refert Augustinus epist. 59. ad Paulinum quæst. 5. dicens: *Eligo in his verbis hoc intelligere, quod omnis, vel penè omnis frequentat Ecclesia, ut preces accipiamus dictas, quas facimus in celebratione Sacramentorum, antequam illud, quod est in Domini mensa, incipiat benedici: orationes, cum benedicitur; & sanctificatur, & ad distribuendum committitur, quam totam petitionem serè omnis Ecclesia Dominica oratione concludit. Interpellationes autem, siue ut nostri Codices habent, postulationes sunt, cum popu-**

lus benedicitur. Tunc enim Antistites veluti Advocati susceptos suos per manus impositionem misericordissime offerunt pietati. Quibus peractis, & participato tanto Sacramento, gratiarum actio cuncta concludit. Hæc Augustinus, ex cuius expositione evidentissime colligitur, talem eius ævo fuisse ordinem Missæ, qualis nunc permanet in Ecclesia Romana, quæ cum Africanâ tunc contesseravit, ut loquitur Tertullianus, de Præscript. cap. 36. Nam primò præmittuntur preces usque ad Canonem: sequitur Canon, quem nomine orationis intelligit Augustinus, in cuius fine oratio Dominica recitatur. Tum meminit benedictionis Episcopalis, quæ olim communioni præmitti solebat. Demum post communionem gratiarum actione Missarum solemniter terminantur. Omnes autem Apostolos ad modum, & ritum Sacri Ministerii aliquid contulisse, testatur Epiphanius Hæc. 79. Petrus inquit, & Andreas, & Iacobus, & Joannes, & Philippus, & Bartholomæus, & Thomas, & Thaddæus, & Iacobus Alphæi, & Judas Jacobi, & Simon Cananæus, & Matthias in complementum duodecim electus, hi omnes electi sunt Apostoli per orbem sacram Evangelii functionem administrantes, una cum Paulo, & Barnaba, ac reliquis, & mysteriorum institutores cum Iacobo fratre Domini, & primo Hierosolymorum Episcopo. Mysteriorum autem nomine sacrificii celebrationem intelligi supervacue hic probare conarer. Idem tradunt Nicolaus Methonensis, Tract. ad eos qui hæsitant, & Cabasila in Expositione Liturgiæ cap. 29.

III. Huc pertinent adversus Christianos Ethnorum calumniæ ob coetus antelucanos, & occulta conventicula, unde natio latebrosa, & lucifugax dicta apud Minutium Felicem. Et quia aliquid sub obscure perceperant de Sacramento corporis, & sanguinis Christi, accusabant eos de cæde infantis, & epulis Thyestæis. Dicimur sceleratissimi, ait Tertullianus Apolog. c. 7. de Sacramento infanticidii, & pabulo, inde & post convivium incesto. Cæcilius apud Minutium: *Infantis sanguinem sitienter lambunt, huius certissim membra disperunt, hæc fœderantur hostia.* Justinus Martyr in dialogo cum Tryphone: *An vos etiam de nobis creditis, homines nos vorare, & post epulum lucernis extinctis nefario concubitu promiscue involvi?* Athenagoras in Apologia pro Christianis: *Trium flagitiorum infans rumor de nobis spargitur, impietas quæ Deos tollat, epulæ Thyestæe, concubitus incesti.* Idem obiectum à Tyranno Martyribus Lugdunensibus ex illorum

rum Aëtis didicimus apud Eusebium initio lib. 5. Eccles. historiae. Theophilus ad Autolyicum lib. 3. *Istud præterea, & crudelissimum, & immanissimum est, quod nobis intendant crimen, nos humanis carnibus vesci.* Quæ profecto calumnia ex eo est orta, quod Christiani metu persecutionis clam convenirent, ut Missæ interessent, & Christi corpore reficerentur. Promiscui autem concubitus hinc fortè nata suspicio, quod utriusque sexus Fideles *antelucanis coitionibus*, ut ait Minutius, congregarentur, quæ prima fuit Celsi Epicurei adversus Christianos criminatione, teste Origene lib. 1. adversus eundem: vel quia per osculum pacis se invicem ante communionem salutabant. Ideo Tertullianus lib. 2. ad uxorem cap. 4. non passurum ait maritum gentilem uxorem fidelem cum cæteris Fidelibus aquæ, & vini; quibus ille acceptis laudem, & gloriam rerum universarum Patri per nomen Filii, & Sp. Sancti offert, & Eucharistiam sive gratiarum actionem pro eo quod nos donis suis hisce dignatus sit, prolixè exequitur. Atque ubi ille preces & gratiarum actiones absolvit, populus, qui adest omnis fausta approbatione acclamat dicens, Amen. Amen autem voce hebræâ Fiat significat. Præsidens verò postquam gratiarum actionem perfecit, & populus universus appreciatione læta eam comprobavit, qui apud nos vocantur Diaconi, atque Ministri distribunt unicuique præsentium, ut particeps eum, in quo gratiæ actæ sunt, panem, vinum, & aquam, & ad absentes perferunt. Porro alimentum hoc apud nos appellatur Eucharistia, quod nulli alii participare licitum est, quam veram esse doctrinam nostram credenti, & lavacro propter remissionem peccatorum, & regenerationem abluto, & ita ut Christus tradidit viventi. Non enim, ut communem panem, & communem potum ista sumimus, sed quemadmodum per verbum Dei caro factus Jesus Christus servator noster, & carnem, & sanguinem salutis nostræ causâ habuit, ad eundem modum etiam eam, in qua per preces verbi ejus ab ipso profecti gratiæ sunt actæ, alimoniam, unde sanguis, & caro nostra per mutationem aluntur, incarnati illius Jesu carnem, & sanguinem esse docti sumus. Nam Apostoli in Commentariis à se scriptis, quæ Evangelia vocantur, ita tradiderunt præcepisse sibi Jesum. Eum enim pane accepto cum gratias egisset dixisse: Hoc facite in mei recordationem, Hoc est corpus meum. Et poculo similiter accepto, & gratias actis dixisse: Hic est sanguis meus: ac solis ipsis ea tradidisse. Hæc Justinus, qui post pauca ait die Solis, hoc est, die Dominica, fieri omnium conventum, legique scripta Apostolorum, & Prophetarum; tum ab

est secundum nos, suam sanguinem confessus est, & novi Testamenti novam docuit oblationem, quam Ecclesia ab Apostolis accipiens in universo mundo offert Deo. S. Laurentius apud Ambrosium lib. 1. c. 41. dicebat Sixto: Quo Sacerdos sancte sine Diacono properas? Nunquam sacrificium sine ministro offerre consueveras. Justinus Martyr, qui Apostolorum temporibus proximis fuit, circa finem Apologiae 2. pro Christianis sic divinæ Liturgiæ seriem describit. Nos preces, & supplicationes fundimus, ut digni idoneique simus, qui veritate agnita per opera etiam ipsa boni, atque officiosi rerum administratores, & datorum nobis mandatorum custodes inventiamur, atque ut salute salvemur sempiterna. Finitis verò precibus, mutuis nos invicem osculis salutamus. Deinde ei qui fratribus præest, offeritur panis, & poculum aquæ, & vini; quibus ille acceptis laudem, & gloriam rerum universarum Patri per nomen Filii, & Sp. Sancti offert, & Eucharistiam sive gratiarum actionem pro eo quod nos donis suis hisce dignatus sit, prolixè exequitur. Atque ubi ille preces & gratiarum actiones absolvit, populus, qui adest omnis fausta approbatione acclamat dicens, Amen. Amen autem voce hebræâ Fiat significat. Præsidens verò postquam gratiarum actionem perfecit, & populus universus appreciatione læta eam comprobavit, qui apud nos vocantur Diaconi, atque Ministri distribunt unicuique præsentium, ut particeps eum, in quo gratiæ actæ sunt, panem, vinum, & aquam, & ad absentes perferunt. Porro alimentum hoc apud nos appellatur Eucharistia, quod nulli alii participare licitum est, quam veram esse doctrinam nostram credenti, & lavacro propter remissionem peccatorum, & regenerationem abluto, & ita ut Christus tradidit viventi. Non enim, ut communem panem, & communem potum ista sumimus, sed quemadmodum per verbum Dei caro factus Jesus Christus servator noster, & carnem, & sanguinem salutis nostræ causâ habuit, ad eundem modum etiam eam, in qua per preces verbi ejus ab ipso profecti gratiæ sunt actæ, alimoniam, unde sanguis, & caro nostra per mutationem aluntur, incarnati illius Jesu carnem, & sanguinem esse docti sumus. Nam Apostoli in Commentariis à se scriptis, quæ Evangelia vocantur, ita tradiderunt præcepisse sibi Jesum. Eum enim pane accepto cum gratias egisset dixisse: Hoc facite in mei recordationem, Hoc est corpus meum. Et poculo similiter accepto, & gratias actis dixisse: Hic est sanguis meus: ac solis ipsis ea tradidisse. Hæc Justinus, qui post pauca ait die Solis, hoc est, die Dominica, fieri omnium conventum, legique scripta Apostolorum, & Prophetarum; tum ab

eo qui praesidet, orationem haberi, qua populum instruit, & ad imitationem eorum quae lecta sunt adhorratur. Post haec confurgere omnes, Deumque precari, offerri deinde panem, vinum, & aquam, & reliqua fieri, quae supra commemoravit. Opratus Milevitanus lib. 1. meminit Ecclesiae & altaris, in quo Cyprianus, Lucianus, & alii sancti Episcopi celebraverant. Dionysius cap. 3. *Eocl. hier.* postquam magnificis verbis salutaris hostiae oblationem, & sacrificii excellentiam extulit, Pontifex, inquit, de sacrificio dignitate suam superante se purgat, Christum prius exclamando: *Tu dixisti: Hoc facite in meam commemorationem.* Cyprianus epist. 63. ad Caecilium, quosdam reprehendit, qui in calice Dominico sanctificando, & plebi ministrando non hoc faciunt, quod Iesus Christus Dominus, & Deus nosster sacrificii huius auctor & Doctor fecit, & docuit. Eusebius lib. 1. *Demonstr. Evang. cap. 10.* postquam multum disseruit de sacrificio à Christo instituto, tandem concludit, nos sacrificare memoriam celebrantes magni illius sacrificii, secundum mysteria, quae ab ipso tradita sunt. Ambrosius in precatone ante Missam: *Ego Domine,* inquit, *memor venerandae passionis tuae accedo ad altare tuum, licet peccator; ut offeram tibi sacrificium, quod tu instituisti, & offerri praecipisti in tua commemorationem pro salute nostra.* Augustinus lib. 83. quaestionum quaest. 61. *Sacerdos nosster in aeternum secundum ordinem Melchisedech seipsum obtulit holocaustum pro peccatis nostris, & eius sacrificii similitudinem celebrandam in sua passionis memoriam commendavit, ut illud, quod Melchisedech obtulit Deo, jam per totum orbem terrarum in Christi Ecclesia videamus offerri.* Possem hic longum sanctorum Patrum Catalogum texere, assentientium sacrificium nostrum à Christo ad Apostolos, ab istis ad nos profluxisse; sed nolo in re clara & indubitata nimiam prolixitate gravare lectorem.

CAPUT V.

Quo tempore, & quo loco prima Missa ab Apostolis celebrata sit. Quis ex illis primus omnium celebraverit. Quo apparatu, quibus vestibus, quibus verbis, qua lingua. Addita quadam de linguarum mutatione. Cur lingua vulgo ignota Ecclesiastica functiones peragantur.

I. **Q**uia Christus in ultima Coena, qua corporis & sanguinis sui tremendum sacrifici-

um instituit, omnes Apostolos Sacerdotio initiavit, triburà eis consecrandi potestate, ut unanimi consensu Sancti Patres & Theologi asseverant: hinc orta est controversia, quandonam coeperint tradita sibi facultate uti, statimne ac Dominus à morte redivivus surrexit, an post adventum Spiritus Sancti. Silent de hac re Scriptura, silent antiqui Patres: vulgus autem Scriptorum in duas partes scissum est. Quidam putant, abstinuisse Apostolos à celebratione in triduo Passionis utporè moestos de nece sui Domini, & dispersos sicut oves absque pastore; depulsa verò incoertitia per gaudium Resurrectionis nihil obstitisse, quin illico Sacrum peregerint, ut hunc supremum cultum redderent Deo, sive in gratiarum actionem pro gloriosa Magistri à mortuis Resurrectione, sive in memoriam acerbissimae mortis ejus, sive pro sua, aliorumque Fidelium consolatione: idque fervidus eorum zelus, amorque ardentissimus, & alia quaedam congruentia, quas affert Raynaudus lib. de prima Missa sect. 1. cap. 2. persuadere videntur. Alii existimant, nequaquam ausos fuisse tam sublime ministerium aggredi, donec ad illud disponentur divinae gratiae plenitudine, qua in adventu Spiritus Sancti imbuti sunt. Et haec quidem sententia probabilior mihi videtur, cujus praecipuum momentum ex eo deduci puto, quod, ut affirmant melioris notae Theologi, adhuc lex antiqua usque ad Pentecosten vigeat, novà nondum sufficienter promulgata; nec decebat novum offerri sacrificium, Sacerdotio nondum translato. Favent Actus Apostolorum, in quibus cap. 2. legimus, Apostolos accepto Spiritu Sancto hortatos esse populum ad poenitentiam, continuoque subdunt, fuisse eos *Perseverantes in communicatione fractionis panis, & orationibus:* cumque eadem verba ante descriptam missionem Spiritus Sancti Lucas cap. 1. dixisset, nullam facit mentionem fractionis panis, sed *erant,* inquit, *perseverantes unanimiter in oratione, & observatione;* quia nimirum ante Pentecosten nondum erat usus Sacrificii, & Communionis. Suffragatur huic sententiae Helychius in cap. 9. *Leviticis,* dicens, Christi sacrificium innotescere capisse ex quo Spiritus adveniens Partbos & Medos, & Elamitas, & omnium gentium primitias ad Apostolorum Coenaculi superiora collegit. Consentit quoque Palchafius lib. de corp. & sanguine Domini cap. 21. *Ex quo,* inquit, *renovari sunt sancti Apostoli per adventum sancti Spiritus de Coelis, & inebriari muto Charitatis; ex eo sanè credimus hunc calicem*

calicem in Ecclesia consecratum, quoniam ille spiritus veritatis, in quo renovati sunt ex vestitate, induerat eos in omnem veritatem, & confirmaverat in plenitudinem Doctrinae. Primum igitur Christianae Ecclesiae sacrificium Hierosolymis peractum est, in ipsomet Coenaculo, in quo Spiritum Sanctum acceperant, non à Jacobi Fratre Domini, ut *lib. de Apost. Liturgia* existimat Genebrardus; sed à Petro Principe Apostolorum, ut scribit Demochares, *Tom. 2. de Missa, cap. 5.* Nemini enim convenientius hæc prerogativa tribui potest, quam Petro. *Quem*, ut verbis utar S. Leonis Magni *Serm. 3. in sua Assumpt. omnibus Apostolis, cunctisque Ecclesiae Patribus Christus praeponit, cui consortium potentiae suae tribuit divina Dignatio.* Rectè Asterius Amasenus Hom. in Principes Apostolorum: *Sicut Petrus primus omnium Gentibus ac Israelitis tanquam Episcopus & Pastor omnium predicavit; ita credendum cum primum sacrificium obtulisse.*

II. Quis verò qualisve fuerit primi hujus sacrificii apparatus, incertum est; vixque aliud dici potest, quam omnia decentissimè composita, & ornata fuisse, quantum loci, temporis, personarumque conditio, atque aliae circumstantiae permittebant. Succensa lumina non defuisse credibile est, illorum enim usus in Sacris apud Hebraeos vigeat, quibus jusserat Deus *Exodi 25. & Levitici 24.* aureum Candelabrum in templo fieri, & lucernas septem. Adhibitam quoque vestem à profana, & communi distinctam, quamvis negent Hugo Victorinus *lib. 2. de officiis Eccles. cap. 11.* & Walfridus Strabo *c. 24.* consentaneum videtur Apostolicae pietati, & reverentiae erga tantum mysterium, cum praesertim ante oculos haberent Sacerdotum Legalium exemplum, imò & Gentilium, quibus in sacrificiis vestis erat peculiaris. Planetæ S. Petri ab Antiochia Parisios delatae, & in templo S. Genovefae collocatae meminit in vita S. Hugonis Cluniacensis alter Hugo ejusdem Monasterii Monachus apud Surium die 29. Aprilis. Sacram item vestem S. Johannis Evangelistae Gregorio Magno transmissam refert Joannes Diaconus in ejus vita *l. 3. c. 59.* Sunt & aliae quaedam historiae de vestibus Apostolorum, quibus in oblatione divini sacrificii usi fuisse dicuntur, quarum dubia est fides, tum propter antiquitatem, tum propter Vet. de illis silentium. De Penula Pauli Troade relicta, quam Planetam sive Casulam fuisse plerique existimant, sermo erit infra capite XXIV. Puto autem hic locum habere regulam traditam ab Augustino *lib. 4. de Baptifino cap. 24. Quod*

universa tenet Ecclesia, nec à Conciliis institutum sed semper retentum est, non nisi auctoritate Apostolica traditum rectissime creditur. Audacius igitur quam par esset Nicolaus Alemannus in *Dissertatione de parietinis Lateranensibus capite 9.* sacrarum vestium usum non solum Apostolis, sed etiam Apostolicis viris abnegat; idque ait explodendum esse tanquam ridiculum, & ab omnibus viris doctis improbari. Nimia propterea audacia. Nemo enim negabit viros doctos fuisse Valdensem, Democharem, Baronium, Stapletonium, Saussayum, & alios contrariae sententiae assertores. Fatemur quidem, Christum non aliis quam propriis vestibus indutum hoc Sacramentum instituisse: Apostolis verò, & Apostolicis viris sacra indumenta auferre non potest, nisi simul ostendat à quo primum fuerint introducta, alioquin regulæ ab Augustino traditæ, & Concilio Tridentino advertabitur, à quo *sess. 22. cap. 5.* inter cætera, quæ pia Mater Ecclesia sacrificio adhibet ex Apostolica disciplina & traditione, vestes recensentur. Honorius in *Gemma animæ cap. 89.* Apostolos ait, & eorum successores in quotidianis vestibus Missas celebrasse: mox subdit, *Sed Clemens tradente Petro Apostolo usum sacrarum vestium ex lege sumpsit, & Stephanus Papa in sacris vestibus Missas celebrari constituit.* At hæc quis non videt alystata esse? Nam si tradente Petro usus sacrarum vestium sancitus est, quomodo Apostoli, & eorum successores, Apostolorum Principis traditionem seu præceptum neglexerunt in quotidianis vestibus celebrantes? Stephanus autem id tantum de crevisse dicitur, ne ministri vestes sacras ferrent extra Ecclesiam. Joseph Vicecomes, ut probet, Apostolos profanis indutos vestibus sacrificasse, nascentem Ecclesiam summa rerum inopiâ laborasse, & pecunia caruisse ait, quæ vestes peculiare ad usum sacrificii compararet: tum inquit, Gentiles id nequaquam permissuros, quorum perfectioni se palam exposuissent, si diversa à communibus vestimenta in Sacris abhibuissent. Sed istæ objectiones suo vitio cadunt. Ex Actibus siquidem Apostolorum constat, eos qui ad Christum convertebantur prædia vendidisse, eorumque pretium Apostolis obtulisse, quo abundè poterant & egenorum necessitatibus providere, & vestes ac reliqua emere, quæ ad sacrificii usum requirebantur. Nec illis Christi discipulis, quos Evangelium divites, & potentes vocat, pietatem defuisse credimus ad emendas vestes Apostolis incrementum Sacrificium offerentibus, qua

quæ prius moti fuerant ad pretiosa aromata comparanda, quibus corpus Christi mortuum ungeretur. Quod verò de Gentilibus addit, inane est: non enim publicè Sacris operabantur Apostoli, sed in locis ab infidelium noticia remotis, servata ab omnibus inviolabilis silentii fide, sine testibus, sine arbitris. Unde est illud Tertulliani in Apologetico cap. 7. *Si semper latemus, quando proditum est quod admittimus? Imò à quibus proditi ponit? Ab ipsis enim reis. Non utique, cum vel ex forma omnibus mysteriis silentii fides debeatur. Si ergo non ipsi proditores sui, sequitur ut extranei. Et unde extraneis notitia? Cum semper etiam piæ initiationes arceant profanos, & arbitris careant. Nihil igitur obstat, quin Apostoli sacris vestibus uti potuerint: quod verò usi sint, pietas eorum & erga augustissimum ministerium reverentia evincit. Et si aliquando communibus indumentis uti instans necessitas coegit, non aliis sanè quam illis, quæ tunc honestiora habebantur. Nec improbabile puto, quod quædam ex illis in sacros usus translata, & quodammodo sanctificata fuerint, quibus propterea profani homines ad fidem conversi, uti deinceps, ob divini sacrificii reverentiam, desierint.*

III. His præmissis de primæ Missæ apparatus, disquirendum nunc est, quibus verbis, sive qua formula Apostoli Sacrum peregerint; de qua re duas invenio veterum Patrum sententias inter se discrepantes. Nam Gregorius Magnus lib. 7. ep. 63. morem Apostolorum fuisse scribit, sola oratione Dominica oblationis hostiam consecrare; additis procul dubio verbis Consecrationis. Honorius item in Gemma animæ capite 86. *Missam, inquit, Dominus Jesus instituit, quando ex pane & vino corpus & sanguinem suum fecit, & memoriam sui suis celebrare præcepit. Hanc Apostoli auxerunt, dum super panem & vinum verba, quæ Dominus dixit, & Dominicam orationem dixerunt. Clariùs idem expressit Walfridus Strabo capite 22. de rebus Ecclesiasticis. Quod nunc agimus multiplici orationum, cantilenarum, & consecrationum officio, totum hoc Apostoli & post ipsos proximi, ut creditur, orationibus & commemoratione passionis Dominicæ, sicut ipse præcepit, agebant simpliciter. Et relatio Majorum est, ita primis temporibus Missas fieri solitas, sicut modo in Parasceve Paschæ, in quo die apud Romanos Missæ non aguntur, communionem facere solemus, id est præmissa oratione Dominica, & sicut ipse Dominus noster præcepit commemoratione passionis ejus adhibita, eos Corpori Dominico communicasse & Sanguini, quos ratio permittebat. E contrario Proclus*

Constantinopolitanus in libello de traditione divinæ Liturgiæ sic loquitur. *Salvatore nostro in cælis assumpto, Apostoli antequam per omnem terrarum orbem dispergerentur, conspirantibus animis convenientes ad integram orandum diem convertebantur: & cum multam consolationem in mystico illo Dominici Corporis sacrificio positam reperissent, fusissimè longoque verborum ambitu Missam decantabant: id enim pariter ac docendi institutum cæteris rebus omnibus, tanquam præstantius anteponendum existimabant. Maxima sanè cum alacritate plurimoque gaudio huic divino Sacrificio tempus insumentes instabant impensè, jugiter memores illorum verborum Domini dicentis, Hoc est corpus meum. & Hoc facite in meam commemorationem, & Qui manducat meam carnem & bibit meum sanguinem, in me manet, & ego in eo. Quocirca & contrito spiritu multas preces decantabant impensè divinum implorantes Numen. Chrysostomus quoque Hom. 27. in primam ad Cor. idem affirmat. Cum sacras illas cenas accipiebant Apostoli, quid tum faciebant? Nonne in preces convertebantur & hymnos? nonne in sanctas vigiliis? nonne in longam illam doctrinam & multæ philosophiæ plenam? Hæ sunt in speciem dissidentes Patrum sententiæ, quæ facile conciliari possunt, si dixerimus, Apostolos utramque formulam & brevem & prolixam diversis temporibus adhibuisse: brevem quidem cum temporis angustia, vel persequentium metu premebantur: prolixam verò cum per tempus & occupationes licebat. Credo autem, ab initio brevissimum fuisse Liturgiæ ritum, ita exigente primæ Christianitatis inter procellas adversantium nascentis conditione: postea verò crescente Fidelium numero cæperunt Apostoli lectiones, preces, ceremonias adicere, quibus & sacrificii dignitas clariùs elucesceret, & major ipsi veneratio conciliaretur, pietasque Fidelium ac fervor magis accenderentur: exemplo nimirum veteris Testamenti, in quo plures à Deo ceremonias institutas sacræ Literæ nos docent.*

IV. Superest nunc alia difficultas explananda, quæ linguâ Apostoli celebraverint. Joannes Echius lib. 2. de sacrif. Missæ cap. 2. nullo adhibito teste ausus est diffinire, Missam non nisi Hebraicè actam tam ab Apostolis quam ab eorum Successoribus usque ad tempora Adriani Imperatoris: & tunc demum cœpisse Ecclesiam lingua Græca in Sacris uti. Sed huius sententiæ nullum reperio apud Veteres fulcimentum; multa autem habeo, quæ ipsam convellant. Secundo

Secundo, enim labente sæculo, quo vixit Adrianus, jam fides nostra in varias regiones propagata erat. Apostoli autem donum linguarum à Spiritu sancto acceperant; ut fidem, ejusque mysteria singulis gentibus proprio cujusque idiomate predicarent & docerent, non exotico, & præsertim Hebraico, quod tunc temporis nec vulgo quidem Hebræorum notum erat. Deinde Jacobus Liturgiam suam græcè scripsit: hanc autem legitimum illius Apostoli fœrum esse suo loco ostendemus. Paulus item de publicis Ecclesiæ precibus ad Corinthios scribens, *Si benedixeris, inquit, Spiritu, qui supplet locum idiotæ quomodo dicet Amen super tuam benedictionem, quoniam quid dicas nescit?* Hæc autem verba S. Thomas & alii ita interpretantur, ut velint, Apostolum loqui de sacrificio Missæ, & nolle ipsum agi sermone prorsus ignoto & peregrino; qualis tunc erat Hebraicus Corinthiis & aliis nationibus. Asserendum itaque videtur, Apostolos eorumque Successores eo idiomate in singulis regionibus usos, quod tunc illis commune & vernaculum erat: & ita Hierosolymis Chaldaicè; Antiochiæ verò, Alexandria & in aliis Græcorum Civitatibus Græcè, Romæ autem & in toto Occidente latinè celebrasse. Nititur hæc mea assertio antiquissimæ & immemorabili Ecclesiæ consuetudini: in Occidente enim non inveniuntur antiquæ Liturgiæ, nisi Latinæ: In Oriente verò quamvis multæ diversarum linguarum nationes sint, quæ Christianam professionem censentur, veteres tamen Liturgias non habent, nisi Græcâ quâ Græci, & Melchitæ, & Chaldaicâ linguâ, quæ Maronitæ, Nestoriani, & Jacobitæ per varias provincias dispersi utuntur. Hinc autem liquet, vetustas offerendi formulas maximâ curâ & religiosissima sollicitudine à Majoribus nostris custoditas fuisse, ut sicut una est fides, ita una esset lingua communis, quæ multæ nationes possent mutuo communicare. Missæ enim Chaldaico, Græco, & Latino sermone primum compositæ; eodem semper celebratæ sunt, quamvis illæ linguæ desierint esse vulgares. Gentes autem, quæ in Occidente successu temporis Christianam Religionem amplexæ sunt, Germani, Franci, Angli, Poloni; & alii Septentrionales, latinâ linguâ, licet illis ignota esset, sacrificium offerebant. In Africa etiam Latinæ linguæ usus in sacris semper viguit, licet eam populus non intelligeret, ut Augustinus testis est in Expositione inchoata Epistolæ ad Romanos. Idem accidit in Oriente quoad linguam Græ-

cam & Chaldaicam, nam iis utuntur in divinis officiis, quamvis Populis ignotæ sint, qui vel Græcâ vulgari, vel Arabicâ communiter loquuntur. Fert hoc rerum humanarum vicissitudo, ut linguæ vulgares mutationibus subiectæ sint, vel quia corrumpuntur alterius Nationis commercio, vel quia Provinciæ in extraneorum Principum domicinium transeunt, qui proprias leges, & mores, & linguam in eas introducunt. Vetus Gallorum lingua, quæ uti solebant, priusquam Regnum illud in Provinciam à Romanis redigeretur, penitus abolita est. Sic etiam Hispani proprium amiserunt sermonem, cum potestati Romanorum subditi fuerunt. Veteres Francos, qui Regnum in Galia constituerunt, Germanicâ linguâ loquutos Beatus Rhenanus *lib. 1. rerum Germanicarum* ostendit, ex antiquissimo Codice Evangeliorum, quom Frisingæ se vidisse ait in linguam Franciam translatum, quæ eadem est ac Germanica. Regiones quoque Septentrionales à Romanis subactæ latinè loqui didicerunt, donec ipsa latina lingua interiret, & ex eius corruptione in Italiâ, Galliâ & Hispania vulgares hodiernæ exortæ sunt. Eodem fato Græcâ, & Chaldaicâ extinctis, Turcica, Arabica, & aliæ vulgares in plerisque Regnis Orientalibus successerunt. Ut autem Religio adversus hujusmodi mutationes inconcussa maneret, semper & ubique Orthodoxa Ecclesia vetus idioma in divinis officiis retinuit, id exigente Sacrarum rerum dignitate & majestate, ut nihil in iis immutetur, nihilque erroneum aut impurum in eas irreat: quod facile contingeret, si eas ab antiquo sermone, quo ab Apostolis & Apostolicis viris traditæ sunt, in alium recentiore, vel à primævo diversum transferre liceret. Quod si Græcæ, & Latinæ lingua conservatæ olim non essent, & usque ad nos propagatæ propter necessariam earum usum in sacris functionibus, jam inutiles nobis forent veterum Conciliorum Canones, Antiquorum Pontificum Constitutiones, Sanctorum Patrum & aliorum Lucubrationes Græco, vel Latino sermone exaratas, quia nec eas legere, nec intelligere possemus; sicut non intelligimus præcos Hispaniæ characteres, qui in nummis conservati sunt, nec scimus, quid dicat Pœnulus apud Plautum, quia lingua Punica, quæ ille loquitur, dudum interit. Narrat Polybius *lib. 3. hist.* quod cum in Italia pax est post secundum bellum Punicum, pacta primæ pacis vix intelligebantur, adeo lingua tempore interjecto mutata erat. Idem nunc apparet

in Italicâ nostrâ, & in Gallicâ, multum enim dif-
crepat hodierna ab antiqua. Cum ergo experien-
tia docuerit, singulis ferè sæculis vulgare idio-
ma mutari, si Missa sermone vulgi celebraretur,
iisdem mutationibus subjecta foret, non sine
gravi dispendio debita venerationis, & cum evi-
denti periculo depravationis. Tolleretur etiam
necessaria ad Fidei unitatem Ecclesiarum com-
municatio, quæ hoc vinculo necitur: nec posset
Sacerdos Italus in Galliâ, aut in Germaniâ, nec
Germanus aut Gallus in Italia sacris operari.
Quare sapientissimè ab Ecclesia constitutum est,
ut, quo idiomate Missæ primùm institutæ sunt,
eo semper celebrentur, licet populo ignotum sit.
Præcellit exemplum huius disciplinæ in veteri
Testamento, nam cum populus post captivita-
tem Chaldaicè loqueretur, Psalmos tamen &
Scripturas Hebraicè semper cantavit, & legit;
quem morem Hebræi etiam hodie in Synagogis
observant: nec enim voluit Deus mutari Scri-
pturam, licet Populus linguam mutasset. Eadem
Romanis cura fuit servandi in sacris sermonis
antiquitatem, nam carmina Saliorum vix Sacer-
dotibus suis intellecta, ut ait Quintilianus lib. 1.
Instit. Orat. cap. 6. nunquam mutarunt, quia ve-
tabat Religio, & consecratis utendum erat.
De aliis gentibus, quæ linguâ peculiari sacra
mysteria celebrant, locus agendi erit cum de
propriis cuiusque nationis Liturgiis tractabo.

CAPUT VI.

*Diversas Ecclesiarum consuetudines in Mis-
sæ celebratione olim fuisse, & nunc esse.
Quæ sit earum causa & origo. Sacrifi-
cium idem ubique quoad essentiam. Vari-
os ritus fidei unitatem non ledere. Quid
peccatum in hoc genere.*

MISSÆ institutio ita ad Christum referen-
da est, ut ipsum ejus Auctorem agnos-
camus quo ad essentiam, quæ mutari non potest;
cætera verò, quæ ad Preces, & Ritus, & Cere-
monias pertinent; & quæ parascevaltica, & ac-
cessoria, ac veluti parerga sunt; ab Apostolis,
eorumque Successoribus constituta fateamur.
Huc enim pertinent Apostoli verba ad Corin-
thios, *Cætera cum venero disponam, ut docet Augu-
stinus hunc locum tractans ep. 118. ad Januari-
um: Unde, inquit, intelligi datur, quia multum erat,
ut in epistola totum illum agendi ordinem insinua-
ret,*

*quem universa per Orbem servat Ecclesia, ab ipso or-
dinationem esse, quod nulla morum diversitate variatur.*
Sunt igitur quædam in omnibus Liturgiis, in
quibus omnes Ecclesiæ conveniunt, ut potè sine
quibus Sacrificii ratio nullo modo subsisteret;
cujusmodi sunt Panis & Vini præparatio, Ob-
latio, Consecratio, Consummatio, & ipsius Sa-
cramenti communicare volentibus distributio.
Aliæ item præcipuæ partes sunt, quæ licet ad
sacrificii integritatem non spectent; in omnibus
tamen omnium gentium Liturgiis reperiuntur,
Psalmorū scilicet modulatio, lectio sacra scri-
pturæ, Ministrorum apparatus, thurificatio, ca-
techumenorum & aliorum profanorum exclusio,
Precatio pacis, Preces diversæ, Gratiarum actio,
& si quæ alia sunt ejusdem generis. Modus au-
tem & ritus, quibus hæc omnia peraguntur, ver-
ba quibus preces concipiuntur, Ordo ceremo-
niarum, & reliqua minoris momenti diversis
Ecclesiis diversa, & peculiaris sunt: nec ita ab
Apostolis & Apostolicis viris instituta fuerunt,
ut perpetua forent & immutabilia. Ideo in illis
varietates apparent, & mutationes, quæ unitatem
Ecclesiæ non scindunt, nec Fideles offendunt.
Narrat Augustinus Ep. 118. sibi dubitanti de
variis Ecclesiarum observationibus dixisse Am-
brofium; *Ad quam forte Ecclesiam veneris, ejus
morem serva, si cuiquam non vis esse scandalo, nec
quemquam tibi.* Idem Ep. 86. *In his rebus, de qui-
bus nihil certi statuit divina Scriptura, mos populi
Dei vel instituta majorum pro lege tenenda sunt: de
quibus si disputare voluerimus, & ex aliorum con-
suetudine alios improbare, orietur interminata lucta-
tio.* Hieron. Ep. 28. ad Lucinium, *Illud te bre-
viter admonendum puto, traditiones Ecclesiasticas,
præsertim quæ fidei non officiant, ita observandas ut
à majoribus tradite sunt; nec aliorum consuetudinem
aliorum contrario more subverti.* Nicolaus I. Ep. 2.
ad Photium. *De consuetudinibus, quas nobis oppone-
re visi estis scribentes per diversas Ecclesias diversas
esse consuetudines, si illis canonica non obsistit aucto-
ritas, pro qua obviare debeamus, nihil judicamus, vel
eis resistimus.* Fulbertus Carnotensis Ep. 2. ad
Finardum: *Plura sunt in ecclesiasticis officiis, in
quibus Orientales Ecclesiæ & nostræ communi ob-
servatione sibi respondent: sunt vero alia, in quibus
alias ab aliis cultu dispari, & varia observatione
audivimus dissonare. Nec tamen nos offendit obser-
vantie diversitas, ubi fidei non scinditur unitas.*
Ernulfus Rossensis Episcopus Epist. 2. Tomo
2. Spicilegii editâ, Christum ait docuisse quæ
facienda erant, sed non præfixisse modum quo fieri
deberent.

deberent. Tum subdit, *Hinc esse videtur quod ait, Hoc facite in meam commemorationem: Non ait, hoc modo facite. Unde nonnulla Christiane Religionis instituta cum in Ecclesiae nascentis initio sua modum originis acceperit, quem in progressu ejusdem credentis propter quasdam rationabiles causas non diu tenuere. Eodem tomo Spicilegii, quod vir eruditissimus Lucas Dacherius Monachus Benedictinus Congregationis S. Mauri de re literaria optimè meritis, ex veterum monumentis, è situ Bibliothecarum erutis summa cura & iudicio in plures Tomos distinctum edidit: extat Tractatus Rattamni Monachi Corbeiensis contra Græcorum opposita, qui lib. 4. multa diffusè congerit, ut ostendat, mutari subinde salva Fide consuetudines, easque in diversis Ecclesiis diversas esse. Gregorius Protosyncellus adversus Marcum Ephesinum apud Leonem Allatum de Synodo Photiana p. 531. In ritibus, inquit, Ecclesiasticis consuetudo est varia. Nam Constantinopolitana major Ecclesia in celebrandis officiis alio more utitur; alio verò majora Monasteria, alio minor ad quietem accommodata, denique alia Sacerdotum secularium Ecclesiae. Quin Tabennesiotæ in uno eodemque cœnobio varios jejunandi, psallendique modos habebant, aliis per biduum jejunantibus, aliis per hebdomadam: & his quidem ad vesperam, illis verò de media nocte sacros hymnos canentibus: quod fiebat etiam in Monasterio Acoemotorum. Alia de hac rituum diversitate Græcorum testimonia idem Allatius affert in Hottingero convicto cap. 3. & lib. 3. de perpetua consensione Ecclesie Occid. & Orient. c. 13. & 14. Affert Sozomenus l. 7. c. 19. neminem posse easdem traditiones per omnia similes in omnibus Ecclesiis reperire, quamvis inter se consentiant. Cui Socrates suffragatur lib. 5. cap. 21. dicens cujusque religionis varios esse ritus, licet in eadem fide consentiant. Ut enim doctè Bernardus ait Ep. 77. ad Hugonem Victorinum, Ibi unusquisque in suo sensu securus abundat, ubi aut certæ rationi, aut non contemnendæ auctoritati quod sentitur non obviat. Tertullianus denique his omnibus antiquior initio libri de Velandis Virginibus, Regula fidei, inquit, una omnino est sola immobilis & irreformabilis. Cætera jã discipline & conversationis admittunt novitatem.*

II. Causæ verò tantæ rituum varietatis in tanta Fidei unitate hæc fuisse videntur: Vel quia dispares diversarum Nationum mores & ingenia sunt, quæ diversos ritus & ceremonias ut in rebus politicis, ita etiam in Ecclesiasticis exigunt: vel quia nullo extante de his Christi vel Apo-

stolorum præcepto, libera facultas Episcopis relicta est id sentiendi & decernendi, quod unicuique salva Fide magis expediens visum fuit: vel quia sæviente in Christianos persecutione, cœtus Episcoporum in unum cogi non potuit, in quo communibus suffragiis communis forma Sacrificii celebrandi ab omnibus custodienda stabiliretur. Divisis enim Provinciis inter Apostolos ad Evangelii prædicationem, credibile est, unumquemque illorum gentibus, quas fide imbuerant, modum quoque Liturgie tradidisse ad eorum mores & consuetudines, quibus ante susceptam fidem vivebant, accommodatum. Quia verò dissimiles apud varias Nationes mores semper fuerunt, hinc orta rituum diversitas est. Eadem libertate alios item Antistites usos fuisse, qui in variis regnis successu temporis Evangelium disseminarunt, Ecclesiastica historia Scriptores docent. Nota est Epistola Gregorii Magni ad Augustinum, quem in Angliam misit, ut illas gentes ad Fidem converteret. Illi enim interroganti, Cur una cum sit fides, sunt Ecclesiarum consuetudines tam diversæ? & altera consuetudo Missarum est in Romana Ecclesia, atque altera in Galliarum Ecclesiis teneatur? Sic respondet S. Pontifex: Novit fraternitas tua Romane Ecclesie consuetudinem, in qua se meminit enutritam. Sed mihi placeat, ut sive in sancta Romana, sive in Galliarum, sive in qualibet Ecclesia aliquid inveniri, quod plus omnipotenti Deo possit placere, sollicitè eligas, & in Anglorum Ecclesia, quæ adhuc in fide nova est, institutione præcipua, quæ de multis Ecclesiis colligere potuisti, insundas. Non enim pro loci res, sed pro bonis rebus loca nobis amanda sunt. Anselmus quoque Cantuariensis in Responsione ad querelas Valerani c. 1. eidem conquerenti de varietate rituum Ecclesiasticorum, habere nos à Sanctis Patribus ait, quod si unitas servatur charitatis in fide Catholica, nihil officit consuetudo diversa. Natas autem varietates asserit ex humanorum sensuum diversitate, qui quamvis in unitate non dissentiant, in aptitudine tamen & decentia administrationis non concordant: quia quod unus aptius esse judicat, alius sæpe minus aptum aestimat. In Ecclesia Neocesariensi quædam suo tempore introducta refert Basilii Magni, Ep. 57. ad Clerum ejusdem Ecclesie, quæ tempore Gregorii Thaumaturgi in usu non erant. Andreas Masius vir eruditus cū animadverteret breviorē esse apud Syros, quam apud Græcos Basilii Liturgiam, hanc hujus rei affert rationem Præf. in Liturgiam Syrorum: Quippe n̄ fuit

fuit perpetuus hominum in religione sensus, ut intra prescriptas à Patribus ceremonias quantumvis sanctissimas sese continere pauci potuerint. Unde pro temporis tractu ad illas pro vario Antistitum pietatis affectu alia atque alia addita, multa etiam mutata videre est. Solus Fidei Canon, ut supra diximus, inconcussus, & immutabilis est, cætera quæ ad ritus & disciplinam pertinent, iusta interveniente causa, sine reprehensione mutari possunt. Hoc Pelagius II. Epistolæ ad Episcopos Istriæ, post Magnum Leonem & alios suos Prædecessores, professus est, specialem scilicet Synodali Conciliorum causam fidem esse; quicquid verò præter fidem agitatur, nihil obstare, si ad iudicium revocetur. Hoc idem asserit Aug. l. 2. de Baptismo contra Donatistas, dicens: Ipsa Concilia, quæ per singulas regiones vel provincias fiunt, plenariorum Conciliorum auctoritati, quæ sunt ex universo orbe Christiano, sine ullis ambagibus cedere: ipsaque plenaria sepe priora posterioribus emendari, cum aliquo experimento rerum aperitur quod clausum erat, & cognoscitur quod latebat, sine ullo typho sacrilegæ superbiæ, sine ulla inflata cervice arrogantie, sine ulla contentione lividæ invidiæ, cum sancta humilitate, cum pace Catholica, cum charitate Christiana.

III. Atque utinam Ecclesiæ Antifites ab hac regula pacis & charitatis nullo unquam tempore recessissent; in tanta enim consuetudinum diversitate nulla fuisset animorum dissensio, nulla inter Christianos scissura, nulla scandala: nihilque ineptum, nihil reprehensibile in Ecclesiasticis ritibus irrepisset. Sed dum plerique potestate sibi tradita abutuntur, dum nimium sibi suisque ad inventionibus indulgent, dum veterum Patrum statuta parvipendunt, in varios errores lapsi sunt. Et primo quidem rituum varietas, quæ Græci à Latinis, & utrique inter se olim discrepabant, ingens augmentum sumpfit ex nimia libertate, quam sibi temerè arrogarunt, quilibet in hoc genere audendi, minorum etiam gentium Episcopi, & ipsi quoque Monasteriorum Præfecti, adeo ut nonnulli Apostolicis institutionibus neglectis, veterumque Patrum auctoritate posthabita, multa prorsus insulsa, & ab Ecclesiastica gravitate aliena Ritualibus libris inseruerint, quæ in antiquatis Codicibus hodie legimus, & detestamur. Adversus hanc licentiã iusta percitus indignatione, S. Innocentius Papa huius nominis Primus sic ad Decentium Episcopum Eugubinum scripsit. *Si instituta Ecclesiastica, ut sunt ab Apostolis tradita, integra vellent servare Domini Sacerdotes, nulla diversitas,*

nulla varietas in ipsis Ordinibus & Consecrationibus haberetur. Sed dum unusquisque non quod traditum est, sed quod sibi visum fuerit, hoc æstimat esse tenendum, inde diversa in diversis locis vel Ecclesiis aut teneri aut celebrari videntur, ac fit scandalum populari, qui dum nesciunt traditiones antiquas humana præsumptione corruptas, putant sibi aut Ecclesias non convenire, aut ab Apostolis vel ab Apostolicis viris contrarietatem inducitur. Quis enim nesciat aut non adverteat, id quod à Principe Apostolorum Petro Romane Ecclesiæ traditum est, ac nunc usque custoditur, ab omnibus debere servari, nec superinduci aut introduci aliquid, quod aut auctoritatem non habeat, aut aliunde accipere videatur exemplum? Præsertim cum sit manifestum in omnem Italiam, Gallias, Hispanias, Africam, atque Siciliam, insulasque interjacentes nullum instituisse Ecclesias, nisi eos quos Venerabilis Apostolus Petrus, aut ejus Successores constituerunt Sacerdotes. Aut legant si in his Provinciis alius Apostolorum invenitur aut legitur docuisse. Quod si non legunt, quia nusquam inveniunt, oportet eos hoc sequi, quod Ecclesia Romana custodit, à qua eos principium accepisse non est dubium, ne dum peregrinæ assertionibus student, caput institutionum videantur omittere. Sæpe Dilectionem tuam ad Urbem venisse, ac nobiscum in Ecclesia convenisse, & quem morem vel in consecrandis mysteriis, vel in cæteris agendis arcane teneat, cognovisse, dulium non est, quod sufficere ad informationem Ecclesiæ tuæ, vel reformationem, si Præcessores tui minus aliquid aut aliter tenuerunt, satis certum habere, nisi de aliquibus consulendos nos esse duxisses. Hæc iustus ex Innocentio huc transcribenda putavi, ut ejus testimonio evincerem, primarias Ecclesias proprios ritus à Fundatoribus accepisse; quosdam verò ex successoribus per licentiã & potestatis abusum sæpe illos immutasse, & novitates introduxisse. Hoc primum in hoc genere peccatum fuit, quod, dum alii evitare nimio studio conati sunt, stultorum more in contrarium inciderunt, semel enim susceptis consuetudinibus pertinacius adhærentes turbas in Ecclesia suscitaverunt, ut mox videbimus, cum Romani Pontifices, vel abusus Episcoporum incuria introductos evellere, vel errores hæreticorum fraude insertos expungere, vel aliquid in iis innovare iustis de causis voluerunt. Alii denique nullum statuentes discrimen inter capita fidei & disciplinæ, ex varietate rituum, dogmatum quoque diversitatem æstimantes, mutuis inter se odiis & concertationibus exarserunt, disruptoque vinculo pacis & dilectionis, Schismati, & erroribus patentissimum ostium apertum est. Quot

& quam luctuosæ tragœdiæ inter Græcos & Latinos hac de causâ exortæ sint, notum est omnibus. A Photio illarum initium sæculo nono, & nondum finis: adhuc enim in plerisque Orientalibus ferox odium adversus Latinos fervet, & fortè acrius, quàm cum primum ab unitate, & obedientia Romanæ Ecclesiæ defecerunt. Superbia omnium malorum causâ rebellionis origo fuit, tum accesserunt ex Rituum diversitate vani prætextus: nec enim Orientalibus lis unquam de ritibus mota est à Romana Ecclesiâ, quæ sedulo potius in hanc curam semper incubuit, ut illibati servarentur. Debet igitur unaquæque Ecclesiâ custodire ritus suos, sed receptos à Majoribus, longoque usu præscriptos, & legitima auctoritate approbatos. Si quid verò innovatum, si quid perperam immutatum, id expungendum, & corrigendum est.

CAPUT VII.

Actum in Conciliis de Rituum observantia, eorumque varietate tollenda. Quomodo Sectarii Missam perverterint. Romana Missa studio Pontificum ab omnibus Occidentalibus recepta. Quorundam in hoc venientia, ejusque causâ. Romane Ecclesiæ tradita Missa à Petro Apostolo, ab aliis aucta. Roma olim diversa officia. Quid in his immutatum à Fratribus Minoribus.

Initium cogendi Concilia in Actibus Apostolorum describitur cap. 15. cum Christianorum causâ adversus Judæos, qui Gentibus ad fidem conversis Circumcisionem & alia Moisaicæ legis præcepta ad salutem necessaria esse docebant, discussa ac definita fuit. Nata igitur cum Ecclesiâ simile cum ipsa incrementum, & summam in ea auctoritatem habuerunt, semperque à Fidelibus cum ingenti veneratione suscepta sunt. *Aguntur*, inquit Tertullianus lib. de jej. c. 13. *certis in locis Concilia ex universis Ecclesiis, per quæ & aliora queque in commune tractantur, & ipsa representatio totius nominis Christiani magna veneratione celebratur.* Altiora autem, quæ in his tractantur, nemo est qui ignoret. Ad ea enim pertinet non solum de dogmatibus fidei agere, sed ritus etiam in sacris functionibus servandos præscribere, succrescentibus malis remedia afferre, exortas controversias componere, collapsam disciplinam reparare. Ideò sancitum fuit, ut frequenter in unum Episcopi con-

venirent, ut, si quid alienum à fide & ab Ecclesiasticis observationibus diabolica fraude irrepsisset, communi consensu corrigeretur. Magna synodus Nicæna *Can. 5.* statuit bis in anno hæc concilia celebrari, ante Quadragesimam, & circa tempus autumnii. Ad quem canonem S. Leo respexit, cum ad Episcopos Siciliæ scripsit saluberrimè à sanctis Patribus constitutum, ut bini debeant in annos singulos Episcoporum esse conventus. Hæc sanctio innovata est in concilio Antiocheno sub Julio I. *Can. 20.* & in Regiensi sub Sixto III. *c. 7.* in primo autem Araucano sub Leone Magno *c. 29.* in Agathensi sub Symmacho *c. 71.* in Emeritensi sub Vitaliano *c. 7.* in Aurelianiensi secundo & quarto ordinatum est singulis annis Episcopos congregari; quod idem præcepit Hilarius Papa *Epist. 8.* ad Galliæ Metropolitanos. Nicolaus I. *Epist. 27.* Ludovico & Carolo Regibus conqueritur, Episcopos de ipsorum Regno non fuisse Romam ad synodum missos, ut novitatum mala, quæ multiplicata erant, faciliùs tolli possent, Romæ autem convocari concilium solebat circa finem septembris, ut ex præcitata Leonis Magni *Epistola* colligitur, ad quod singulis annis aliquot Episcopi ex qualibet Provincia specialiter electi convenire debebant: ita enim decernit ibidem S. Pontifex his verbis: *Terni semper ex vobis ad diem tertium Kalendarum Octobrium Romam fraterno concilio sociandi occurrant, & indissimulenter à vobis hæc consuetudo servetur. Quoniam adjuvante gratia Dei facilius poterit provideri, ut in Ecclesiis Christi nulla scandalorum nascantur errores, cum coram Beatissimo Petro semper in communione tractatum fuerit, ut omnia instituta Canonumque Decreta apud omnes Domini Sacerdotes inviolata permanent.* Quia verò discrepantia rituum, dissensionum fomenta præbebat, sedulo huic tollendæ sancti Episcopi synodaliter congregati incubuerunt. Unde in concilio Epaunensi *a. 509. c. 27.* & in Gerundenfi *a. 517. c. 1.* statutum est, ut idem Missæ ordo in universa Provincia servaretur, quem servabat Ecclesiâ Metropolitana; anno autem 563. Bracarense *I. c. 22.* constituit, ut eodem ordine Missæ ab omnibus celebrarentur, quem Profuturus ejus Ecclesiæ Archiepiscopus à Sede Apostolica susceperat. Et f. c. 1. sequenti Bracarense *II. c. 1.* sancivit: *Ut per singulas Ecclesias Episcopi per Dioceses ambulantes primum discutiunt Clericos, quomodo Ordinem Baptismi teneant vel Missarum, & qualiter quæcumque officia in Ecclesia peragantur. Et si rectè quidem invenerint, Deo gratias agant; si autem minus, docere debeant ignavos.* Ulterius progressus Theodulphus Aurelianensis

sis in Epist. ad Clerum suum cap. 4. decrevit deferri ad synodum libros, vestimenta & vasa sacra. Quando, inquit, more solito ad Synodum convenitis, vestimenta, & libros & vasa sacra, cum quibus vestrum ministerium & inunctum officium peragitis, vobiscum deferre: nec non duos aut tres Clericos, cum quibus Missarum Solemnia celebratis, vobiscum adducite, ut probeatur quam diligenter, & quam studiosè Dei servitium peragatis. Idem in suo Capitulari præcepit Riculfus Episcopus Suesfionensis. Tanta sollicitudine & zelo antiqui Patres saggebant, ne quis in ordine sacrificii statutos à majoribus terminos transiliret. Noverant enim, quam facillè foret in superstitiones & ineptias incidere, si omnibus permitteretur quidpiam vel minimum in sacris Ritibus innovare.

II. Sectariorum hoc proprium fuit, ut cum à fide deficerent, libros quoque Ritualis vel suis erroribus inficerent, vel privata auctoritate immutarent. Quid autem sint in hoc genere Gnostici, Adamiti, Pepuziani, & alia huiusmodi monstra, turpe est enarrare. De Nestorio, five de Theodoro Mopsuesteno ejus magistro ita Leontius Bizantinus scribit Lib. 3. adversus eundem Nestorium. *Audet & aliud malum non secundum ad superiora, aliam enim Missam effudit, præter illam, quæ à Patribus tradita est Ecclesiis, neque reveritus illam Apostolorum, nec illam magni Basilii in eodem spiritu conscriptam. In qua Missa blasphemis, non precationibus, Euchariæ mysterium opplere. Donatistæ, ut calumniam Catholicis intruerent, sparserunt in vulgus, eos solitum sacrificii ritum immutasse, ut patet ex Optato Milevitano in fine lib. 3. Nihil, inquit, probavit aspectus ex iis quibus perturbatus erat auditus. Visa est puritas, & ritu solito solemnitas consuetudo perspecta est. Cum viderent divinis Sacrificiis, nec mutatum quicquam, nec additum, nec oblatum, pax à Deo commendata volentibus est. De iisdem sic scribit Augustinus Epist. 119. c. 18. Donatistæ nos reprehendunt, quod sobriè psallimus in ecclesiâ divina cantica Prophetarum, cum ipsi ebrietates suas ad canticum Psalmorum humano ingenio compositorum quasi tubas exhortationis instillant. Ipsorum autem tanta erat rabies, tam immane odium adversus Catholicos, ut altaria frangerent tanquam polluta, in quibus celebraverant. Sacrificia enim Cæciliani, & eorum qui cum ipso communicabant, impura esse & Deo invisa prædicabant. Jacobitas diversas Missarum editiones habuisse contra traditiones Ecclesiasticas, testatur au-*

ctor Anonymus editus à P. Combefis *Tract. de hæresi Jacobitarum*, quem putat esse Demetrium Cyzicenum. De Pauli Samosatani in hac re impietate legenda Epistola Synodi Antiochenæ apud Eusebium lib. 7. hist. cap. 30. De sectatoribus Apollinarii refert Sozomenus lib. 6. hist. eccles. cap. 25. quod ritibus utebantur alienis à catholicæ ecclesiæ institutis. Isaac Catholicus Armeniorum Invect. 2. adversus eosdem, hæresi 25. *Rem sacram, inquit, contemnunt, neque ornamentum mutant, aut habent sacrarum vestrum varietatem pro sacro ministerio, quas magnus Sylvester lege sanxit. Eorum autem quilibet iis vestibus indutus, quarum usus communis est, quasque nullo passim discrimine adhibere solent: ita ad altare ingreditur. Nimis in longum irem, si cunctas Sectas percurrere vellem, & quid in sacros ritus singulæ peccarint, enarrare. Postquam enim ab Ecclesia resilierunt, minus se fecisse putarunt, nisi id quod in ea excellentius & sanctius est sacrificium videlicet, & sacramentum corporis & sanguinis Christi, falsis & inter se contrariis opinionibus perverterent. Et ut veteres omitterem, adeo multa nobis exempla recentiores Misolurgi suppeditant, ut omnium sæculorum errores nedum exequent, sed excedant. Ipsum Missæ nomen ita plerisque exosum est, ut Missam odisse amoris inter ipsos, & fraternitatis symbolum sit.*

III. Et hæc quidem fuit hæreticorum perveritas & audacia, quam Patres Orthodoxi sedulo semper comprimere studuerunt, eos ritus illibatos custodientes, quos Ecclesiæ legitime traditos agnoverunt. Et ne in re tanti momenti à veritatis semita aberrarent, omnes ferè Occidentales regiones Romanæ Ecclesiæ adhæserunt: In qua, ut ait August. Epist. 162. *semper viguit Apostolicæ Cathedræ principatus. Ita docuit in suis Prescriptionibus cap. 36. Latinarum antiquissimus Tertullianus, percurrendas nimirum Apostolicas Ecclesias veritatem scire cupientibus, Romanam præsertim, cui totam doctrinam Apostoli cum sanguine suo projecerunt. Et ejusdem sæculi scriptor Irenæus lib. 3. cap. 3. Ad hanc, ait, Ecclesiam, nempe Romanam, propter principatam necesse est omnem convenire Ecclesiam, hoc est, eos qui sunt undique Fideles, in qua semper ab his qui sunt undique conservata est ea, quæ ab Apostolis est traditio. Hoc summorum Pontificum, hoc Episcoporum, priorumque Principum studium, hæc cura fuit, ut omnes gentes, quæ in Occiduis partibus sunt,*

traditiones & Ritus Romanæ Ecclesiæ in ordine Missæ sequerentur; ex quo paulatim factum est, ut propriis, si quos habebant, usibus abrogatis Romanos reciperint, adeo ut in plerisque Ecclesiis veterum consuetudinum non solum nulla remanserint vestigia, sed ipsa etiam memoria evanuerit. Africanam Ecclesiam ut fide, ita & ritibus cum Romana convenisse, ex scriptis Tertulliani, Optati, Cypriani, & Augustini non obscure colligimus: quod si qua varietas fuit, ea, ut sæpe dictum est, ad sola accidentalia pertinebat, Sacrificii non solum substantia, quæ rituum diversitate labefactari non potest, sed forma etiam ac serie Psalmodiæ, Lectionum, & Precum, ut supra ostensum est capite III. num. 4. inconcussa permanente. Marius Victorinus Afer Lib. 1. adv. Arium sententiam citat ex Liturgia Africana, quæ in Ordine Romano non extat: *Sicut, inquit, & in oblatione dicitur, Munda tibi populum circumvitalem, emulatorem bonorum operum, circa tuam substantiam venientem.* Fulgentius quoque Ruspensis in fragmentis editis à Sirmondo cap. 14. in Epist. 1. ad Cor. quodam testimonio Liturgiæ Africanæ utitur, quod in Romano non reperitur. Ex quibus, & ex aliis quibusdam conjecturis suspicor, ritum Africanum illi similem tunc esse, qui in Hispania *Mozarabicus* dicitur. In Anglia prima fidei semina sparisse dicitur Joseph ab Arimathia, ut Gildas Britannus scribit: & Tertullianus testis est Lib. adv. *Judeos* cap. 7. Britannorum inaccessa Romanis loca, ipso vivente Christo subdita fuisse; nam tempore Eleutherii Papæ sub Lucio Rege Evangelium publicè susceperunt, ut narrat Beda lib. 1. cap. 4. Hist. gentis Anglorum. Cum autem pulsus Britannis ab Anglis & Saxonibus idololatriæ Insula occupata fuisset, Gregorius Magnus missio in eam Augustino gentes illas ab idolorum cultu ad fidem Christi convertit. Nec ulli dubitare fas est, quin ab iisdem Pontificibus Eleuthero & Gregorio Romanos ritus acceperint à quibus fidem susceperunt: Licet Gregorius facultatem tribuerit Augustino ex aliarum Ecclesiarum, præsertim Gallicanæ, usibus decernendi quicquid magis ad Dei gloriam expedire judicasset. Postea verò jussu Agathonis missi sunt ex Urbe Cantores, qui populum illum cantum Romanum docerent, de qua missione prolixam historiam refert Beda Lib. 4. cap. 18. Hispaniam Jacobi Apostoli prædicatione ad fidem conversam, constans illarum partium traditio

est: nec desunt qui sentiant, Paulum quoque eas regiones peragrassè, & illic prædicassè. Asserit Tertullianus ad Scapulam cap. 4. nomen Christianum ibidem vexatum à Præfide Legionis, & Cyprianus Epist. 68. scripsit ad Clerum & plebes in Hispania consistentes. Quo verò ritu tunc uterentur, nos latet, nisi quod Concilium Bracarense I. refert, Profuturum Archiepiscopum Ordinem Missæ ab Apostolica Sede accepisse. Sed hic Ordo qualis fuerit incertum est. Scimus autem, quod omnes Hispaniarum & Galliæ Narbonensis Ecclesiæ ritu Mozarabico, de quo agam cap. 11. diu usæ sunt usque ad Gregorium VII. quo procurante Romanum susceperunt. Germaniæ & Septentrionis plures nationes inter eas quæ suo tempore Christi legem amplexæ fuerant, enumerat Tertullianus Lib. adv. *Judeos*: cumque S. Bonifacius fundato Moguntino Episcopatu Evangelium plurimum propagasset, Romanum etiam ritum ibidem constituit, de qua re extant Gregorii Secundi Literæ ad eundem Bonifacium. In Gallia ferè omnes civitates primos Episcopos ab Apostolis illuc missos venerantur, quorum Catalogum hic texere & examinare, non est mei instituti. Cum verò Franci Galliarum regnum in suam potestatem redeissent, gentes illæ, Clodovæo Rege baptizato, Christo initiatæ sunt. Ritus ibidem varios fuisse fufus ostendam, cum de Missa Gallicana tractabo. Pipino autem & Carolo Magno regnantibus, propriis usibus relictis, Romanis uti cœperunt.

IV. Hac uniformitate in omnes Ecclesias Occidentales, excepta Mediolanensi, tandem introducta, factum est, ut errores & abusus tollerentur, quos experientia docuit in multa consuetudinum discrepantia vix posse evitari. Non omnibus tamen Ecclesiis, quæ Latino sermone sacra persolvunt, eadem facilitate potuerunt Pontifices persuadere, ut proprios ritus abrogarent, & Romanis uterentur. Exortæ sunt enim turbæ & contentiones, pugnantibus quibusdam pro patriis moribus tanquam pro aris ac focis, ac si salus in illis, & fidei fundamenta consisterent. Adhærent nimirum plerique mortalium consuetudinibus, quas cum lacte imbiberunt, longo usu assueti ea omnia respicere, quæ ab illis diversa sunt. Quod si robur accedat præjudicatæ opinioni ex eorum sanctitate, quos veluti auctores rituum suorum colunt, vix locus relinquitur contrariæ persuasioni, omnem inobedienciæ & pervi-

pervicaciæ notam eluente prætextu pietatis & Religionis. Hanc reddit rationem Sozomenus l. 7. c. 19. cur plerique semel susceptis ritibus pertinaciter inhaerent, quia videlicet ob reverentiam vel eorum, qui eos ab initio introduxerunt, vel eorum qui istis successerunt, prævaricari sibi nec licitum, nec tolerandum esse putabant. Sequitur Sozomenus Nicephorus l. 12. c. 34. *Tales, inquit, dissensiones in Ecclesiis invaluisse opinor, reverentia eorum, qui eis ab initio præjurerunt & qui illis deinde successerunt. Nam si tanquam leges quasdam ab illis acceptas per manus posteris tradiderunt, non satis piæ, neque ferendum esse arbitrati, si traditiones in quibus educati essent non honorifice colerent, sed contemptim rejicerent. Accedit alia ratio ex ipsa vi & potentia consuetudinis, quæ, cum inveterata est, vix potest vinci. Ideo homines vindices esse solent & acerrimi propugnatores legum & ceremoniarum, quas à Majoribus acceperunt, & cum his innutriti sint, non facile possunt ab earum usu divelli. Omnes denique in his, quæ fidei non adversantur, abundant in proprio sensu, adeo, ut nec Sancti viri ab hac communi mortalium affectione immunes fuerint. Cui dicto fidem præstat Ambrosius lib. 3. de Sacram. cap. 1. In omnibus, ait, cupio sequi Ecclesiam Romanam, sed tamen & nos homines sensum habemus, idcirco quod alicubi rectius servatur, & nos rectè custodimus.* Hæc Ambrosius, si tamen ipse horum librorum, qui de Sacramentis inscribuntur, Auctor est. Testatur quidem Augustinus, scripsisse Ambrosium libros de Sacramentis, sive de Philosophia adversus Platonem, quorum meminit l. 2. *Retract. c. 4. & doctrina Christiana lib. 2. cap. 28.* eosque petiit sibi mitti à S. Paulino ep. 34. Sed illi vel perierunt vel alicubi latent; longè diversi sunt ab his qui nunc extant, ut patet ex sententiis quas ex illis citat idem August. l. 2. primi operis ad versus Julianum cap. 5. & tribus sequentibus. De his verò quos hodie habemus, fecit primo ut dubitarem styli diversitas, cum enim Opera Ambrosii ante aliquot annos haud perfunctoriè percurerem, cum ad hoc pervenis, visus sum mihi alterius linguæ hominem ab Ambrosio profusus diversum loquentem audire. Tum animadverti loca Scripturæ in his citata non esse ejus versionis, qua in aliis libris Ambrosius uti consuevit. Quædam etiam in his reperi, quæ sæculo Ambrosii minus convenire visa sunt. Nihilominus à scriptoribus octavi & noni Sæculi laudantur sæpius tanquam Ambrosii legitimus foetus, quorum auctoritati cedens eos deinceps sub ejus

nomine, cujus est possessio, semper citabo. Meam autem suspicionem seu conjecturam Doctoribus examinandam relinquo, & ad Missam Romanam redeo à qua digressus sum. Hæc, ut dixi, ab omnibus in Occidente recepta est, cunctorum enim repugnantium & contradicentium pervicaciam vicit Pontifex cum potestas & industria, Regumque ac Principum erga Apostolicam Sedem reverentia.

V. Porro hic de Missa Romana inquirendum necessario videtur, à quo primùm instituta fuerit, & quibus incrementis ad eum statum pervenerit, in quo nunc reperitur. Utrumque dubium egregiè dissolvit Walfridus Abbas lib. de reb. Eccl. cap. 22. Nam postquam statuit, ex Majorum traditione constare, Missam temporibus Apostolorum multò breviorē fuisse quam nunc sit, proficiente deinde Religione à Successoribus Apostolorum auctam, non quod illis fuerint scientia & pietate majores, sed quia tempora sic exigebant: tum subdit. *Et Romani quidem usum observationum à B. Petro Principe Apostolorum accipientes, suis quique temporibus, quæ congrua judicata sunt, addiderunt. Quorum morem ideo in sacris rebus tam multæ gentes imitantur, quia & tanti magisterii ex apice Apostolico primordiis clarent, & nulla per orbem Ecclesia æque ut Romana ab omni fæce hæresion cunctis retrò tēporibus pura permansit.* Post hæc percurrens ordinem Missæ fusiùs edisserit, à Celestino Papa Introitum, à Telephoro Hymnum Angelicum, ab aliis instituta, quæ à nobis Lib. II. cum de singulis Missæ partibus agemus, singillatim examinabuntur. Vigilias Papa epist. ad Eutherium, Ordinem precum, ait in celebritate Missarum nullo nos tempore, nulla festivitate significamus habere diversum, sed semper eodem tenore oblata Deo munera consecrare. Quapropter ipsius canonice precis textum direximus subter adjectum, quem Deo precepto ex Apostolica traditione suscepimus. Idem asserit Isidorus lib. 1. de Eccl. Offic. c. 15. *Ordo Missæ vel orationum, quibus oblata Deo Sacrificia consecrantur, primùm à Sancto Petro est institutus, cuius celebrationem uno eodemque modo universus peragit orbis.* Legendus quoque Innocentius I. loco citato capite superiori. Ex quo & aliis habemus antiquam, & immemorabilem traditionē esse, Missæ ordinem à Petro Apostolo traditum Romanæ Ecclesiæ, cui Successores aliquot preces, & ceremonias addiderunt. Ita enim fert rerum omnium conditio, ut initium suum habeant, sequatur incrementum, omnibus demum numeris perficiantur. Quod verò dixit Isidorus

Isidorus Missæ celebrationem uno eodemque modo peragi ab universo Orbe, hoc de re & substantia, non de verborum tenore ac ceremoniis intelligendum est. Quod item asserui, omnes Ecclesias Occidentales, Mediolanensi exceptâ, Missâ Romanâ nunc uti, de illis etiam dictum volo, quæ Missale proprium habent, sive Sæculares sint, sive Regulares. Omnes enim cum Romanis conveniunt in forma & dispositione Missæ; idem prorsus apud omnes est Canon; idem ordo & eadem series Confessionis, Introitus, Collectarum, Epistolæ, Gradualis, Versus, vel Tractus, Evangelii, Symboli, Offertorii, Præfationis, Canonis, Communionis, gratiarum actionis, & finis. Quod autem aliqui omittant psalmum aut Confessionem, quod formulam confessionis breviorē habeant, quod panem & vinum unica oblatione offerant, quod item oblatio alijs verbis concepta sit: quod diversas à Romanis Epistolas & Evangelia legant, quod non easdem festivitates Sanctorum celebrent, quod in modo procedendi, thus adolendi, & alijs hujusmodi minutioribus ab usu Romano discrepent, hæc proculdubio nec Ritus diversitatem inducunt; nec Ritum peculiarium constituunt.

Scribit Joannes Langhecrucius *lib. 2. de Divinis officiis ritè peragendis*, relatus à Cornelio Schultingio tomo 1. Bibliothecæ Eccl. p. 1. c. 45. Missalia particularia diversarum Ecclesiarum post Concilium Aquisgranense sub Ludovico Pio introducta fuisse. Nam Carolus Magnus hortatu & jussione summorum Pontificum Romanum in Gallia servari præcepit; varietas autem, & diversitas à Romano in aliquibus Ecclesiis inde exorta videtur, quod singuli Episcopi pro suo arbitratu, vel pro loci conditione, aut patriæ moribus aliquid vel addiderunt, vel subtraxerunt, sibi que propria officia composuerunt; idemque fecerunt Ordinum religiosorum Præfecti, & dum unus unam, alius aliam partem mutat, à vestigijs & institutione primorum Auctorum deslexerunt. Hoc ipsum in Hispania contigisse arbitror post Gregorium VII. qui illic Romanum officium introduxit. Ordines autem Religiosi illum ritum ab initio susceperunt, qui vigeat in ea Provincia, in quâ prima Ordinis cujusque fundamenta jacta sunt. Successu vero temporis tam generalia comitia, quam supremi Ordinum moderatores potestatem sibi arrogarunt plura mutandi & innovandi, quod manifestum cuique erit, si antiqua, & nova, & medii temporis Ritualia inter se conferre voluerit.

Hæc autem licentia quilibet pro arbitrio audendi sine certa lege & disciplina adeò quandoque excrevit, ut in multis codicibus adhuc extant Officia, Missæ, Hymni, Orationes, quæ sine risu, vel potius indignatione legi non possunt. Olim in Concilio Milevitano, seu potius Carthaginensi, ut citatur in Codice Ecclesiæ Africanæ cap. 103, sancitum fuit, ne quid publicè in Ecclesia recitaretur, nisi prius in Synodo approbatum foret. Sciebant enim sapientissimi Patres, non omnium esse Ecclesiasticam in his gravitatem & disciplinam servare; magnamque futuram in rebus sacris perturbationem, si sapientibus & insipientibus passim & sine delectu licuisset proprias adventiones, tanquam spiritus sancti dictata, Ecclesiæ obtrudere, & divinis altaribus admovere. Novissimè verò Apostolica Sedes sacram Rituum Congregationem instituit, à qua non solum summa sapientia & prudentia examinantur Officia, quæ particulares Ecclesiæ sibi concedi petunt; sed leges etiam sancitæ sunt, quibus per licentiam usurpata potestas coercetur, & abusibus olim gliscentibus via deinceps præclusa est.

VII. Ipsam Romanam Ecclesiam ab aliqua varietate non fuisse immunem testatur Petrus Abaelardus Epistola Apologetica, quam vir turbulentus temerè scripsit adversus S. Bernardum pag. 250. *Antiquam, ait, Romanæ Sedis consuetudinem nec ipsa Civitas tenet; sed sola Ecclesia Lateranensis, quæ mater est omnium, antiquum tenet officium, nulla filiarum suarum in hoc eam sequente, nec ipsa etiam Romani Palatii Basilica. Quæ autem fuerit hæc diversitas, & quando cœperint aliæ Ecclesiæ à Lateranensi discrepare, nec Petrus dicit, nec alibi memini me legisse. Illud verò certissimum est, quod vir doctissimus, sacrorumque rituum peritissimus Radulfus Tungrensis docuit *lib. de canonum observantia*, duplicem in Urbe fuisse modum divini officii, unum breviorē quo Romana curia, sive Capella Pontificia utebatur; alterum prolixiorē pro cæteris ecclesiis Urbis, qui propriè Ritus Romanus dicebatur. Atque hinc ortum est discrimen in antiquis codicibus sæpè occurrens Officiorum ad usum curiæ, & ad usum Ecclesiæ Romanæ. Officium curiæ brevius erat & mutationibus obnoxium, ob varias & continuas occupationes summi Pontificis & Cardinalium, aliorumque Prælatorum, qui ei in Sacello, sive ut loquitur Abaelardus, in Basilica Palatii diu noctuque interesse solebant. Officium Ecclesiæ prolixius erat,*

erat, mansitque multo tempore integrum absque ulla mutatione. Quae fuerit utriusque differentia incertum est, nisi quod ex ipso Radulfo & ex aliis Officiorum expositoribus liquet, discrimen potius in Horis canonicis, quam in Missa fuisse: idque libri Missarum M. SS. evincunt, qui cum libro Sacramentorum, & Antiphonario S. Gregorii in forma & serie Missae uniformiter conveniunt. Docet autem Radulfus in praecitato libro proposit. 22. opera Fratrum Minorum utrumque officium Curiae & Ecclesiae in unum coaluisse, ita ut prolixiori & proprio abrogato, omnes postea Ecclesiae officio Curiae usae sint. Quomodo vero id acciderit, ipse enarrat his verbis: *Hodie omnium credulitas & opinio divulgatur, quod ulla Ecclesiae servent Ordinem S. Romanae Ecclesiae, nisi Fratres Minores: nec in aliquorum, nisi in ipsorum Breviariis & libris continentur, ex eo quia B. Franciscus in Regula praecipit, ut clerici faciant divinum officium secundum dictum Ordinem, ubi Breviaria habere possunt. Huius autem rei Romae contrariam didici veritatem. Nam olim quando Romani Pontifices apud Lateranum residebant, in eorum Capella servabatur divinum Officium non ita completum, sicut in aliis Urbis Ecclesiis collegiatis. Imo Clerici Capellares, sive de mandato Papae, sive ex se officium Romanum semper observabant, & sepe alterabant, prout Domino Papae & Cardinalibus congruebat observandum. Et huius officii Ordinarium vidi Romae a tempore Innocentii III. recollectum, & istud officium brevium sicuti sunt Fratres Minores. Inde est quod Breviaria eorum, & libros officii intulerunt secundum consuetudinem Romanae Curiae: non autem curaverunt mores aliarum ecclesiarum urbis Romae recipere & observare. Aliae autem nationes Orbis Romani libros & officia sua habent e directo ab ipsis Ecclesiis Romanis, & non a Capella Papae, sicut ex libris & tractatibus Amalarii, Valsridi, Micrologi, Gemmae, & ceterorum de Officio divino scribentium colligitur evidenter. Et multis interpositis, quibus ostendit officium Fratrum Minorum nullo modo posse dici Romanum, quod ab ipsis immutatum & confusum fuit, subdit: *Sciendum tamen, quod Nicolaus Papa III. natione Romanus de gente Ursinorū, qui coepit anno Domini M. CC. LXXVII. & palatium apud S. Petrum construxit, fecit in Ecclesia Urbis amoveri Antiphonarios, Gradualia, Missalia, & alios libros officii antiquos quinquaginta, & mandavit ut de cetero Ecclesiae Urbis uterentur libris & Breviariis Fratrum Minorum, unde hodie in Roma omnes libri sunt novi & Franciscani.* Haec Radulfus, qui omnia quae specta-*

ad Romanos ritus diligentissime investigavit eorumque vindex acerrimus fuit.

CAPUT VIII.

De Liturgiis Apostolorum. Exploditur à Lindano edita sub nomine Petri. Dubia fidei eas esse, quae Matthaeo & Marco tribuuntur. Astringitur Liturgia Iacobi. Cuius aevi censeantur Constitutiones Apostolicae, & in eis descripta Clementis Missa. De Liturgia à Dionysio tradita. Anceps de eo iudicium.

I. Ecclesias ab Apostolis institutas formam ab iisdem accepisse, nemo opinor inficias ierit, cui nota sit sacrificii cum religione inseparabilis & intrinseca connexio. An vero Liturgiae, quae nomine quorundam Apostolorum inscriptae circumferuntur, legitimae sint, disquirendum nunc est. Et primo quidem occurrit illa, quam Petri Apostolorum Principis inscriptione insignitam circa finem superioris saeculi graecae, & latinae edidit ex Codice M. SS. Cardinalis Sireti, & notis illustravit vir doctus Gui Ielmus Lindanus, addiditque pro ea Apologeticon multa eruditione referunt. Sed qui ipsum accuratè perlegerit, mecum fatebitur, nihil aliud ex eo concludi, nisi quod Petrus seu voce seu scripto, Ecclesiae primùm Antiochena, deinde Romanae Liturgiam aliquam tradiderit. Quod verò ista, quam Siretum in Apulia reperisse ait, ea ipsa sit, nec ille probat, nec ullus crederet, qui noverit verum à falso, & proprium ab alieno discernere. Si enim haec Missa verè est Principis Apostolorum, quomodo Romana Ecclesia, quae ejus ipsana & epistolas inter tot persecutionum procellas usque in praesentem diem sollicitè conservavit, hanc egregiam sacrificandi formulam neglexit? Cur nullum ejus vestigium extitit per mille quingentos & amplius annos apud Orthodoxos scriptores? Ubi tanto tempore delituit, & unde emerfit? Nempe in Apulia, quae olim magna Graecia, reperta est, pulcherrima calographia descripta, ut Lindanus ait capite 9. Apologiae, ut impressam non pauci spectatores judicant. At ex hoc liquet, istud exemplar recentiori manu scriptum fuisse, & fortassis idem qui scripsit, composuit, cum nulla praesertim fiat mentio antiqui codicis ex quo

descriptum sit. Detegit quoque imposturam Canon Romanus, prout hodie in usu est, eidem insertus, quem à quodam Scholastico compositum, ut ait Gregorius Magnus *lib. 7. ep. 64.* & ab aliquot Pontificibus auctum suo loco demonstrabimus. Sunt in ea quaedam orationes ex libro Sacramentorum Gregorii, estque confarcinata ex Missa latina, & ex Liturgiis Jacobi, Basilii & Chrysostomi. Quibus ritè perpenfis, ea mihi suspicio in mentem venit, præterito sæculo scriptam uisse ab aliquo Sacerdote Italo-græco, vel exercitii gratia, vel ut Græcam Liturgiam, de cuius nimia prolixitate sæpè Romæ conquesti sunt, ad hanc brevioris formam redigeret. Nomen autem Petri ei præfixit, vel quia Canon Romanæ Ecclesiæ, cujus Petrus fundator fuit, præcipua eius pars est: vel ut ei auctoritatem tanti nominis interpositione conciliaret. Narrat Lindanus brevissimam Petri Liturgiam apud Franciscum Turrianum extitisse, sed ea nusquam corruit.

II. Extant etiam Matthæi & Marci Evangelistarum nominibus Liturgiæ, quas cum plerisque inter dubiæ fidei scripta recenseo. Illa Æthiopum, hæc Alexandrinorum dicitur esse: Matthæum enim fidem in Æthiopia prædicasse asserit Romanum Martyrologium; Marcus verò Alexandrinæ Ecclesiæ primus Antistes fuit. Et illa quidem unde primum prodierit, nescio: hæc Sirlæti manu obstetricante educata est in lucem ex vetusto Codice Monasterii Rosfanensis in Calabria Ordinis Sancti Basilii, ex quo idem Sirlætus eam describere curavit, misitque Parisios Joanni à S. Andrea ejus Ecclesiæ Canonico, atque ibidem græcè & latinè edita fuit. De illa altissimum ubique silentium est: hanc commemorat & veluti Pseudepigrapham rejicit sæculi XII. Scriptor Theodorus Balsamon *Resp. 1. ad Marcum Patriarcham, & ad Can. 32. Concilii Trullani.* Nicolaus Methonensis in *libello ad eos qui hæsitant* ait, Marcum Liturgiam Ecclesiæ Alexandrinæ tradidisse, quod & alii asserunt, & nos ultrò fatemur: an vero ista, quæ ad nos pervenit, ipsa sit, quam Marcus scripsit, res in ambiguo est, deficientibus per multa sæcula veterum Patrum attestacionibus.

III. His ergò rejectis, vel in quæstione relictis, de Liturgia Jacobi fratris Domini Hierosolymorum Episcopi omnium celeberrima paulò fusiùs differendum est. Scripsit de illa eruditissimam epistolam ad Bartoldum Nihusium Leo Allatius in ejus *Symniæ* editam p. 176.

qua eam ab hæreticorum oppositionibus vindicet, & prolatis Antiquorum testimonis genitum Jacobi factum esse demonstrat. Magni autem ponderis ad ejus veritatem stabilendam in primis est perpetua Ecclesiæ Græcæ traditio, quæ illam semper ut legitimam agnovit. Consentunt Græcis Syri, qui teste Abrah. Eschellenfi in notis ad Hebediesu de Scriptoribus Chaldaicis p. 135. asserunt S. Jacobum primum omnium Liturgiam scripsisse, & ad ejus normam cæteras institutas fuisse: idque confirmat Abraham Joannis Maronis, qui intra sextum & septimum vivebat sæculum, aliorumque antiquorum testimonio, qui in ejus Liturgiæ Commentariis affirmant hanc traditionem ad ipsos per manus deductam à tempore Apostolorum. Accedunt traditioni ejusdem exemplaria in vetustissimis Codicibus exarata, & ex ea veterum Patrum excerptæ apud Allatium auctoritates ad Catholicam fidei dogmata comprobanda. Synodus Trullana c. 32. ejus testimonio utitur, ut refellat eorum, qui solam aquam in Sacrificio offerebant. Manuel Malaxus in *Nomocanone c. 220.* eam in usu fuisse ait usque ad tempora Basilii Magni: ejusque meminit Proclus in *Tract. de traditione Divinæ Liturgiæ*, & Cyrillus Hierosolymitanus multa ex ea transfudit in quintam Catechesim mystagogicam. Varias adhibent machinas ad eam abolendam Sectarii, sed omnem ipsorum conatum irritum esse facile ostendam. Ajunt reperiri in ea vocem *Homousion* ante Concilium Nicænum ignotam: vocem quoque *Theotocos* in Concilio Ephesino repertam. Atqui id temerè & falso ab illis dicitur. Nam Athanasius in *libro de Decretis Concilii Nicæni* auctores profert, qui nomine *Homousii* ante ipsum Concilium usi sunt. Theodoretus item *l. 1. hist. Eccl. c. 13.* eam vocem non esse novam ait, neque à Patribus Nicææ congregatis inventam, sed à majoribus receptam. Et ut alios fileam, ipsemet Eusebius Casariensis Arianae factionis propugnator hoc idem asserit apud Theodoretum ibidem, & apud Socratem *l. 1. c. 5.* Simili modo ante Conc. Ephesinum B. Virginè *Theotocos* id est, Dei Genitricem nuncupatam Evagrii testimonio evincitur, qui *l. 1. hist. c. 2.* Nestorium reprehendit, quod hanc vocem à multis spectatisq; Patribus usurpatam rejecerit: cui consentit Theodoretus *l. 4. hæret. fabul. c. 12.* dicens, antiquissimos fidei Orthodoxæ Prædicatores juxta traditionem Apostolicam Matrem Domini *Deiparam* nominasse & credidisse. Ajunt insuper *Trisagion* & *Doxologion* recentioris ævi esse, atque inde concludunt

¶ sunt perperam tribui Jacobo hanc Liturgiam, in qua ista reperiuntur, sed nugae agunt, nam *Hymnus ter Sanctus* Isaïæ cap. 6. legitur; & *Glorificatio Sanctissimæ Trinitatis* ab Apostolis emanavit, qui, cum credentes baptizarent in nomine Patris, & Filii, & Spiritus Sancti, eos docuerunt, Patri & Filio & Spiritui Sancto solemnem *Doxologiam* decantare. Ajunt denique alia quædam in ea esse, quæ recentiorum sunt. Hoc probandum ipsis erat; ajunt enim illi, nos negamus. Sed ultro concedamus, nonnulla addita à recentioribus, ut in similibus fieri solet, an idcirco abjicienda omnia velut spuria, illa etiam, quæ genuina sunt? An ideo Pentateuchum Moysi tribuendum non erit, quia in fine Deuteronomii ipsius mors & sepultura ab alio scriptore addita est? Non est hominis sani sic argumentari. Nihil igitur officium Jacobi Liturgiæ Novatorum objectiones. Eam ipsi temerè explodunt, nos veterum testimonio nixi amplectimur & approbamus.

IV. Duodecim Apostolorum nomine duas extare Liturgias apud Orientales scribit Abraham Ecchellensis in notis præcitatis. Liturgiæ quoque S. Barnabæ meminit Alexander Monachus in ejus vita apud Metaphrastem. Hæc autem periisse creditur, illas non vidi. Recenseri item potest inter Apostolicas sancti Clementis Romani Liturgia in Libro Constitutionum descripta & ab Apostolis accepta, ut ille ait, à qua paucis me expediam. Testimonium de illa perhibet Proclus initio tract. *de traditione Missæ*, asserens B. Clementem Apostolis dictantibus eam edidisse: cujus sententiæ adherent Baronius anno 102. num. 23. Bellarminus lib. *de Script. Ecclesiasticis*, & alii, qui eam legitimam esse putant, sed auctam à successoribus. Sicut enim formulam Symboli ab Apostolis traditam Patres deinde auxerunt, ut fidei mysteria clariùs exprimerent; ita Liturgiæ ab illis prout ferebant tempora contextæ, ab aliis postea amplificatæ fuerunt. Alii tamen non infimi subfellii scriptores, qui negant Clementem Apostolicarum Constitutionum auctorem esse, ab eo consequentur Missam abjudicant, quæ pars illarum notabilis est. Photius Cod. 112. tria capita ipsis Constitutionibus opponi ait, sed quæ facile dilui possint. Epiphanius hæresi 70. num. 10. citat librum Constitutionum Apostolicarum, tum ait, *Qui Liber tamen si dubie apud nonnullos fidei sit, non est tamen improbandus; Nam in eo quæ ad Ecclesiæ disciplinam attinent omnia comprehenduntur; neque*

quidquam aut in fide ac Catholica professione depravatam, aut Ecclesiæ administrationi ac decretis contrarium continent. Sed has Constitutiones, quas Epiphanius citat, diversas videri ab his quæ octo libris comprehensæ circumferuntur, observat Petavius in suis Animadversionibus: quædam enim illarum sententiæ ab Epiphanio citatæ in vulgatis non extant. At hæc Petavii conjectura est, quæ non obstante haud improbable existimo, easdem esse, sed interpolatas & aliquibus in locis vel librariorum incuria, vel hæreticorum fraude depravatas. Quidam putant, ad eas alludere Dionysium Alexandrinum in epistola, quam refert Eusebius lib. 7. cap. 7. in qua nihil prorsus deprehendo, quod ad Clementem referri possit. Quicquid autem sit de Auctore harum Constitutionum, certum apud omnes & exploratum nunc est, quod si ab Apostolis immediate dictatæ non fuerunt, Concilio tamen Nicæno antiquiores sunt, & in his continetur disciplina Ecclesiastica, quæ Orientalis Ecclesiæ sub Ethnicis Imperatoribus ante Magnum Constantinum regebatur, ut vir eruditissimus Joannes Morinus docet *Parte 2. de sacris Ordinat. pag. 20.* Cui adspicatur Joannes Fronto in prænotatis ad Kalendarium Romanum §. 5. Petrus item de *Marca lib. 3. Concoriæ cap. 2.* ejus libri Auctorem saltem sæculo tertio floruisse ait, idque omnibus hodie persuasum esse. Est igitur Missa Clementis antiquissima, ejusque testimonio sæpius utar, si non præcisè ut ab Apostolis editæ, & à successoribus auctæ, quod valde probabile est; saltem ut à Patribus secundi vel tertii sæculi usurpata.

V. Illam denique Apostolicam Liturgiam plerique existimant, quam Dionysius magnifico stylo describit c. 3. *Eccles. Hierarchie.* Si enim iste Areopagita fuit, Athenarum Episcopus, & S. Pauli discipulus; Sacrificii ritum & ceremonias ipsum ab eo accepisse, à quo fide imbutus fuerat, rationi consentaneum videtur. At insurgunt multi ex adverso, & multa obijciunt, quibus probare conantur, non esse Dionysii Areopagite opera, quæ illi tribuuntur, sed alterius recentioris. Ajunt ipsum nunquam se Areopagitam aut Episcopum nominare, cum tamen non defuerint illi occasiones hos sibi titulos tribuendi. Cap. 7. *Eccl. Hier. Millenariorum hæresim* confutat, quæ circa annum Christi 120. exorta est. Cap. 6. ejusdem libri Monachorum solemnem consecrationem refert, asserens eos multo antiquiores fuisse, quam ipse fuerit. *Hinc*

Sancti, inquit, *Præceptores nostri divinis eos appellationibus sunt profecti*. De his tamen apud scriptores primi & secundi sæculi nulla distincta mentio reperitur, sed de solis Deo dicatis Virginibus: neque si fuerunt tunc Monachi, credibile videtur, illius sæculi persecutionibus & aliis circumstantiis attentis, eos tot ceremoniis fuisse ab Episcopis Deo dicatos. cap. 7. cœl. Hierarch. & cap. 1. de Div. nominibus Deum *Tres hypostasos* vocat, suntque illi tres personæ *Tres hypostasos*, eaque voce utitur tanquam suo tempore usitata; cum tamen confet, hoc nomine Græcos primùm usos post concilium Alexand. a. 362. celebratum, repugnantibus Latinis, ut ex Hieronymo constat, qui epist. 57. cap. ultimo Eccles. Hierarch. de infantium baptismo, ejusque circumstantiis agens, quas Ethnici irridebant, se id scribere ait, quod divini Pontifices ab antiqua traditione edocti usque ad ipsum produxerunt. Qui sunt autem hi Pontifices, quæ antiqua traditio, si hic fuit Areopagita Pauli discipulus? Plura de his Morinus *lib. de hier. ordinat. Pref. in ritus Ordinationum traditos à Dionysio*. Omitto magis vulgatas objectiones, ut, quod de illo si fuerint antiqui Patres, Eusebius præsertim & Hieronymus: quod à sæculo Apostolorum stylus abhorreat, grandiloquus, inusitatus, ac in rebus etiam facilibus dithyrambos supergrediens, quod ea scripta hominis videantur, qui in otio & pace senuerit: quod nullum in illis vestigium appareat persecutionum & calamitatum, quibus primi sæculi ecclesia vexabatur: quod sacrorum rituum pompa & apparatus, templorumque majestas, & magnificentia, sicut ab eo describuntur, nascenti Ecclesiæ & Sacerdotibus, sæventium tyrannorum metu, secreto celebrantibus non conveniant: & alia ejusdem generis, quæ apud alios legi possunt. His verò oppositionibus, qui hæc opera Areopagitæ vindicant, acerrimis & prolixis dissertationibus respondent, sed quàm plene, & quàm solide, viderint doctiores: neque enim tanti me facio, ut quæstionem inter viros doctos diu agitatam, & perplexis hinc inde difficultatibus intricatam dirimere, vel componere auserim. Mota hæc lis erat ante annos octingentos vivente Photio, qui cod. 1. suæ Bibliothecæ Theodori Presbyteri librum de hac controversia à se lectum refert, sed non exprimit tempus quo ille scripsit. Per me igitur cuique licebit, cui maluerit parti adhærere, nam qui Apostolico sæculo vixisse contendunt, proposito nostro magis favent; qui posterioris ævi fuisse volunt,

fateri tamen debent circa finem quarti sæculi vixisse, ante annos scilicet mille trecentos, quod ad conciliandam Dionysii scriptis venerationem & auctoritatem satis est. Unus fortassis fuit ex professoribus Platonicæ Philosophiæ, qui in schola Alexandrina, circa finem quarti sæculi vel initio quinti, sapientiæ laude floruerunt, Christi verò fidem amplexus, doctrinam qua priùs imbutus fuerat retinuit: nulla enim ejus pagina legi potest, in qua non appareant phrasæ, axiomata, & idiotismi Platoniorum. Jacobus Billius *Sacrarum observationum lib. 1. cap. 23.* ostendit, apud Gregorium Nazianzenum quædam reperiri mutuata à Dionysio, sed vereor ne ex præjudicata opinione id, quod sibi probandum erat, tanquàm certum posuerit, Dionysium scilicet, ut potè Pauli discipulum, Nazianzenum præcessisse; dicent enim qui contrariæ sunt sententiæ, Dionysium potius ea à Gregorio accepisse. Sermo quoque extat inter opera Joan. Chryostomi de Pseudopropheta & falsis Doctoribus editus à Gerardo Vossio, in quo hæc verba leguntur, *Ubi Dionysius Areopagita volueris Cali?* Sed plerique viri docti hunc sermonem Pseudepigraphum putant. His ergo omnis tanquàm incertis, id breviter referam, quod indubitatum & ab omnibus concessum est; primam scilicet mentionem Dionysii Areopagitæ ejusque operum, quæ ad nostram notitiam pervenerit, factam fuisse in collatione habita Constantinopoli in Palatio Justiniani Imperatoris a. 532. inter catholicos & Severianos, sive Acephalos, in collatione secundæ diei: siquidem in eo congressu ab hæreticis citata, & ab Orthodoxis tanquàm spuria repudiata fuerunt. Sed cum postea matura consideratione agnovissent eorum librorum in fide soliditatem, & admirabilem doctrinam, eos amplexi sunt, & tributum Areopagitæ nomen auctori permansit. Primi inter Græcos, qui Dionysium Areopagitam cum laude citarunt, fuere Leontius *lib. de Scitis Act. 3. & lib. 2. contra Nestorium & Eutichetem*: & Anastasius Sinaita *lib. 7. Anagogic. contempl. in Hexæmeron*, qui ambo Justiniano imperante vivebant. Inter Latinos primus fuit Gregor. Magnus hom. 34. quæm plures deinde sequuti sunt. Lis autem de Auctore tunc nulla erat, postea à Criticis septimi vel octavi sæculi excitata fuit, quorum argumentis respondit Theodorus relatus à Photio cod. 1. Atq; utinam aut ille extaret, aut epitomen responsonum ejus Photius excerpisset, forsitan enim solidas Dionysii vindicias haberemus.

CAPUT IX.

De variis Ritibus Ecclesia Orientalis. Cur nova Liturgia à Basilio Magno composita. De Liturgia Chrysostomi. Quae gentes lingua Illirica Missas agant. De Colchis, Iberis, Albanis, Melchitis, Nestorianis, Jacobitis, Coptis, Æthiopicis, Maronitis, eorumque Liturgia, Hymnus S. Ephrem. Plurimas esse apud Orientales Liturgias.

I. Plurimae nationes, quae Christi fidem profiterentur, per Orientem dispersae sunt, non tam locorum intervallo à nobis distitae, quam lingua, moribus, & rituum diversitate. De singulis stricte agendum: licet enim multae ab Ecclesiae communione praecise sint, omnes tamen nobiscum unanimiter conveniunt in substantia sacrificii, & in his omnibus quae Fides Orthodoxa de tanto mysterio credenda proponit; in modo tantum & ritu offerendi discrepantes. A Graecis ordior, qui quondam per Orientem longè latèque dominati sunt. Habent illi Jacobi Apostoli Liturgiam, quae diu usi sunt donec Basilius Magnus divino edoctus magisterio suam composuit. De illa actum est supra. Hanc verò commendat Proclus in saepe laudato opusculo. De traditione divinae Missae, Trullana Synodus can. 32. Leontius lib. 3. adv. Nestorium, & alii Patres Graeci quamplurimi. Causam verò, qua motus fuit Basilius ad novum offerendi sacrificii ordinem componendum, hanc tradit Proclus, quia Missam à Jacobo editam, fidei fervore deficiente, homines terrenis negotiis immergi nimis prolixitatis accusabant, quare salubri usus consilio eam in compendium redegit. Magnus, inquit, Basilius hominum socordiam & in deterius prolapsionem conspiciens, ac proinde longinquitate productae Missae periculosos; non quod ipse supervacaneum quiddam, vel nimis longius productum in casore arbitrareretur, sed ut pariter tum simul orantium, tum audientium ignaviam ex longo illo temporis intervallo praecideret, brevior em recitandam tradidit. Ipsa autem Basilii vita inter opera Amphiloehii aliam profert causam his verbis. Postulavit à Deo, postquam Episcopus ordinatus fuit, quò sibi gratiam & sapientiam & intellectum concederet, ut suis ipse verbis incruentum Deo sacrificium offerret, utque in ipsum Spiritum sancti adventus fieret.

ret. Post sex autem dies adstans Dominus in visione cum Apostolis, pane & vino in sacro altari propositum, Basilius excitavit dicens: Secundum petitionem tuam repleatur os tuum laude, ut tu ipse verbis incruentum sacrificium offeras. At ille non ferens oculis visionem surrexit tremeundus, accedensque ad sacrum Altare caput dicens, ita in charta scribens: Repleatur os meum laude, ut cantem gloriam tuam Domine Deus noster, qui nos creasti, & duxisti ad hanc vitam, ac reliquias sacrae Liturgiae preces. Post precum verò finem elevavit panem in ense orans & dicens, Attende Domine Jesu Christe Deus noster de sancto habitaculo tuo, & veni ad sanctificandum nos: & quae sequuntur.

II. Jacobus Goar vir doctus, sacrorumque rituum peritissimus, in Graecorum Euchologio p. 185. ex gemino fine, quem sibi Basilius in eadem Liturgia praefixisse asserunt Proclus & Auctor vitae, geminam quoque ab ipso diversis temporibus scriptam fuisse suspicatur. Unam prolixior em, quo diutius Deo vacaret, alteram brevior em, ne populo & ipsis sacris ministris tedium pareret: & hanc putat Goar posteritati traditam, omniumque consensu approbatam. At quicquid sit de hac conjectura, illud certissimum est duplicem extare Basilii Liturgiam, unam è graeco translata, quae incipit, Dominus Deus noster, qui caelestem panem, universi mundi nutrimentum, Dominum nostrum & Deum Jesum Christum Salvatorem & Redemptorem & Benefactorem nos benedicens & sanctificans em misisti, ipse benedic hanc propositionem, & eam suscipe in supercaelesti tuo altari: Alteram ex Syriaco sermone ab Andrea Masio Latine redditam, quae Anaphora inscribitur, & sic incipit: Aeternè Deus, qui in principio homines creasti ad immortalitatem: & haec a graeca in multis diversa est & multo brevior. Hic accedit tertia à praedictis etiam differens, quam Victorius Scialach Maronita ex vetusto Codice lingua Ægyptiaca cum Arabica interpretatione scripto in Latinum transfudit, quae Bibliothecae Patrum inserta est, & ab hac oratione exorditur: Domine qui nosti corda omnium. Ipsa quoque graeca exemplaria dissimilia esse agnoscit Goar, adeo ut difficile sit judicare quinam sit purus & germanus Basilii textus. Observavit hanc diversitatem praedictus Scialach, eisque reddidit hanc rationem; quod sicut Latini & Graeci Antistites in suis Liturgiis, quas ab Apostolis acceperunt, multa vel addiderunt vel immutarunt, idem etiam ab Alexandrinis & Ægyptiis par est credere pro temporum opportunitate factitatum. Nemo se continuit intra

terminos à Majoribus constitutos, sed quisque addidit quæ sibi aptiora visa sunt ad excitandam in se & in aliis pietatem. Porro Missa Basilii certis dumtaxat diebus utuntur Græci, in Dominicis scilicet sanctæ & magnæ Quadragesimæ, dempta Dominica Palmarum; in sancta & magna Feria quinta, in magno Sabbato, in vigilia Nativitatis Christi & Epiphaniæ, & in die festo ipsius Basilii.

III. Reliquo anni tempore Liturgia Chrysofomi utuntur, qui novæ formulæ componendæ manum admovit eadem qua Basilii ratione impulsus, ut B. Proclus ejus discipulus, & in throno successor affirmat, sic in eodem opusculo scribens. *Haud verò multò post Basilium, Pater ille noster aurea præditus lingua Joannes de ovium salute, ut pastorem decet, strenua cura sollicitus, naturæ humanæ socordiam ignaviamque respiciens, fibras omnes ac radices sathanici prætextus hujus prorsus voluit evellere. Et idcirco multa præcidit, & concisiori præstiorique oratione Sacrum conficiendum statuit, ne sensim homines, qui libertatem quandam & inertiam, quam maximè complectuntur, fallacibus adversarii rationibus decepti, ab ejusmodi Apostolica hac & divina absteriti traditione eam omitterent, quemadmodum hoc ipsum multò, variis sæpe in locis, accidisse ad hunc usque diem deprehendimus.* Hanc Chrysofomi Liturgiam edidit in suo Euchologio Jac. Goar, & cum pluribus tam imprellis quàm M. SS. exemplaribus contulit, discussis, & notis illustravit adeò copiosè & eruditè, ut nihil ejus diligentia addi possit. Excerptit quædam Chrysofomus ex Basiliana & in suam transtulit: plura deinde ab aliis addita, & pro cuiusque nutu inserta sunt, unde maxima exemplarium varietas emanavit.

IV. Aliæ nationes sunt, quæ, quamvis alterius linguæ sint, Græcorum tamen ritibus adherent: Roxolani inprimis seu Moscovitæ, qui, cum Episcopi Græci & Schismatici prædicatione à cultu idolorum ad Christi fidem conversi fuerint, ab eodem Græcorum ritus acceperunt & adhuc retinent, sermone Illyrico. Hos panem hordeaceum in Missa offerre & consecrare scribit, nescio qua fide, Joannes Faber Viennensis Episcopus, *Tract. de eorum Religione.* Idem ritus eadem linguâ in usu sunt apud Christianos Tartaros circa Tauricam Cheronesum, apud Circassos, & quædam Ponticas nationes: itemque in Servia, Mysia, Bosnia, Bulgaria, Russia minori Regi Poloniae subiecta, in Volhinia, Podolia, & parte quadam Lithuanicæ, & in aliis finiti-

mis regionibus. In Istria verò, in Liburnia, & in Dalmatia littorali, Missa & alia officia linguâ quoque Slavonica celebrantur, sed ritus Romanus est. Cœpit autem hæc lingua in sacris Ecclesiæ functionibus audiri sæculo nono, quo Moscovitas Christianæ Religionis nomen dedisse sub imperio Basilii Macedonis ostendit Baronius in Appendice Tomi VII. *de Ruthenis à Sede Apostolica receptis*; licet alii id ferè contigisse putent prope finem sæculi decimi, imperantibus Basilio juniore, & Constantino. Eodem sæculo S. Methodius Moraviæ Apostolus vixit, qui literis Slavonicis à Constantino quodam Philosopho repertis eam gentem instruxit, Deiq; laudes decantare docuit: tum Joannes VIII. Romanus Pontifex *Epist. 247. ad Sfenopolchrum Moraviæ Comitem scripta anno 880.* Missas in ea provincia linguâ Slavonicâ cantari permisit, dummodò Evangelium prius Latinè, & deinde Slavonicè legeretur. Narrat Thomas Archidiaconus Spalatenensis in historia Episcoporum Salonitanorum edita à Joanne Lucio cap. 16. tempore Alexandri II. à Legato Apostolicæ Sedis coactam Synodum omnium Prælatorum Dalmatiæ & Croatiæ, in qua statutum est, ne quis de cætero in lingua Slavonica præfumeret divina Mysteria celebrare, nisi tantum in Latina & Græca. Idem statuit Gregorius VII. Alexandri Successor ad Uratislaum Bohemiæ Ducem sic scribens. *Quia Nobilitas Tua postulavit, quod secundum Slavonicam linguam apud vos Divinum celebrari annueremus officium, scias nos huic petitioni tuæ nequaquam posse favere.* Et paulò post. *Unde ne id fiat auctoritate B. Petri inhibemus, Teque ad honorem omnipotentis Dei huic vanæ temeritati viribus totis resistere præcipimus.* In Provinciis tamen supra nominatis dudum recepta consuetudo prævaluit.

V. Utuntur item Græcis ritibus Colchi & Iberi, inter mare Caspium & Pontum Euxinum siti; nunc Mengrellenses & Georgiani dicti, suo quisque idiomate. Horum mores & hæreses fuisse describit Clemens Galanus, qui eas regiones perlustravit, *Parte 1. Conciliationis Ecclesiæ Armeniæ cum Romana cap. 12.* In eodem Isthmo inter Iberiam & mare Caspium sita est Albania, quæ Armeniorum sequitur ritus. Alia est Albania in Europa, quæ ad mare Jonicum vergit, & Illyrico, sive Dalmatiæ jungitur, atque etiam Epirum complectitur, habetque proprium idioma ab Illyrico & Græco diversum, quo gentes illæ sacra peragunt ritu Græco. Inter Orientales mul-

multitudo numerosa Christianorum est, qui à quibusdam *Græci-Arabes*, ab aliis communiter *Melchite* vocantur. Horum vulgaris sermo Arabicus est, sed in sacris græco utuntur, græcæ enim opinionis & ritus sunt; atque ideo *Melchite*, sive Regii & Imperiales nuncupati fuerunt, quia edictis Imperatorum obediens Chalcedonense Concilium receperunt, & in hoc differunt à Nestorianis & Jacobitis. Ipsi verò Nestoriani & Jacobitæ per Syriam, Assyriam, Persidem, & Indiam, aliasque finitimas Asiæ regiones ingenti numero disseminati, proprias habent Liturgias sermone Chaldaico, non multum à Græcis discrepantes, in quibus Nestoriani Nestorium & Theodorum Mopsuestenum; Jacobitæ autem Dioscorum & Eutychem tanquam Sanctos invocant & venerantur. Noti sunt eorum errores, nec opus est in his recensendis immorari. Alii sunt Jacobitæ Aegyptii, quos Coptos, seu Coptos incertè derivatione vocamus, forsitan à Copto non incelebri superioris Aegypti civitate, cujus Strabo, Plinius, & Ptolomæus mentionem faciunt. Istis peculiaris est Liturgia linguâ Copticâ, quam Athanasius Kircherus in Prodomo Copto veterem Aegyptiacam esse docet, contradicente Joanne Gravio, qui in descriptione Pyramidum Aegyptiarum Græcam corruptam esse contendit.

VI. Copticæ similem Missam habent Æthiopes sive Abyssini, utraq; enim Ecclesia, Aegyptia & Æthiopica, à Patriarcha Alexand. ritus Coptici olim administratione, & iisdem ferè ceremoniis imbuta fuit. Officia divina linguâ Æthiopica celebrant, quæ tamen à populari diversa est. In Lexico Æthiopico Jobi Ludolfi edito Londini post Epistolam præliminarem Jo. Michaëlis Wanslebbii extat indiculus librorum MSS. Æthiopicorum, quorum primus est *Liber Liturgiarum*, in quo sunt decem Liturgiæ sic inscriptæ. 1. Sancti Joh. Evangelistæ. 2. Trecentorum decem & octo Patrum Orthodoxorum. 3. Sancti Epiphaniï Orthodoxi. 4. S. Jacobi Syracensis. 5. S. Joannis Chrysofomi. 6. Cujusdam innominati. 7. Sanctorum Apostolorum. 8. Sancti Cyriaci. 9. Sancti Gregorii. 10. Sancti Dioscori Patriarchæ Alexandrini, impii scilicet illius, qui in Concilio Chalcedonensi damnatus fuit, quem Æthiopes illius erroribus imbuti ut sanctum colunt. Edita est ejusdem Dioscori Liturgia in fine hujus Codicis linguâ Æthiopica cum Latina interpretatione prædicti Wanslebbii. Sed non est integra, nam multæ orationes primis dumtaxat verbis initialibus indicantur,

integræ verò reperiuntur in Liturgia Æthiopica edita Romæ simul cum novo Testamento. Multa etiam deesse arbitror, nam brevissima est, & non nisi fragmentum prolixioris Liturgiæ, quales esse solent apud Orientales. Sic incipit, *A seculo & usque in seculum est Dominus in regno suo, Dominus in Trinitate, Dominus in Divinitate sua. Antequam aurora & diluculum, antequam dies & noctes essent, antequam crearentur Angeli, fuit Dominus in Regno suo. Antequam expanderentur Cæli, & antequam appareret facies Aridæ, & antequam germinarent herbe, fuit Dominus in Regno suo. Ante Solem & Lunam, & Stellas, & ante circuitus luminarium, fuit Dominus in regno suo. Antequam animalia quæ repunt, antequam aves quæ volant, & antequam belluæ maris essent, fuit Dominus in regno suo. Antequam crearetur homo ad imaginem & similitudinem ejus, & antequam transgredere tur præceptum, fuit Dominus in Regno suo. Gloria Patri, & Filio, & Spiritui Sancto in secula seculorum.* Dicit Diaconus, *Pro beato &c.* est oratio pro statibus Ecclesiastico, Politico, Oeconomico, quæ hic deest, & habetur in ea quæ Romæ edita est. *Sacerdos. Audiat Cælum & auscultet Terra, & contremiscant fundamenta Fortium, Beneplacito Patris sui descendit ad* (monet hic interpres hiatum esse in M.S.) *Peregrinus fuit. In virginitate immaculata Deus natus est. In cavernam pecudum illatus est. Mamera Regii sui honoris accepit.* Et sic breviter commemorat vitam Christi, & suo ordine ultimam cœnam, & prolatis verbis consecrationis profequitur Passionem, Mortem, Resurrectionem, Ascensionem, & Missionem spiritus sancti. Postea ait. *Illum spiritum tuum mitte super hunc Panem, & super hunc Calicem. Veniat Agnus & videamus illum in castis, ut mactemus illum, & letemur in illo.* Sic enim orat, ac si nondum peracta esset consecratio. Similis autem oratio reperitur in Liturgia Græca, quam explicabimus Lib. II. Cap. XIII. *Ne autem videatur cuiquam ex nobis, quasi corpus hoc quod comedit, sit corpus absque sanguine & spiritu: & dum bibit calicem hunc, quod sit sanguis tantum absque corpore & spiritu, sed corpus, sanguis, & spiritus est. Prout est Veritas ejus, quæ cum humanitate unum est.* Ita Blasphemus ille, qui unam dumtaxat in Christo naturam impie asserbat. Demum indicantur aliquot orationes communes, & alia brevi superaddita terminatur hoc Fragmentum.

VII. Armenia inter ceteras Asiæ regiones multitudine populorum nulli secunda, S. Bartholomæi Apostoli, ac deinde S. Gregorii illuminatoris prædicatione ad Christi fidem conversa,

eam

eam diu illibatam conservavit, donec tandem Græci erroribus inquinata ab unitate Ecclesiæ miserabili & adhuc permanente diffidio sejuncta est. Multa de Armeniorum religione, & hæresibus Clemens Galanus scripsit tomis tribus Romæ editis de illius ecclesiæ cum Romana conciliatione. Habent & ipsi specialem Liturgiam proprio idiomate, quæ ab erroribus ipsorum expurgata Romæ excusa est Armenicè & Latinè typis S. Congregationis de propaganda Fide: sed illis gentibus displicuit, quod in ea quædam mutata. Præter omnium Orientalium morem, Eucharistiam in azymis conficiunt, & contra divinam atq; Apostolicam traditionem aquam vino non miscent. Inter ipsos & Græcos implacabiles semper dissensiones fuerunt, suosq; ritus invicem detestantur. Horum tamen Liturgia græcicum ritum in plerisq; imitatur: adeo ut verba quædam græca in ea permanserint. Extat ejus synopsis apud Cassandrum in Liturgicis c. 12. Aliam etiam vidi M. S. à quodam Sacerdote Armenio in latinum translata, quæ paucis exceptis ab impressa Romæ non differt, & illi prorsus convenit, quæ à Cassandro descripta est. In Armenia majori Nascivanensis provincia sita est, quæ ad veram & Catholicam fidem tempore Joannis XXII. à B. Bartholomæo Bononiensi Ordinis Prædicatorum conversa ab eodem Latinis ritus accepit, quibus omnes in ea degentes linguâ Armeniâ utuntur.

VIII. Hactenus recensitis nationibus pauciores numero, sed fide ac religione præstantiores sunt Maroniae, Libani montis juga, & vicinas planities incolentes. Unde nomen acceperint, an à Maronia Syriæ civitate, an à S. Marone Abbate, vel potius à quodam Marone hæretico Monothelita, incertum est. Et ipsi quidem à Marone Abbate sui nominis originem derivant: sed probabilior videtur posterior derivatio, de qua testimonium perhibet testis oculatus Guillelmus Tyrius, qui lib. 22. c. 8. suæ historiæ refert, eos suo tempore Maronis errores abjurasse, & deinceps Romanæ Ecclesiæ adhæsisse, in cujus fide usq; in hodiernum diem constantissimè perseverat. De his plura Morinus in præf. ad ipsorum ordinationes, & ego etiam quædam breviter tetigi lib. de div. Psalmidia cap. 17. §. 16. Arabicè loquuntur, sed sacras functiones peragunt linguâ Chaldaica, sive Syriaca. Cum Græcis conveniunt in quibusdam consuetudinibus, ab ipsis verò & à reliquis Orientalibus, exceptis Armeniis, discrepant, quod Eucharistiam in azymis confi-

ciunt. Liturgiam peculiarem habent, eamque prolixam quam vici M. S. & in latinum conversam in Romano ipsorum Collegio. Gabriel Sionita in epistola ad Nihufium de nonnullis ritibus Maronitarum, inter Symmicta Leonis Alatii, in eorum Liturgiis eadem ferè contineri ait, quæ in Missa Latina, diverso tamen ordine, diversisque ceremoniis. Apparet autem hic consensus & uniformitas, ac veluti ex diversis vocibus consonantia, sive discors concordia in omnibus Liturgiis: & inde palam fit, ordinem sacrificii ab Apostolis traditum esse, & in omnem terram diffusum. Quamvis enim differant diversarum gentium Liturgiæ in singularium partium collocatione, & in verbis, quibus Orationes concipiuntur, iisdem nihilominus membris coalescunt, quæ sunt, peccatorum ante omnia confessio, tum introitus sive quoddam quasi præmium, deinde Psalmi, ac lectiones sacra Scripturæ, & potissimum Evangelii; Symboli recitatio, lotio manuum, commemoratio & invocatio Sanctorum, preces pro omnibus vivis & defunctis, gratiarum actio & benedictio, præter ea quæ essentialia sunt, oblationem scilicet, consecrationem, & communionem. Porro hæc constans & perpetua omnium gentium conspiratio non nisi à spiritu sancto esse potest, cujus influxu totum corpus Ecclesiæ in pace & unitate fovetur, & conservatur. Id verò Maronitis peculiare est, quod dum sacerdos celebrat, Chorus subinde concinit hymnos quosdam S. Ephremi Syri, quos valde elegantes esse ejus linguæ periti testantur. Unum hic transcribo qui lectiori non displicebit. Sunt autem omnes versus in textu syriaco septem syllabarum.

Hymnus dum sacerdos incensat.

Gloria Trinitati
 Perpetue atque æternæ
 Super incensum hoc suavissimum,
 Quod offerimus in honorem tuum,
 Remittas in eo Domine debita nostras,
 Et dimittas in eo stultitias nostras,
 Et sit in eo requies mortuis,
 Ac spes & custodia vivis.
 Erigantur in eo Ecclesiæ,
 Et custodiantur in eo Monasteria.
 Multiplicetur in eo tranquillitas in terra;
 Et in Regibus pax dominetur.
 Mitte in eo Domine sanitatem,

Et

Et curationem omnibus languentibus,
 Et surgant e lectulis
 Corpora jacentia in angustiis.
 Et ille qui fecit de labore suo
 Indigentibus ac pauperibus
 Opus gratia tua.
 Habitare facias in habitaculo ejus benedictiones.
 Et illorum qui attulerunt oblationes
 Et primitias ad templum sanctum,
 Oblationes acceptentur,
 Ac peccata dimittantur.
 Benedic fruges anni,
 Ac semina & fructus custodiantur,
 Et a noxiis prohibeantur.
 Et edant esurientes,
 Et gratias agant tibi.
 Recordamur in oratione
 Super incensum hoc suavitatum
 Annuntiationis tuae Domine & conceptionis,
 Nativitatis & nutritionis tuae,
 Et crucifixionis tuae pro nobis,
 Mortis & sepulturae tuae,
 Excitationis ac resurrectionis tuae,
 Ascensionis tuae in caelum,
 Ac sessionis tuae ad dexteram,
 Et totius dispensationis tuae,
 Quam operata est apud nos voluntas tua.
 Et parentem ac magistrorum nostrorum,
 Qui fatigati sunt, & laboraverunt, & docuerunt nos,
 Et ostenderunt nobis viam vitae,
 Ut ambularemus in ea in domum Regni.
 Et mortuorum ac defunctorum,
 Qui induerunt te ex baptismo,
 Et participes fecisti eos per pietatem tuam corpore tuo,
 Et sanguine tuo sancto.
 Et omnes qui dixerunt, Recordamini nostri
 In oratione propter Dominum nostrum.
 Visita eos Domine pietate tua.
 Et per miserationem misericordiae tuae
 Sit à thesauro tuo,
 Per orationem beatae Mariae
 Matris qua genuit te,
 Et per orationem Martyrum benedictorum,
 Qui interfecti sunt propter te,
 Et Sanctorum ac Justorum
 Qui placent tibi odore incensorum suorum,
 Patris, & Filii, & Spiritus Sancti,
 Unus Deus verus,
 Tibi gloria, ac super nos misericordia tua,
 In omni momento in saecula. Amen.

IX. Erunt fortassis & aliae gentes peculiari-
 bus & diversis utentes consuetudinibus, sed ut
 verba usurpem Nicephori Christi lib. 12. c. 34.

Valde mihi laboriosum & difficile esset, variantes
 per urbes & regiones omnes Ecclesiarum consuetu-
 dines enumerare & perscribere: id enim omnino ste-
 ri nequit. Abraham Ecchellensis in petis ad Ca-
 talogum Hebediesu pag. 134. numerari ait apud
 Orientis Christianas gentes supra quinquaginta
 Liturgias partim communes, partim proprias
 singularum gentium; ex his autem extare penes
 se triginta & unam, quae sic ab eo recensentur:
 Una S. Jacobi, duae duodecim Apostolorum
 nomine, major scilicet ac minor; duae S. Petri,
 una S. Joannis Evangelistae, una S. Marci, praeter
 terea S. Dionysii Ateopagitae, S. Sixti Papae,
 Julii Romani Pontificis, S. Joannis Chryso-
 stomi, S. Basilii, S. Cyrilli Alexandrini, S. Jaco-
 bi Nisibensis, S. Gregorii Theologi, D. Joannis
 Maronis Patriarchae Antiocheni, alterius Joan-
 nis Patriarchae Antiocheni, Eustathii item Pa-
 triarchae Antiocheni, Mosis Barcephae, Jacobi
 Edesseni, Philoxeni, Eleazari Episcopi Babylo-
 nis, Marutae Episcopi Tagritensis, Thomae Gi-
 armachitae, Matthaei Pastoris, Joannis Barsufan,
 Nestorii, Theodoretii, Diodori, Narsis, Barfo-
 mae. Gabriel quoque Sionita in epistola praeci-
 tata se habere codicem M. S. testatur est sexdecim
 Anaphoras, seu Liturgias complectentem, qua-
 rum prima adscribitur Xysto Pontifici Romano,
 secunda Joanni Evangelistae, 3. Petro Principi
 Apostolorum, 4. duodecim Apostolis, 5. Jaco-
 bo fratri Domini, 6. Sancto Marothae, 7. Diony-
 sio, quem Barselibaenum nuncupant, 8. Joanni
 Chrysostomo, 9. Matthaeo Pastori, 10. Joanni
 Patriarchae cognomento Barsufan, 11. Eusta-
 thio, 12. Marco Evangelistae, 13. Proclo Epif-
 copo Byzantino discipulo S. Joannis Chryso-
 stomi, 14. Mosis Barcephae, 15. Phillixino, 16.
 Julio Pontifici Romano. Duae in Bibliotheca
 Patrum postremae editionis reperiuntur, Grego-
 rii Nazianzeni & Cyrilli Alexandrini nomine
 praenotatae, quas Victorius Scialach ex textu
 Arabico Latinas fecit.

CAPIT. X.

De Missa Ambrosiana. A quo fuerit insti-
 tuta. Ordo ejus describitur. Aliquot Ri-
 tus peculiare Ecclesiae Mediolanensis.

I. DE Ritibus Mediolanensis Ecclesiae multa
 descripsit Ambrosiani collegii Doctor Joseph
 Viccomes, lib. 2. de Ritibus Missae, quae nec
 Zz appro-

approbare, nec refellere in animo est. Ait illos à S. Barnaba Apostolo institutos, à S. Mirocle- te auctos, à S. Ambrosio illustratos, ideòque Ambrosianos post ejus decessum dici cœpisse: cumque de illis abolendis ageretur, miraculis approbatos fuisse. Ad hæc autem probanda, cum multa sibi suppetere testimonia asserat, nullum tamen profert, præter Galvanœum & Beroldum, quos inquit in instructissima Bibliotheca Ambrosiana, & in tabulario ecclesiæ Metropolitanæ MSS. asservari. Sed isti ignoti scriptores sunt, quorum auctoritas quanti ponderis sit, aliis discutiendum relinquo. Nescio enim qua ætate vixerint, & quo nixi fundamento ea scripserint, quæ Viccomes ex illis refert. Quod verò attinet ad Missæ Ambrosianæ institutionem, de qua nobis sermo est, Walfridus Strabo ante annos octingentos Ambrosio adscribit *lib. de reb. Eccles. cap. 22.* his verbis, *Ambrosius Mediolanensis Episcopus tam Missæ, quam cæterorum dispositionem officiorum suæ ecclesiæ & aliis Liturgiis ordinavit. Quæ & usque hodie in Mediolanensi tenentur Ecclesia.* Straboni autem suffragatur illius Ecclesiæ & totius Italiæ traditio, à qua sine evidenti ratione recedendum non est. Sed siue Ambrosius, siue alius antiquior eos ritus instituerit, id pro certo habendum, non fuisse à mutationibus immunes, quas aliis contigisse supra ostendimus. Fuerunt enim ab Archiepiscopis aucti sæpius, & aliqua ex parte innovati, ut perspicuum erit antiqua Missalia cum recentioribus conferenti.

II. Ordo autem Missæ Ambrosianæ hic est. Sacerdos Missam celebraturus stans in infimo altaris gradu signat se signo crucis, tum Psalmo *Judica me Deus* cum antiphona alternatim recitato, dicit Versum, *Constemini Domino quoniam bonus*, respondentq; Ministri, *Quoniam in sæculum misericordia ejus.* Et immediate sequitur confessio more Romano. Ea peracta dicit Versus, *Adjutorium nostrum in nomine Domini, & Sit nomen Domini benedictum;* post quos secretò recitat hanc orationem: *Roga te altissime Deus Sabaath, Pater Sancte, ut pro peccatis meis possim intercedere & astantibus veniam peccatorum promereri, ac pacificas singulorum hostias immolare.* Mox accedens ad altare dicit aliam orationem, *Oramus te Domine,* ut in Romano. Deinde in cornu Epistolæ legit *Ingressam*, quæ est veluti Introitus Romanus, sed sine Psalmo, sine Gloria, & sine repetitione. Eâ finita dicit, *Dominus vobiscum,* non se vertens ad populum, statimque sequitur *Gloria in Excelsis*, si dici debeat, postea ten *Kyrie eleison,* & iterum

Dominus vobiscum. Sequitur Oratio super populum una vel plures, ut ordo officii postulat, & rursus dicit, *Dominus vobiscum.* Legit deinde Epistolam, & post eam *Alleluja* & Versum, vel cantum sine *Alleluja* pro ratione temporis. Diebus vero Dominicis & aliis solemnioribus ante Epistolam legitur Lectio una ex veteri Testamento cum Psalmello, ut vocant, instar Gradualis Romani. Post Epistolam præmissa oratione, *Munda cor meum,* dicit *Dominus vobiscum,* seque signans in fronte, ore, & pectore ait, *Lectio S. Evangelii* &c. & dum respondetur *Gloria tibi Domine,* inclinans versus Crucem petit benedictionem, quæ est similis Romanæ: tum legit Evangelium. Eo lecto in medio altaris dicit *Dominus vobiscum,* ter *Kyrie eleison,* atque iterum *Dominus vobiscum.* Legit deinde Antiphonam post Evangelium, & tertio repetit *Dominus vobiscum:* tum ait *Pacem habete,* cui respondetur, *Ad te Domine.* Subjungit quartò *Dominus vobiscum,* & orationem siue Collectam unam vel plures, quas vocant super sindonem, clara voce. Mox accipit patenam cum hostia & eam offert, insusque vino & aqua in calicem, ipsum quoque offert: & super oblata recitat aliquot orationes, post quas legit Offertorium, & post ipsum ait *Dominus vobiscum,* & si Credo dicendum sit, hoc loco dicitur. Postea præmissa *Dominus vobiscum,* dicit clara voce unam vel plures orationes nostris Secretis similes. Sequitur Præfatio singulis feriis & festis propria: tum Canon idem cum Romano, paucis quibusdam verbis exceptis, quæ infra suo loco notabuntur. Immediate ante consecrationem priusquam dicat, *Qui pridie,* accedit ad cornu Epistolæ, & summitates digitorum lavat & extergit nihil dicens. Canone autem perfoluto usque ad orationem Dominicam exclusivè frangit hostiam, & particulam in calicem missa legit Confractorium, & est quedam Antiphona in singulis Missis diversa: statimque subdit, *Oremus. Præceptis salutaribus moniti,* cum oratione Dominica, & *Libera nos quæsumus Domine,* alta voce. His finitis ait, *Pater & communicatio Domini nostri, Jesu Christi sit semper vobiscum:* cui respondetur, *Et cum spiritu tuo.* Dicit deinde, *Offense vobis pacem,* & respondetur, *Deo gratias.* Tum recitat tres orationes ante communionem, dictoque *Domine non sum dignus,* communicat se corpore & sanguine Domini: & facta purificatione dicit in cornu Epistolæ Transitorium, quod idem est ac Romanis Communio, *Dominus vobiscum,* & unam vel plures oratio-

orationes post communionem. Subdit iterum, *Domine vobiscum*, ter *Kyrie eleison*, & in medio altaris signat se dicens, *Benedicat & exaudiat nos Deus*. Respondetur, *Amen*. Sequitur *Procedamus in pace*. Respondetur, *In nomine Christi*. Mox ait, *Benedicamus Domino*, & responso *Deo gratias*, dicit orationem *Placeat tibi*, benedictioque populum, & legit initium Evangelii secundum Joannem. Denique recedit dicens Canticum *Benedicite* more Romano. In Missis solemnibus altare, & oblata incensant, sicut Romani solent.

III. Cæterum Ambrosiani nunquam dicunt *Agnus Dei* nisi in Missa pro Defunctis. Textus Scripturarum quas legunt in Missa non semper congruit cum editione vulgata: in his enim, & præsertim in Psalmis utuntur peculiari versione quæ antiqua & Italica nuncupatur, de qua agam Libro II. Cap. III. In Dominicis Quadragesimæ dicto *Domine vobiscum* post Ingressum, preces recitant pro Ecclesia, pro Pontifice & omni Clero, pro Imperatore & Rege, pro omni statu hominum, & pro diversis necessitatibus, Choro vel Ministro ad singulas respondente *Domine miserere*, vel *Kyrie eleison*. In die sancto Resurrectionis & per octavam in ecclesiis Collegiatis duas Missas cantant, unam pro baptizatis, alteram de Festo. Per totam Quadragesimam nullam habent Missam pro feriâ sextâ, nec celebrant ea die: idque omnino prohibuit S. Carolus in tertia Synodo Diocesana Decreto 20. etiam funeris, vel exequiarum, sive alterius cuiusve rei occasione. Et in Synodo XI. hujus antiquæ consuetudinis hanc reddit rationem; quod illa dies plena mœroris sit ob acerbissimam Christi passionem; sacrificium verò spirituales populi læticiam præ se ferat. Tum statuit, ut illis diebus Crux in altari adoranda solemniter exponatur, & concio de passione Domini habeatur. In Ecclesia Metropolitana hoc inter cætera specialiter observatur, quod celebrans cantata oratione super sindonem medius inter Diaconum & Subdiaconum, præcedentibus duobus Acolythis cum duobus vasis argenteis, descendit ad ingressum Presbyterii, ubi recipit oblationes panis & vini more antiquo, quas duo senes de schola quam vocant S. Ambrosii, induti linteis albo, nigroque caputio cæteris senibus comitantibus offerunt, singuli videlicet tres hostias, & vasculum argenteum vino albo plenum. Post hæc descendens ad ingressum chori inferioris recipit mulierum oblationem: quas duæ rem se-

niores istem ceremoniis offerunt. Sunt & alia multa, quæ ab illa insigni & celeberrima Ecclesia speciali ritu observantur, sed pro meo instituto hæc pauca sufficiunt.

CAPUT XI.

De Missa Mozarabum. Cur Hispani dicti Mozarabes. Hujus ritus institutio. Hæreticorum fraude depravatur. Desit tandem Romanis ritibus subrogatus. Quo tempore hæc mutatio contigerit, & de turbis ob eam exortis. A Francisco Ximeno restituitur. Describitur Missa Mozarabica, ejusque ritus.

I. Officium divinum, quo olim Hispania, & vicinæ gentes utebantur, Gothicum & Mozarabicum dictum est. Gothicum, quia originem habuit eo tempore, quo Reges Gothi ibidem dominabantur: Mozarabicum verò, quia cum Arabes Hispaniam penè omnem occupassent, Christiani *Mixtarabes*, & corrupto vocabulo Mozarabes, id est mixti cum Arabibus dicti sunt. Quidam à Muza Arabe, qui Toletum expugnavit, Christianos, qui in ea civitate remanserant, Muzarabes dictos autumant, sed prior etymologia præferenda, cui rerum Hispanicarum scriptores consentiunt. A quibus & quo tempore hoc officium institutum fuerit, incertum est. Baronius anno 633. ejus auctorem fuisse putat Isidorum Hispalensem. Cum enim Patres in Concilio quarto Toletano, cui præfuit Isidorus, congregati decrevisset Can. 2. per omnem Hispaniam & Galliciam unum & eundem modum servari in Missarum solemnitatibus, & in matutinis, ac vespertinis officiis, ipsi Isidoro, qui cæteris doctrina & sanctitate antecellebat, hoc munus ex Baronii conjectura mandatum fuit, ut ecclesiastica officia componeret, quibus omnes Hispaniarum Ecclesiæ deinceps uterentur. Confirmat Baronii assertio nem inscriptio librorum, quibus hæc officia continentur. Sic enim inscribi solent, *Officium Gothicum, sive mixtum, secundum regulam S. Isidori, dictum Mozarabes*. Mihi autem, ne huic sententiæ statim adhæream, quædam sunt, quæ gravem ingerunt difficultatem. Nam primò in Missa S. Martini in oratione post nomina hæc verba leguntur; *Hunc virum, quem ætatis nostræ tempora*

tempora protulerunt, jubeas auxilium nostris ferre temporibus: Martinus autem obiit anno Domini 402. & primitus ex Confessoribus paulo post obitum publico cultu cœpit honorari; ergo multò ante Isidorum hæc Missa scripta fuit. Deinde si Isidorus hujus officii auctor fuit, cur nec Braulio Cæsarau gustanus, nec Ildefonsus Toletanus viri sancti & Isidoro familiares, ille in elogio ipsius Isidori, hic in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis, nullam operis adeò excellentis mentionem faciunt? His accedit, quod Concilium quartum Toletanum aliquot hujus officii ritus *Can. 11. & sequentibus* tanquam jam antea usitatos commemorat: & tertium item Toletanum, annis 44. ante quartum, *Can. 2.* statuit, in singulis ecclesiis Symbolum recitari priusquam dicatur oratio Dominicalis, qui est mos peculiaris Missæ Mozarabicæ. Ipse quoque Isidorus *lib. de Script. Eccl.* Leandri fratris sui & in sede Hispalensi antecessoris scripta recensens, testatur ipsum in Ecclesiasticis officiis non parvo studio laborasse, & in sacrificii Laudibus atque Psalmis multa dulcisonè composuisse. Joannes Mariana *lib. 6. de rebus Hispaniæ cap. 5.* usum inquit obrinuisse, ut Isidoro ritus Mozarabicus tribuatur, nonnulla tamen Leandrum invenisse. Quod si Leander dumtaxat invenit, crediderim hoc officium Concilio tertio Toletano, cui Leander interfuit, antiquius esse, & sæculo quinto jam in usu fuisse, ut ex Missa Sancti Martini modò ostendimus; sed de primo ejus Auctore non constare, ab ipso tamen Leandro illustratum, ab Isidoro auctum, ab aliis progressu temporis amplificatum, nominatim ab Ildefonso, cujus opera Julianus Toletanus in *Appendice ad librum ejus de Scriptoribus Ecclesiasticis* in quatuor partes divisit, & tertiam fuisse ait Missarum, Hymnorum, atque Sermonum. Ipse item Julianus, qui diem clausit extremum Æra Hispanica 728. anno scilicet Christi 690. scripsisse dicitur, ut in eadem *Appendice Felix Episcopus refert*, „ Librum Missarum de toto circulo anni in quatuor partes divisum, in quibus aliqua vetustatis incuria vitiatas ac semiplenas emendavit, atque complet, vit, aliquas verò ex toto composuit. Item librum orationum de festivitibus, quas Toletana Ecclesia per totum circulum anni est solita celebrare, partim stylo sui ingenii depromptum, partim etiam inolita antiquitate vitiatum, studiose correctum in unum congescit, atque Ecclesiæ Dei usibus ob amorem reliquit sanctæ Religionis. Petrus quoque Her-

denfis Episcopus orationes & Missas edidit eleganti sermone, diversis solemnitatibus congruentes. Et Salvus Abbas Albaldensis Monasterii, Missas etiam & orationes atque hymnos composuisse dicitur, plurimam cordis compunctionem legentibus & audientibus tribuentes.

II. Quamvis autem hoc officium à viris sanctis, & Orthodoxis compositum fuerit, Hispania tamen ab Infidelibus devastata, ita erroribus refertum est, ut Elipandus Toletanus Episcopus ex ipsis officiis depravatis plura acceperit testimonia ad suam hæresim astruendam, ut constat ex Albino Flacco libro adversus eundem Elipandum. Diu viguit hic ritus in Hispania, in Gallia item Narbonensi, & in aliis regionibus Gothorum regno subiectis, donec Gregorii VII. auctoritate in Romanum mutatus est. Extat de hac re ipsius Gregorii Epistola exhortatoria ad Alfonso Castellæ & Sancium Aragoniæ Reges, & ad Episcopos in eorum ditione constitutos, in qua primò asserit Hispaniam in ordine divini officii cum Romana Urbe initio susceptæ fidei habuisse concordiam; *Sed postquam*, inquit, *vesania Priscillianistarum diu pollutum, & perfidia Arianorum depravatum, & à Romano ritu separatum, irruentibus prius Gothis, ac demum invadentibus Saracenis, regnum Hispaniæ fuit; non solum religio est diminuta, verum etiam mundanae sunt opes labefactaæ.* Tum illos hortatur, ut Romanæ Ecclesiæ ordinem & officium recipiant: *quod etiam*, ait, *Episcopi vestri ad nos nuper venientes juxta constitutionem Concilii per scripta sua facere promiserunt, & in manu nostra firmaverunt.* Hæc Gregorius epist. 64. lib. 1. qui etiam per legatum suum in Hispaniam missum ad hoc negotium perficiendum ipsos Reges sollicitabat. Narrat Petrus de Marca in historia Bearni lib. 2. cap. 9. Romanum officium Gothico expulso receptum primò fuisse in Regno Aragoniæ anno millesimo sexagesimo octavo, tempore Alexandri II. qui hac de causa Hugonem Candidum Cardinalem legatum suum misit in Hispaniam. Idem ait in Catalonia observari curasse Comitem Raimundum Berengarium. Expulsum item à Regno Navarræ curante Sancio Rege Aragonum, postquam operâ & ope Gregorii VII. Navarræ Rex electus fuit. Et Sancium quidem primum omnium Pontifici obtemperasse testantur historici, quem propterea idem Greg. lib. 1. ep. 63. valde commendat. Alfonso verò adhuc nutabat & obnitebatur suavisu cu-

jurdam

justam Roberti Cluniacensis, qui nefandissimus seductor & ab introitu ecclesiae separatus dicitur à Greg. lib. 8. ep. 3. Rem denique promovente Constantia Alfonso uxore, quae in Gallia nata Romano officio à tempore Caroli Magni ille recepto, utpote illi assuetas favebat; consensit Rex ut Gothico officio abrogato Romanum reciperetur. Hac de causa sic ipsum Regem laudat Greg. lib. 6. epist. 2. „Noverit Excellentia tua, Dilectissime, illud unum admodum nobis, imò clementiae divinae placere, quod in ecclesiis regni tui, matris omnium S. Romanae Ecclesiae ordinem recipi, & ex antiquo more celebrari feceris. Denique in illo quem haecenus tenuisse videmini, sicut suggerentibus Religiosis viris didicimus, quaedam contra Catholicam fidem inserta esse parulo convincuntur. Quae cum relinquere, & ad priscam consuetudinem, scilicet hujus Ecclesiae, reverti deliberasti, non dubie te B. Petrum patronum optare, & subditorum tuorum salutem coelesti gratia inspirante, sicut Regem decet, curare monstrasti.

III. Acta sunt ista circa annum millesimum octuagesimum, subditis pervicaciter contradicentibus, qui à veteri precandi ordine, & ab avitis ceremoniis ægerrimè discedebant. Placuit autem primoribus populi rem non ratione sed ferro decerni, ac si omne jus in armis foret. Duo viri electi sunt, quorum unus pro Romano, alter pro Gothico officio singulari certamine pugnant. Ajunt vicisse illum qui pro Gothico praeliatur. Sed urgente Regis præcepto, & adhuc populo tumultuante, litem igni dirimendam tradiderunt. Uterque Codex officiorum Romani & Gothici succenso rogo injectus est. Gothicus illaesus in igne permansit, Romanus flammis consumptus est. Utrumque eventum pugnae & ignis Rodericus Archiepiscopus Toletanus refert lib. 6. de rebus Hispaniae cap. 26. testis unicus & singularis, qui illis non interfuit, nec potuit interesse. Nam Gregorius VII. quo præcipiente officium mutatum est, obiit anno 1085. Rodericus autem 1245. Alii recentiores ipsam Rodericum sequuti sunt, penes quem hujus fabulae vel historiae fides sit. Tunc igitur in Hispania Romanus ritus Mozarabico abrogato receptus fuit; qui tamen in aliquibus Monasteriis aliquanto tempore custoditus est, ut asserit Rodericus, qui etiam testatur, translationem Psalterii ritus Gothici propriam, adhuc ipso vivente in plurimis Ecclesiis Cathedralibus, & in Monasteriis recitatam fuisse. Aded verum est, ægè divelli

homines à consuetudinibus, quas à majoribus receperunt. Ne autem tantæ antiquitatis ritus omnino interiret, viri celeberrimi Francisci Ximenii Archiepiscopi Toletani cura providit. E Gothicis enim tumultis suscitatum novis characteribus recudi jussit, instituto Sacerdotum collegio, à quibus quotidie divina officia & Missarum solemnia usque in hodiernum diem hoc ritu celebrantur in sacello, quod in majori Ecclesia Toletana aedificavit. Sunt etiam Toleti aliquot Paroeciae, in quibus Ordo iste Mozarabicus adhuc servatur, idemque sit Salmanticae in sacello Doctoris Talabricensis. De illius origine, duratione & instauratione diffusè & eleganter tractat Alvarus Gometius lib. 2. de rebus gestis Cardinalis Ximenii.

IV. Porrò Missa Mozarabica hæc est. Postquam Sacerdos vestes sacras induit, dicit Responsorium: *Pater peccavi in caelum & coram te. Kyrie eleison. Pater noster. Ab oculis meis, cum oratione, Deus qui de indignis dignos facis.* Deinde procedit ad altare, & præmissa Angelica salutatione ait: *In nomine Domini nostri Jesu Christi. Amen. Spiritus Sancti adsit nobis gratia. Introibo ad altare Dei. Judica me Deus.* Finito Psalmo & repetita Antiphona dicit hos versus: *Dignare Domine die isto. Confitemini Domino quoniam bonus. Ora pro nobis sancta Dei genitrix, sequiturque Confessio cum versibus, & oratione, Aufer à nobis.* Et statim accedit ad altare, facitque crucem super aram dicens: *In nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti.* Et osculato altari recitat Antiphonam de cruce: *Salve Crux pretiosa, cum quatuor Collectis.* Tum demisso capite dicit. *Per gloriam nominis tui Christe Fili Dei vivi, & per intercessionem S. Mariae Virginis, & B. Jacobi, & omnium Sanctorum tuorum auxiliare, & misereere indignis servis tuis, & esto in medio nostri Deus noster, qui vivis, & regnas in secula seculorum.* Mox in dextro cornu altaris legit Introitum cum versiculo Psalmi, & glorificatione Sanctissimæ Trinitatis his verbis concepta: *Gloria & honor Patri & Filio & Spiritui sancto in secula seculorum. Amen.* Ultima pars Introitus repetitur post Psalmum, & iterum post Gloria. Qua repetitione peracta dicit: *Per omnia secula seculorum. Respondetur, Amen.* Sequitur immediatè Gloria in excelsis: & iterum, *Per omnia secula seculorum, & oratio, antequam non dicitur Oremus, nec in fine, Per Dominum nostrum: sed tantum responderetur, Amen.* Recitata oratione progreditur ad medium altaris dicens: *Per misericordiam tuam Deus*

Deus noster, qui es benedictus & vivus & omnia regni in secula seculorum. Respondetur Amen. Postea stans in medio ait, Dominus sit semper vobiscum. Respondetur, Et cum spiritu tuo. Legiturque Prophetiam: Lectio Isaie Prophetæ. Respondetur Deo gratias, & in fine lectionis, Amen. Iterum Sacerdos dicit, Dominus sit semper vobiscum. Tum canitur Responsorium non dissimile Graduali Romano. Quo decantato Sacerdos dicit, Silentium facite: & legit Epistolam, Sequentia Epistola Petri Apostoli ad Romanos. Respondetur Deo gratias, & in fine Amen. Eâ lecta petit benedictionem, & præmissa salutatione Dominus sit semper vobiscum, legit Evangelium, Lectio sancti Evangelii secundum Joannem. Respondetur Gloria tibi Domine, & in fine Amen. Tum iterum dicit, Dominus sit semper vobiscum, & cantatur laus, id est, versus cum Alleluja in principio & in fine. Offerit deinde hostiam & calicem cum orationibus propriis, & thus adolet, si Missa solemnis sit. Sequitur oratio, In spiritu humilitatis, ut in officio Romano. Tum ait: *Adjuvate me fratres in orationibus vestris, & orate pro me ad Deum.* Respondetur. *Adjuvet te Pater, & Filius, & Spiritus Sanctus.* Cantatur deinde Sacrificium, & est Antiphona cum quibusdam versiculis correspondens Offertorio Romano: & lavat manus dicens: *Lavabo inter innocentes manus meas.* Et post lotionem benedicit oblata. Mox inclinatus ante altare dicit sub silentio hanc orationem. „Accedam ad te in humilitate spiritus mei, loquar ad te, quia multam spem in fortitudine dedisti mihi. Tu ergo Fili David, qui revelato mysterio ad nos in carnem venisti, clavo crucis tuæ secreta cordis mei adaperi, mittens unum de Seraphim, qui candenti carbone illo, qui de altari tuo sublatus est, fordentia labia mea emundet, mentem enubilet, docendique materiam subministret, ut lingua quæ proximorum utilitati per charitatem servit, nec erroris insonet casum, sed veritatis resulter sine sine præconium, per te Deus meus, qui vivis & regnas in secula seculorum Amen.

V. Post hanc orationem sic in Missali scriptum est: *Incipit Missa.* Fortè quia huc usque adesse poterant Catechumeni. Dicit Sacerdos, Dominus sit semper vobiscum, & orationem diei convenientem, cui respondetur, Amen. Subdit, *Per misericordiam tuam Deus noster, qui es benedictus & vivus & omnia regis in secula seculorum.* Et responso Amen, elevat manus dicens, *Agius, Agios, Domine Deus æterne, tibi lau-*

des & gratias. Ecclesiam sanctam Catholicam in orationibus in mente habeamus, ut eam Dominus fide & spe, & charitate propitius ampliare dignetur. Omnes lapsos, captivos, infirmos, atque peregrinos in mente habeamus, ut eos Dominus propitius respicere, redimere, sanare, & confortare dignetur. Respondet chorus vel Minister, *Præsta æterne Omnipotens Deus.* Sequitur brevis sermo ad Populum, qui inscribitur *Missæ*, in qua Sacerdos æstantes hortatur, ut diei sive festivitatis mysteria contemplantur. Formula hæc est ex die Ascensionis Domini.

„Placeat, dilectissimi fratres, sæcularium cogitationum fasce deposito in sublime mentibus subvolare, & impositam ætheris fastigio assumpti hominis communionem sequacibus cordis oculis contueri. Ad incomparabilem nobis claritatem attonitus vocandus aspectus est. Jesus Dominus noster humilitatem nobis terrarum, cælorum dignitate commutat. Auctus necesse est visus esse, respicere quo sequamur. Hodie Salvator noster post assumptionem carnis sedem repetit Deitatis. Hodie hominem suum intulit Patri, quem obrulit passioni. Hunc exaltans in cælis, quem humiliaverat in infernis. Hic visurus gloriam, qui viderat sepulturam. Et qui adversus mortem mortis suæ dedit beneficium, ad spem vitæ donavit resurrectionis exemplum. Hodie rediit ad Patrem; cum tamen sine Patris, qui sibi æqualis est, potestate non venerit. Hodie ascendit in cælum, qui obsequia cælestium, cum descenderet, non amisit. Ita in Patris naturæ unitate consistens, ut cum homo cælum novus intraret, novum tamen Deus hominem non haberet. Petamus igitur ab omnipotentia Patris per nomen Filii Salvatoris gratiæ spiritualis ingressum, æternæ beatitudinis donum, beatæ mansionis ascensum, catholicæ credulitatis augmentum, hæreticæ infidelitatis excidium. Audiet præfectò in confessione, quos in perdizione quæsit. Adfuerit suis, qui non destitit alienis. Aderit agnitus, qui non desuit agnoscendus. Non patietur orphanos esse devotos, qui filios facere dignatus est inimicos. Dabit effectum supplicationis, qui promisit spiritum sanctitatis. Amen.

Hæc lecta concione, quæ in singulis Missis diversa & propria est, subsequitur oratio definiens in hæc verba, „Per misericordiam tuam Deus noster, in cuius conspectu sanctorum Apostolorum, & Martyrum, Confessorum

„ atque

atque Virginum nomina recitantur. Amen.
 Offerunt Deo Domino oblationem Sacerdotes nostri, Papa Romanus & reliqui pro se, & pro omni Clero, & plebibus Ecclesie sibi met confignatis, vel pro uniuersa fraternitate. Item offerunt uniuersi Presbyteri, Diaconi, Clerici, ac Populi circumstantes in honorem Sanctorum pro se & suis. *Respondetur*, Offerunt pro se, & pro uniuersa fraternitate. *Subdit Sacerdos*: Facientes commemorationem beatissimorum Apostolorum & Martyrum, gloriosae sanctae Mariae Virginis, Zachariae, Joannis, Infantium: Petri, Pauli, Joannis, Jacobi, Andreae, Philippi, Thomae, Bartholomaei, Matthaei, Jacobi, Simonis, & Judae, Matthiae, Marci, & Lucae. *Respondet Chorus*, & omnium Martyrum. *Ait Sacerdos*, Item pro spiritibus pauperum Hilarii, Athanasii, Martini, Ambrosii, Augustini, & recenset quadraginta sex nomina, quorum pleraque sunt Episcoporum Toletanorum. *Respondetur*, & omnium pauperum. Quomodo autem cum caeteris defunctis quorundam quoque Sanctorum commemoratio hic fiat, Lib. II. Cap. XIV. explicabo. Sequitur oratio quae dicitur *Post nomina*, cui respondetur *Amen*, statimque dicit Sacerdos: *Quia tu es vita uirorum, sanitas infirmorum, ac requies omnium fidelium defunctorum in aeterna saecula saeculorum.* Tum legit aliam orationem, quae uocatur *Ad pacem*, & sic concluditur, *Quia tu es uera pax nostra, & charitas indisrupta, uis uis tecum, & regnas cum Spiritu Sancto in uis uis in saecula saeculorum. Amen.* Subjungit Sacerdos elevans manus, *Gratia Dei Patris Omnipotentis, pax ac dilectio Domini nostri Jesu Christi, & communicatio Spiritus Sancti sit semper cum omnibus uobis.* Respondetur, & cum hominibus bonae uoluntatis. Deinde dicit, *Quomodo astartis pacem facite.* Respondet Chorus, *Pacem meam do uobis, pacem meam commendo uobis, non sicut mundus dat, pacem do uobis.* Quibus cum uersiculo *Gloria & honor Patri* repetitis, ait Sacerdos, *Habete osculum dilectionis & pacis, ut apti sitis sacrosanctis mysteriis Dei.* Et statim dat pacem Diacono vel ministro, & ille populo. Post haec iunctis manibus inclinatur se dicens: *Introsbo ad altare Dei mei.* Respondetur, *Ad Deum qui laetificat iuuentutem meam.* Mox ait Sacerdos, *Aures ad Dominum.* Respondet Minister, *Habemus ad Dominum.* Sacerdos, *Sursum corda.* Minister; *Leuamus ad Dominum.* Sacerdos, *Deo ac Domino*

nostro Jesu Christo Filio Dei, qui est in caelis, dignas laudes, dignasque gratias referamus. Minister, *Dignum & iustum est.* Tum dicit Sacerdos quam uocant *Illationem* propriam in singulis Missis, & ut plurimum ualde prolixam ad instar Praefationis Romanae: & post eam cantatur *Sanctus* more Romano, nisi quod in fine addunt graece; *Agius, Agios, Agios, Kyrie Orbeos.* Et protinus subjungit Sacerdos orationem, quae dicitur *Post sanctus*, & est ueluti appendix Praefationis, *Verè Sanctus, uerè benedictus Dominus noster Jesus Christus Filius tuus, &c.* Quae finita illico submissa uoce incipit Canonem his uerbis.

Adesto, adesto, Jesu bone Pontifex in medio nostri, sicut fuisti in medio discipulorum tuorum & sanctifica hanc oblationem, ut sanctificata sumamus per manus sancti Angeli tui, sancte Domine, & Redemptor eterne. Quibus dictis ait, *Domine noster Jesus Christus in qua nocte tradebatur, &c.* Fitque consecratio, & elevatio. Sequitur deinde oratio, quae dicitur *Post pridie*, diuersa pro diuersitate Missarum, dum ait, *Te praestante sancte Domine, quia tu haec omnia nobis indignis seruis tuis ualde bona creas, sanctificas, uiuificas, benedixisti & praestas nobis, ut sint benedicta à te Deo nostro in saecula saeculorum. Amen.* Accipit deinde Corpus Domini de patena, & ponit super calicem discoopertum, & ait; *Domine sit semper uobiscum.* Respondet Chorus, *Et cum spiritu tuo.* Ait Sacerdos, *Fidem quam corde credimus, ore autem dicamus:* statimque elevat corpus Domini, ut uideatur à populo, & dicunt omnes *Symbolum*, *Credimus in unum Deum Patrem Omnipotentem.* Interim Sacerdos frangit hostiam per medium in duas partes: & accepta una parte facit ex ea quinque particulas & ponit in patena in linea recta, habentque singulae proprium nomen: nam prima uocatur *Corporatio*, hoc est incarnatio, 2. *Natiuitas*, 3. *Circumcisio*, 4. *Apparitio*, 5. *Passio*. Accepta similiter altera parte, facit ex ea quatuor particulas, quarum haec sunt nomina, 6. *Mors*, 7. *Resurrectio*, 8. *Gloria*, 9. *Regnum*, & eas collocat in patena ordine hic expresso.

	Corpora- tio	
Mors	Nativi- tas	Resur- rectio
	Circum- cisio	Gloria
	Appa- ritio	Regnum
	Passio	

Statimque digitos benè purgat, & cooperto calice orat secretò pro Fidelibus viventibus, si-
ve ut verbis Missalis utar, facit *Memento pro vi-
vi*. Hæc autem omnia ferè complentur, dum
Chorus cantat Symbolum. Tum recitat ora-
tionem Dominicam præmissa brevi præfatione,
quæ in singulis Missis variatur. Ad singulas pe-
titiones respondetur, *Amen*; hæc excepta, *Pa-
nem nostrum quotidianum*, cui respondetur, *Quia
Deus es*. Sequitur immediatè oratio semper ead-
em, „Liberati à malo, confirmati semper in
„bono tibi servire mereamur Deo ac Domino
„nostro. Pone Domine finem peccatis nostris,
„da gaudium tribulatis, præbe redemptionem
„captivis, sanitatem infirmis, requiemque de-
„functis. Concede pacem & securitatem in
„omnibus diebus nostris, frange audaciam ini-
„micorum nostrorum, & exaudi Deus oratio-
„nes servorum tuorum omnium fidelium Chri-
„stianorum in hac die & in omni tempore.
„Per Dominum nostrum. Post hæc oratio-
nem accipit particulam, cui nomen *Regnum*,
& mittit in calicem dicens submissa voce,
*Sancta Sanctis, & conjunctio corporis Domini
nostri Jesu Christi sit sumentibus & potanti-*

*bus nobis adveniam, & defunctis præstetur ad
requiem. Tum dicit alta voce, Humiliate vos
ad benedictionem. Dominus sit semper vobiscum.*
Et benedictionem tribus distinctis petitioni-
bus largitur, quibus singulis respondetur *A-
men*. Qua impetrata iterum ait, *Dominus sit
semper vobiscum*. Et cantatur Responsorium,
quod vocatur *Ad accedentes*, quo monentur
fideles accedentes ad communionem, ut dili-
genter perpendant quem cibum sint suscepturi.
Postea accipiens aliam particulam, cui no-
men *Gloria*, tenet illam super calicem, &
facit *Memento pro defunctis*, eorumque com-
memoratione peracta, ac brevi præmissa ora-
tione sumit illam particulam, quam habet in
manu, cæterasque per ordinem. Tum sumit
calicem, factaque ablutione legit hæc Anti-
phonam, *Resecti Christi corpore & sanguine,
te laudamus Domine. Alleluja, Alleluja, Al-
leluja*. Sequitur oratio Romanæ Postcommu-
nioni similis, & post eam *Dominus sit sem-
per vobiscum*, finemque annuntiat dicens, *So-
lemnia completa sunt in nomine Domini nostri
Jesu Christi, votum nostrum sit acceptum cum
pace*. Respondetur *Deo gratias*. Recitat de-
nique flexis genibus ante altare *Salve Regina*
cum oratione, *Concede nos famulos tuos*. Et
conversus ad populum dat ei benedictionem
dicens, *In unitate Sancti Spiritus benedicat vos
Pater & Filius, Amen*. Statimque discedit
ab altari. Et notandum, quod Sacerdos nun-
quam se vertit ad populum, nisi cum hæc
postremam benedictionem largitur; & cum
dicit, *Adjuvate me fratres in orationibus ve-
stris*. Confessionem more Romano, & alias
orationes ante Introitum, sicut & Antiphô-
nam *Salve regina* in fine addidit officio Go-
thico Franciscus Ximenius. Addidit etiam of-
ficia quadam Sanctorum & alia festa recentioris
ævi, atque ideo propter hæc quæ adjecit, *Mil-
sale mixtum* nuncupavit.

CAPUT XII.

De Missa Gallicana ante tempora Pipini & Caroli Magni. Eorum cura Ritus Romanos in Galliam introductos. Quae sit Missa ante annos centum edita ab Illyrico. Eam veterem Gallicanam non esse. Ritus Gallicani vestigia ex antiquis Scriptoribus. An idem fuerit Gallia & Hispania mos in Divinis officiis. Conjectura & exempla veteris Missae Gallicanae.

I. Implicatum haerere me fateor in hac disquisitione, in qua suscepti operis ratio exigit, ut de Missa ante Pipinum, & Carolum Magnum in Gallia usitata, ejusque ritibus agam: cum enim tot saeculorum decursu eorum memoria interierit, nemo non videt, quam difficile futurum sit, è ruderibus antiquitatis veluti è tumulis sepultos eruere, & ad lucem revocare. Conabor tamen, Dei gratia aspirante, quae & qualis ea Missa fuerit, ex quibusdam vestigiis, quae in veterum scriptorum monumentis supersunt, indagare; & cum quorundam hac de re conjecturas examinavero, meas proponam, liberumque iudicium de utriusque lectori relinquam. Ut autem certa ab incertis ante omnia fecernam, hoc tanquam exploratissimum suppono, veteres ritus in Gallicanis ecclesiis abrogatos, & Romanos introductos fuisse jussu piissimorum Regum Pipini & Caroli Magni ante annos ferè nongentos. Cujus rei luculentum testimonium praebet idem Carolus in Tractatu de sacris Imaginibus contra synodum Graecorum, quem à diversis auctoribus compositum, ut docet Baronius anno 794. Religiosissimus Princeps Adriano Papae examinandum misit. Nam lib. 1. cap. 6. postquam dixit, Ecclesiam Gallicanam nunquam à Romana recessisse, ait: „Quae dum à primis fidei temporibus, cum ea perstaret in religionis „sacrae unione, & ab ea paulò distaret, quod tamen contra fidem non est, in officiorum celebratione, venerandae memoriae genitoris nostri „Illustrissimi atque Excellentissimi viri Pipini „Regis curâ & industriâ, sive adventu in Gallias Reverendissimi & Sanctissimi viri Stephani Romane Urbis Antistitis, est ei etiam in „psallendi ordine copulata, ut non esset dispar

„ordo psallendi, quibus erat compar ardor credendi, & quae unitae erant unius sanctae legis „sacra lectione, essent etiam unitae unius modulationis veneranda traditione, nec se jungeret „officiorum varia celebratio, quas conjunxerat unice fidei pia devotio. Quod quidem & „Nos collato nobis à Deo Italiae regno fecimus, sanctae Romanae Ecclesiae fastigium „sublimare cupientes, & Reverendissimi Papae „Adriani salutaribus exhortationibus parere nitentes, scilicet ut plures illius partes Ecclesiae, quae quondam Apostolicae Sedis traditionem in psallendo suscipere recusabant, nunc „eam cum omni diligentia amplectantur; & „cui adhaeserant fidei munere, adhaereant quae psallendi ordine. Quod non solum omnium Galliarum Provinciae, & Germania, „sive Italiae, sed etiam Saxones & quaedam Aquilonaris plagae gentes per Nos, Deo annuente, ad verae fidei rudimenta conversae, „facere noscuntur. Idem Carolus in praefatione Homiliarum totius anni, quas ejus jussu Alcuinus collegit, Pipinum ait genitorem suum totas Galliarum Ecclesias Romanae traditionis cantibus decorasse. Extant de hac cura Pipini & Caroli in propagandis Romanis ritibus aliquot epistolae Summorum Pontificum inter eas, quas ipse Carolus collegisse dicitur, ediditque Gretzerus, nempe 25. Pauli Papae ad Pipinum, in qua scribit, se ei misisse Antiphonale & Responsale; & ex 43. ejusdem Pauli constat, quanta sollicitudine optimus Rex satageret, ut Religiosi sui regni bene instructi essent in cantu Romano. Ibidem Epist. 82. Adrianus Papa Carolo scribit, se illi misisse Sacramentarium S. Gregorii, quod petierat. Et lib. 5. Capitularium cap. 219. sancitum est, ut unusquisque Presbyter Missam celebret ordine Romano. Possem & alia ex Historicis illorum temporum testimonia afferre, sed illis in re aperta opus non est. His igitur praetermissis ad rem propositam accedendum est.

II. Matthias Flaccus Illyricus, Centuriatorum Magdeburgensium ac rigidorum Lutheranorum Princeps, Missam Latinam in antiquo codice M. S. repertam typis mandavit Argentinae anno 1557. eique hunc titulum praefixit, *Missae Latinae, quae olim ante Romanam circa septingentesimum Domini annum in ususuit, bona fide ex vetusto authenticoque Codice descripta.* Et in Epistola praefationari ad Principem Palatinum Rhenum opinari se ait, eam in usu fuisse in Occidente

præsertim in Gallia, & in Germania, *antequam Romana Missæ ratio ubique recepta est.* De sunt in ea Introitus, Collectæ, Epistola, Graduale, Evangelium, Offertorium, Præfatio, Postcommunio, & quædam alia, quæ generaliter tantum sine ulla speciali assignatione nominantur; quia dierum festorumque varietas diversos exigit Introitus, diversas Oraciones, Epistolas, & reliqua, quæ singulis Missis peculiaris sunt. Ex quo destruitur falsa Illyrici opinatio, existimantis unicam olim fuisse Missæ celebrandæ rationem absque ullo discrimine temporum & festivitatum. Hujus autem Missæ evulgatione creditur vir improbus, se plurimum detrimenti Catholicæ Ecclesiæ allaturum, ac si illa antiquos sacrificii ritus perperam innovasset; sed excecavit illum malicia sua, nam è contrario Orthodoxæ fidei dogmata, receptique Ecclesiæ ritus ex ea passim confirmantur, Sanctorum scilicet, & B. Virginis invocatio, realis præsentia Christi in Eucharistia, confessio auricularis, oratio pro vivis & defunctis, & alia ejusdem generis multa. Quod cum Lutheri asectæ statim animadvertissent, omnia edita exemplaria, quotquot reperire potuerunt, in unum congesta igne protinus concremarunt: & hinc factum est, ut codex ille rarissimus sit, quem nec *Cassander*, nec *Pamelius* viderunt, licet eo tempore vixerint, & in perquirendis libris ad sacros ritus pertinentibus diligentissimi fuerint. Vidit tamen *Menardus*, qui eam Missam examinat, & cum altera simili à se edita confert in notis ad librum Sacramentorum S. Gregorii pag. 380. & sequentibus. Vidit *Guillelmus Duperatius*, qui ejus synopsis refert in Tractatu de juribus & antiquitatibus capellæ Regis Galliarum lib. 2. cap. 13. à pag. 561. & deinceps. Hanc ego Romæ & alibi diu, sed frustra, quæsitam reperit tandem Viennæ in instructissima Imperatoris Bibliotheca studio ac diligentia Cantoris celeberrimi *Caroli Veterani*, qui eam transcripsit ex edito Codice, quem ipsi libentissimè communicavit V. Cl. ejusdem Bibliothecæ præfectus *Petrus Lambecius*. Incidit postea in manus meas eruditum opus *Annalium Ecclesiasticorum Francorum auctore Carolo le Cointe*, quibus inserta est Tomo 2. anno 601. num. 20. cum variis notis & observationibus. Ne quid autem hic desit, quod ad Missæ Latinæ illustrationem pertineat, eam in calce hujus operis veluti appendixem recudi faciam, simul cum alterius similis Missæ fragmento nondum edito.

III. Porro *Guillelmus præcatus*, & cum sequutus *Carolus*, quamvis non ignorarent, quæ fides præstari posset hæretico pervicacissimo; aliis tamen studiis impediri ne rem accuratius perpenderent, ipsi asserenti sine teste, & ex mera suspitione omni fundamento destituta, illam esse Missam in Gallicanis Ecclesiis usitatam, antequam Romanam recepissent, facile crediderunt, idque nonnullis conjecturis stabilire conati sunt. Sed quam longè absit hæc Missa à veteri Gallicana, & quam falsum de ipsa ac præposterum judicium tulerit Illyricus, hic primitus ostendam; mox meas de vera Gallicana Missa conjecturas proponam, peritorumque ac eruditorum hominum, quibus Gallia abundat, censuræ subjiciam. Quæro autem primo loco, unde sciat Illyricus, Missam, quam edidit, regnum *Pipini* antecessisse, aut quo teste, quoque argumento id probet. An *Pythagoricum* illud obtrudet, *Ipse dixit*? At ego didici nulli mortalium credere, nisi dicti sui rationem reddat. Credo potius viro sapientissimo *Hugoni Menardo*, qui loco citato haud contemnendis rationibus demonstrat non tantæ esse antiquitatis, quantum illi sectarius affinxit, sed duobus aut tribus sæculis posteriori. Quis etiam illum docuit, Romanam antiquiorem & ab ea diversam esse? *Clausius* enim vel in totum *Homericis* oculis liquet, ut phrasim *Tertulliani* usurpem, eam meram ac puram Missam Romanam esse diversis orationibus interpolatam. Notavit hoc *Georgius Wicellius* Lutheri primum discipulus, postea Catholicus in defensione Liturgiæ Ecclesiasticæ, statim ac in eam oculos fixit. „Edidit, inquit, „Illyricus repertam Missam Latinam, non „triumphans tamen de thesauro tanto adversus „Catholicos, cum vel cæcipienti homini appareat, totum illud quod edidit, contra Lutheri, „Calvinique sectas edidisse, sed & nobis Catholicis rem longè gratissimam fecisse. Quid enim „nisi Missam Latinam, quæ hodiè in usu generalis est, insciens imprudensque defendit? Tantum abest, ut suo sectæque more oppugnet. „Locupletior est illa quidem, plusque precum „continet, sed omnino tamen eadem est cum „usitata; cujus etiam dicta factaque omnia passim sequitur, ut diversam esse confirmare nemo audeat. Hæc *Wicellii* verba refert & laudat *Carolus le Cointe* anno supra notato num. 21. Eidemque consentit, agnoscentes hanc esse puram-putam Missam Romanam, quæ hodiè in usu est, licet plures insertæ sint ei orationes. Ait

Ait nihilominus, hanc Missam his precationibus auctam Gallicanam fuisse: ac si Gallicanæ Ecclesiæ tunc relictis propriis ritibus ordinem Romanum jussu Pipini suscepisse censeantur, cum rejectis precationibus Missæ Illyrici adjunctis puram Missam Romanam frequentare cœperunt, quod sanè absurdum foret. Sicut enim homo nudus, & idem diversis indutus vestibus, unus & idem homo est: ita Missa Romana semper Romana est, etiamsi plures eidem orationes immisceantur. Deinde Illyrici Missa nullam habet similitudinem aut convenientiam cum his, quæ de Missa veteri Gallicana mox citandi auctores tradiderunt. Ajunt enim in Gallicanis Missis Martyrum passiones descriptas fuisse, cujus rei in Missa Illyrici ne minimum quidem vestigium extat. Ajunt antiquum ordinem Missarum diversum prorsus fuisse ab usu Romanæ Ecclesiæ, ac Missa Illyrici à Romana non differt, imò eadem est, sed interpolata. Denique obsecro nullam hujus Missæ Illyricianæ apud antiquos Patres & ecclesiasticos scriptores mentionem reperiri; nullam ejus in Conciliis sive in Decretis summorum Pontificum approbationem extare: ex quo conficitur, privatâ alicujus Episcopi institutione Missæ communi & Romanæ tot orationes superadditas, ut iis recitandis Sacerdos occuparetur, cum Missam solemniter decantabat, eo præsertim tempore, quo Introitum, Graduale, Symbolum & cætera hujusmodi Chorus modulatur. Idem prorsus dicendum de duabus similibus Missis, quas ex antiquis codicibus Hugo Menardus edidit in Appendice ad librum Sacramentorum S. Gregorii, eas nimirum peculiari devotione ab aliquo Episcopo institutas: Tantum abest ut olim toti Galliæ communes fuerint. Cumque in illis regionibus tot Concilia habita sint, tot viri doctrinâ & ecclesiastica eruditione præstantissimi floruerint, quorum etiam nunc scripta leguntur, nulla tamen harum Liturgicarum precationum vel tenuis umbra in illis apparet, quod cerèè magni momenti est ad Illyrici commentum explodendum de ipsius Missa communiter in Galliis usurpata.

Accedit aliud argumentum ad falsam Illyrici persuasionem evertendam, quod alia quædam Missa eodem modo interpolata reperitur ad usum alicujus Ecclesiæ Romanæ Diocesæ, quam opportunè mihi videre contigit, dum Illyricianam evolverem. Ea extat in Codice M. S. Bibliothecæ Eminentissimi Cardinalis Chiffi num. 1521. caractere Longobardico, cui desunt

quædam folia in principio, & multò plura in fine. Continet primò aspirationes ad Deum ex psalmis artificiosè contextas, & alias orationes ac Litanias: secundò ordinem Missæ usque ad Evangelium dumtaxat, nam reliqua vel ab iniqua manu avulsa, vel hominum incuria desunt, magno ecclesiasticæ eruditionis detrimento. Hoc fragmentum hæcenus ineditum, ne prorsus intereat, publici juris faciam in fine hujus Tractatus post Missam Illyrici, cui ferè in omnibus consonat, quamvis orationes superadditæ sæpe dissimiles sint. Hæc autem nullo modo spectabat ad Gallicanam, nam utitur versione Psalmorum Italica, quæ diu in usu fuit non solum in Urbe, sed & in omnibus Ecclesiis suburbicariis, ac etiam in aliis regionibus, excepta Gallia quæ versionem à S. Hieronymo emendatam statim recepit, atque idèd Versio Gallicana dicta est. Cum igitur Missa Romana multis superadditis orationibus ad instar ejus, quam Illyricus veterem Gallicanam fuisse dixit, in Italia quoque usitata, atque aliis Ecclesiis communis fuerit, hinc satis perspicuè infertur, non fuisse eum ritum specialem alicujus regni aut provinciæ; sed uni tantum vel aliquod Ecclesiis privatâ proprii Episcopi auctoritate absque ulla Synodorum, vel Apostolicæ Sedis approbatione tributum. In Missali item M. S. Bibliothecæ Vaticanæ num. 3807. proponitur oratio, *Summe Sacerdos* pro celebrantis arbitrio recitanda, dum in Choro *Kyrie* vel *Gloria* cantatur. Eadem præscribitur in Missali Hispalensis Ecclesiæ & ordinis Prædicatorum. Ex quibus omnibus & ex duabus Missis editis à Menardo id quoque deducitur, quod prædictæ interpolationes in solis Missis solemnibus locum habebant, ut tam Sacerdos quàm Ministri, psallente Choro, iis vel ex integro vel ex parte recitandis occuparentur. Ex silentio autem veterum scriptorum, qui nullam harum Missarum mentionem faciunt, & ex raritate codicum, in quibus repertæ sunt, non improbabiler conjicio, vel ab Ecclesiis, quibus traditæ erant, non fuisse receptas; vel statim cum suis auctoribus interiisse. Abhorrent enim plerique à prolixitate; & qui religiosiores sunt, ægrè novitatibus consentiunt; nec orationes in publicis Ecclesiæ functionibus facillè admittunt, nisi fuerint juxta decretum Milevitani Concilii, aliasque Ecclesiasticas sanctiones synodali vel Apostolica auctoritate approbata. Missas hujusmodi cœpisse arbitror prope finem sæculi decimi, sive initio undecimi, ut de suis asserit Menardus, qui Illyricianam his antiquiorem non putat. Eiusdem ævi,

decimi nimirum sæculi, est Codex Chisus, nam characterem Longobardicum, quo scriptus est, in fine ejus sæculi defuisse viri periti à me consulti asserunt. Idem colligitur ex Sanctis, qui prima parte libelli in Litanis recensentur, nam cum omnes sancti Monachi singillatim invocentur, non tamen illi, qui circa annum millesimum & deinceps floruerunt. Notæ quoque musicales, quibus in Ordine Missæ prænotantur *Gloria in excelsis*, & *Dominus vobiscum*, illæ sunt, quæ in usu erant ante Guidonem Aretinum. Hæc omnia, si rite perpendantur, illyrici commentum refellunt, qui sine probabili testimonio ausus est Missam à se repertam veteris Gallicanæ nomine publicare.

V. Restat nunc pars disquisitionis obscurior, quæ reverà, & qualis fuerit in Galliis sacrificii offerendi ratio ante Pipinum usitata. Et quia non licet in re tam gravi aliquid proprio ingenio fingere, aut divinare; evolvenda Antiquorum monumenta sunt, & soletèr investigandum, an saltem ejus vestigia alicubi reperiantur, ut ex iis, quantum fieri poterit, de toto corpore, quod interit, judicium ferre possimus. Occurrit autem hæc indaganti primus omnium Hilduinus, qui in epistola ad Ludovicum Pium, quam suis Areopagitici præfixit, postquam de vitâ S. Dionysii Scripta cujusdam Visbii commemoravit, alterum testem profert antiquum ordinem Missæ Gallicanæ his verbis: „Cui adscriptum videntur antiquissimi, & nimia penè vetustate congesti Missales libri continentes Missæ ordinem more Gallico, qui ab initio receptæ fidei usu in hac Occidentali plaga est habitus, usquequò tenorem, quo nunc utitur, Romanum suscepit. In quibus voluminibus habentur duæ Missæ, quæ sic inter celebrandum ad provocandam divinæ miserationis clementiam, & corda populi ad devotionis studium excitanda, tormenta Martyris sociorumque ejus succinctè commemorant, sicut & reliquæ Missæ ibidem scriptæ aliorum Apostolorum vel Martyrum, quorum passiones habentur, notissimè decantant. Hæc Hilduinus, ex quo habemus primam notam Missæ Gallicanæ, quod ejus scilicet orationes sanctorum Martyrum passiones strictim complecterentur. Alteram suppeditat Carolus Calvus Imperator sic scribens in Epistola ad Clerum Ravennatem. „Usque ad tempora abavi nostri Pipini Gallicanæ Ecclesiæ aliter quàm Romana vel Mediolanensis Ecclesiæ divina celebrabant officia, sicut vidimus

„ & audivimus ab eis, qui ex partibus Toletanæ ecclesiæ ad nos venientes secundum morem ipsius ecclesiæ coram nobis sacra officia celebraverunt. Celebrata etiam sunt coram nobis Missarum officia more Hierosolymitano auctore Jacobo Apostolo, & more Constantinopolitano auctore Basilio: sed nos sequendam ducimus Romanam Ecclesiam in Missarum celebratione. Hæc altera nota est, quod Missa Gallicana eadem esset ac Toletana, quandoquidem Carolus, ut ejus discrimen à Romana oculis & auribus perciperet, more Toletano jussit coram se celebrari. Huc etiam spectat Berno Augiensis Abbas, qui cap. 2. ait, *In nostri Monasterii Archivio habetur Missalis longe aliter ordinatus, quam Romana Ecclesiæ se habeat usus*. Loquitur autem ibi de diversitate veteris Missæ Gallorum & Hispanorum à Romana. Cum igitur ex testimonio Hilduini Abbatis hoc Missæ Gallicanæ peculiare fuerit, quod ejus orationibus Martyrum passiones insertæ essent: cum Carolus Rex testetur se ab ecclesia Toletana adscivisse Presbyteros, qui prisco & dudum in Galliis abolito ritu coram se sacrificium offerrent: hinc manifestè deducitur, veterem Missam Gallicanam ei similem fuisse, quæ Toleti & per universam Hispaniam atque etiam in Gallia Narbonensi Gothorum regno subdita agebatur, eo ritu qui Mozarabicus nuncupatur, de quo Capite superiori actum est; eo siquidem ritu sanctorum gesta & passiones in præfationibus, & aliis liturgicis precibus commemorantur, eique soli convenit esse prorsus diversum à Romano, ut de suo Missali asseruit Berno Abbas. Accedit huic sententiæ, seu mavis conjecturæ, robur ex Gregorio Turonensi, in cujus historia quædam Missæ Gothicæ vestigia in ecclesiis Gallicanis eo vivente celebratæ mihi deprehendere visus sum. Nam lib. 4. cap. 16. lectam primò ad Missam ait Prophetiam, tum Lektionem ex Apostolo, demum Evangelium: agit autem de S. Tetrico Episcopo Lingonensi. Et lib. 8. 7. *Adveniente, inquit, die Dominico Rex ecclesiam ad spectanda Missarum solemnia petit, fratres verò consecratosque qui aderant, locum Palladio Episcopo agenda festa præbuerunt. Quo incipiente Prophetiam, Rex interrogat quis esset*. Libro item 7. cap. 8. meminit silentii indicti in Missa, quod proprium est Missæ Mozarabicæ, sicut & legere in singulis Missis Prophetiam ante Epistolam. Cæsarius quoque Arelatenensis hom. 12. Lektionen Propheticas, Apostolicas, & Evangelicas recitatas

recitatas in Missa commemorat. Poterunt & alia huiusmodi vestigia in rerum Gallicarum scriptoribus fortassis reperiri, si quis eos attentius evolvat; sed mihi tantum otii non est.

VI. Caeterum non absurdum neque incredibilem esse hanc sententiam de utriusque Missæ Gallicanæ & Hispanicæ similitudine, præter ea quæ dicta sunt, alia etiam persuadent. Dum enim vetustos Codices in celebrioribus Bibliothecis perquiro, factum est Dei nutu, ut duos antiquissimos repererim, quorum seriem, stylum, characterem, singulasque Missas in eis contentas, sedulo consideranti venit protinus in mentem, utrumque esse vetus Missale Gallicanum, quia & illis ad amissim conveniunt, quæ Hilduinus tribuit Gallicis Missalibus à se visis; & præcis ritibus consonant Ecclesiæ Toletanæ, ex qua Carolus Calvus sacerdotes adscivit, ut antiquum Galliæ morem ab ipsis celebrantibus disceret. Utrumque autem cum ipso Gothico, seu Mozarabico à Cardinali Ximeno edito conferens, inveni ordinem & methodum Missæ eundem esse, orationes verò diversas. Unus ex his codicibus extat in Bibliotheca Serenissimæ Suecorum Regiæ ante annos nongentos scriptus, ut periti censent, literis quadratis & majusculis, signatus num. 626. quem olim fuisse ajunt amplissimi viri Petavii Senatoris Parisiensis, emptum verò à Regina post ejus decessum. Desunt ei aliquot folia in principio, & in fine. Initio præfixus hic titulus est manu recentiori, *Missale Gothicum*; & ex eo quædam liturgicæ preces exceptæ sunt, & tomo VI. Bibliothecæ veterum Patrum editionis novissimæ Parisiensis insertæ pag. 155. Alter est Bibliothecæ Vaticanæ Palatinæ ejusdem ferè antiquitatis, cui imperitus Antiquarius manu quoque recentiori Missæ Romanæ titulum inscripsit, cum ab ea plurimum distet. In Codice Regiæ, quo diu uti licuit benignitate V. Cl. Benedicti Mellini ejus Bibliothecæ præfedi, est Missa propria sancti Martini Turonensis Episcopi, tributo ei nomine Patris nostri; ex quo suspicor hoc Missale vel Turonensis, vel alterius Gallicanæ Ecclesiæ fuisse huic Sancto specialiter dedicatæ; nam in Missali Mozarabico extat quidem de eo Missa propria, sed sine additione *Patris nostri*. Ut autem appareat utriusque Missæ discrimen, aliquot ejus orationes hæc transcribam; primum quidem ex Codice Regiæ, quem Gallicanum vocabo, deinde ex Mozarabico.

Collecta de S. Martino ex Missali Gallicano.

Summi Sacerdotis tui Patris nostri Martini Episcopi hodie depositionem celebrantibus tribue nobis Domine, ut sicut commemoracionem ejus devotissimè colimus, ita & opus fideliter imitemur.

Eadem ex Mozarabico.

Jesus Deus noster & Domine, qui iustitiam meritis Martinum Confessorem atque Pontificem ita fecisti sapientiam custodire, ut in gloria mereretur & jucunditate consistere: da nobis veræ sapientiæ intellectum, & sanctæ operationis studium, ut pauperibus prærogantes substantiam, facinorum nostrorum evadamus vindictam.

Oratio post nomina ex Gallicano.

Auditis nominibus offerentium, Fratres Carissimi, omnipotentis Dei inenarrabilem misericordiam supplices postulamus, ut nomina nostra, qui in hunc celeberrimum diem in honorem sancti Antistitis sui Martini offerimus, benedicere & sanctificare ipso suffragante dignetur: & quod illi hodie collatum est ad gloriam, nobis quoque proficiat ad salutem.

Eadem ex Mozarabico.

Deus qui mirabilis es in Sanctis tuis, cujus cultui deputatur, quicquid amicis tuis honoris impenditur; intenta oratione te poscimus, ut hunc diem quem sancti, & incomparabilis viri Martini illustravit excessus, prosperum nobis & posteris in rebus actionum propiciatus indulgeas. Tribuasque ut cujus veneratores sumus, imitatores effici mereamur. Hunc etiam virum, quem Cœlicolis admirandum, Martyribus adgregatum ætatis nostræ tempora protrulerunt, jubeas auxilium nostris ferre temporibus. Dubium enim non est, quod sit Martyr in cœlo, qui fuit Confessor in sæculo. Cum scitur non Martino martyrium, sed martyrio defuisse Martinum. Oramus Domine, ut, qui tantum potuit tuis æquari virtutibus, ut vitam mortuis redderet, dignetur etiam defunctorum spiritus consolari, ac viventes in tribulatione defendere, qui potens fuit mortuos suscitare.

Oratio. Ad pacem ex Gallicano.

Inclina Domine aurem tuam ad preces familiarum tuarum, & da pacem, quam permanere iugiter præcepisti. Illud etiam specialiter præstare digneris, ut pacem charitatem teneamus, quam Pontifex tuus Martinus in hoc sæculo, te optulante, meruit obtinere.

Eadem ex Mozarabico.

Multis coram te Deus Pater exultantes in laudibus, Confessores tui Martini hodierna die obitus memoriam facimus, doctrinam recolimus, operum memoramur. Qui licet totum vitæ suæ cursum gloriosa decoraverit pace, finem tamen ineffabili charitatis bono reddidit & probabilem & illustrem. Cum vicinum suscipiens terminum finis, pacem inter se discordantibus restituit Clericis. Quoad æternam continuò vocatus hæreditatem, exemplo Domini tenendam suis pacem discipulis commendaret. Hujus ergo viri suffragis pelle à nobis Deus quicquid dividit unitatem, & dona, ut eidem consortes simus in præmio, cujus hinc dilectionis edocemur exemplo.

Inlatio, sive Præfatio ex Gallicano.

Dignum & justum est, nos te Domine Deus noster in laudibus sancti Martini honorare, qui sancti Spiritus tui dono succensus, ita in ipso tyrocinio fidei perfectus, ut Christum texisset in paupere, & vestem quam egenus acceperat mundi Dominus induisset. O felix largitas, qua Divinitas operitur! O clamidis gloriosa divisio, quæ militem texit & regem; Inestimabile donum est, quod vestire Dominum meruerit Deitatis. Dignè huic confessioni tuæ præmium commisit: dignè Arianorum non subjacuit feritati: dignè tanto amore Martinus persecutoris tormenta non timuit, securus quia tanta erat gloriatio passionis, ut per quantitatem vestis exiguæ & vestire Dominum meruit, & videre. O animi imitanda benignitas! O virtutum veneranda potentia! Sic egit suscepti Pontificatus officium, ut per formam probabilis vitæ observantiam exegerit disciplinæ. Sic Apostolica virtute sperantibus contulit medicinam, ut alios supplicationibus, alios visu salvaret. Hæc tua Domine veneranda potentia, cui cum lingua non supplet

meritis exorare, operibus sancti Martini te optulante mereamur imitari. Per Christum Dominum nostrum.

Eadem ex Mozarabico.

Dignum & justum est nos tibi gratias agere, Domine Sancte, Pater æternæ, Omnipotens Deus, in depositione anniversariæ commemorationis sancti Martini Episcopi, & Confessoris tui. Quem pro pietate tua, & servitute sua, tam beatum labore, quam munere inter Sanctorum omnium florentissimas legiones, ac felicissimos Martyrum choros, & illustres eminentium Seniorum cathedras dextri ordinis locum tenere confidimus. Quia bona arbor bonos fructus facit, & bonus homo de bono thesauro cordis sui bona profert. Cumque in eodem Evangelio ipse docuerit, ex fructibus eorum cognoscetis eos: hunc ergo inter justos justè numerandum testatur facta per sæculum, signa post transitum, operam vixit, mirabilia post recessum. Cum præsertim ad unum sanctitatis culmen diversus mitat ascensus, non una est virtutum via, quæ gloriæ tuæ ducit ad regnum. Quid enim minus est crucem ferre per tempora, quam mortem subire per vulnera? Quid inferius est mundum vincere, quam gladium non timere? Cum plus luctaminis habeat diuturnitas crucifixi, quam celeritas interempti. Quid supereminet affectus martyrii consuminatus, quam diutius custoditus? Non distat propter te mortificatus à mortuo, cum in utroque sit gloriosum & abuti velle quod placeat. Pugnam sustinere sine defectu, an coronam rapere sine metu? Propositum non mutare sub spatio, an implere desiderium sub momento? Par est ut credimus inlecebris non cedere per dolorem, ubi æqualis in dilectione animus. Percussor deest fidei, non confessor. Voluit triumphare dum militat, qui militare non desistit dum consummat. Inter carnales pugnas & spirituales insidias laboriosius est hostem occultum superare, quam publicum. Quia non sit levius sperare semper quem caveas, quam non formidare quem videas. Jugiter in procinctu providere cautelam, quam fortiter in congressu servare constantiam. Non interest in angustia vivere servitutis, aut in pœna devincere feriendum. Quotidie declinare quod decipiat, aut cum compendio ambire quod finiat. Postremò in agone Martyrum ad extruendam fidem, hoc semper proponitur quod horreat; hic

hic etiam quod delectat. Ibi tormenta terrori, hic etiam blandimenta discrimini. Ibi homo nititur expugnare per amara, hic diabolus inlaqueare per dulcia. Ibi mors securitatem praestat, hic securitas mortem facit: ibi alienae impietas, hic propria naturae mobilitas inimica est. Sed in his omnibus nihil sibi sine adiutorio tuo arroget humana fragilitas. Tuis muneribus debet unusquisque deputare quod vicit, qui tuis viribus portavit uterque quod perit. Horum tu verus arbitrator Deus, quos propter nos supplices quaesumus, ut sicut illi tibi accepti, ita nos illis mereamur esse suscepti. De quibus hoc nobis sufficit credere, quod una amoris tui causa per diversa merita, discretio vel sine vel tempore, feliciter afflicti, veraciter probati, potenter praediti, clementer assumpti, & aequaliter sint beati. Cui merito omnes Angeli & Archangeli non cessant clamare quotidie, ita dicentes: *Sanctus, Sanctus, &c.*

Ex his in exemplum adductis palam fit, utramque Missam eodem ut dixi, tenore procedere, licet orationes diversae sint. Sunt autem in his quaedam obscura in quibus haeret sensus, vitio procul dubio scriptoris, sed ego apographum fideliter expressi, venerandam reverentis antiquitatem. Ut verò magis appareat, quis & qualis sit tenor Missae, quam Gallicanam puto, operae pretium duxi ex eodem Missali M. S. Reginae integram Missam S. Stephani Protomartyris hoc loco in publico proferre, in qua desunt Antiphonae, Epistola, Evangelia, & alia huiusmodi quae in distincto Codice contineri solent. Desunt quoque ea omnia, quae omnibus Missis communia sunt. Si quis eam conferat cum Mozarabice edita à Ximeno, inveniet orationes diversas esse, sicut vidimus supra in Missa sancti Martini, sed forma eadem est.

VII. Ordo Missae in Natali S. Stephani Protomartyris.

P R A E F A T I O.

Hac Praefatione carent Missae Mozarabicae.

Venerabilem atque sublimem beatissimi Protomartyris Stephani passionem hodie celebrantes, Dominum Martyrum, Fratres carissimi, deprecemur, ut sicut illi contemplatione meritum suorum coronam dare dignatus est, nobis quoque plenissimam misericordiam ipsius

precibus flexus in omnibus largiatur, Per Dominum nostrum.

Collectio sequitur.

Deus qui sancto Stephano Martyri tuo & principatum in ministerio, & principem in martyrio contulisti, dum nobis sancti dei huius festivitatem pro ejus vel commemoratione vel passione donasti; exaudi quaesumus supplices familiae tuae preces, nobis ejus peculiare praesidium tribue, cujus pro inimicis ac peccatoribus preces piissimus acceptasti. Tribue etiam ut pro nobis intercessor existat, qui pro suis persecutoribus supplicavit. Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui tecum beatus vivit.

Collectio post nomina.

Omnipotens sempiternus Deus, qui Sanctorum virtute multiplici Ecclesiae tuae sacrum corpus exornans, primitias Martyrum gloriosi Levitae tui Stephani sanguine dedicasti: da nobis diem natalis ejus honore praecipuo celebrare, quia non diffidimus eum fidelibus tuis posse suffragari, qui Dominicæ charitatis imitator, etiam pro suis persecutoribus supplicavit. Tribue quaesumus per interventum ipsius, ut viventes salutem, defuncti requiem consequantur æternam.

Collectio ad Pacem.

Deus charitatis indultor, Deus indulgentiae munerator, qui S. Martyri tuo Stephano in passione largitus es, ut imbrem lapidum clementer exciperet, & pro lapidantibus supplicaret; Pietatem tuam Domine subnixis precibus exoramus, ut dum Martyris tui passionem recolimus, per intercessionem ipsius, pacis securitatem, & peccatorum nostrorum veniam consequi mereamur.

Confessio Missae.

Dignum & justum est, æquum & iustum est, te laudare, teque benedicere, tibi gratias agere omnipotens sempiternus Deus. Qui gloriaris in conventu sanctorum tuorum, quos ante mundi constitutionem praelectos spiritali in caelestibus benedictione signasti: quosque Unigenito tuo per assumptionem carnis & crucis redemptionem sociasti: in quibus Spiritum tuum sanctum regnare fecisti, per quem ad felicitis martyrii gloriam pietatis tuae favore venerunt. Digne igitur tibi Domine virtutum festa solemnitas agitur, tibi hæc dies sacrata celebratur, quam

B. Sec.

B. Stephani primi Martyris tui sanguis in tuæ veritatis testimonium profusus magnificum nominis tui honore signavit. Hic est enim illius nominis primus confessor, quod est supra omne nomen, in quo unicum salutis nostræ præsidium, Pater æternæ, posuisti. Hic in Ecclesia tua quam splendidum ad cunctorum animos confirmandos unice laudis præcessit exemplum. Hic post passionem Domini nostri Jesu Christi victoriæ palmam primus invasit. Hic ut Levitico ministerio per Spiritum sanctum ab Apostolis consecratus est, niveo candore confestim emicuit, martyrii cruore purpureus. O benedictum Abrahæ semen, Apostolicæ doctrinæ & dominicæ crucis prior omnium factus imitator & testis. Merito cœlos apertos vidit, & Jesum stantem ad dexteram Dei. Dignè igitur ac justè talem sub tui nominis confessione laudamus, Omnipotens Deus, quem ad tantam gloriam vocare dignatus es: suffragia ejus nobis pro tua pietate concede. Talis pro hac plebe precetur, qualem illum post trophæa venientem exultans Christus excepit. Illi pro nobis oculi sublimentur, qui adhuc in hoc mortis corpore constituti stantem ad dexteram Patris Filium Dei in ipsa passionis hora viderunt. Ille pro nobis obtineat, qui pro persecutoribus suis, dum lapidaretur, orabat ad te Sancte Deus, Pater omnipotens. Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui pro peccatis nostris nasci carne per Virginem, & pati dignatus est mortem, ut Martyres suos suo pati doceret exemplo. Cui merito omnes Angeli atque Archangeli sine cessatione proclamant dicentes, *Sanctus, Sanctus, &c.*

Collectio post Sanctus.

Verè sanctus, verè benedictus Dominus noster Jesus Christus unigenitus tuus, qui Martyrem suum Stephanum cœlestis aulæ Collegio numeravit, qui corporis nostri infirmitatem suscepit, priusquam pium sanguinem pro humana salute funderet, mysterium sacræ solemnitatis instituit. Ipse enim pridie quam pateretur, accepit panem, &c.

Hic sequitur consecratio.

Post Mysterium.

Hoc ergo facimus Domine, hæc præcepta servamus, & sacri corporis passionem sacris solemnibus prædicamus. Quæsumus Omnipotens

Deus, ut, sicut veritatem nunc sacramenti cœlestis exequimur, ipsi veritati Domini Corporis & Sanguinis hæreamus. Per Dominum nostrum.

Ante Orationem Dominicam.

Gloriosi Levitæ exemplis, & beatissimi Martyris Stephani magisteriis instituti, æterno Regi & Patri Deo precem, Fratres carissimi, cum omni humilitate fundamus, ut dato nobis fidei calore vel munere ad martyrii nos desiderium amoris sui igne succendat, ejusque imitatores efficiat, qui non solum pro sui gloria, verum etiam pro exemplis eruditionis nostræ passionem sustinuit. Et cui conferre dignatus est in passione virtutem, intercedendi pro nobis tribuat facultatem. Et orationem, quam præcipere dignatus est, dicere sine cunctatione permittat. *Pater noster.*

Post Orationem Dominicam.

Libera nos à malo Omnipotens Deus, & tribue nobis supplicibus tuis tam promptum pro Christo tuo ad patiendum animum, ut probemur, non nos martyrio, sed nobis defuisse martyrium. Per eundem Dominum nostrum.

Benedictio Populi.

Deus qui tuos martyres ita vinxisti charitate, ut pro te etiam mori cuperent, ne perirent, Amen.

Et Beatum Stephanum in confessione ita succendisti fide, ut imbrem lapidum non timeret, Amen.

Exaudi precem familiæ tuæ, amatoris interfecta plaudentem. Amen.

Accedat ad te vox illa intercedens pro populo, quæ pro inimicis orabat in ipso martyrio. Amen.

Ut se obtinente, & te remunerante perveniat illuc plebs ad quæsitam per gratiam, ubi te cœlis aperis ipse vidit in gloria. Amen.

Quod ipse præstare digneris, qui vivis & omnia regis in sæcula sæculorum, Amen.

Collectio post Eucharistiam.

Deus perennis salus, beatitudo inæstimabilis, da quæsumus omnibus tuis, ut qui sancta & beata sumpserunt, & sancti jugiter ac beati esse mereantur. Quod ipse præstare digneris.

Com.

Consummatio Missæ.

Gratias agimus tibi Domine multiplicatis circa nos miserationibus tuis, qui & Filii tui natiuitate nos salvas, & Martyris Stephani deprecatione sustentas, Per, &c. *Explicit Missa S. Stephani.*

VIII. Ut autem proposita à nobis de Missa Gallicana opinio seu conjectura & clarior evadat, & firmius stabilietur, non ingratum lectori vel injucundum fore existimavi, si ex alio antiquissimo Codice M. S. nempe ex Palatino Bibliothecæ Vaticanæ supra memorato, aliam Missam adjicerem, quæ omnino consonat cum superiori S. Stephani, eademque methodo ac eodem tenore procedit. Scriptus autem fuit Codex ab homine linguæ latinæ prorsus imperito, adeo enim miserè depravatus est, ut vix ulla linea legatur sine mendis. Verborum errores, ut *dilixi pro dilexi, antistes tuos pro antistes tuus, consequerit pro consequeretur*, & alios ejusdem generis passim occurrentes facile emendavi: ubi autem sensus nutat, nec verba cohærent, nihil mutare volui, ne fortè perperam divinando longius à scopo aberrarem. Lectoris peritioris erit scedis vulneribus à rudi scriptore insictis medicam manum adhibere. Porro Missa de B. Germano est, cujus festiuitas, quamvis in Missali Mozarabico descripta sit, caret tamen Missâ propriâ, totumque officium in communi Confessorum Pontificum assignatur.

Missæ S. Germani.

Prefatio.

Venerabilem diem atque sublimem, Fratres Carissimi, promptâ devotione celebremus, misericordiam Domini nostri suppliciter exorantes, ut Beatissimi Germani Antistitis & Confessoris sui, cujus exempla miramur, etsi æquari factis ejus non possumus, saltem vestigia sequi, & fidem nobis contingat imitari.

Collectio.

Gratias tibi agimus Omnipotens Deus pro virtutibus Beatissimi Germani Antistitis tui, quas ei Pater omnipotens non immeritò tribuisti, quia te Apostolica confessione rebus omnibus plus amavit; discussit à se divitias, ut paupertate spiritus cœlorum regna conscenderet:

mansuetudinem tenuit, ut terram sui corporis spiritualiter possideret: lugere delectatus est in sæculo, ut cœlestem consolationem ex muneris tui largitate perciperet: justitiam esurivit atque sitivit, ut tuis saturaretur eloquiis: elemosynam jugiter fecit, ut indefinenter non tantum sibi, sed & cæteris pietatis tuæ misericordiam obtineret: puritatem cordis habuit, ut te videret: fidem servavit, ut filiis tuis fraternâ se participatione conjungeret. Per cujus interventum precamur.

Desunt hic duæ lineæ abrasæ.

Post nomina.

Auditis nominibus offerentium indeficientem divinam clementiam deprecemur, ut has oblationes plebis, quas in honorem Beatissimi Germani Antistitis & Confessoris offerimus (*deest aliquid*) Signatum diem hodiernæ solemnitatis celebremus cum inconcussa fidei libertate, quam ille constanti mente defendit, ut robur patientiæ ejus ---

Desunt hic etiam duæ lineæ abrasæ.

Oremus etiam & pro spiritibus carorum nostrorum, quorum idem Omnipotens Deus & numerum novit & nomina, ut omnium memoriam faciat, omnium peccata dimittat. Per Dominum nostrum Jesum Christum.

Collectio ad Pacem.

Deus pro cujus sacro nomine Beatus Germanus Antistes tuus desideravit persecutionem pati propter justitiam, ut etsi martyrium non perferret, fide tamen pertenderet: nec timeret odiis hominum & maledictionibus subjacere, dummodo mercedem copiosam consequeretur in cœlo, & ad illas beatitudines evangelicas perveniret; te per hujus interventum precamur, ut pacem quam te jubente dilexit in sæculo, perpetualliter Ecclesiæ possidendam tribuas in futuro. Per Dominum nostrum.

Contestatio Missæ.

Dignum & justum est: verè æquum & justum est, nos tibi gratias agere, & pietati tuæ in honorem summi Sacerdotis tui Germani Episcopi & Confessoris laudes canere, vota persolvere, ejusque enarrare virtutes, quas ei

Bbb

Domi-

Domine Pater Omnipotens non immeritò tribuisti, quia te Apostolicà confessione rebus omnibus plus amavit, &c. *Repetit ea quæ habentur supra in prima Collecta, tum subdit.* Dilexit te Domine ex toto corde, & ex tota mente, & ex tota anima sua, & proximum suum tanquam seipsum; ut secundum quod in his duobus mandatis universa lex & Prophetæ pendebant; ad eas quas diximus evangelicas beatitudines perveniret. Et quia tu Domine Jesu Christe Apostolis tuis dixeras, ut euntes per universum mundum universæ creaturæ evangelium prædicarent, & virtutes efficerent, hæc tuus devotissimus Germanus Episcopus eorum vestigia subsequutus per totas Gallias, Romæ, in Italia, in Britannia annis triginta corpore afflictus jugiter in tuo nomine prædicavit, hæreses abstulit, adduxit populum ad plenam & integram fidem, ejecit dæmones, mortuos suscitavit, ægris reddidit pristinam sanitatem, implevitque omnia signa, virtutes utique adeptus. Sic cepit ut cresceret. Sic pugnavit ut vinceret. Sic consummavit, ut mortis tenebras præteriret, Martyrii se conjungeret stola, cum centesimum fructus perceperit, & vita hac peracta regnum inhabitavit æternum. Quod credentes Deus Pater Omnipotens supplices exoramus, ut in ejus apud te patrocinii & intercessionibus pietati tuæ commendati, nos in omnibus tuam misericordiam consequamur, Angelica te exultatione laudantes & dicentes. *Sanctus, Sanctus, Sanctus.*

Collectio post Sanctus.

Benedictus planè qui venit in nomine Domini, benedictus Deus, Rex Israel; pax in terra, gloria in excelsis. Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui pridie quam pateretur.

Post Secreta.

Descendat, precamur Omnipotens Deus, super hæc quæ tibi offerimus, Verbum tuum sanctum: descendat inestimabilis gloriæ tuæ Spiritus: descendat antiquæ indulgentiæ tuæ donum, ut fiat oblatio nostra hostia spiritalis in odorem suavitatis accepta. Etiam nos famulos tuos per sanguinem Christi tua manus dextera invicta custodiat.

Ante orationem Dominicam.

Agnosce Domine verba quæ præcepisti, Agnosce præsumptioni quam imperasti: ignorantia est non nosse meritum, contumacia est non servare mandatum, quo dicere jubemur, *Pater noster*, &c.

Post Orationem.

Libera nos à malis omnibus, auctor bonorum Deus, ab omni tentatione, ab omni scandalo, ab omni opere tenebrarum, & constitue nos in omni bono, & da pacem in diebus nostris, auctor pacis & charitatis. Per Dominum nostrum.

Benedictio Populi deest.

Collectio post Eucharistiam.

Sumpsimus ex sacris altaribus Christi Domini ac Dei nostri corpus & sanguinem . . . credentes unitatem beatæ Trinitatis. Oremus ut semper nobis fide plenis esurire detur ac sitire justitiam, sicque opus ejus confortati salutaris escæ gratia faciamus, ut non in iudicium, sed in remedium, sacramentum quod accepimus, habeamus. Per Dominum nostrum.

Collectio in fine Missæ.

Christe Domine, qui & tuo vesci corpore, & tuum corpus effici vis Fideles, fac nobis in remissionem peccatorum esse quod sumpsimus: atque ita se animæ nostræ divina alimonia per benedictionem tuam facta permisceat, ut caro spiritui subdita, & in consensum pacificum subjugata obtemperet, non repugnet, per Spiritum Sanctum, qui in unitate Patris & Filii cœternus vivit & regnat in sæcula sæculorum. Amen.

IX. Hæ sunt Missæ, quas veluti Gallicanas è M. SS. Codicibus nunc primum produxi, breviores quidem quam editæ in Mozarabico, sed eodem stylo, eodemque tenore contextæ. Sicut autem Basilius, & Chrysostomus, alique Ecclesiæ Orientalis Antistites, quamvis haberent à senioribus suis sibi traditas Liturgias, propriis tamen verbis sacrificium offerre maluerunt: ita credendum, sanctos Episcopos, qui ritu in hoc

hoc & superiori Capite descripto utebantur, eo retento in ordine ac veluti textura Missæ; mixtasse nihilominus orationes, ut & ipsi propriis verbis Deum ad aram precarentur. A quibus primum compositæ fuerint, ignoramus; non est tamen dubitandum, quin à viris & vitæ sanctimonia & fidei integritate conspicuis editæ sint, alioquin non fuissent ab Ecclesia receptæ. Nec cuiquam scrupulum ingerere debet, quod in Missa Sancti Germani in oratione quæ Post se-crata inscribitur, Sacerdos jam peracta consecratione orat, ut descendat Verbum in oblata, nam hæc oratio nihil habet alienum à fide, ut Lib. II. Cap. XIII. explicabo. Joannes Morinus ecclesiasticæ antiquitatis sagacissimus indagator in Comment. de sacris Ordinibus parte 2. pag. 261. antiquissimum Codicem se vidisse testatur scriptum in Gallia post annum 511. & ante annum 560. ad usum, ut ipse putat, Ecclesiæ Pictaviensis, continentem Ordinem Romanum, in quo ter Regni Francorum, & sæpius sancti Hilarii mentio fit: quæ, si vera sunt, evidenter evincunt, Romanos ritus initio sæculi sexti in Gallia receptos fuisse. Sed quàm firmum sit Morini argumentum aliis examinandum relinquo: ego enim non dubito, quin levissimæ conjecturæ testimonium præferri debeat omni exceptione majus tum Caroli Magni & Caroli Calvi assentium Ordinem Romanum curante Pipino in Gallicanis Ecclesiis introductum fuisse, cum antea proprio uterentur: tum Gregorii Magni, qui in epistola ad Augustinum Anglorum episcopum Gallicanos ritus à Romanis distinguit: tum aliorum Scriptorum, qui unanimes consensu eidem veritati adstipulantur. Illum verò Codicem tantæ esse antiquitatis non credo, quantam illi Morinus tribuit. Nam nec satis intelligo, cur Regnum Francorum illis annis coarctet, qui à quingentesimo undecimo usque ad 560. elapsi sunt: nec Hilarii memoriam solius Pictaviensis ecclesiæ, aut solius Galliæ finibus circumscriptam fuisse arbitror, cum Romæ etiam & ubicumque Christus colitur celeberrima fuerit. Verùm hæc & reliqua omnia, quæ in hoc Capite pertractavi, peritorum censuræ lubens subjicio, paratus de sententiâ decedere, cum quis certiora protulerit.

CAPUT XIII.

De variis Missarum generibus. Quæ sit Missa publica & sollemnis. Eandem generalem & legitimam dictam esse. Missam ab initio sic institutam; ut ei populus adesset, offerret, & communicaret. Missæ publicæ cur vetita in Monasteriis. Missæ privatae & solitariae discrimen. Origo solitaria à Monachis. A quibus, & quando prohibita. An & quatenus nunc licita sit.

I. Plura Missarum genera, sicut & varios ritus supra recensitos, in usu olim fuisse, atque etiam nunc esse, manifestum est. Sunt enim Missæ sollemnes & quotidianæ, publicæ & privatae, legitimæ & solitariae, generales & peculiariæ, de tempore & de sanctis, feriales & votivæ, pro vivis & pro defunctis. Est & Missa Præsanctificatorum, & alia quam stecam vocant, de quibus deinceps agendum erit.

Missæ sollemnis, quam hodie conventualem, canonicam, capitularem, præcipuam, & majorem vocamus, illa propriè dicitur, quæ cum cantu & solenni ceremoniarum apparatu Ministris & Clero Assistentibus, suorumque Ordinum munia exercentibus celebrari consuevit; cui pompæ addebant Antiqui frequentiam populi offerentis & communicantis. Publicæ nomen inde sortita est, quod publicè fiat in ecclesia, & privatæ opponatur; quo sensu ait Anastasius in vita Agathonis Papæ Missam publicam latinè factam Constantinopoli, nonnulli tamen non obscuri nominis scriptores hoc statuunt inter solemnem & publicam discrimen, quod illa cum cantu & pompa, hæc verò sine cantu & apparatu, sed in Ecclesia coram Fidelium multitudine, peragatur. A Valfrido Strabone in fine cap. 22. legitima nuncupatur, quod hæc potissimum Ecclesiastica lege instituta & comprobata sit. Ab Amalario generalis dicta est, qua denominatione interdum utuntur antiqua Monachorum Ritualia, quia totus cœtus ei solet interesse. Una igitur & eadem censeri debet, quæ à quibusdam sollemnis, ab aliis publica, legitima, & generalis nominatur, quibus vocibus indifferenter utemur pro ea, quæ solemniter, in publico cœtu, præscriptis ab ecclesia legitimis ritibus celebratur.

II. Et quidem ab initio sic Sacrificium principaliter institutum fuisse, ut publicè ac solemniter fieret, clero, & populo astante, offerente, ac communicante, ipse tenor Missæ, & veteris Ecclesiæ praxis evincunt. Omnes enim orationes, atque ipsa Canonis verba in plurali numero, tanquam plurium nomine proferuntur. Hinc Sacerdos populum invitat ad orationem dicens, *Oremus*: & cum eundem salutat, ait, *Dominus vobiscum*. Tum moniti fideles ut corda erigant ad Deum, respondent, *Habemus ad Dominum*. Hinc etiam in Canone collectæ plebis nomine semper orat, ut cum dicit, *Supplices rogamus & petimus: Hanc oblationem cunctæ familie tue offerimus præclara Majestati tue: Ut quotquot ex hac altaris participatione sacrosanctum Filii tui corpus & sanguinem sumpserimus: Nobis quoque peccatoribus, & alia hujusmodi multa, ex quibus liquet, nihil aliud esse Missam, quam Sacerdotis & totius cœtus actionem, cui plures circumstitisse indicant illa verba, & omnium circumstantium, quorum tibi fides cognita est & nota devotio, quæ alio detorqueri non possunt. Ad communionem verò astantium ea spectant, quibus Sacerdos Deum precatur, fieri corpus & sanguinem Domini omnibus sumentibus in vitam æternam. Et post communionem ait, *Quod ore sumpsimus pura mente capiamus: satiasti familiam tuam muneribus sacris: suntque ferè omnes ejusdem tenoris orationes, quæ peractâ communionem recitantur; quia nimirum illi dumtaxat intèrerant Missæ, qui possent offerre & de Sacramento participare. Hinc Cyprianus *Serm. de lapsis*, & Leo Papa *Serm. 4. de Quadrag.* populi communicantis mentionem faciunt: & can. 10. Apostol. ac 2. Concilii Antiocheni sub Julio I. decernitur ut omnes Fideles, qui ad ecclesiam conveniunt, communicent, recusantes ab ecclesia ejiciantur & excommunicentur. „ Sciendum est, inquit Micrologus cap. 51. „ quod soli communicantes divinis mysteriis interesse consueverunt, unde & ante oblationem „ juxta canones jubebantur exire catechumeni „ & pœnitentes, videlicet qui nondum se paraverant ad communicandum. Hoc quoque ipsa „ Sacramentorum innuit consecratio, in qua Sacerdos non pro sola sua oblatione & communicatione, sed & aliorum, rogat, & maximè „ in Oratione post communionem pro solis „ communicantibus orare videtur. Nec propriè „ communicatio dici potest, nisi plures de eodem „ sacrificio participant. Hæc fuit consuetudo**

primorum Fidelium, quam suo adhuc tempore Romæ vigiisse S. Hieronymus *lib. adv. Jovinianum* testatur. Sed pristino populi fervore postea refrigerante, retenta est communio Cleri, quæ deinde redacta est ad communionem dumtaxat Diaconi, & Subdiaconi, ut fufius ostendemus, cum de ipsa communionem sermo erit. De hac autem publica sive solemnè Liturgia temporum, seu regionum varietate varii quoque mores fuerunt. Justinus *Apolog. 2.* solo die Dominico conventum tunc factum, & Sacramentum presentibus distributum, absentibus per Diaconos missum asserit. In Prato spirituali cap. 108. legimus sanctum quemdam Presbyterum ab Angelo eductum è carcere, ut die Dominico sacrificium offerret. Palladius in Vita Abbatis Artisii scribit, Sabbato solum & Dominico die convenisse in ecclesiam Monachos, qui erant in monte Nitriæ, ex more videlicet illius Provinciae. Socrates item *lib. 5. cap. 21.* die Dominico Sabbatum additum ait ab omnibus Ecclesiis, excepta Romana & Alexandrina. Pachomio Abbati mandatum ab Angelo, ut primo, & ultimo die hebdomadæ Monachi sub eo degentes ad divinarum mysteriorum communionem accederent, refert *lib. 3. cap. 13.* Sozomenus. Quotidie demum Missa solemnè peragi cœpit, quod non ubique, sed alicubi suo tempore receptum testatur Augustinus *Epist. 118.* Plura de hac re infra Cap. XVIII.

III. Porro hæc Missa publica dicta est, non à loco, quia olim in cryptis, abditisque ac remotissimis locis agebatur, sed à conventu populi circumstantis, offerentis, & communicantis. Quæ de causa Gregorius Magnus Castorio Arminensi Episcopo scribens *lib. 4. cap. 43.* Missas publicas fieri Monasterio vetat, ne scilicet in fervorum Dei secessibus occasio præbeatur popularibus conventibus, & simpliciores ex hoc animas plerumque, quod absit, in scandalum trahat; frequentior quoque introitus mulieribus arceatur. Et *lib. 5. ep. 46.* Felicem Pisauri Episcopum reprehendit, quod in templo Monasterii à se constructi suam Cathedralam collocasset, ibique publicas Missas egisset, jubetque Cathedralam illicò auferre, nec deinceps ibidem Missas publicas celebrare. Idem *lib. 7. Indict. 1. ep. 6.* Episcopo Lunensi, & *Indict. 2. ep. 72.* Episcopo Firmano; itemque *lib. 8. ep. 3.* Episcopo Neapolitano præcipit, Oratorium Monasterii absque Missis publicis ab eis consecrari. Vita enim

enim Monachorum ex proprio instituto ab omni strepitu aliena esse debet, solitudini dedita & contemplationi: atque idem illorum ecclesie sine titulo statione diu fuerint, & quamvis amplissime essent ac magnificentissime extructae, Oratoria potius sive Capellae vocabantur, ut ex titulo Decretalium de Capellis Monachorum constat, in quibus vetitum erat, Sacramenta poenitentiae & Eucharistiae fidelibus administrare, publicosque conventus, & publicas Missas celebrare: quam consuetudinem usque ad tempora S. Bernardi permanisse testis est Philippus Abbas *lib. de Continentia Clericorum cap. 83.* Vetuit quoque Missas publicas in Monasteriis Concilium Lateranense sub Calixto II. *cap. 17.* his verbis. *Interdicimus Abbatibus & Monachis publicas poenitentias dare, & infirmos visitare, & unctiones facere, & Missas publicas cantare.* Et Innocentius III. *lib. 2. Regesti 14. epist. 18.* veterum vestigiis insistens prohibet, ne Diocesis Episcopus in Monasterio Carroffensi, cuius privilegia confirmat, publicas Missas agat. Non tamen ex his inferitur, ut quidam perperam existimant, vetitam olim fuisse in Monasteriis Missam solemnem cum cantu, & Ministrorum assistentia; sed ea dumtaxat prohibita est, ad quam Fideles promiscue admitebantur, & quae ab Episcopis cum totius populi coetu agebatur: ne saecularium concursus Monachos distraheret, & ab interna mentis tranquillitate avocaret. Ipsis autem Monachis semper licuisse Missam solemnitatem decantare exclusis Secularibus, sicut nunc etiam solent arctissimae solitudinis cultores Carthusiani, antiquissima Ritualia nos docent, quae ritus & ceremonias Missae solemnis exactissime praescribunt, servatis ad amissim omnibus, quae ad Missae apparatus & celebritatem spectant. Idem colligitur ex Regula sancti Benedicti *cap. 38.* ubi de hebdomadario mensae Lectore tractans praecipit eum die Dominico post Missas & communionem petere ab omnibus pro se orari, & ter repetito versu *Dominus labia mea aperies,* accipere in Ecclesia benedictionem, qui mos apud Monachos adhuc viget.

IV. Missis autem publicis sive solemnibus & generalibus opponuntur privatae & solitariae, sive peculiare, quae privarim & peculiariter sine cantu, uno dumtaxat Clerico ministrante; sive in Ecclesia, sive in privato Oratorio aguntur. Sunt qui velint hoc discrimen inter solitarias &

privatas intercedere, quod solitariae illae sint, in quibus solus Sacerdos communicat, etiam si plures intersint: privatae vero, quae vel in privatis domibus, vel extra populi frequentiam, iis tamen qui adsunt communicantibus, agi solent. Alii rectius, & conformius ad praxim aliquando in Ecclesia usitatam, solitariam vocant, quae a solo Sacerdote nemine praesente & respondente fiebat olim in Monasteriis: privatam vero, quae sine diacono & subdiacono & cantoribus, uno tantum ministrante celebratur, sive aliqui Fideles ei intersint, sive nullus adsit: sive solus celebrans communicet, sive sint aliqui communicantes. Huic etiam quotidianae nomen tributum fuit, quia singulis diebus a Sacerdotibus frequentari consuevit. Gregorius *lib. 4. Dialog. cap. 56.* Cassius, inquit, „Narniensis Episcopus „quotidianum offerre consueverat Deo sacrificium, seque in lacrymis inter ipsa sacrificiorum „arcana mactabat. Privatae nomenclaturam accepit, ut a solemnibus, quae publice fit, discernetur: alioquin omnes Missae publicae sunt, quatenus publicum distinguitur a secreto & occulto. Nam ipsum sacrificium munus publicum est, & publico totius Ecclesiae nomine offertur, in commemorationem mortis Christi, quae est publicum beneficium, geritque Sacerdos ministri publici officium, & pro omnibus orat; neminemque qui velit & dignus sit, repellit a communionem: neque ullae sunt Missae occultae & angulares, ut blasphematur Lutherus. Odo Cameracensis in expositione Canonis ad illa verba, „*omnium circumstantium;* „Cum primitus, inquit, Missae sine Collecta non fierent, „postea mos inolevit Ecclesiae solitariae, & „maxime in Cœnobiis, fieri Missas. Et cum „non habeant, quam pluraliter Collectam salutarum, nec plurales mutare possint salutationes, convertunt se ad Ecclesiam, dicentes se „Ecclesiam in Ecclesia salutare. Et paucis interjectis, „Secundum quem sensum in hoc loco circumstantes accipiuntur omnes ubique „Fideles, qui in unitate totius corporis & sibi „adhærent invicem & summo capiti. Consonat Stephanus Eduensis ita scribens *lib. de Sacram. altaris cap. 13.* „Sciendum est, quod si unus „tantum sit praesens, vel nulli sint praesentes, „ut in Missis solitariis: non ideo mutantur „quae pluraliter solent fieri orationes. Primum enim Missae non solebant celebrari sine Collecta Fidelium multitudine. Postea mos inolevit, solitarios sicut Monachos celebrare solitarias,

„tarias, quod eis concessum est ex indulgentia.
 „Inde etiam Sæculares consueverunt Missas
 „cantare privatas. Tunc fiunt salutationes ad om-
 „nes Fideles, qui assistunt quasi præsentés, fide,
 „& charitate sacramentis communicantes. Ex
 quibus verbis palam fit, actas aliquando in Mo-
 nasteriis Missas à solo Sacerdote nemine præsentē
 & respondente, quæ idcirco solitariae dictæ sint:
 inde ad alios Sacerdotes Missæ privatæ, qualem
 supra descripsimus, celebrationem emanasse.
 Verum Missas privatas non à Monachis, sed à
 primæ Ecclesiæ Patribus originem traxisse Capi-
 te sequenti ostendam: Missas autem solitarias in
 cœnobiiis actas ex indulgentia, ut loquitur Eduen-
 sis, sive ex privilegio; canonicæ sanctiones de-
 monstrant, quæ sublatis omnibus privilegiis,
 ne quis solus Missas ageret, districtè prohibue-
 runt.

V. Concilium Moguntinum sub Leone III.
 c. 43. ait, *Nullus Presbyter, ut nobis videtur, so-
 lus Missam cantare valet rectè. Quomodo enim di-
 cit Dominus vobiscum, vel sursum corda admo-
 nebit habere, & alia multa his similia, cum alius
 nemo cum eo sit?* Quæ verba transtulit in Cap-
 itulare Regnum Franciæ Benedictus Levita lib. 5.
 cap. 93. & Synodus Parisiensis sub Greg. IV. l. 1.
 cap. 48. „Irrepsit in plerisque locis partim in-
 „curiâ partim avaritiâ reprehensibilis usus, &
 „congrua emendatione dignus, eo quod nonnulli
 „Presbyterorum sine ministris Missarum solem-
 „nia frequentent. Unde conveniendus imò in-
 „terrogandus nobis videtur hujusmodi corporis
 „& sanguinis Domini sollicitarius consecrator,
 „quibus dicit *Dominus vobiscum*, & à quo illi re-
 „spondetur, *Et cum Spiritu tuo*: ve pro quibus
 „supplicando Domino inter cætera, *Memento*
 „*Domine, & omnium circumstantium*, cum
 „nullus circumstet, dicit. Quæ consuetudo, quia
 „Apostolicæ & Ecclesiasticæ authoritati refra-
 „gatur, & tanto mysterio quandam dehonora-
 „tionem irrogare videtur, omnibus nobis in
 „commune visum est, ut deinceps hujusmodi
 „usus inhibeatur, provideatque unusquisque
 „Episcoporum, ne in sua parochia quisquam
 „Presbyterorum Missam solus celebrare præsu-
 „mat. Extat & decretum Concilii Nannerensis
 idem vetans apud Ivonem, p. 3. c. 70. *Defini-
 nit sanctum Concilium, ut nullus Presbyter solus
 præsumat Missam celebrare. Cui etenim dicit Do-
 minus vobiscum, Sursum corda, aut Gratias
 agamus Domino Deo nostro, cum nullus sit
 qui respondeat? aut in Canone, & omnium cir-*

cumstantium, „cum nemo adsit? aut quem
 „invitat ad orationem, cum dicit, *Oremus*,
 „cum nullus sit qui secum oret? Aut ergo ista
 „penitus reticenda sunt, & non solum non erit
 „perfectum sacrificium, verum etiam incurret,
 „quisquis est ille, illam terribilem sententiam:
*si quis tulerit de hoc, tollat Deus partem ejus
 de libro vite*: „aut si hæc muris & parietibus
 „insulurraverit, ridiculosum erit. Quapropter
 „illa periculosa supersticio, maximè à Mona-
 „steriis Monachorum, exterminanda est. Pro-
 „videant autem Prælati, ut Presbyteri in Cœ-
 „nobiiis & in aliis Ecclesiis cooperatores habe-
 „ant in celebratione Missarum. Si quis hæc
 „transgressus fuerit, ab officio suspendatur. Si-
 militer Theodulfus Aurelianensis Episcopus in
 suo Capitulari ad Clerum cap. 7. ait: *Sacerdos
 Missam solus nequaquam celebret. Esse enim de-
 bent, qui ei circumstent, quos ille salutet, à
 quibus ei respondeatur, & ad memoriam illi redi-
 cendum est illud Dominicum: Ubicumque fue-
 rint duo vel tres in nomine meo congregati, &
 ego sum in medio eorum.* Ratherius item Vero-
 nensis Episcopus editus à Luca Dacherio *tomo 2.
 Spicilegii* in epistola Synodica ad Presbyteros,
Nullus solus Missam cantet. Porrò cantare Mis-
 sam Priscorum phrasi illi etiam dicebantur, qui
 sine cantu & privatim celebrabant. Ita loquitur
 Cluniacenses in statutis ante annos sexcentos
 scriptis, quæ extant *tomo 4. Spicilegii*,
 lib. 2. cap. 30. *Sacerdotes possunt sine licentia
 Missas privatas cantare.* Sic etiam loquitur li-
 ber usum Ord. Cisterciens. ante annos quingen-
 tos conscriptus cap. 59. *Per totum annum possunt
 fratres cantare Missas privatim tempore lectionis
 & post offerendam Missæ in conventu, idest, post
 offertorium Missæ conventualis.* Et infra, *Qui
 cantant privatas Missas, moderentur ita voces
 suas tam ipsi quam adjutores eorum, ne alii impe-
 dimentum pariantur.* Rejctæ itaque & reproba-
 tæ fuerunt Missæ solitariae, quæ à solo sacerdote
 nemine adstante & respondente dicebantur, hac
 potissimum ratione, quia absurdum visum est,
 quod Sacerdos diceret, *Dominus vobiscum, Sur-
 sum corda, Gratias agamus*, cum nullus respon-
 deret: aut invitaret ad orationem dicens *Oremus*,
 nemine præsentē qui secum oraret; & in canone
 memoriam faceret omnium circumstantium, cum
 nemo adesset.

VI. Fuerunt etiam aliqui plus jacto scrupu-
 losi, qui, ne mendaces invenirentur, si ad unum
 solum præsentem plurales salutationes dirige-
 rent;

rent; à sacrificii oblatione abstinebant, nisi præter Clericum ministrantem unus saltem præsens adesset, ut verè posset celebrans duobus assistantibus dicere, *Dominus vobiscum*, & *Orate Fratres*. Extat canon de hac re apud Gratianum de consec. dist. 1. c. 61. „Hoc quoque, inquit, statutum est, ut nullus Presbyterorum Missarum „solemnia celebrare præsumat, nisi duobus præsentibus, sibi que respondentibus ipse tertius „habeatur: quia cum pluraliter ab eo dicitur „*Dominus vobiscum*, & illud in secretis *Orate pro me*, aptissime convenit, ut ipsius respondeatur „salutationi. Idem sancitum fuit in Concilio Coloniensi p. 2. c. 18. Et liber usum Cisterciensium. *Qui Missam*, ait, *cantare voluerit, duos testes habeat*. Refert autem Gratianus præcitatum canonem ex Soteris Papæ Constitutionibus: ab aliis tribuitur Anacleto, in cuius epist. 1. leguntur hæc verba: *Sacerdotes quando Domino sacrificiant, non solum hoc agere debent, sed testes secum adhibeant, ut Domino perfecte in sacris Deo sacrificare loci probentur*. Micrologus cap. 2. utrique adscribit. At neutri convenire certissimum est; nihil enim magis alienum à praxi & spiritu illius seculi, quam solitariae Missæ celebratio, nec puto voluisse sanctos illos Pontifices editâ lege abusum tollere, qui nonnisi post aliquot sæcula inter Monachos irrepserit. Nota est Laurentii Diaconi ad Sixtum vox, cum duceretur ad martyrium, *Tu nunquam sine ministro sacrificium offerre consueveras*, ita enim ferebant illorum temporum recepti mores: & aliunde constat Anacleti epistolam supposititiam esse, & ex malè compactis recentiorum sententiis consarcinatam. An verò usus sacrum agendi sine ministro nunc omnino sublatus sit, fateor me ignorare. Memini tamen, me legisse, quibusdam Monachis, sive Eremitis perpetuò inclusis indultum aliquando à Romano Pontifice, ut soli possent sine respondente sacrificium offerre: idque de inclusis confirmat glossa ad citatum canonem Gratiani. Nec alienum à ratione videri debet, quod quis solus dicat *Dominus vobiscum*; nam his verbis salutatur Ecclesia, quæ est una in multis, & tota in singulis, ut doctè probat Petrus Damiani in opusculo ad Leonem inclusum, qui huius dubii solutionem ab eo petierat, an liceret Eremitis, cum singulares in cellula commorantur, dicere *Dominus vobiscum*: cui lucubrationi titulum idcirco præfixit, *Dominus vobiscum*. Multa congerit Petrus, ut hoc licitum esse ostendat, quæ apud ipsum legi possunt. Quòd si Sacerdos, cum solus recitat no-

cturnas & diurnas preces, omnia pluraliter profert, quæ plurali numero in divinis officiis digesta sunt; dicit enim *Venite adoremus, venite exultemus, Oremus, Benedicamus*, cum nemo illic sit, qui secum adoret, exultet, oret, benedicat; cur id non liceat sacrificium offerenti, cum id agat in persona totius Ecclesiæ, cuius corpus unum est unius fidei soliditate subsistens, & vivificantis spiritus una virtute perfusum; Nulla igitur absurditas est in plurali salutatione, cum quis solus Missas agit, licet hodie fieri nequeat sine speciali Apostolicæ Sedis dispensatione, contrario usu, qui olim vigeat, dudum antiquato, & Ecclesiasticis legibus abrogato.

CAPUT XIV.

Missæ private perpetuus usus Veterum testimonio & exemplis probatur ab initio Ecclesiæ & deinceps. Idem variis argumentis ostenditur. In una Ecclesia plura altaria, pluresque Missas, olim fuisse. Missæ sine communicantibus antiquissima. Diluitur objectio ex Epistola S. Francisci.

I. **S**emper viguit in Ecclesia privatae Missæ, uno saltem præsentem & ministrantem, laudabilis consuetudo, quam Hæretici Misoliturgi aliquando prohibitam fuisse nunquam poterunt demonstrare. Sive enim dicatur privata à loco, quia in privato aliquo Oratorio agitur: sive à tempore, quia non festis, sed privatis diebus fit: sive ab assistentibus, quia vel unus dumtaxat, vel pauci ei intersunt: sive ex eo quod solus Sacerdos in ea communicet: sive alia quacumque ex causa: semper eam licitam, semperque in usu fuisse, probatissimis veterum Patrum testimoniis & exemplis demonstrabo. Nam primò Apostoli circa domos panem frangebant, Eucharisticum videlicet, ut illorum acta testantur. Viros deinde Apostolicos, qui eos proximè sequuti sunt, sæpè privatim celebrasse in domibus, in carceribus, in cryptis, in cœmeteriis, in tuguriis, ex his quæ hic & infra Cap. XIX. dicemus, manifestum erit. Tertullianus lib. de fuga in persecut. cap. 14. *Si colligere interdium non potes, habes noctem. Non potes discurrere per singulos, sit tibi & in tribus Ecclesia*. Ac si diceret, si die lucente, atque omni-

omnibus congregatis celebrare non potes, noctu celebra & privatim, etiamli vel tres soli praesentes sint. Hoc autem sensu Missa privata *Collecta* five *Synaxis* dici non potest, & ideo Augustinus in Breviculo Collationum diei tertiae *Collectam à Dominico*, tanquam speciem à genere distinguit. Scribit Eusebius in vita Constantini *lib. 4. cap. 17.* eum statim post baptismum Oratorium in Palatio extruxisse, quin & ambulatoriam Ecclesiam five motorium templum habuisse, cum in castra proficiscebatur, cuius exemplum nobiles Palatinos postea sequutos esse narrat Sozomenus *lib. 1. cap. 8.* ne Missae sacrificio etiam in castris carerent. Idem Eusebius *ibid. cap. 45.* refert, Episcopos, qui ex omnibus provinciis ad dedicationem Ecclesiae Hierosolymorum copiosa multitudo convenerant, incruenta saepius sacrificia obtulisse. Marcellum Papam saepe in domo Lucinae celebrasse Acta ejus commemorant. Gregorius Nazianzenus orat. 19. in laudem Patris, eum in cubiculo suo Sacrum egisse asseverat: & in encomio sororis suae Gorgoniae domesticum ei altare fuisse testatur. Meminit etiam Oratorii privati Avitus Viennensis *epist. 6. ad Victorium Episcopum.* Paulinus Nolanus ante lectulum suum parari sibi altare iussit, ibique sacrificium obtulit, Uranio teste in ejus vita, paucis horis antequam moreretur. De Ambrosio hoc refert Paulinus Presbyter, qui gesta ejus conscripsit: „Per idem tempus cum trans Tyberim apud quendam clarissimam invitaretur, ut sacrificium in domo offerret, quaedam balneatrix, quae paralytica in lecto jacebat, sellula ad eandem domum portari se fecit, & osculatis ibidem sancti viri vestimentis sanata est. Augustinus *lib. 22. de Civit. Dei cap. 8.* missum fuisse ait unum ex Presbyteris in domum cuiusdam Hesperii à malignis spiritibus vexatam, qui obtulit ibi sacrificium Corporis Christi, & cessavit vexatio. Cabades Rex Persarum, ut Theophanes scribit anno Christi 508. audiens ingentium pecuniarum & pretiosi lapidis congeriem in quodam castro repositam esse, ipsum occupare conabatur. Dæmones autem ipsum thesaurum custodientes impedimento illi erant; quare admota Magorum & Judæorum arte, nec eopotentis, Episcopum Christianum præcepit adduci, qui peracta Synaxi & particeps factus divinorum mysteriorum dæmones expulit, & nullo negotio castrum tradidit Regi, qui eo miraculo commotus potestatem fecit, ut quicumque vellet ad baptismum accederet. Iterum Augu-

stinus *lib. 3. contra Cresconium Donatistam cap. 29.* Acta publica refert, quibus Sylvanus vincebatur plures cuiusdam Ecclesiae calices tradidisse, ex quo non leve iudicium sumitur, plures Missas in ea privatim actas, neque enim tot calices necessariis fuisse, si sola solemnitas foret. Chrysostomus *homil. 3. in epist. ad Ephesios & 17. ad Hebræos*, quotidianam oblationem suo tempore fieri solitam affirmat: idemque Hieronymus asserit in *cap. 1. epist. ad Titum.* Concilium Agathense. c. 21. privata Oratoria in agris permisit, in quibus Missa haberi posset, etiam in festivitatis, exceptis diebus Paschæ, Natalis Domini, Epiphaniæ, Ascensionis, Pentecostes, sancti Joannis Baptistæ, & aliis, si quæ fuerint, majoribus solemnitatibus. Gregorius Magnus *lib. 5. epist. 43.* mandat Joanni Episcopo Syraculano, ut Missas agi permittat in domo Venantii Patricii. *Et hom. 37. in Evang.* de Cassio Narniensi Episcopo sermonem habens, morem illi fuisse ait, quotidianas Deo hostias offerre, ita ut penè nullus dies vitæ ejus abscederet, quo non omnipotenti Deo hostiam placationis immolaret. Tum ait, eundem morti proximum in Episcopii Oratorio Missas fecisse. Joannes Eleemosynarius, ut Leontius narrat in ejus vita *cap. 41.* cum populum vidisset ab Ecclesia egredi post lectum Evangelium & ipse exiit, seditque cum turba dicens: Ego propter vos descendo in sanctam Ecclesiam, nam Missas poteram mihi met facere in Episcopio. Barlaam Presbyter, ut ex Joannis Damasceni narratione didicimus, in cubiculo Josaphat, ipso solo præsentis, sacrum peregit. Ven. Beda *lib. 4. hist. Anglorum cap. 14.* pestiferam mortalitatem intercessionem Osuvaldi Regis sublata describens, Missas ait celebratas fuisse per cuncta Monasterii Oratoria pro gratiarum actione. Plura autem Oratoria loco & situ separata in monasteriis extruere usus antiquissimus fuit, nam S. Benedictus teste Gregorio Magno *lib. 2. Dialog. cap. 8.* in montis Cassini summitate duo ædificavit, unum Sancti Joannis Baptistæ, alterum S. Martini. Et Maurus ejus discipulus, teste Fausto in vita ipsius, quatuor in suo monasterio construxit, in honorem SS. Petri Apostoli, Martini, Severini, & Michaelis Archangeli. Concilium Toleranum XVI. *cap. 8.* quotidie Missas peculiare pro Rege & filiis celebrari præcepit. Extat & Rescriptum Zachariæ Papæ ad Pipinum Regem, mandans nullum Oratorium pro Missis privatis, nisi prius dorum ab Episcopo consecrari. Theodulfus Aurelianensis

in suo Capitulari cap. 45. decrevit ut Missæ, quæ per dies Dominicis peculiare à Sacerdotibus fiunt, non ita in publico fiant, ut per eas populus à publicis Missarum solemnibus, quæ horâ tertiâ canonicè fiunt, abstrahatur. In Chronico Centulensi Tomo 4. *Spicilegii lib. 2. cap. 11.* extat constitutio Angelberti Abbatis, qua præcipit singulis diebus triginta saltem Missas in diversis altari- bus à Monachis agi, in quibus memoria haberetur Adriani Papæ & Caroli Magni, qui tunc vivebant. Grodegandus Metensis Episcopus, qui tempore Pipini vixit, in regula Canoniorum Tom. 1. *Spicilegii edita cap. 42.* meminit eleemosynæ datæ Sacerdotibus pro Missis privatis. Apud Christophorum Brouverum *lib. 3. Antiq. Fuldensium cap. 12.* supplicis libellus à Monachis porrectus legitur, in quo petunt inter cætera, ut possint presbyteri Missas sæpius celebrare, ut- que competens ad hoc spatium eis detur, sicut à majoribus suis dabatur. Jonas Aurelianensis *lib. 1. Institut. Laicalium cap. 11. tom. 1. Spicil.* ait Sacerdotes tunc solitos fuisse sacrificium Deo offerre in ædificulis extrâ templum ædificatis.

II. Nullus erit finis, si paginas implere volue- ro Scriptorum Ecclesiasticorum testimoniis, asse- rentium Missas privatas sæculo nono, decimo, & sequentibus in usu fuisse; sed & superfluum est, nam ipsimet Sæctarii hoc fatentur, qui privata sa- crificia sine frequentia & communione veteri Ecclesiæ ignota fuisse præcipiter affirmant, cœ- pisse autem dicunt octavo seu nono sæculo Ære Christianæ. Horum pervicacia ut fortius reprimatur, alia quædam argumenta & indicia præte- rite non possum, quibus privatæ Missæ antiqui- tas uberius confirmetur. Et primum quidem argu- mentum desumitur ex Missis, quæ quotidie in honorem Sanctorum fieri consueverunt: cu- jus moris Gregorius Papa testis irrefragabilis est *lib. 7. ep. 29. Indict. 1. ad Eulogium Alexandri- num*: Nos, inquit, *penè omnium Martyrum, dis- tinctim per dies singulos passionibus, collecta in uno Codice nomina habemus, atque quotidianis diebus in eorum veneratione Missarum solemnita agimus.* Idè antiquis Calendariis pauca Sanctorum no- mina inscripta legimus, illorum scilicet quorum dies Natalis festivo populi concursu, & solemn- i sacrificio colebatur, & hi olim exiguo numero continebantur. De cæteris Missæ privatæ die- bus singulis agebantur, tamen Calendario non essent adscripti. Alterum indicium suppeditat Missæ pro defunctis, quæ particulariter & priva- tim quotidie agebantur. Nam Concilium Va-

tionense II. actum anno 529. ut peritiores Chro- nologi ostendunt, licet cum primo in vulgatis editionibus confundatur, Missas Defunctorum à Missis publicis distinguit, statuens cap. 3. ut in Missis, quæ fiunt in Defunctorum commemo- rationibus, semper *Sanctus* dicatur, eo ordine quo dicitur ad Missas publicas. Et Amalarius *lib. 4. cap. 42.* loca quædam fuisse testatur, in qui- bus quotidie Missa pro defunctis celebrabatur. Tertium ex multitudine Sacerdotum deduci po- test, qui quotidie sacris operari solebant. Erant autem multi in eadem Ecclesia, & Cornelius Pa- pa ad Eusebium *lib. 6. hist. cap. 43.* scribens ad Fabium Episcopum Antiochenum, quadraginta quatuor tunc Romæ fuisse asserit, quos speciali- bus Ecclesiis addictos fuisse non constat; neque enim scimus, an tot fuerint sub Cornelio in Urbe tituli, sive Basilicæ. Quidam etiam, saltem ante Concilium Chalcedonense, à quo id prohibitum est, sacerdotio initiabantur, nec ulli certæ Eccle- siæ alligabantur, sicut de seipso S. Paulinus ep. 6. ad Severum scribit, *Ea conditione in Barcinonensi Ecclesia consecrari adductus sum, ut ipsi Ecclesiæ non alligarer, in sacerdotium tantum Domini, non etiam in locum Ecclesiæ dedicatus.* Eadem libertate S. Hieronymus à Paulino Episcopo Antioche- no, ut ipse inquit, *ep. 61. c. 16.* Presbyter ordi- natus fuit. Eodem modo Flavianus Macedonium Anachoretam ordinavit, quem laudat in historia Monastica c. 13. Theodoretus. Et hos tamen sæpius celebrasse nemo dubitabit; sed privatim, quia titulo & Ecclesia carebant.

III. Non leve tandem indicium Missæ pecu- liariter actæ præbet altarium multitudo in eadem Ecclesia, de quibus veterum Patrum testimo- nia non desunt. Gregorius Magnus *lib. 5. epist. 50. ad Palladium Santonensem Episcopum*: *Veniens, inquit, lator presentium insinuavit nobis, Fraternitatem vestram Ecclesiam construxisse, at- que illic tredecim altaria collocasse, ex quibus qua- tuor necdum dedicata comperimus remansisse.* Lo- quitur autem de altaribus ad usum sacrificii, nam & reliquias Sanctorum ipsi Episcopo mittit in eis collocandas; atque eidem præcipit, ut provi- deat, ne ibidem fervientibus alimoniarum suffra- gia desint. Acca Episcopus, ut refert Beda *lib. 5. hist. cap. 21.* acquisitis undecumque reliquiis beatorum Apostolorum & Martyrum, in vene- rationem illorum altaria ædificavit distinctis por- ticibus intra muros Ecclesiæ. Plura item altaria Romæ fuisse in Basilica Principis Apostolorum, non solum ad Orientem juxta ritum Ecclesiæ, sed

sed & in alias partes distributa scribit Walfridus cap. 4. Apud Bedam Missas actas in cunctis Oratoriis monasterii: plura item Oratoria constructa à Sanctis Benedicto & Mauro, jam supra commemoravimus. Alia hujusmodi occurrunt passim in actis Sanctorum, & in chronicis ac Ritualibus Monachorum, sive fuerint Oratoria à corpore Ecclesiae muro sejuncta, sive altaria sub eodem tecto; quae sanè multiplicatio inutilis proculdubio fuisset, si non nisi semel in die sacrificium offerre in eadem Ecclesia licuisset. Graecorum alia est consuetudo, unicum enim altare in singulis Ecclesiis habent, nec fas esse putant intra septa ejusdem templi sacrum eadem die iterare. Idèd Patres & Historici Graeci unius tantum altaris in una Ecclesia mentionem faciunt; cujus unitatis analogiam inde accipi ferunt, quia unus est Christus, una Ecclesia, unicum Sacrificium. Unigenam aram vocat Tyrius Orator in Panegyrico Enceniorum templi à Paulino Episcopo aedificati, quem libro X. suae historiae inseruit Eusebius. An verò hic ritus ab Ecclesia Latina olim receptus fuerit, non liquet; nisi quod huc respexisse videtur Concilium Antisiodorense anno 578. ut Sirmondus docet, celebratum, cum cap. 10. edicit, non licere super uno altario una die duas Missas dicere. Verùm haec synodus Oecumenica non fuit, fortassis de Missis solemnitibus intelligi debet: nam statim subdit, non licere Presbytero sacrum facere in altario, in quo illa die Episcopus Missas dixerit: quod de quacumque Missa interpretor, ne eadem sanctio bis inutiliter repetita censeatur. Porro Graeci tamen unicum in Ecclesia altare habeant, plura tamen ipsi Ecclesiae proxima, muroque disjuncta construunt Sacella sive Oratoria, quae Parecclesiae ab illis vocantur, quasi Ecclesiarum Appendices, in quibus pro festis diebus, ut refert Goar in notis ad Euchologium pag. 16. Liturgias privatim agunt, feriâ secundâ de Angelis, tertiâ de B. Virgine, quartâ de S. Joanne Baptista, quintâ de Apostolis, sextâ de cruce, Sabbato pro defunctis. Non omnes tamen Parecclesiae templi muro adherent, sed quaedam longè absunt, & per ambitum monasterii dispersae sunt, celebrantque in his Hebdomadarii per vices, ut notat Leo Allatus in epist. ad Joannem Morinum de Graecorum recentiorum templis. Et Graeci quidem pristinum morem constantè retinuerunt: Latini autem, quamvis antiquitus plura Oratoria loco distita in monasteriis habuerint, ea jam pridem in majorem

Ecclesiam, variis aedificatis altaribus, transtulerunt.

IV. Ajunt nonnulli, quorum sententiae non invitè accedo, crevisse numerum altarum & Sacerdotum, postquam populus, qui Missae aderat, aderam autem omnes, desit communicare: nam cum omnes uni Missae praesentes erant, & communicabant, pluries celebrare necessarium non erat. Quo verò tempore desierint Fideles, qui Missae intererant, Sacramenti participes fieri, & quando in una Ecclesia plures Missae dici ceperint, non est facile definire: utruumque tamen antiquissimum est. Leo Magnus in ep. ad Dioscorum Alexandrinum mandat iterari sacrificium, cum Fidelium multitudo tanta est, ut omnes simul Basilica recipere non possit; ex hoc enim sequeretur, quod una pars populi suâ devotione privaretur, si unius tantum Missae mos servandus esset. Tum ait, plenum pietatis ac rationis esse, ut, quoties Basilicam praesentia novae plebis impleverit, toties sacrificium subsequens offeratur. Hanc verò Sacrificii iterationem S. Pontifex praecipit ex more, qui tunc Romae vigeat, *Ut in omnibus, inquit, observantia nostra concordet. Et infra. Ut quod nostrae consuetudini ex forma paterna traditione insedit, tua quoque cura non negligat.* De S. Pontifice Deus dedit auctor Pontificalis sic scribit: *Hic constituit secundam Missam in Clero.* Ad quae verba Petrus Urbevetanus in scholiis ait: *Quia tunc forsitan ad instar Graecorum non cantabatur in Ecclesia nisi una Missa, quod magis aedificabat secundum antiquos.* At ex allato Leonis testimonio patet, morem iterandi sacrificium multò ante in Romanam Ecclesiam inductum fuisse. Prosper etiam lib. de praedictionibus dimidii temporis cap. 6. bis intra paucas horas sacrum oblatum scribit in eadem Ecclesia. Huc item referenda sunt, quae de duplici Sacro eadem die celebrato Cap. XVIII. afferemus, cum de diebus polylyurgicis agendum erit.

V. Missas praeterea nemine communicante antiquis Patribus cognitae fuisse, notissimum est. Chrysostomus tom. 3. in epist. ad Ephesios, *Frustra est, inquit, quotidianum sacrificium, frustra adstantur altari, nemo est qui participet.* Idem repetit hom. 61. ad populum Antiochenum. Et hom. 5. in epist. 1. ad Timoth. postquam mala recensuit indignè communicantium, in eorum persona objicit sibi, *Quomodo ista perpetimur, cum semel tantum per annum ea sacramenta sumamus?* In Mediolanensi Ecclesia quoti-

quotidie oblatum sacrificium docet Ambrosius *serm. 34.* in quo populum adhortatur, ut, qui non est legitime impeditus, singulis diebus intersit Missæ. Mox admonet, ut in Quadragesima, die saltem Dominico offerant & communicent. Cum igitur populo suadeat, quotidie Missam audire, in Quadragesima verò saltem die Dominico communicare, satis evidenter ostendit, nullam tunc fuisse consuetudinem in illa Ecclesia toties communicandi, quoties Missa audiretur. Genadius Massiliensis *lib. de Eccl. dogm. cap. 53.* populum item hortatur ad communicandum omnibus Dominicis diebus, si tamen mens sine affectu peccandi sit. Concilium quoque Agathense præcipit Sæcularibus, ut die Dominico Missam audiant: ad communionem verò eos non adigit, nisi in die Nativitatis Domini, Paschatis, & Pentecostes. Varios autem hac de re cuiusque Ecclesiæ mores fuisse, asserit Augustinus *epist. 118.* ubi ait, alios quotidie, alios dumtaxat certis diebus communicasse: quam varietatem prolixè describit Walfridus Strabo *cap. 20.* qui rursum de eadem differens *cap. 22.* hoc addit: *Esse quosdam, qui semel in die communicare, etiam si pluribus interfuerint Missis, pro dignitate sacramentorum sufficere credant: esse verò alios, qui sicut in una, sic in omnibus quibus affuerint Missis in die communicare velint, quorum nequos culpandos existimo.* Erant igitur vivente Strabone nonnulli Fideles aded tenaces prisce moris communicandi in Missa cui aderant, ut communionem sæpius sumere eadem die non dubitarent, si pluribus Missis interessent. Verùm hujus moris an alii præter Strabonem testes proferri possint, haud scio. Usus autem communicandi, quoties quis sacris intererat, jam pridem desierat, ut modo ostensum est ex testimonio Chrysostomi, Ambrosii, & aliorum, in utraque Ecclesia Græca & Latina. Primi & secundi post Christum sæculi felicitas hæc fuit, cum multitudo Credentium, quorum erat cor unum & anima una, ardentissimo Dei amore succensa nihil impensius desiderabat, quam ad hoc supercælestè convivium accedere, in quo anima de Deo saginatur, ut loquitur Tertullianus. At propè finem tertii cepit fervor ille languescere, & numerus communicantium imminui: quam tepiditatem ægrè ferentes Patres Concilii Illiberitani *cap. 28.* statuerunt, Episcopum non debere munera ab eo accipere qui non communicat. Patres item Concilii Antiocheni *can. 2.* omnes, qui ingrediuntur Ecclesiam, & se à perceptione sanctæ commu-

nionis avertunt, ab Ecclesia removeri decreverunt. Patres denique Concilii Toletani I. *cap. 12.* eos abstinere præceperunt, qui intrant Ecclesiam & non communicant. Ex quibus infertur, hæc desuetudinem, quæ sanctis illis Episcopis multum displicuit, eo tempore coepisse, quo Concilium Illiberitanum actum est, labente nimirum tertio sæculo, ut probabilior sententia fert, quam solidè probat Morinus *lib. 9. de penitentia cap. 19.* & illi quidem infrequentiam communionis damnarunt, nunquam tamen dixerunt, ided à Missæ celebratione abstinendum, quia nulli essent qui vellent communicare, alioquin deterior foret Sacerdotis quam populi conditio, si tunc solum celebrare posset, cum adsunt communicantes, his verò deficientibus non posset, ut ipsemet de corpore & sanguine Domini participaret.

VI. Multa objiciunt Sæctarii, ut Missam privatam abrogandam esse persuadeant, quibus doctissime satisfecerunt Bellarminus & alii, qui in hac palæstra summâ cum laude desudarunt. Nequeo tamen unum illorum argumentum omittere, quod ex epistola S. Francisci ad Sacerdotes sui Ordinis desumunt, summopere exultantes ac si per eam praxim privatim celebrandi radicitus evellatur. Epistolæ verba hæc sunt. „Moneo præterea & exhortor in Domino, ut „in locis, in quibus morantur fratres, una tantum „Missæ celebretur in die, secundum formam „Sanctæ Romanæ Ecclesiæ. Si verò in loco „plures fuerint Sacerdotes, sit per amorem charitatis alter contentus auditâ celebratione Sacerdotis alterius. En, inquit, vit Dei unam dumtaxat in die Missam admittit, idque secundum formam Romanæ Ecclesiæ. Porro Catholici vim hujus objectionis variis modis declinantur. Lucas Waddingus longo commentario ostendit, eum loqui de Missa publica & conventuali, privatas autem cuiusque arbitrio reliquisse. Alii dicunt, non determinari qualis sit, vel esse debeat illa Missa, solemnisne an privata, & sic contra ritum privatim offerendi nihil ex hoc testimonio concludi. Sunt etiam qui dicant, agi ibidem de sola quinta feria ante Pascha, non de aliis diebus. At hæc solutiones parum solidæ mihi videntur, nam vim afferunt textui, in quo manifestè hortatur, ut una tantum in die Missa dicatur, cui reliqui Sacerdotes intersint eâ contenti. Ided alii, ut se facilius à difficultate expediant, falsam esse ajunt & supposititiam epistolam, sanctoque viro perperam tribui, dicit enim

Romanæ Ecclesiæ tunc morem fuisse, ut una tantum Missa diceretur, quod procul à vero distat, nec fas est suspicari, virum sanctum aut scienter mendacium scripsisse, aut Ecclesiæ Romanæ usum, qui tunc vigeat, ignorasse. At ego admittam epistola tanquam vera, & legitima, sumptam ex ea objectionem nullo negotio dilui posse existimo, si dixerimus, Seraphicum Patrem, qua humilitate à Sacerdotii susceptione ipse abstinuit, eadem hortari suos ne quotidie celebrent. Quod verò ait *secundum formam Romanæ Ecclesiæ*, de ritu servando in ipsa celebratione exponi & intelligi debet, neque trahendum ad unicam celebrationem, ac si ea tunc foret Romanæ Ecclesiæ institutio: Optimè enim noverat plures in die fieri oblationes; sed sicut in regula præcepit, ut fratres officium recitarent secundum morem Romanæ Ecclesiæ; ita hic monet, ut secundum formam ejusdem Ecclesiæ agantur Missæ: tum humilitatis causa, & ne Sacerdotes ex frequenti celebratione tepidiores fierent, hortatur, ut unica oblatione, cui omnes interessent, contenti, reliquis abstinere. Quia verò sciebat, id contra usum communiter receptum esse, sola exhortatione usus est, non præcepto. Scio quidem, Cartusianos, & alios quosdam Monachos unam tantum Missam, ad quam omnes conveniebant, solis diebus Dominicis & solemnioribus antiquitus egisse, ut ostendam Capite XVIII. sed in Romana Ecclesia nunquam legi hunc usum fuisse. Si autem hæc solutio non placeat, respondendum erit, singularem unius quantumvis Sancti assertionem, seu opinionem non tanti esse, ut justè possit aliis innumerabilibus & omni exceptione majoribus, qui pro usu privatæ Missæ testimonium perhibent, anteponi, eorumque vim ac auctoritatem infringere ac superare.

CAPUT XV.

Alia quedam Missarum genera. Missarum de Tempore & de Sanctis ratio & antiquitas. Quæ sint Missæ votivæ. Sacrificium pro defunctis ex Apostolica traditione offerri. De Missa Præsanctificatorum. Addita quadam de ea quam siccam vocant. Refertur quorundam abusus, qui plures Missas in unam congregabant.

I. **S**ic stabilita tam publicæ quàm privatæ Missæ vera notione & antiquitate, ad alia

earum genera explicanda procedendum est. Primò autem occurrunt, quæ de Tempore dictæ sunt: sicut enim annus solaris quatuor temporum successione dilabitur, hiemis scilicet, veris, æstatis, & autumnii; ita annus ecclesiasticus suas habet temporum varietates, in quibus vitæ, passionis, & doctrinæ Christi mysteria, fideique nostræ sacramenta recoluntur. Anni verò solaris cum Ecclesiastico Analogiam diffuse explicat lib. 6. *sui Rationalis* Guil. Durandus, ubi docet, hiemem representari à Septuagesima usque ad Pascha, ver à Adventu usque ad Septuagesimam, æstatem à Paschæ usque ad octavam Pentecostes, & ab hac usque ad primam Dominicam Adventus autumnum. Quædam autem officia propria Missarum his temporibus assignata fuisse, vel ab Apostolis, vel ab eorum successoribus, quæ ideo de tempore nuncupantur, antiqua traditio est. Festa siquidem Nativitatis, Epiphaniæ, Resurrectionis, & Ascensionis Christi, ac Pentecostes, & jejunia Paschæ solemnitate antecedentia, atque his diebus Synaxes Apostolica institutione cœpisse, testes sunt Constitutiones Apostolicæ, Tertullianus lib. de jejunii, Theophilus Alexandrinus in Epistolis Paschalibus, Irenæus apud Eusebium lib. 5. historiarum: & in his convenerunt omnes Ecclesiæ; licet de die, quo Nativitas Domini, ejusque Apparitio, ac Resurrectio coli deberent, lites olim accuratæ motæ sint. De tempore Adventus ante Nativitatem mentio fit in Concilio Turtonensi II. cap. 17. & in Marisconensi I. cap. 9. quæ ante Gregorium Magnum acta sunt. Officia verò & Liturgiæ tum his diebus, tum singulis Dominicis, certisque feriis per annum agenda, extant in antiquissimis sacramentorum libris sanctorum Pontificum Gelasii & Gregorii, & in Lektionario sancti Hieronymi, atque in Ordine Romano.

II. Aliæ Missæ sunt, quæ in honorem Sanctorum agi solent, cum illorum memoria annuâ solemnitate recolitur. Audiendus de his Cyprianus epist. 34. *Sacrificia pro iis, pro eorum scilicet honore, semper offerimus, quoties Martyrum passiones, & dies anniversariâ commemoratione celebramus.* Et epist. 37. ad Clerum suum, diligenter annotati mandat dies, quibus Martyres excedunt, ac sibi significari; ut, inquit, *celebrentur hic à nobis oblationes & sacrificia ob commemorationes eorum*: quo testimonio nullum præstantius. Ad idem respexit Cypriani Magister Tertullianus, cum libro de corona militis cap. 3.

ait;

ait, oblationes pro nataliis annua die facimus; quem locum malè detorquet Rhenanus ad cuiusque diem natalem more Ethnicorum, quod valde alienum est à spiritu Christianorum illius ævi, & à severitate Tertulliani. Confirmant eisdem ritus antiquitatem Ecclesiæ Smyrnenfis Fideles in epistola, qua Polycarpi martyrium describunt apud Eusebium *lib. 4. hist. Eccl. cap. 15.* ejusque ossa se collegisse ajunt, & in loco decenti condidisse; & in eodem loco natalem ipsius hilari conventu, qui sine sacrificio non erat, quotannis celebraturos. Subscribit Augustinus *lib. 8. De Civ. Dei cap. 27.* ubi docet, non sanctis Martyribus, sed Deo sacrificium offerri, cum Sacerdotes in honorem ipsorum sacrum faciunt.

„ Quis, inquit, audivit aliquando stantem Sacerdotem ad altare, etiam super sanctum corpus Martyris ad Dei honorem cultumque constructum, dicere in precibus: offero tibi sacrificium Petre, vel Paule, vel Cypriane, cum apud eorum memorias offeratur Deo, qui eos & homines, & Martyres fecit? Idem fuit profequitur *lib. 20.* contra Faustum Manichæum hæc inter cætera scribens: „ Populus Christianus memorias Martyrum religiosa solemnitate concelebrat, & ad excitandam imitationem, & ut meritis eorum confocietur, atque orationibus adjuvetur: ita tamen ut nulli Martyrum, sed ipsi Deo Martyrum sacrificemus, quamvis in memorias Martyrum constitutum altaria. Quis enim Antistitem in locis sanctorum corporum assistens altari, aliquando dixit: Offerimus tibi Petre, aut Paule, aut Cypriane? Sed quod offertur, offertur Deo, qui Martyres coronavit, apud memorias eorum, quos coronavit. Porro citati Patres de solis Martyribus loquuntur, quia Confessorum festivitates seriùs in Ecclesia receptæ sunt; & in Frontonis Calendario ante nongentos annos scripto non nisi quatuor adscripti sunt, Martinus scilicet Turonensis, Gregorius Magnus, Leo Papa, & Sylvester. Cum autem Martinus obierit anno Domini 402. ut Baronius computat, Temporis notam habemus, quo festa sanctorum Confessorum celebrari cœperunt, nam ipsi primùm hic honor delatus fuit, in cuius postea memoriam S. Benedictus in monte Cassino Oratorium construxit.

III. Sunt & Missæ, quæ pro aliqua speciali causa aut necessitate seu publica seu privata interdum celebrantur, quæ Votivæ dicuntur.

Ad has spectant Missæ quam scribit Augustinus *lib. 22. de Civit. Dei cap. 8.* actam in domo privata, ut liberaretur à spirituum vexatione: Missa quam Prosper *lib. de Prædict. dimidiū temporis cap. 9.* narrat celebratam in gratiarum actionem ob puellæ à diabolo obsessæ liberationem: Missa pro Catechumenis Feriâ quartâ post quartam Dominicam Quadragesimæ, cujus mentionem faciunt Amalarius *lib. 1. cap. 8.* & ordo Romanus: Missa ad prohibendum ab idolis, quæ olim Kalendis Januarii fieri solebat, de qua Menardus in notis ad librum sacramentorum pag. 33. Quotquot denique pro aliqua, ut dixi, necessitate, vel in B. Virginis, sive Sanctorum venerationem extra solemnes eorum festivitates, & antiquitus agebantur, & nunc quoque aguntur, inter votivas computandæ sunt. Orabat autem & offerebat vetus Ecclesia non solum pro omnibus in ea viventibus, sed etiam pro infidelibus, ut eos Dominus ad fidem converteret, & pacem illis ac prosperitatem largiretur. Notissimum est illud Tertulliani ad Scapulam, *Christianus nullius est hostis, nedum Imperatoris, quem sciens à Deo suo constitui, necesse est ut ipsum diligat, & reveratur, & honoret, & saluum velit cum toto Romano imperio. Itaque & sacrificamus pro salute Imperatoris.* Et ante ipsam Apostolus *ep. 1. ad Timoth. cap. 2.* præcepit fieri obsecrationes pro Regibus, & omnibus qui in sublimitate sunt: & tamen Reges tunc Deum non colebant, ut Chrysostomus *hom. 6. in hanc epistolam* notat, sed in infidelitate multis postea temporibus persistenterant. In libro sacramentorum Reginæ Suecorum ante annos nongentos scripto plures leguntur Missæ votivæ, quarum refero inscriptiones. Pro salute Fidelium vivorum, pro iter agentibus, in tribulatione, in natali Presbyteri qualiter sibi Missas agat, tempore mortalitatis, pro mortalitate animalium, pro sterilitate, ad postulandam pluviam, ad postcendam serenitatem, post tempestatem & fulgura, pro his qui Agapen faciunt, Missa in Monasterio, sive pro Monachis; in natali genuino, in die scilicet anniversaria, qua quis natus est; pro sterilitate mulierum, in benedictione viduæ quæ castitatem professâ sit, in consecratione virginis, tempore belli, pro Regibus, contra Judices malè agentes, in contentione, contra obloquentes, pro irreligiosis, ut convertantur, pro infirmo, pro reddita sanitate, pro domus seu familiæ incolunitate. Cornelius Schultingius *Tomo 3. Biblioth. Eccl. Part. 1.* Missas votivas

votivas pro variis necessitatibus, & pro diversis hominum statibus centum & quindecim ex diversarum ecclesiarum Missalibus collegit. Alias item habet P. 2.

IV. Apostolica quoque traditio est, sacrificium pro defunctis offerre. Tertullianus de cor. mil. c. 3. *Oblationes pro defunctis annua die faciuntur.* Idem lib. de exhort. Castitatis cap. 11. loquens de uxore defuncta, pro eius, inquit, spiritu postulas, pro qua oblationes annuas reddis. Et de monogamia cap. 10. *Offert annuis diebus dormitionis eius.* Cyprianus epist. 66. ad Furnitanos, „Episcopi, aut, antecessores nostri, consueverunt, nequis frater excedens ad tutelam, vel curam clericum nominaret, ac si quis hoc fecisset, non offerretur pro eo, nec sacrificium pro dormitione eius celebraretur; neque enim apud altare Dei meretur nominari, in Sacerdotum prece, qui ab altari Sacerdotes & Ministros voluit avocare. Epiphanius her. 75. inter errores Aëcii hunc panes enumerat, quod negaret, offerendum esse sacrificium pro defunctis. Chrysostomus hom. 69. ad Populum Antiochenum, *Non temere, inquit, ab Apostolis hæc sancta fuerunt, ut in tremendis mysteriis defunctorum agatur commemoratio.* Isidorus lib. de Officiis Eccl. cap. 18. „Sacrificium pro defunctorum fidelium requie offerri, vel pro eis orari, quia per totum hoc orbem custoditur, credimus quod ab ipsis Apostolis traditum sit. Augustinus tum alibi sæpe, tum præcipue in libro de cura pro mortuis gerenda eidem veritati suffragatur. Ritus verò pro defunctis offerendi magnificè, ut solet, describit Dionysius in ecclesiastica hierarchia: & Damascenus Orat. pro mortuis, Apostolicum hoc esse institutum sanctorum Patrum testimonio ostendit. Sed pluribus testibus opus non est, nam in hunc morem tota conspirat antiquitas. Nec Fideles dumtaxat, sed etiam Ethnicos sacrificii quodam genere Defunctos coluisse docet Scævola lib. 34. digestorum tit. 1. de alim. vel cib. legat. lib. 18. §. ult. „Cibaria & vestiaria per fideicommissum restator dederat, & ita adjecerat; quos liberos meos, ubi corpus meum positum fuerit, ibi eos morari jubeo, ut per absentiam filiarum mearum ad sarcophagum meum memoriam meam quotannis celebrent. Ad quam legem notat Gothofredus, ea sacra anniversaria fuisse.

V. Est denique Missa Præsanctificatorum, quæ tamen æquivocè dicitur Missa, cum careat consecratione corporis & sanguinis Jesu Christi.

De ea scripsit Leo Allatius eruditissimam & omnibus numeris absolutam dissertationem ad Bartoldam Nihustum editam in fine operis de Ecclesiæ occidentalis atque orientalis perpetua confessione, in qua curiosus lector, quicquid ad eam pertinet, reperiet. Basilio & Chrysostomo antiquior est, ejusque origo ad Synodum saltem Laodicenam referri debet, quam Baronius anno 314. Nicænam antecessisse ostendit. Sancitum enim in ea fuit can. 49. *non oportere in Quadragesima panem offerre, nisi Sabbato & Dominicis tantum.* Quibus diebus fiat, ostendit can. 52. Concilii Trullani. *In omnibus, inquit, sanctæ Quadragesime jejunii diebus, præterquam Sabbato & Dominica, & sancto Annuntiationis die, fiat sacrum Præsanctificatorum ministerium.* Hunc morem adhuc servat. Orientalis Ecclesia, Occidentalis autem eo numquam utitur, aut usa est nisi feriâ sextâ majoris hebdomadæ. Ritus ejus apud Græcos hic est. Die Dominica præter illius diei oblationem quinque alios panes consecrant pro totidem sequentibus feriis usque ad Sabbatum. Tum singulis diebus sub vesperam conveniunt in Ecclesia, & in ipso vespertinarum precum officio Sacramentum antea consecratum proponunt & sumunt, præmissis psalmis gradualibus, & recitatis quibusdam canticis, lectionibus, & orationibus, quæ legi possunt in Euchologio cum notis Goar pag. 187. & sequentibus. Et quia panem antea consecratum, & sanctificatum sumunt, vocant hoc officium Præsanctificatorum, sive ante consecratorum; quo in sola Quadragesima, non in aliis jejuniis utuntur, quia, ut ait Theodorus Balsamon in notis ad prædictum canonem Trullanum, hoc jejuniæ præcipuum est, magisque solemne, & à Domino institutum.

VI. Confundunt nonnulli cum Præsanctificatorum Missam quam *ficcam* sive *nauticam* vocant; sed turpiter hallucinantur: nam Missa Præsanctificatorum legitimâ auctoritate instituta est, & verè in ea Christi corpus adest & sumitur, licet antea consecratum. At Missa ficca ab indifferetia & privata quorundam devotione duxit originem, cui nimium indulgentes fuerunt Sacerdotes. Larva est & simulatio quædam veræ Missæ, ficca proculdubio & jejuna, utpotè carens non solum consecratione, sed etiam sumptione corporis Christi, similis cœnæ lignæ & lapideæ, quam Lampridius & alii referunt sæpe convivis suis Heliogabalum exhibuisse. Invaluit tamen adeò, ut aliquando viris sanctis & doctis non displi-

displiquerit. Guillelmus de Nangiaco Monachus in libro gestorum S. Ludovici narrat Religiosissimum Regem, cum è transmarinis partibus rediret in Galliam, corpus Christi in navi decentissimè collocari, atque ibi officia divina & Missam excepto Canone quotidie celebrari fecisse. Eandem commendat Genebrardus *lib. de Liturgia Apostolica cap. 30.* pro his qui mane integræ Missæ interesse non possunt, pro navigantibus, pro infirmis, & quando defuncti post meridiem sepeliendi sunt; pro qua re in usu fuisse suis temporibus testatur, seque Taurini anno 1587. in exequiis viri nobilis, qui vespere sepeliabatur, hujusmodi Missæ cum Diacono & Subdiacono cantatè interfuisse. Modum eam celebrandi sic describit Durandus in *Rationali lib. 4. cap. 1.* Sacerdos, si ex devotione non ex superstitione velit totum officium Missæ sine sacrificio dicere, accipiat omnes vestes sacerdotales, & Missam suo ordine celebret usque ad finem offerendæ, dimittens Secreta quæ ad sacrificium pertinent. Præfationem verò dicere potest, licet in eadem videantur Angeli invocari ad consecrationem corporis & sanguinis Christi. De canone verò nihil dicat, sed orationem Dominicam non prætermittat, & quæ ibi sequuntur sub silentio dicenda, non dicat: calicem vel hostiam non habeat, nec de his quæ super calicem seu Eucharistiam dicuntur vel fiunt, aliquid dicat vel faciat. Postest etiam dicere: *Pax Domini sit semper vobiscum:* & exinde Missæ officium suo ordine peragat. Melius est tamen aliâ omittere. Hæc autem Missa nautica dicitur, ut ait Durandus *lib. 2. de Ritibus Ecclesiæ cap. 4.* ex libro Sacerdotali, quia in mari & fluminibus celebrari solebat, in quibus propter motum & agitationem fluctuum vix potest sacrificium offerri sine periculo effusionis. Declamant acriter adversus eam Guil. Etkius *orat. 13. Theologica,* & Laur. Laudmeter. *lib. 2. de veteri Clerico & Monacho cap. 84.* qui ambo existimant, paulò ante Guidonem de monte Roherii cepisse, à quo laudatur & approbatur *tract. 4. cap. 7. Manipuli Curatorum,* quem scripsit anno 1333. sederant; quia, ut vidimus, jam in usu erat vivente S. Ludovico Rege, qui obiit anno 1270. eamque describit Durandus, qui eodem tempore vixit, & Petrus Cantor, qui floruit anno 1200. ejusdem meminit in Verbo abbreviato *cap. 29.* ubi ait Missam sicam esse sine gratia & humore confectionis Eucharistiæ, & nihil Fidelibus prodesse. Nunc

providà Episcoporum curâ ubique gentium, ut puto, obliterata & abrogata est.

VII. Cæterum præter Missam sicam irreperat & alius detestabilis abusus, quem Petrus Cantor loco citato acerrimè perstringit. Solebant enim eo tempore nonnulli Sacerdotes plures Missas in unum congerere, celebrantes Missam diei, vel aliam præcipuam suo ordine usque ad offertorium; tum aliam incipientes usque ad eundem locum, deinde tertiam & quartam eodem modo. Postea tot secretas orationes dicebant, quot Missas inceperant: demum sub uno canone sacrum perficiebant totidem additis in fine Collectis, quot initio recitaverant. Originem hujus abusus adscribit Petrus Sacerdotum cupiditati, qui cum illicitum esse scirent pluries in die celebrare, has plurium Missarum infirmitates invenerunt, ut devotioni multorum petentium pro se offerri sacrificium unica celebratione satisfaciendes, plura pro uno sacrificio stipendia acciperent. Has autem Missas barbaro vocabulo *Bisfaciatas & trifaciatas* nuncupat, quia duplicem vel triplicem habebant faciem: quas veluti monstruosas & contrarias institutioni & consuetudini Ecclesiæ improbat, & detestatur.

CAPUT XVI.

Duplex Missa; Catechumenorum & Fidelium. Utriusque ratio & origo. Missa Catechumenorum quinam adessent. Veteris Ecclesiæ erga Catechumenos disciplina. Altum de mysteriis silentium illis presentibus. Quot fuerint eorum classes. De tempore Catechesi constituto. Expulsio eorum ab Ecclesia quo saculo deserit. Expulsi cum illis etiam Penitentes, & Energumeni.

I. Vigente in Ecclesia severiori disciplina, anxie admodum & sollicitè cavebant antiqui Patres, ne ulla sibi esset cum impiis, profanis, & impuris hominibus communicatio, quos non solum à mysteriorum participatione, sed ab ipso etiam aspectu arceri solebant. Ideò cancellis & velis Ecclesiarum sanctuaria undique clausa erant, ne quispiam in ea aut nondum Christianâ fide imbutus, aut aliqua sorde pollutus intro-

introsperet. Cumque inchoarentur eorumdem mysteriorum solemnità, omnes indigni à Diaconis ejiciebantur, donec prioris vitæ maculas præscriptis purgationibus eluissent. Hinc orta duplicis Missæ divisio à duplici missionem, quarum una Catechumenorum, altera Fidelium dicebatur. Et illa quidem duobus vel tribus primis Ecclesiæ sæculis, aliquot precibus & psalmis constabat, quibus absolutis voce Diaconi dimittebantur Catechumeni, & alii qui Missæ fidelium adesse non poterant. Sed cum postea sancti Patres & Episcopi animadvertissent, sermones & Scripturarum expositiones ad infidelium conversionem, cæterorumque instructionem multum conferre, admissi sunt omnes in Ecclesia, donec lecto Evangelio fieret sermo; quo habito, & illis exclusis, Missa Fidelium incipiebat. Ita sanctum fuit in Concilio Carthaginensi. 4. cap. 84. *Ut Episcopus nullum prohibeat ingredi Ecclesiam, & audire verbum Dei, sive gentilem, sive hæreticum, sive Judæum, usque ad Missam Catechumenorum.* Hujus autem edicti rationem reddit Concilium Valentinum Hispaniæ cap. 1. dicens: *Hoc inter cætera censuimus observandum, ut sacrosancta Evangelia ante munerum illationem vel Missam catechumenorum, in ordine lectionum post Apostolum legantur, quatenus salutaria præcepta Domini nostri Jesu Christi, vel sermonem sacerdotis non solum Fideles, sed etiam Catechumeni ac poenitentes, & omnes qui ex diverso sunt, audire licitum habeant. Sic enim Pontificum prædicatione audita nonnullos ad fidem attractos, evidenter scimus. Ideo Augustinus & alii Patres, interdum gentiles, interdum hæreticos, sæpe etiam Judæos in suis sermonibus exagitant, quia simul cum fidelibus illis interesse consueverant. Quamvis autem cum catechumenis etiam poenitentes & energumini dimitterentur, Missa tamen, sive dimissio, à solis catechumenis nomen accepit, quia major tunc erat illorum numerus, & nonnunquam contingere poterat, ut nulli essent poenitentes vel energumini. Ven. Beda lib. 2. comment. in Esdras ipsos Catechumenos novæ vitæ auditores appellat, quia vox græca *Catechumenus* idem est ac Latine auditor. Et ante ipsum Isidorus lib. 7. orig. cap. 14. *Catechumenus dicitur pro eo qui adhuc doctrinam fidei audit, nec dum tamen baptismum percepit, nam Catechumenus græcè auditor est.* Tertullianus lib. de Poenit. cap. 6. *Nemo sibi aduletur, quia inter Auditorum tyrocinià deputatur.* Et paulo post.*

Itaque audientes optare intinctionem, non præsumere oportet. Cyprianus epist. 13. *Audientibus, si qui fuerint periculo præventi & in exitu constituti, vigiliantia vestra non desit.* Et epist. 24. *Optatum inter lectores doctorem Audientium constituimus: Magistrum scilicet Catechumenorum, seu Catechistam; quo munere functi sunt Alexandria viri celeberrimi Pantænus, Clemens, & Origenes. Erant autem Catechumeni Christianæ fidei tyrones, de quibus sic loquitur Tertullianus: Quicquid mediocritas nostra ad poenitentiam semel capeffendam & perpetuò continendam suggerere conata est, omnes quidem deditos Domino spectat, sed præcipuè Novitiolis istis imminet, qui incipiunt divinis sermonibus aures rigare. Nemo enim admittebatur ad Baptismum, nisi præmissis tyrociniis: & si quis infans baptizabatur, susceptores se illos docturos spondebant, cum ad aetatem capacem pervenissent.*

II. Non omnia tamen Religionis nostræ mysteria, nec ipsam quidem Symbolum fidei illis exponebant: sed quædam reservabant vel circa finem tyrociniis, vel post Baptismum. Auctor est Isidorus lib. 2. de offic. Eccl. cap. 21. *Symbolum Catechumenis traditum non fuisse, nisi cum mox baptizandi erant, & dicebantur Competentes.* Ambrosius ep. 33. ad Marcellinam sororem, *Post lectiones, inquit, & tractatum dimissis Catechumenis, Symbolum aliquibus Competentibus in baptisteriis tradebam.* Sozomenus lib. 1. cap. 19. Concilii Nicæni historiam texens Symbolum omittit; *nam verisimile est, ait, nonnullos qui non sunt initiati mysteriis hunc librum perleaturos.* Modus verò, qui in traditione Symboli servabatur, accuratè describitur in Ordine Romano in denuntiatione Scrutinii ad electos; præmissis enim exorcismiis, lectisque initiis quatuor Evangeliorum, Symbolum ipsis recitabatur primum græcè, deinde latine, addita præfatione paranetica, & subjuncta appendice in ejusdem Symboli commendationem. Orationem quoque Dominicam nefas erat Catechumenis discere, vel recitare, sed eam audiebant post Symboli traditionem adjecta singulis petitionibus brevi, & solida expositione, quam dabimus infra lib. II. cap. XV. Idem autem interdicit illis erat hæc oratio ante lavacrum, quia, ut scitè loquitur Cyprianus ep. 74. ad Pompejum, *Nativitas Christianorum in baptismo fit, nec potest Deum patrem habere, qui filius Ecclesiæ non est. Filii ergo Dei, & fratres fidelium non censentur,*

tur, nisi per aquam regenerati, ac propterea, priusquam renati essent, dicere non audebant, *Pater noster qui es in caelis*. Hac ipsa de causa cum Fidelibus orare nequibant, teste Chrysostomo, qui *hom. 79. ad Pop. Antioch.* disserens de vi, & potentia orationis factae in Ecclesia ait, „Et Catechumenis quidem permittum hoc nondum est, quoniam nondum ad hanc pervenere fiduciam: vobis autem & pro terrarum orbe, & pro Ecclesia, & pro gubernantibus ipsam & praesidentibus jubetur orationes emittere. Primitiam Arauscani Concilii canone 20. vetitum erat, ne cum Fidelibus benedictionem acciperent, sed seorsim: nec licebat Episcopis, illis praesentibus, manus imponere super ordinandos, ut statuit Concilium Laodicenum cap. 4. aut baptizare, ex decreto praecitati Arauscani cap. 19. adeo ut ab aspectu ejus lavacri removerentur, quod tantoperè exoptabant. Innocentius I. ep. ad Decentium Eugubinum agens de Sacramento Confirmationis ejusque formam ait: *Verba dicere non possum, ne magis prode videar, quam ad consultationem respondere*. Et Cyrillus Alexandrinus lib. 7. adv. Julianum, *Dicerem, inquit, de his, nempe de Baptismi mysteriis, nisi revereretur aures non initiatorum*. Ambrosius item baptismatis mysteria expositorius initio libri de iniciandis ait: „Nunc de mysteriis dicere tempus admonet, atque ipsam Sacramentorum rationem edere, quam ante baptismum si putassemus insinuandam nondum initiatis, prodidisse potius, quam edidisse aestimaremur. Ex hac autem disciplina emanasse puto canonem 37. Concilii Illiberitani, quem Baronius supposititium suspicatur: alii verò multum se torquent, ut congruam ejus atque orthodoxam interpretationem inveniant. Verba canonis haec sunt. *Placuit picturas in Ecclesia esse non debere, ne quod colitur & adoratur in parietibus depingatur*. Quibus verbis frustra abutuntur sectarii, ut hujus Concilii auctoritate sacrarum Imaginum usum & cultum convellant. Alia enim fuit illorum Patrum mens, quae ex more illius saeculi sollicitè caventis, ne Religionis nostrae arcana infidelibus proderentur, aestimanda est. Veterunt ergò, ne id, quod colitur & adoratur, in parietibus pingeretur; id verò quod pingendum non erat, obscurè explicarunt illis verbis, *quod colitur & adoratur*, ut soli fideles intelligerent eo canone prohiberi imagines Dei, & Christi Salvatoris, ne à Gentilibus irruentibus saepe in Ecclesias contumelia afficerentur, & irriderentur Christiani, ac si hominem colerent tanquam

Deum: nevé catechumeni Deum, quem in-circumscriptum, immensum, & materiae expertem praedicari audiebant, humana figura pictum, videntes, aliquid alienum ab ejus majestate conciperent. Deinde observandum, non prohibuisse in tabulis pingi, quia commodè auferri poterant, & obducto velamine à profanorum aspectu submoveri.

III. Nullum verò Sacramentum studiosius celabant, quam Eucharistiam, de qua propterea antiqui Patres & pauca scripserunt, & obscurius loquuti sunt, quia vel aderant eorum sermonibus non initiati, vel timebant ne libri sive tractatus in manus illorum inciderent. Optimè Basiliius lib. de Spiritu Sancto ad Amphilocho. cap. 27. *Quae nec intueri fas est non initiatis, non convenire eorum doctrinam scripto publicitus circumferre*. Et Gregorius Nazianzenus *Orat. 42.* Pleaque ait, mysteriorum nostrorum ne enuntiarum quidem iis posse, qui sunt extra fidelium communionem. Ambrosius item lib. 1. offic. cap. 50. *Non omnes vident alta mysteriorum, quia operiuntur à Levitis, ne videant qui videre non debent*. Quod si aliquando de hoc mysterio mentio habenda foret, illud eà periphrasi obvolvebant, *Norunt Fideles*. Augustinus in Psal. 33. *Nondum erat Sacrificium quod fideles norunt*. Idem in Psal. 39. *Sacrificium verum quod fideles norunt*. Et infra. *Corpus quod nostrum, quod non omnes nostris, quod utinam qui nostrum omnes, non ad iudicium noveritis*. Et in Psal. 109. ad illa verba. *Tu es Sacerdos in aeternum: Fidelibus loquor*. *Si quid non intelligunt Catechumeni, auferant pigritiam, festinent ad notitiam*. Chrysostomus *hom. 72. in Matth. Eucharistiae mysterium quanta misericordia plenum sit, initiati solummodo noverunt*. Et *hom. de prodicione Judae*. *Norunt initiati quae dicuntur*. Idem *hom. 40. in 1. ad Cor.* *Volo quidem aperte hoc dicere, non audeo tamen propter eos, qui non sunt initiati*. Rursum Augustinus lib. 10. de Civ. Dei cap. 6. *Hoc est sacrificium Christianorum, quod Sacramento altaris fidelibus noto frequentat Ecclesia*. Orthodoxus apud Theodoretum *Dialogo 1. & 2.* cum in Eucharistiae mentionem incidisset, obscurè & aenigmaticè loquendum esse monet, quod fortè aliqui adessent non initiati. Hac autem circumspectione usi sunt passim antiqui Patres, vel qui putabant, mysteriorum majestatem quodammodo imminui, si aperte coram catechumenis, & profanis hominibus enuntiarentur: vel ut eorum desiderium in corde iniciandorum magis accenderent. Cyrillus Hieros. in praefat.

Catecheson: Cum catechesis recitatur, si catechumenus ex te quaesierit, quid dicebant Doctores; nihil dicas externo. Et infra, Fueras & tu aliquando catechumenus, neque proposita mysteria tibi enarrabantur. Quando autem sublimitatem eorum, quae nunc traduntur, experientia didiceris, tunc plane intelliges dignos non esse catechumenos, qui ea audiant. Augustinus vero tract. 96. in Joannem testis est, Sacramenta Fidelium ideo catechumenis non prodigi, ut ab eis tanto ardentius concipi-scantur, quanto honorabilius occultantur. Hanc disciplinam spernentes Marcionistae ad omnia mysteria Catechumenos cum Fidelibus indiscriminatim admittent, ut Epiphanius *hær.* 42. & Hieronymus in *cap. 6. epist. ad Galatas* referunt. Eosdem à Tertulliano perstringi credo lib. de Præscript. hæreticorum *cap. 41.* Non omit-
tam ipsius conversationis hæreticæ descriptio-
nem, quam futilis, quam terrea, quam hu-
mana sit: sine gravitate, sine auctoritate, sine
disciplina, ut fidei suæ congruens. In primis
quis catechumenus, quis fidelis, incertum est:
pariter adeunt; pariter audiunt, pariter orant.
Catholici autem adeo religiose Fidelium, & Ca-
techumenorum distinctionem servabant, ut A-
thanasius *Apolog.* 2. falsi convincat adversarios,
qui faciæ mensæ tempore sacrificii à Macario
eversæ testes catechumenos producebant, hac
illatione: Si catechumeni intus erant, ergo non est
celebrata oblatio. Eodem argumento Theopha-
nes Abbas & Confessor in *Chronographia* Con-
stantinum Magnum Romæ à Sylvestro; non au-
tem Nicodemæ ab Eusebio baptizatum fuisse
evincit: Nondum enim lustratus, ait, si Nicæna
Synodo interfuisset, neque divinorum mysteriorum,
neque precum à sanctis Patribus factarum exis-
tisset particeps: id vero dicere, ne dum sentire ini-
quistimum est. Palladius consonat in vita Chry-
sostomi, ubi tanquam scelus gravissimum exag-
gerat, quod in tumultu adversus illum excita-
to, quidam non initiati irruptione facta in Ec-
clesiam ea aspexerint, quæ nefas erat illis in-
tueri. Gaudentius item Brixianus *serm. 2. ad*
Neophytos regressos à fonte: Ea solum, in-
quit, aperienda Neophytis, quæ presentibus Ca-
techumenis explanari non possunt. Epiphanius
denique, ut alios omittam, Sacramentum Eu-
charistiæ expendens in Ancorato, Audientium
& ipse præsentiam reveritus formam ejus occul-
tè refert hoc modo. Videmus quod accepit Sal-
vator noster in manus, & ubi gratias egisset dixit:
Hoc meum est hoc & hoc. Quod si aliquis ex ca-

techumenis ignoranter suscepisset Eucharistiæ,
statim baptizabatur, ut ex Constitutionibus
Apostolicis lib. 7. *cap. 26.* colligitur, & ex Ti-
motheo Alexandrino, additâ interpretatione
Balsamonis. Etiam Eulogiæ sive panis reliquiae,
quæ distribui solebant post Missam, negaban-
tur Catechumenis, ut constat ex *cap. 7.* Theo-
philli Alexandrini cum ejusdem Balsamonis ex-
plicatione. Nam cum panis usus & commu-
nis aliquid in terram decuti anxie, eo quod esse
materia Eucharistiæ, Fideles parentur, ut
loquitur Tertullianus; multo magis inconve-
niens existimabant, frustra panis benedicti dare
profanis & nondum initiatis. Illis tamen da-
bant sal, non solum in baptismo, sed etiam
in catechumenatu; ad quem ritum, non autem
ad Eulogias, respexit August. lib. 2. *de pecc.*
mer. & remiss. *cap. 26.* cum ait, Quod accipiunt
Catechumeni quamvis non sit Corpus Christi, san-
ctum est tamen, & sanctius quam cibi quibus ali-
mur, quoniam Sacramentum est. Et lib. 1. *con-*
fess. *cap. 11.* agens de suo catechumenatu, Au-
dieram ego, inquit, adhuc puer de vita æterna no-
bis promissa per humilitatem filii tui Domini Dei
nostri, & signabar jam signo crucis, & condie-
bar ejus sale. Hoc unicum erat catechumenorum
Sacramentum, de quo Concilium tertium Car-
thaginense *can. 5.* Placuit ut etiam per solemnissi-
mos Paschales dies Sacramentum catechumenis non
detur, nisi solum sal. Mos autem in hoc canone
præscriptus vigeat in Gallia tempore Caroli
Magni, ejus enim *Capitularia lib. 7. cap. 109.*
præcipiunt, ut in Paschate Sacramentum cate-
chumenis non detur, sed tantum benedictum sal
à Sacerdotibus pro communionem tribuatur. Post
Baptismum vero egressi de lavacro mel & lac de-
gustabant tanquam symbola mysticæ infantiae:
idque Tertullianus lib. *de corona cap. 3.* inter an-
tiquas traditiones enumerat, Inde suscepti, ait,
id est ex fonte, lactis & mellis concordiam præ-
gustamus. Cui consonat Hieronymus adv. Luci-
ferianos dicens, Multa quæ per traditionem in Ec-
clesiis observantur, auctoritatem sibi scriptæ legis
usurpaverunt: velut in lavacro ter mergitare ca-
put, deinde egressos lactis ac mellis gustare concor-
diam ad infantiae significationem. Rarum Ter-
tullianus lib. 1. contra Marcionem *cap. 14.* Ille
usque nunc nec aquam reprobat creatoris, qua suos
abluit: nec oleum, quo suos ungit: nec mellis ac
lactis societatem, qua suos infantat. Hunc ipsum
ritum sancta virgo Agnes expressit, cum dixit:
Mel & lac ex ore ejus suscepi.

IV. Porro Catechumenos in varias olim classes distinctos reperio. Nam primò infideles declarabant se Christi fidem amplecti vellet; tum privatim in aliqua domo Paganismi falsitatem edocebantur: post hæc in Ecclesia admittebantur ad conciones audiendas: deinde in eadem Ecclesia precum & orationum participes effecti poterant in genua procumbere: demum datis nominibus in albo eorum scribebantur, qui mox sacro fonte abluendierant. Singularum classium ordo & nomina can. 7. Concilii primi Constantinopolitani sic exprimuntur. „ Primo die „ ipsos Christianos facimus, secundo catechu- „ menos, deinde tertio exorcizamus sive adjura- „ mus ipsos, ter simul in faciem eorum & aures „ insufflando; & sic eos catechizamus sive ini- „ tiamus, & curamus, ut longo tempore verfen- „ tur in Ecclesia, & audiant Scripturas, & tunc „ eos baptizamus. Idem ordo indicatur can. 95. Concilii Trullani. Alii aliis nominibus utuntur: sed in Latina Ecclesia omnes classes ad quatuor redactæ sunt, quæ in sermonibus & tractatibus Latinoorum Patrum passim occurrunt. Quidam enim ab infidelitate ad fidem converti desiderantes audiebant in Ecclesia verbum Dei, sed nondum petebant Baptismum, & ii dicebantur *Audientes*. Alii audito sermone procumbebant in genua; & orationum Ecclesiæ aliquo modo participes erant, & vocabantur *Substrati*, sive *Genua flectentes*. Alii in fide rectè instituti baptismum petebant, & dicti sunt *Competentes*. Qui verò ex istis in albo baptizandorum descripi erant, *Electi* nuncupari solebant. Augustinus *serm. 116. de tempore* Competentium nomen ex eo deducit, quod gratiam baptismi simul peterent. „ Primum, inquit, Competentes isti, „ quare hoc nomine vocentur, agnoscant. Com- „ petentes dicuntur simul petentes, quo modo „ confedentes nihil aliud est nisi simul sedentes, „ & colloquentes nihil aliud est nisi simul lo- „ quentes, concurrentes sine dubio non intelli- „ guntur, nisi simul currentes: ita & competen- „ tes non possunt aliud intelligi, nisi simul peten- „ tes. Idem sentit Isidorus lib. 2. de Eccl. off. cap. 21. *Competentes sunt, qui jam post doctrinam fidei, post continentiam vitæ, ad gratiam Christi percipiendam festinant: ideoque appellantur competentes, id est, gratiam Christi petentes, nam catechumeni tantum audiunt, necdum petent.* Hæc duæ classes Catechumenorum & Competentium frequentius à sanctis Patribus commemorantur: quia nomine catechumeni Audientes & Sub-

stratos intelligunt, & Electos à Competentibus ut plurimum non distinguunt. In Codice M. S. Regine Suecorum *num. 914.* extat antiquissima collectio Canonum, & post eam sermo ad Conjugatos sine nomine Auctoris, in quo omnes compellans qui adesse concioni solebant fideles & poenitentes sine classium distinctione, catechumenos autem, & competentes distinctè nominat. „ Audite, inquit, Carissimi, membra „ Christi, & matris Catholicæ filii. Quod dico „ Competentibus, audiant Fideles: quod dico „ Fidelibus, audiant Competentes: quod dico „ Competentibus & Fidelibus, audiant Poeni- „ tentes: quod dico Fidelibus, & Competenti- „ bus, & Poenitentibus, audiant Catechumeni. „ Audiant omnes, omnes timeant, nemo con- „ temnat.

V. In primordiis Ecclesiæ, & cum necessitas exigebat, nullum tempus Catechesi præfinitum erat, sed quoscumque constabat de sua salute sollicitos esse, & in fide sufficienter instructos, Apostoli, eorumque discipuli baptizabant. Postea visum est Patribus, ut diu persisterent in ediscendis fidei rudimentis, certo tempore instructioni præfixo, diverso tamen pro regionum, & personarum varietate, atque exigentia. Concilium Illiberitanum Flaminibus triennium præscripsit cap. 4. Forminis, quæ maritum sine causa reliquissent, quinquennium, c. 11. Reliquis biennium, c. 42. Judæos octo mensibus inter Catechumenos retinendos esse statuit Concilium Agathense c. 34. Ipsos verò catechumenos lapsos tribus annis inter Audientes morari Nicæna Synodus sancivit cap. 14. Et cum sæviente persecutione hæc spatia contracta fuissent, hæc ipsa Synodus cap. 2. vetuit, ne id deinceps fieret, sed statuta tempora servarentur. Demum post aliquot sæcula redactum tempus est ad dies quadraginta, ad tempus scilicet Quadragesimæ, in qua sex scrutinia haberi solebant, & septimum in vigilia Paschæ, de quibus non est hic tractandi locus. Inquirebant autem Episcopi & Presbyteri, qui mores essent, quæ vita, quæ fides Catechumenorum, & si qui discipoli reperiebantur, seiori disciplina usque ad ejectionem coercerentur, ut pater ex can. 5. Concilii Neocæsariensis. Præclare Justinus Martyr Apolog. 2. *Quicumque persuasum habuerint & crediderint esse ea vera, quæ à nobis docentur & dicuntur; ac vivere se ita posse solliciti fuerint, docentur orare jejunantes, & à Deo anteriorum peccatorum veniam postulare, nobis unà cum illis orantibus & jejunantibus. Deinde eò à nobis ducuntur,*

cuntur, ubi aqua est, & eodem regenerationis modo, quo ipsi regenerati sumus, regenerantur. Alludit ad hanc disciplinam Arnobius lib. 2. adv. gentes, cum ait, *feritate atque inhumanitate depositis resumere animas ingenia mitiora, ut ad illud, quod dabitur, possint esse paratæ, ad Baptisimum scilicet & ad Eucharistiam, de quibus Sacramentis obscure loquitur & timidè propter infideles. Priùs itaque docebantur, tum fidem profitebantur, deinde precibus ac jejuniis & aliis operibus poenitentia incumbabant, feritatem atque inhumanitatem deponentes, ut Arnobius ait accommodatè ad profanorum mysteriorum institutiones; Christiana verò phrasi, priori vitæ renunciantes ac peccatorum veniam postulantes. Mox lavacro abluti synaxi aderant, & ad Communionem Corporis Christi admittebantur. In his autem gradatim procedebant servato ordine supra descripto, donec lotis salutaribus undis omnia mysteria pandebantur. Ab impiis etiam factis hoc olim observatum, ut profani procul à sacris arcerentur, Jamblichus docet lib. 2. de vita Pythagoræ cap. 12. Cum externis & ut sic dicam profanis, si quandoque usus ferret congregandum esse, nequaquam sua sacra enunciabant, sed per symbola & arcana tesseras obscure & latenter sibi mutuo sensa mentis velut enigmatibus significabant. Et Plutarchus lib. de garrulitate, Dicendi homines, tacendi Deos magistros habemus, in eorum sacris & mysteriis una nobiscum accepto silentio. Apuleius quoque lib. 1. fabulæ Milesiæ, postquam narravit se à Sacerdote, semotis procul profanis, ad sacrarii penetralia deductam: Quæras forsitan satis anxie quid deinde dictum, quid factum? Dicrem, si diceret liceret: cognosceres, si liceret audire. Sed parem noxam contraherent aures & lingua temerariæ curiositatis. Tum enigmatice subdit. Accessi confinium mortis, & calcato Proserpinæ limine per omnia vectus elementa, ta remeavi. Nocte media vidi solem candido coruscantem lumine, Deos inferos, & Deos superos. Accessi coram & adoravi de proximo. Ecce tibi retuli, quæ quamvis audita, ignores tamen necesse est. Eodem modo à sacris Cereris submotos impios & sceleratos voce præconis, eaque territum Neronem iis adstare ausum non esse, scribit Suetonius.*

VI. Sed redeo ad Missam, è qua habito post Evangelium sermone tam Catechumeni, quam infideles, & alii immundi abire, ac è foribus templi egredi voce Diaconi jubeban-

tur, ipsas fores custodientibus Ministris, easque claudentibus postquam fuerant egressi. Erat olim hoc munus Diaconorum, ut notant Maximus & Pachymeres ad cap. 5. Ecclesiasticæ Hierarchiæ. Nota, inquit Maximus, quod Diaconi fores tunc custodierint, nunc verò subdiaconi. Clemens autem lib. 8. Constitut. ait, Diaconos tunc stetit ad portas per quas viri, Subdiaconos ad eas, per quas mulieres ingrediebantur. Concilium verò Laodicenum statuit Ministrum, id est Subdiaconum, ut Zonaras, Balsamon, & alii interpretes explicant, non oportere fores relinquere. A Subdiaconis tandem ad Ostiarios hoc officium pervenit, quia, ut observat S. Thomas in *supplem. 3. p. qu. 37. art. 2.* antiquis temporibus ob paucitatem ministrorum omnia inferiora ministeria Diaconis committebantur, sed ampliatum est postea cultus divinus, & Ecclesia alios ordines sibi instituit. At nunc abiit in desuetudinem hic ritus, & à foribus templorum discesserunt Ostiarii, sublatisque repagulis omnes indiscriminatim ad ipsum altare irrumpunt, ad quod nonnisi Sacerdotibus, eorumque ministris fas erat accedere. Quæ ætate id fieri cœperit incertum est: ex his autem, quæ S. Thomas quæstione præcitata scribit, colligunt nonnulli, ante ipsius tempora hunc morem defuisse: quæ conjectura certior redditur ex Joanne Zonara, qui in notis ad Concilium Laodicenum ait, suo tempore, centum scilicet & quinquaginta annis ante Thomam, à januæ custodia ministris recessisse. Mihi haud improbabile videtur, ecclesiæ fores cunctis introire volentibus tunc patuisse, cum jam nulli erant infideles, nulli catechumeni & poenitentes, qui à Synaxi arcerentur, & peracta concione dimitterentur. Id verò in Ecclesia Latina circa annum Christi septingentesimum contigisse, argumento esse multa possunt. Nam primò istius dimissionis nulla sit mentio in antiquis Missalibus & Ritualibus: nec ullum ejus vestigium extat apud veteres officiorum expositores, Strabonem, Micrologum, Rabanum, Amalarium, Alcuinum: licet alios quoscumque ritus minutissimè soleant explicare. Patres etiam & Concilia post annum 700. nihil prorsus de hac re agunt, quamvis nonnunquam de Missa Catechumenorum atque Fidelium ex prisco usu sermonem habeant. Neque obstat Amalarius ita scribens lib. 1. cap. 36. *Consuetudo nostra est, ut Catechumenos repellamus ante Evangelium: nam de alio ritu loquitur, qui à media Quadragesima usque*

ad

ad Sabbatum sanctum suo tempore vigeat, & aliquot post ipsum sæculis in usu fuit; ejus enim meminit Joannes Beleth, qui vivebat anno 1190 *lib. de div. offic. cap. 34.* quia cum nemo esset qui baptismum peteret ex Ethnicismo vel Judaismo conversus, sed omnes baptizandi, filii Christianorum & infantes essent, quidam ex illis ad solemne Paschatis baptismum reservabantur. Et hi manebant in ecclesia, donec legeretur Epistola, & cantato Graduali Diaconus elata voce dicebat; *Catechumeni recedant: si quis Catechumenus est, recedat: omnes Catechumeni recedant foras.* Et egrediebantur expectantes præ foribus ecclesiæ, usque ad finem Missæ; ipsisque egressis legebat Diaconus Evangelium. Hic mos erat primi & secundi scrutiny: in tertio verò quod apertionis aurium dicebatur, tradito Symbolo & explicata Dominica oratione, annuntiabat Diaconus ut discederent: & egrediebantur parentes cum infantibus, eisque relictis sub custodia, donec Missarum solemnitas perficerentur, regressi in Ecclesiam tam ipsi parentes quam susceptores cum oblationibus, eas pro illis offerebant: quæ omnia fusiùs in Ordine Romano describuntur. De hac igitur dimissione Amalarius, & Beleth intelligendi sunt; non de illa solemni & quotidiana, à qua Missa Catechumenorum nomen accepit, licet hæc ab illa promanarit. Augustinus *serm. 237. de temp. Ecce post sermonem fit Missa Catechumenis, manebunt fideles, venietur ad locum orationis.*

VII. Græci pristinum morem adhuc retinent, & quamvis in eorum ecclesiis nulli sint Catechumeni, nulli poenitentes, in singulis tamen Liturgiis solemni formula Diaconus ait, *Quotquot estis Catechumeni recedite. Ne quis Catechumenus superfit. Quicumque fideles in pace Dominum oramus. Sive ut habetur in Liturgia Jacobi, Nullus Catechumenus, nullus eorum qui nondum initiati sunt; nullus eorum, qui nobiscum orare non possunt, intersit. Recognoscite vos invicem. Fores observate. Omnes recti.* Distinctio tamen expressa in Liturgiam Catechumenorum & Fidelium apud Græcos non reperitur; tamen semper eadem fuerit actio Missæ apud illos, & apud Latinos: eademque apud utrosque circa Catechumenos & poenitentes disciplina. Dionysius *cap. 3. Eccl. Hierarchie* magnificè hunc ritum & diffusissimè describit, ex quo præcipua quædam excerpam. Exinde, inquit, sacrarum literarum lectio recitatur, qua finita sacro am-

bitu arcentur Catechumeni, & cum iis energumini ac poenitentes, illis, qui divinarum aspectu & communionem digni sunt, remanentibus. Porro Catechumenos & Energumenos, eosque qui poenitentes dicuntur, sacrosanctæ Hierarchie mos patitur quidem audire sacram Psalmody, divinamque sacrarum Scripturarum recitationem: verum ad ea quæ deinceps sequuntur sacrificia & spectacula nequaquam hos convocat, sed perfectos perfectorum oculos. Ac postremus quidem ordo Catechumenis tributus est, quod exortes sint & ignari omnis hierarchicæ perfectionis, nequedum per divinam nativitatem divinum statum assecuti, paternis eloquiis foveantur, vivificisque formis ad beatum illum, qui ex divina generatione proficiscitur, vitæ, lucisque principem progressum efformentur. Porro energumenorum turba immunda quidem & ipsa est, verumtamen secundum locum superiorem à Catechumenorum extremitate obtinet. Cæterum opinor, imò verò compertum habeo, sincerissimum sacrarum Ordinum judicium censere, præ istis detestabilissima obsidione teneri eos, qui deformem vitam deserentes, sententiis moribusque perditis dæmonibus consentiunt, dum ea quidem, quæ & verè sunt, & immortaliter possidentur, atque æternaliter delectant, per extremam sibi perniciosa demerentiam averfantur, materialem verò pluribusque perturbationibus obnoxiam immutationem, perditasque ac corruptrices voluptates, & instabilem, eamque alienam, neque verè existentem, sed apparentem delectationem ambiunt & consectantur. Hi ergo primi, & quidem magis propriè quam illi, segregativa ministri voce arceantur: neque fas sit eis cujuslibet alterius rei sacræ participes evadere, præterquam eloquiorum Dei, quorum magisterio ad meliorem frugem converti possint. Hæc Dionysius, ex quo constat morem efficiendi cum Catechumenis, Energumenos & Poenitentes antiquissimum esse. Nomen autem Energumeni ad eos extendit Dionysius, qui carnalibus immuditiis servientes perveris moribus cum dæmonibus consentiunt, quod alibi me legisse non memini: nec puto veterem Ecclesiam Energumeni appellatione carnales homines vitiosis passionibus agitato, sed eos dumtaxat, qui corporaliter à Diabolo obsessi & possessi erant, intellexisse. Agit de Energumenis, & de oratione super illos effusa in Ecclesia, antequam expellerentur, Chrysostomus *hom. 3. & 4. de Dei natura adversus Anomæos*

Cæterum in his omnibus dimitendis certus ordo servabatur, qui vix percipi aut explicari poterit, nisi de Pœnitentibus, eorumque gradibus & classibus quædam ex veteris Ecclesiæ disciplina breviter præmittantur.

CAPUT XVII.

Quibusdam olim peccatis negata venia: tum omnibus concessa. Pœnitentium quatuor classes, Flentium, Audientium, Substratorum, & Consistentium. De singulis Classibus, earumque origine, statione, & disciplina. De mulierum pœnitentia. Qui fuerint hiemantes. Pœnitentes, & alii, qui Missæ Fidelium adesse non poterant, quo ordine dimitterentur. De Sacramentali absolutione.

IN exordio Christianæ Religionis tantum erat pietatis studium, tantum odium improbitatis, ut quibusdam sceleribus, quæ atrociora visa sunt, omnis prorsus veniæ spes, omnis pœnitentia denegaretur; adeo ut, qui ea commisisset, quamvis à divina misericordia eorum remissionem veræ contritionis subsidio obrineret, nunquam tamen posset cum Ecclesia reconciliari. Ea erant idololatria, homicidium, & adulterium. Constat ex Tertulliano *lib. de Pudicitia*, ubi jam factus Montani assecla acriter invehitur adversus decretum Zephyrini Papæ, quo ad ultimos ad pœnitentiam admitti edixerat. Idem liquet ex Concilio Illiberitano, & ex epistola Innocentii Primi ad Exuperium *cap. 2.* in qua ait, duriores fuisse observationem tempore persecutionum, ne communionis concessa facilitas, homines de reconciliatione securos non revocaret à lapsu; reddita autem ecclesiis pace rigorem illum in misericordiam commutatam esse. An verò priori, ac severiori vigente disciplina prædictorum criminum reis in fine vitæ, sive in periculo mortis constitutis reconciliatio concessa fuerit, dubiæ quæstionis est. A Patribus enim Concilii Illiberitani sancitum fuit, ut nec quidem in fine daretur eis communio; & ex nonnullis epistolis Cypriani patet, hunc usum tunc viguisse in ecclesia Africana: alii ex adverso removere ab ecclesia etiam illius temporis hunc feralem rigorem fatigunt, nec ullum unquam in fine vitæ verè pœnitentem exclusim fuisse asserunt

à venia & reconciliatione. Et quidem si veniæ nomine sacramentalem dumtaxat à peccatis absolutionem intelligant, non est hæc sententia improbabilis: sed plenam reconciliationem, quæ in publicorum precum participatione, & in iure offerendi munera in synaxi, ac percipiendæ Eucharistiæ consistebat, illis concessam nego; & hic saltem est sensus antiquorum canonum statuentium, ut nec in fine eis communio concederetur. Quod si aliquis absolutionem sub mortem consecutus convaluisset, intra cœterum Fidelium non admittebatur, nisi prius peracta pœnitentia illorum confortio dignus redderetur.

II. Postquam autem rigidioris disciplinæ emollita duritie omnibus criminibus, etiam tribus supradictis, indulgentiæ, & misericordiæ janua aperta est; non tamen facilè quibuslibet petentibus facultas concedi solebat agendi in ecclesia pœnitentiam, nisi prius constaret, admissa flagitia eos serio detestari, & verè optare dignos facere pœnitentiæ fructus, ac mores emendare. Ideo in area ultra omne ecclesiæ testum diu ante porticum permanebant, ubi sacco induti, & cinere aspersi omnium Fidelium ecclesiam ingredientium pedibus provoluti rogabant, ut pro ipsis apud Episcopum, & Presbyteros, ac universam fraternitatem intercederent, & jus agendæ pœnitentiæ impetrarent. Huc alludit Tertullianus *lib. de Patientia cap. 12.* „Hæc expectat, hæc exorat, hæc exorat pœnitentiam quandoque in tuis salutem. *Et de Pœnit. cap. 3.* Adstitit pro foribus, & de notæ suæ exemplo cæteros admonet, & lacrymas fratrum sibi quoque advocat, & redit plus utique negotiata confessionem, scilicet, quam communicationem. Nec amittit, sed præparat fructum. Cyprianus quoque *lib. de lapsis, Casti & Emilii*, qui tormentis vexati lapsi erant, pœnitentiam commemorans ait: „Sic Casto & Emilio aliquando Dominus ignovit: sic in prima congressione devictos, victores in secundo prælio reddidit, ut fortiores ignibus fierent, qui ignibus antecessissent, & unde superati essent, inde superarent. Deprecabantur illi non lacrymarum miseratione, sed vulnerum, nec sola lamentabili voce, sed laceratione corporis & dolore. Eusebius item in *fine libri 5. Historiarum* petitam & obrentam à Natali confessore, qui ab hæreticis deceptus Episcopatum apud illos acceperat, pœnitentiam enarrat dicens, ad pedes Zephyrini Episcopi sese cum lacrymis indutum sacco & conspersum cinere abjecisse; nec solum cleri, sed & secularium vesti-

vestigiis advolucum, multisque precibus usum, ostensis etiam vibicibus plagarum, quas pro Christi confessione pertulerat, Ecclesiam tandem suis fletibus commovisse. Ipsa vero poenitentiae opera Tertullianus eleganter commemorat lib. de poenit. cap. 9. „Exomologesis pro-
 „sternendi & humiliandi hominis disciplina
 „est, conversationem injungens misericordiae
 „illicem, de ipso quoque habitu atque victu
 „mandat, sacco, & cineri incubare, corpus
 „sordibus obscurare, animum mœroribus de-
 „jicere, illa, quæ peccavit tristi tractatione
 „mutare: cæterum pastum & porum pura nos-
 „se, non ventris scilicet, sed animæ causâ:
 „plerumque verò jejuniis preces alere, inge-
 „miscere, lacrymari, & mugire dies noctes
 „que ad Dominum Deum suum, Presbyteris
 „advolvi, & caris Dei adgeniesulari, omnibus
 „fratribus legationes deprecationis suæ injun-
 „gere. Idem de pudicitia cap. 13. poeniten-
 „tem depingit conciliatum & concineratum,
 „cum dedecore & horrore compositum, om-
 „nium lacinias invadentem, omnium vestigia
 „lambentem, omnium genas decinentem. Simi-
 „li modo Cyprianus lib. de lapsis, hæc esse ait
 „poenitentium exercitia, impensius orare, diem
 „luctu transigere, vigiliis ac fletibus noctem du-
 „cere, stratos solo cineri adhaerere, in cilicio &
 „sordibus volitari. Sic Pacianus *Par. enesi de*
poenit. Desicere mœroribus animum, sacco cor-
 „pus involvere, cinere perfundere, macerare je-
 „junio, mœrore conficere, multorum precibus
 „adjuvari.

III. Observant Eruditi, in scriptis Tertullia-
 ni, Cypriani, & aliorum Patrum, qui ducentis
 & quinquaginta annis post Christum floruerunt,
 nullam reperiri poenitentium in varias classes di-
 stinctionem, sive Episcoporum prudentiæ com-
 missa tunc fuerit, sive reverâ post Novati hære-
 sim inceperit, quod probabilis existimo. Cum enim
 Novatiani perperam assererent, non esse in Ec-
 clesia potestatem peccata post baptis-
 mum dimittendi, in quo, teste Paciano, eor-
 um hæresis sita erat, non quod simpliciter nega-
 rent lapsi poenitentiam: visum est Patribus,
 modum & ordinem poenitendi certis legibus sta-
 bilire; atque idem quatuor poenitentium gradus
 sive stationes constituerunt, quarum prima dice-
 batur *Fletus*, secunda *Auditio*, tertia *Substratio*,
 quarta *Consistentia*. Has Græci proprio idioma-
 te vocant *Proclausin*, *Acroasin*, *Hypoptosin*, &
Syssasin.

IV. Primus itaque gradus, seu prima statio
 silentium erat, qui admissi ad poenitentiam in
 porticu extra Ecclesiam commorabantur pecca-
 ta sua publice confitentes & deplorantes, cilicio
 & cinere sordidati, & ad misericordiam excitan-
 dam omni ex parte compositi. Nihil ad istos per-
 tinebat Missa Catechumenorum, nullæ super
 eos manuum impositiones erant, nullæ orationes
 recitabantur; sed Fideles privatim Deum ora-
 bant, ut veram illis poenitentiam largiretur. Hac
 veluti fibula, ut Pacianus *in par. enesi* ait, cum
 Ecclesia necabatur: à templi enim vestibulo
 exclusi ne prædicationem quidem audire pote-
 rant, pietatem dumtaxat ingredientium implora-
 bant, ut pro ipsis apud Episcopum & Clerum in-
 tercederent. In hac statione manebat quidam per
 annum, alii per biennium, alii etiam per plures
 annos pro criminum varietate, & fervore poeni-
 tentiæ.

Secundus gradus Auditio est. Stabant Au-
 dientes intra fores Ecclesiæ in propylæo, sive
 intra portam in Narthece, ubi lectionem Scri-
 pturarum, earumque interpretationem & sermo-
 nem audiebant, ab illa lugubri & humili depre-
 catione absolvi: sed nullæ erant super eos ma-
 nuum impositiones, nullæ orationes, eo quod
 istarum expiationum nondum capaces aestima-
 rentur. Statio autem, seu locus auditiois, præ-
 ter hos poenitentes, quinque hominum genera
 complectebatur, Ethnicos, Judæos, Hæreticos,
 Schismaticos, & primi generis Catechumenos.
 Pro ratione autem contritionis & humiliationis
 citius vel tardius transitus ab hac classe ad tertiam
 concedebatur.

In tertio gradu erant Substrati manentes intra
 ambitum Ecclesiæ usque ad Ambonem, ultra
 quem progredi nefas illis erat. Hi jejuniis, preci-
 bus, hamicubationibus, aliisque operibus la-
 boriosis assiduebantur, atque in singulis Synaxi-
 bus preces super illos in genua procumbentes
 cum manuum impositione fundebantur; idque
 per longum tempus, & interdum per plures an-
 nos: atque interim in eorum mores diligens in-
 quisitio fiebat, an verè contriti essent, an sincera
 eorum conversio. Stabant etiam in hac statione
 Catechumeni secundi & tertii generis, & ener-
 gumeni. Hi postremi licet distincti essent à Poe-
 nitentibus, impuri tamen aestimabantur, nec po-
 terant cum Fidelibus permisceri, eo quod essent
 demonis habitaculum. Curabantur autem extrâ
 Missarum solemniam ab exorcistis per Exorcismos,
 intra Missam ab Episcopo sive Presbytero per
 manuum

manuum impositionem, cui semper oratio ad-
jungebatur.

Quartus gradus dicitur Consistentia, in quo
confituti poenitentes Fidelium precibus & sacri-
ficio usque ad finem assistebant, offerre tamen
munera ad altare, consequenter communicare
non poterant, quia jus offerendi juri communi-
candi annexum erat, atque his potissimum Fide-
les ab aliis discernebantur. Sedes consistentium
erat ab Ambone versus Sanctuarium, sive per-
mixti fuerint cum fidelibus, sive ab illis separa-
ti, quæ res obscura est; fuisse tamen se junctos
probabili conjectura ex hoc deduco, quia alio-
quin potuissent cancellis appropinquare, quod
illicitum erat non offerentibus & exclusis à com-
munione. In hac quoque statione illi sæpius col-
locabantur, qui ob aliquam leviolem culpam
communione aliquando privabantur, nullâ præter
hanc poenâ multati. Ita Concilium Illiberita-
num c. 21. „Si quis in civitate positus tres Do-
„minicas Ecclesiam non accesserit, pauco tem-
„pore abstineat, ut correptus esse videatur. Et
„cap. 50. Si quis Clericus, sive Fidelis cum Ju-
„dæis cibum sumpsit, placuit eum à commu-
„nionem abstinere. Sunt & alii ejusdem Concilii
canones huc referendi, ex quibus constat sic ab-
stentos solâ communione privatos in reliquis fi-
delium commercio non caruisse. Quidam addunt
quintum gradum perfectionis, & malè: quia
perfectio non gradus, sed finis erat & fructus poe-
nitentiæ, cum ea plenè perfundi, & à peccatis
absoluti id quod perfectum est, corpus scilicet &
sanguinem Jesu Christi percipiebant.

V. Mulieribus nunquam publica poenitentia,
saltem primis Ecclesiæ sæculis imponi solebat;
sed privatim flebant, jejunabant, & alia poeni-
tentiæ opera exercebant. Id postea permissum
viduis, quia cessabat metus, ne à viris vexaren-
tur. Exemplum habemus nobilissimæ matronæ
Fabiolæ, quæ repudiato viro ob adulterium, al-
teri incauta nupsit, in se autem reversa post obi-
tum secundi, errorem publicè confessâ est. Et
tota Urbe Romana spectante, ut in ejus Epitaphio
epist. 30. Hieronymus scribit, ante diem Paschæ
in Basilica Laterani stetit in ordine Poenitentium,
Episcopo, Presbyteris, & omni populo collacryman-
te, sparsum crinem, ora livida, squalidas manus,
sordida colla submittebat. Erant & aliqui Poeniten-
tes, qui Hyemantes dicti sunt. Nam Synodus An-
cyrana cap. 17. leprosos, & eos qui cum brutis
rem habuerunt, inter Hyemantes orare præce-
pit. At qui fuerint isti, dubiæ quæstionis est.

Quidam putant fuisse *Arreptitios*, quos S. Ma-
ximus in *Scholii ad cap. 6. Eccles. Hier.* ita vocari
arbitratur, quod veluti tempestatibus agitati
in continua quasi hyeme versarentur. Horum
verò sententiam reprobant Zonaras in notis ad ci-
tatum canonem Ancyranum: *Sed qui sint, in-
quit, haud facile dixerim.* Alii collocant eos in
primo ordine poenitentium, nullumque agno-
scunt discrimen inter hyemantes & lugentes.
Quibusdam magis placet hyemantium nomine
illos intelligi, qui sub dio extrâ omne Ecclesiæ
tectum manebant, cujusmodi erant majori ex-
communicatione percussi, ab Ecclesia prorsus
præcisi: quo etiam in loco, procul scilicet à por-
tici, jussi sunt stare leprosi, ne cæteros infice-
rent; & qui cum brutis atque contra naturam lu-
xuriabantur, quos monstra, portenta, & furias
nuncupabant. Horum autem conjecturam ideo
censo probabilior, quod illi favere videatur
Tertullianus *lib. de Pudicitia*, apud quem aliud
est limine Ecclesiæ, aliud toto tecto submoveri.
Fornicatores enim & adulteros ad limen seu for-
es Ecclesiæ inter Poenitentes admissos ait *cap. 3.*
quamvis frustra, ut benè notat Pamelius *num. 30.*
si Ecclesia eis veniam dare non poterat, ut ipse
perperam asseruit: *Reliquas autem*, inquit *cap. 4.*
*libidinum furias impias & in corpora & in sexus ul-
tra jura nature, non modò limine, verum omni
Ecclesiæ tecto submovemus, quia non sunt delicta, sed
monstra.* Hi ergo qui in aëa, & flentes qui in
portici morabantur, divini sacrificii nullo modo
confortes erant: cæteri omnes qui Ecclesiam in-
grediebantur, sed Missæ fidelium interesse non
poterant, hoc ordine, præviâ Ministrorum jussione è
templo excedebant.

VI. Primi omnium voce Diaconi post Evan-
gelium & sermonem admoniti exhibant Infideles,
& post illos Catechumeni primi generis, & Poe-
nitentes secundi. His egressis monebat Diaconus
populum, quid peteret à Deo pro Catechume-
nis secundæ classis, qui Substrati dicebantur,
quibus etiam indicebat ut capita inclinarent ora-
tionibus Sacerdotum, quibus super illos recita-
tis & ipsi exhibant. Idem ritus his egressis erga
Energumenos servabatur: & his post preces
dimissis, vocati aderant Competentes & Ele-
cti, & postquam isti oratione item super eos per-
acta recesserant, idem Diaconus Poenitentes ter-
tiæ classis ad orationem advocabat, jisque pro-
cumbentibus manus imponebantur ab Episcopo
& Presbyteris, recitatis orationibus, quarum
formulæ proluxæ & distinctæ super omnes ab
Ec.

Ecclesia emittendos legi possunt lib. 8. Apostolicarum Constitutionum; ac demum his dimissis fores Ecclesiae claudebantur, quas Ministri custodiebant, ne quis à sacris exclusus denuò ingrederetur aut aliquis Fidelium abscederet, statimque Missa fidelium, quam Ivo Carnorensis epist. 219. Missam Sacramentorum vocat, inchoabatur. Sancitus est hic ordo expulsionis, can. 19. Concilii Laodiceni, deque eo agit Theodorus Antiochenus ad can. 5. Concilii Neocaesariensis. Pœnitentes verò quartæ classis usque ad finem Missæ, ut supra diximus, cum fidelibus morabantur communionis expertes. Quod autem spectat ad Sacramentalem absolutionem, an eam Episcopi seu Sacerdotes sub finem consistentiæ, an in fine substrationis imperirentur, cum ab ea ad consistentiam transibant, diversæ sunt Eruditorum sententiæ, quas non est huius loci examinare. Quod si specialiter sermo sit de consuetudine Romanæ Ecclesiae, ex Sozomeno lib. 7. cap. 16. & ex Nicephoro lib. 12. cap. 28. manifestè colligitur dilatatam Romæ absolutionem usque ad finem quarti gradus. De hac enim Ecclesia tractantes, pœnitentes commemorant qui Missæ intererant, nec tamen Euchariæ participes erant: & eos ajunt peractâ Missâ in terram cum fletu corruisse, quibus occurrens Pontifex similiter cum lachrymis collabebatur, & eos erigens pro illis orabat, ac deinde dimittebat. Illi verò privatim jejuniis & aliis pœnis se affligebant, ac postea elapso tempore ab Episcopo constituto à peccatis absoluebantur. Non ergo Substratis, qui cum Catechumenis exibant, sed Consistentibus, qui usque ad finem Missæ manebant in Ecclesia, absolutio dari solebat. Eundem morem servatum in Africa, ut intra Missarum solemniam absolventur pœnitentes proximè ante orationem Dominicam, non obscure docet Optatus Milevitanus lib. 2. *Etenim inter vicina momenta dum manus imponitur & delicta donantur, mox ad altare conversi Dominicam orationem prætermittere non possunt.* Manuum autem impositio super Substratos, quædam tantùm oratio & benedictio erat, quam in terram procumbentes à Sacerdotibus accipiebant. A qua prostratione probabile est ortam adversus Christianos Paganorum calumniam, asserentium apud Minutium Felicem: *Eos Antistitiis ac Sacerdotibus colere genitalia, & quasi parentis sui adorare naturam,* eò quod Pœnitentes Presbyteris advolvi solerent, & charis Dei adgeniculari, ut loquitur Tertullianus.

CAPUT XVIII.

Veteris Ecclesie mores ex presentibus estimandos non esse. Cur interdum mutati ritus. De diebus Aliturgicis. Feria Quinta quare olim Missa caruerit. An quotidie veteres Monachi celebrarint. De diebus Liturgicis, & de quotidiana oblatione. Qui fuerint dies Polyiturgici. Ab uno Sacerdote plures quandoque Missas una die actas, & unam a pluribus.

I. **D**E sacris Ecclesie ritibus, eorumque veneranda antiquitate illi proculdubio malemerentur, qui priscos mores præsentis temporis consuetudine merentes, omnem veterem disciplinam ad hujus ævi praxim expendunt, ea persuasione decepti, quod nihil unquam ab iis usibus diversum fuerit, quos à parentibus & præceptoribus didicerunt, & quibus ab infantia assueverunt. Quod si aliquando priscorum Patrum monumenta evolvunt, quæ in illis obscura sunt obscuriora reddunt, veterem Ecclesiam cum præsentis comparantes: & si fortè in aliquid incidunt, quod ab hodiernis ritibus discrepet, subsistunt & nutant, vel inconsultò respicientes, vel falsa interpretatione in alienum sensum detorquentes quicquid à suis præjudicatis opinionibus abhorret. Ex quo fit, ut in maximos errores, inque rituum Ecclesiasticorum confusissimam perturbationem labantur, quia nimirum illorum causas, & fundamenta, ac ipsarum definitiones ignorant, quas bene percipere nemo potest, nisi ideam & imaginem antiquæ disciplinæ in mente habeat. Multa quidem vocabula nobis & priscis Patribus communia retinemus, sed sensu ab eo quem tunc habebant non minus alieno, quàm nostra tempora à primis post Christum sæculis remota sunt, ut palam fiet cum de oblatione, de communionem, deque aliis partibus divini Sacrificii Libro secundo differemus. Possem multa proferre Ecclesiasticæ disciplinæ detrimenta, quæ mater errorum ignorantia peperit, sed alienum hoc est à meo instituto, & quicquid in hoc genere peccatum est, naturæ lapsæ corruptioni semper in peiora ruentis malum adscribi, quàm illorum negligentie, qui succrescentibus malis non obstitisse vel fomenta præbuisse censentur. Vetus mortalium querimonia est,

Ecc

est,

est, à majorum pietate, fervore, & zelo nos recessisse, Christianæ probitatis vix remansisse vestigia: & quamvis fides una, perpetua & invariabilis est, verè tamen credentium numerus aded indices decrevit, ut Christus Salvator noster prænantiarit, vix se fidem in hominibus inventurum, cum terrarum orbem iudicaturus adveniet: *Cum venerit*, inquit, *Filius hominis, putas invenies fidem in terra?* Moribus autem immutatis, sacros quoque ritus variari consequens fuit. Et multa quidem sapientissimè ab Oecumenicis Conciliis & à summis Pontificibus, quorum est in populum Christianum summa potestas, & irrefragabilis atque infallibilis auctoritas, innovata fuerunt, id exigente temporum conditione, quæ pristinæ consuetudinis distractionem semper in eodem statu manere non patitur: sed & fatendum nihilominus est, non paucos abusus sensim irrepressisse hominum vitio vel imperitiâ, quibus nunc adversum ire & remedium afferre difficillimum est, cum in mores transferunt quæ vitia fuerunt. Distinguendæ igitur ætates, disquirenda mutationis ratio, & omnia ad sua principia revocanda sunt, ut certa rerum notitia habeatur. Tum illud solerter cavendum est, ne ea, quæ iustè & prudenter statuta sunt, cum abusus & corruptelis absque legitima auctoritate introductis temerè confundantur. Optimè de hac re Hugo à S. Victore lib. 2. de sacram. Fidei par. 11. in fine cap. 12. „Etiam si aliis temporibus aliquando non ita fuisse, & nunc aliter esse quàm fuit, demonstraret: non tamen cogitare debemus, quasi levitate aliqua factum sit, ut nunc aliter teneatur & aliter institutum sit, quam fuit. Sed quod tunc oportebat & ita salubre fuit, ut sic teneretur, & sic juberetur: nunc autem alia esse tempora, & aliud esse congruum, sive necessarium saluti humanæ. Hac monitione necesse fuit lectorem initio hujus Capituli præmunire, in eo siquidem & deinceps quædam tractanda sunt ab usu hodierno longè diversa, quæ præcipiti sententiâ damnare quidam scriptores ausi sunt, vel pervacaciter ea olim facta negantes, quæ hodie non fiunt, vel fusque deque omnia vertentes, ut eadem ad hodiernas consuetudines accommodent. Sed jam tempus est, ut de diebus Aliturgicis, Liturgicis, & Polylyturgicis, quorum occasione hæc præmissa sunt, tractationem aggrediamur.

II. Apud Græcos dies *Aliturgici* erant & hodie item sunt omnes dies *Quadragesimæ*, quibus *Missâ Præsanctificatorum* utuntur, exceptis Sab-

bato, *Dominica*, & die *Annunciationis*. Diem *Sabbati* *Alexandriæ* & *Romæ* liturgiâ olim caruisse testatur *Socrates* lib. 5. hist. Eccl. cap. 21 „De *Synaxi*, inquit, variæ consuetudines sunt: „nam quamquam omnes ubique in orbe terrarum *Ecclesiæ* singulis septimanis vertentibus die *Sabbati* mysteria celebrant, *Alexandrini* tamen & *Romani* ex antiqua traditione istud facere renuunt. Addebant *Sabbato* *Alexandrini* feriam quartam & sextam, ut idem asserit eodem loco. „Rursus, ait, *Alexandriæ* quartâ feriâ & eâ quæ dicitur *Parasceve*, & leguntur *Scripturæ*, & *Doctores* eas interpretantur, omniaque quæ ad *synaxim* pertinent administrantur, præter mysteriorum celebrationem. *Socrati* adstipulatur eisdem ferè verbis *Nicephorus Callistus* lib. 12. cap. 43. *Ecclesia* *Mediolanensis* sextas quasque ferias *Quadragesimæ* sine sacrificio transigit, ut supra dictum est Cap. X. In eadem *Quadragesima* officio *Missæ* caruit feria quinta, usque ad *Gregorium II.* cujus vitam scribens *Anastasius* ait: *Hic quadragesimali tempore, ut in quinta feria jejunium, atque Missarum celebritas fieret in Ecclesiis, quod non agebatur, instituit.* Notat verò *Durandus* lib. 6. *Rationalis* cap. 36. & 43. hinc ortam esse varietatem *Epistolarum* & *Evangeliorum*, quæ huic feriæ assignantur. Cum enim ejus officium à *Gregorio*. Magno institutum non fuerit, diversæ *Epistolæ* & diversa *Evangelia* à diversis *Ecclesiis* pro eo ordinata sunt, vel quia ferius ad eas pervenit *Gregorii II.* decretum, vel quia ejusdem officium à quorundam *Ecclesiarum* *Episcopis* pridem fuerat institutum. De hac feria *Walfridus Strabo* cap. 20. hæc scribit. „*Melchides* *Romæ* præsulatum agens statuit, ut nulla ratione *Dominicâ* aut quinta feriâ jejunium quis fidelium ageret. *Paganus* enim his diebus quasi jejunia frequentabant. Ideò *B. Gregorius* in dispositione officiorum anni infra *Quadragesimam* quintam feriam vacantem dimisit, ut quia festiva erat veluti *Dominica*, etiam officio diei *Dominicæ* celebris haberetur. Quæ quinta feria, quoniam postmodum cœpit ut cætera jejunii applicari, *Gregorius junior* statuit eam *Missis* & orationibus esse solemnem, & undecumque colligens ejusdem diei augmentavit officia. At hæc *Anastasio* adversari videntur: ille enim ait *Gregorium* constituisse, ut jejunium & *Missarum* celebritas hac die fieret, quod prius non agebatur: *Strabo* verò *Missam* propriam ab illo institutam asserit, cum prius *Missâ* diei *Dominicæ* ipsâ

ipsa feriâ quintâ repeteretur. Melchias statutum à Strabone citatum refert Gratianus *de consecr. dist. 3. cap. Jejunium*, ex epistola ejus suppositicia ad Episcopos Hispaniarum. Habetur quoque in libro de Romanis Pontificibus Damaso Papæ perperam tributo his verbis. „ Hic „ constituit, ne ulla ratione die Dominica, aut „ quinta feria jejunium quis fidelium ageret, quia „ eos dies Pagani quasi sacrum jejunium celebra- „ bant. Quicquid autem sit de hoc Melchias Decreto, certum est, in Lectionariis & Calendariis nullam inveniri Missam vel Evangelium tam in Quadragesima, quam extra ipsam per totum annum, feriæ quintæ assignatum, nisi post Gregorium II. in Quadragesima tantum, & in octavis Paschæ. Cujus Ecclesiastici ritus ex Concilio Narbonensi anno 589. celebrato rationem petendam putat Joannes Fronto in Prænotatis ad suum Calendarium §. 6. in quo statutum est, ne ullo religioso cultu hæc dies transigeretur. „ Ad „ nos pervenit, *ajunt Patres illius Concilii*, quosdam de populis Catholicæ fidei execrabili ritu „ quintam feriam, quæ & dicitur dies Jovis, „ multos excolere & operationem non facere. „ Quam rem pro Dei timore execrantes & blasphemantes, quicumque ab hac die præter festivitates in eo die venientes, ausus vel ausa fuerit „ vacare & operam non facere, si ingenuus est „ aut ingenua, de Ecclesia repellendus, & sub „ pœnitentia mittendus anno uno, & eleemosyna & metu satisfaciatur, ut eis Dominus ignoscatur: si servus aut ancilla fuerit, contenta flagella correcti Domino consignantur, & ultra talia eos observare non permittant. Declamat quoque adversus eos, qui feriam quintam colebant, Augustinus in fine sermonis 215. de tempore, ubi inter cætera hæc habet. „ Quia audimus, quod aliquos viros vel mulieres ita diabolus circumveniat, ut quinta feria nec viri „ opera faciant, nec mulieres lanificium, coram „ Deo & sanctis Angelis ejus contestamur, quia „ quicumque hoc observare voluerint, nisi per „ prolixam & duram pœnitentiam tale sacrilegium emendaverint, ubi arsurus est diabolus, „ ibi & ipsi damnandi sunt. Isti enim infelices & „ miseri, qui in honore Jovis in quinta feria opera non faciunt, non dubito quod ipsa opera die „ Dominico facere nec erubescunt nec metuunt. Nullo igitur honore feria quinta colebatur, nec ullus in eâ cogebatur Fidelium conventus, donec Gregorius II. statuit, ut in Quadragesima jeju-

nio & Missâ, sicut & aliæ legitimæ feriæ, colebatur. Extra Quadragesimam verò diu mansit sine proprio & solemnî Sacrificio, & si quis privatum sacrificare voluisset, præcedentis Dominicæ Missâ utebatur. Sic Anastasi & Strabonis sententiæ conciliari commodè possunt, neque enim puto, uni potius quam alteri credendum, cum ambo eodem tempore vixerint. Præcitata Strabonis verba Micrologus transcripsit c. 50. hæc de suo adjungens: *In hebdomada quoque Pentecostes quinta feria officio Dominicæ inofficiatur. Sabbata etiam ante Quadragesimam & ante Palmas Dominicarum suarum officia recipiunt, nec immeritò, cum quilibet dies privati de suis Dominicis soleant inofficiari.* Cur autem hæc Sabbata careant officio, ratio assignari potest ex libro Sacramentorum S. Gregorii apud Pamelium, quia D. Papa dabat eleemosynam, cujus ritus mentionem faciunt Amalarius *lib. 1. cap. 9.* & alii officiorum expositores, nihil tamen quod ad historiam pertineat, afferentes. *Sabbatum ante Palmas*, inquit Amalarius, *prætitulatur in Sacramentario nostro, & in Antiphonario*, Sabbato vocat, *Dominus Papa eleemosynam dat.* Deinde pius hujus rei expositiones comminiscitur. Clarius de hac re disserit Grimoldus Abbas in Præfatione libri Sacramentorum editi à Pamelio tomo 2. Liturgic. pag. 388. Agens enim de diebus, qui in Sacrament. Gregorii Magni carent officio, ait: *Sicut quorundam relatu didicimus. Dominus Apostolicus in eisdem diebus à Stationibus penitus vacat, eo quod cæteris septimanae feriis stationibus vacando fatigatus, eisdem requiescat diebus, ob id scilicet ut tumultuatione populari carens & eleemosynas pauperibus distribuere & negotia exteriora liberius valeat disponere.* Erant igitur Romæ Aliturgici illi dies in quibus Pontifex, qui semper solebat Missarum solemnibus assistere, quiescebat; quem ritum servabant etiam omnes Ecclesiæ Romanis usibus adhærentes.

III. Dies item Aliturgici olim erant feria sextâ majoris hebdomadæ, quæ sola hodie in Ecclesia Latina sacrificio caret, & Sabbatum sanctum, qua die licet Missâ nunc celebretur, ea tamen agi solebat in nocte Resurrectionis, ad quam spectat. Et hoc quidem Sabbatum omni officio vacabat, feria autem sexta habet Missam Præsanctificatorum, qua Græci semper in Quadragesima utuntur modo supra explicato. Extat de hoc biduo testimonium S. Innocentii Papæ epist. ad Decentium, in qua docens oportere Sabbato jejunare, hanc rationem affert, quia si sextâ

„feriâ propter Passionem Domini jejunamus,
 „Sabbatum prætermittere non debemus, quod
 „inter tristitiam atque lætitiâ temporis illius
 „videtur inclusum. Nam utique constat Apo-
 „stolos biduo isto & in meo ore fuisse, & prop-
 „ter metum Judæorum se occulisse. Quod uti-
 „que non dubium est in tantum eos jejunasse bi-
 „duo memorato, ut traditio Ecclesiæ habeat isto
 „biduo sacramenta penitus non celebrari. Ait
 „deinde hanc formam singulis hebdomadis esse
 „tenendam, quod procul dubio de solo jejunio ex-
 „poni debet, de quo præcipue loquitur, non autem
 „de omissione Missæ, quam obiter assumit ad je-
 „junii convenientiam assequendam. Possent quoque
 „inter Aliturgicas computari feria secunda & ter-
 „tia, quibus extra Quadragesimam nulla in anti-
 „quis Codicibus Missa annotatur. Epiphanius in
 „expositione fidei num. 22. sacros conventus & sy-
 „naxes quartâ, sextâque feria, & Dominica ab A-
 „postolis institutas ait. An verò hæc institutio de
 „Liturgia intelligenda sit, incertum est: nam cum
 „varii Ecclesiarum mores essent, si Liturgiam il-
 „lis tantum diebus agi Apostoli præcepissent, om-
 „nes eam legem observassent. Crediderim Epi-
 „phanium de consuetudine Alexandrinæ Ecclesiæ
 „loquutum, quam Cypria sequebatur. His diebus
 „Basiliius Magnus Ep. 289. ad Cæsariam Patri-
 „am addidit Sabbatum. *Singulis certe diebus*, in-
 „quit, „communicare & participare sancti cor-
 „poris & sanguinis Christi bonum & fructuosum
 „est, cum dixerit ipse perspicuis verbis, Qui
 „comederit carnem meam & biberit sanguinem
 „meum vitam habet æternam. Jam verò quis
 „dubitat, quin vitæ frequentius participare, non
 „sit aliud omnino quam frequenter vivere?
 „Quæter igitur nos singulis septimanis commu-
 „nicamus, Dominico die, feria quarta in Pa-
 „rasceve, & Sabbato: Sed & per dies etiam alios,
 „si Martyris alicujus memoria celebretur. Addi-
 „tum quoque est Sabbatum ab Occidentalibus,
 „qui quartâ & sextâ feriâ, ac Sabbato jejunabant,
 „Et celebrato sacrificio jejuniu[m] solvebant. Ter-
 „tullianus de jejuniis cap. 14. *Stationibus quartam
 „et sextam feriam dicamus, et jejuniis Parasceven,*
 „id est Sabbatum; utpote quod sit Parasceve
 „Dominicæ, ut notat Pamelius. Olim etiam
 „ad diem Sabbati remitti solebant Sanctorum fe-
 „stivitates in diebus Quadragesimæ occurrentes
 „ex statuto Synodi Laodicensis cap. 51. *Quod
 „non oporteat in Quadragesima Martyrum natales
 „peragere, sed eorum in Sabbato et Dominica
 „sanctam memoriam fieri.* Idem clariùs exprimitur

in Capitulis Martini Bracarenfis cap. 48. „Nota
 „liceat in Quadragesima natales Martyrum ce-
 „lebrare, sed tantum Sabbato & Dominico
 „die pro commemoratione eorum oblationes
 „offerri. In secundo Concilio Matisconen. cap.
 „6. decernitur, ut reliquæ sacrificiorum feriâ
 „quarta vel sexta dentur infantibus vino permix-
 „tæ, quia nimirum hæ feriæ præ cæteris celebres
 „erant. Nusquam tamen reperio, quod secunda,
 „& tertia omni prorsus sacrificio carerent, unde
 „non credo Aliturgicis accensendas esse. Restat
 „Dominica post sabbatum quatuor Temporum,
 „quæ propriâ Missâ caret, & vacare dicitur in
 „prisicis sacramentorum libris. Nam cum Sabba-
 „ti hujus Missâ & ei annexa Sacrorum Ordinum
 „collatio Vespere celebraretur, sæpe continge-
 „bat, ut jejunio usque ad lucem producto Missâ
 „die sabbati inchoata sequenti Dominicâ perfice-
 „retur, ipsaque Dominica proprio officio care-
 „ret, nisi propriam haberet celebritatem, sicut
 „Dominica Resurrectionis. Tempore S. Au-
 „gustini diversæ erant diversarum Ecclesiarum
 „hæc de re consuetudines; sicut ipse testatur tract.
 „26. in Joannem: „Sacramentum corporis, &
 „sanguinis Christi alicubi quotidie, alicubi certis
 „intervallis dierum in Dominicâ mensa præpa-
 „ratur, & de mensa Dominica sumitur. Et ep.
 „118. ait, Alibi nullus dies intermititur, quo non
 „offeratur: alibi Sabbato tantum & Dominico,
 „alibi tantum Dominico. In Monasteriis anti-
 „quo ritu omnes dies Liturgiâ carebant excepta
 „Dominica & solemnitatibus; idque ex regulis &
 „historiis veterum Monachorum perspicuum est.
 „S. Benedictus Missæ mentionem bis facit in regu-
 „la sua; cap. 35. & 38. ex utroque autem loco col-
 „ligitur Dominicis tantum & festivis diebus ad
 „Missæ sacrificium Monachos convenisse. Æ-
 „gyptos Monachos sabbato dumtaxat & die Do-
 „minica ad divina mysteria celebranda & perci-
 „pienda in unum congregari consuevisse narrat
 „Cassianus l. 3. *Instit. cap. 2.* Carthusianos olim
 „diebus tantum Dominicis & festis Missis cele-
 „brasse, referunt Petrus Cluniacensis lib. 2. *Mirac.*
 „cap. 28. Guibertus Abbas lib. 1. *de vita sua c. 11.*
 „& Petrus Blesensis Ep. 86. quæ legenda cum no-
 „tis viri eruditissimi Petri de Guffanvilla. S. Fru-
 „ctuosus Bracarenfis Episcopus in regula secunda
 „Monachorum cap. 13. omni die Dominico con-
 „gregari Monachos ad Collectam præcipit, &
 „non plusquam septem dies interponere. Regula
 „Magistri cap. 45. Missam agi mandat diebus Do-
 „minicis & in Natalitiis Sanctorum. Eiusdem

ritus occurrunt passim exempla in vitis Patrum Orientalium, quæ hic referre ut nimis longum, ita & superfluum foret: nusquam enim solemnis conventus ibidem mentio fit, nisi festis diebus, qui soli publica Sacri oblatione colebantur.

IV. Venio nunc ad dies Liturgicos, quo nomine si privatam & quotidianam celebrationem complectimur, extra controversiam est semper licuisse quacumque die Sacrificium offerre, paucis dumtaxat exceptis quibus id nominatim vetitum fuit, quales sunt in Ecclesia Orientali dies Quadragesimæ, quibus Præsanctificatis utuntur, & in Ecclesia Romana feria sexta & sabbatum majoris hebdomadæ, in Ecclesia autem Mediolanensi omnes feræ sextæ Quadragesimæ. Testimonia veterum Patrum de usu quotidiani Sacrificii quædam attuli supra Capite XIV. cum de Missis privatis agerem, quibus alia hic superaddam, ut privatæ oblationis laudabilis consuetudo firmius stabiliatur. Tertullianus de jejun. cap. 14. *Nobis certè omnis dies etiam vulgata consecratione celebratur.* Andreas Apostolus se quotidie hostiam incrementam immolasse testatus est, ut Acta ejus referunt à Presbyteris Achaïæ conscripta. Cyprianus epist. 54. ad Cornelium, „Episcopatus nostri honor grandis & gloria est pacem deesse Martyribus, ut Sacerdotes, qui sacrificia Dei quotidie celebramus, hostias Deo & victimas præparemus. Basilium Magnum quotidie sacris operatum scribit Amphilochius in ejus vita: idemque Batonius de S. Ambrosio asseverat. Chrysostomus hom. 60. ad Pop. Antioch. Deum ait nobis sua beneficia per singulos dies quodammodo per hæc mysteria alligare, non annuatim sicut olim Hebræis. Et hom. sequenti Dominum per singulos dies venire inquit, ut videat in sacra mensa discumbentes. Innocentius I. epist. ad Exuperium Episcopum Tolosanum, ideo à Sacerdotibus servandam pudicitiam docet, quia non præterit dies, qua à sacrificiis divinis vacent. Petrus Chrysologus serm. 5. loquens de Christo, *Hic est vitulus, ait, qui in epulum nostrum quotidie ac jugiter immolatur.* S. Bonifacium Archiepiscopum Moguntinum quotidie Missam celebrasse refert Serarius lib. 3. rerum Mogunt. notat. 12. in ejus vitam ex quodam fragmento S. Ludgeri. Gregorius Turonen. lib. 1. de gl. confess. cap. 22. calicem & patenam vocat ministerium quotidianum. In veteri Missa edita ab Illyrico, Sacerdos post communionem Deum orat, ne ad damnationem sibi proveniat, quod corpus & sanguinem Christi quotidie audet accipere. Ne vero

deessent singulis propriæ Missæ, Alcuinus Caroli Magni Magister rogatu S. Bonifacii Archiepiscopi Missam composuit de Trinitate pro die Dominica, pro feria II. de Sapientia, pro feria III. de Spiritu Sancto, pro feria IV. de Charitate, pro feria V. de Angelis, pro feria VI. de Cruce, pro Sabbato de S. Maria. *Et hoc ideo*, teste Micrologo cap. 60. „ut Presbyteri illius temporis nuper ad fidem conversi, nondum Ecclesiasticis officiis instructi, nondum etiam librum copia præditi vel aliquid haberent cum quo officium suum qualibet die possent explere. Unde & adhuc quidam eadem orationes quotidie, etiam cum proprio abundent officio, nolunt prætermittere. In singulis quoque hebdomadibus sexta feria de Cruce, sabbato de S. Maria penè usquequaque servatur, non tam ex auctoritate, quam ex devotione. In antiquis Usibus Monachorum feria II. notatur Missa pro Defunctis, feria III. de S. Benedicto, sive de Sancto cujusque congregationis institutore, feria IV. pro familiaribus, feria V. de Spiritu Sancto, feria VI. de cruce vel de passione Domini, sabbato de S. Maria. Missam de Trinitate olim Cistercienses singulis diebus Dominicis cantabant post Primam. Nunc autem quæ Missæ singulis feriis proprio officio carentibus assignatæ sint, ex Rubricis Missalis Romani constat, & ex praxi communiter recepta. Sunt & Missæ votivæ nulli diei additæ, quæ quoties occasio fert ad arbitrium Sacerdotis celebrantur. Extat de Missis quotidianis Concilii primi Toletani sub Anastasio Papa hoc decretum c. 5. „Presbyter, vel Diaconus, vel Subdiaconus, vel quilibet Ecclesiæ deputatus clericus, si intra civitatem, vel in loco in quo ecclesia est, aut castello, aut vico, aut villa, ad ecclesiam ad sacrificium quotidianum non accesserit, clericus non habeatur. At hic canon ad Missam solemnem pertinet, quandoquidem jubet omnes Ecclesiasticos ordines ad eam convenire. Ex hoc autem inferitur, eam quotidie in Ecclesia Toletana initio quinti sæculi actam fuisse, quod teste Augustino supra citato alicubi ipso vivente servabatur. Cæterum de Missa solemni singulis diebus cantanda varias olim fuisse diversarum Ecclesiarum consuetudines superiori paragrapho demonstratum est, recensitis diebus qui apud Antiquos Aliturgici erant. Quo verò tempore Sacrum quotidianum atque solemne ubique cœperit frequentari, non liquet: ex antiquis autem Sacramentorum libris, & ex Ritualibus Monachorum manifestum est, octavo sæculo hunc ritum

tum in omni ferè regione receptum, ut non solum diebus Dominicis, & festivis, ac in diebus Stationum, sive in pervigilio majorum festivitatum solemnissimè celebraretur, sicut Apostolica traditio, primique & secundi sæculi usus ferebat; sed singulis etiam diebus, sola feria VI. ante Pascha excepta: qui mos hodie in omnibus ecclesiis collegiatis & conventualibus exactissimè observatur.

V. Erant & alii dies in veteri Ecclesia, quos Polylyurgicos vocare libet, in quibus ab uno Sacerdote plures Missæ dicebantur, sicut hodie fit in die Dominicæ Nativitatis. Quamvis enim Leo Magnus *Epist. ad Dioscorum Alexandrinum* eadem die iterari Missam prohibeat, nisi ob angustiam Ecclesiæ omnis populus interesse non possit: hoc tamen decretum vel ita intelligendum est, ut id passim non liceat, & quodcumque Sacerdoti libuerit: sed certis tantum diebus & ex aliqua causa: vel non usu, aut contraria sanctione à summis Pontificibus abrogatum fuit. Leonem III. septem quandoque, imò & novem Missas celebrasse ex Walfrido Strabone cap. 21. refert Baronius tom. 9. an. 816. Notabilia sunt Strabonis verba, & ideo non omittenda. „Diversitas „quædam inter Sacerdotes oboriri solet, quia „est talis, qui semel tantum in die Missam cele- „brare velit, nimirum credentes idem mysterium „passionis Christi cunctarum necessitatum esse „generale subsidium. Alius verò bis, ter, vel „quoties libet, eadem mysteria in die iterare con- „gruum putat, credentes tantò amplius Deum „ad misericordiam flecti, quanto crebrius passio „Christi commemoratur. Et fortasse consuetu- „dinem suam inde confirmandam existimant, „quia Romanorum usus habet duas vel tres in- „terdum unius solemnitatis facere Missas, ut in „Nativitate Domini Salvatoris & aliquorum „festis Sanctorum. Et reverà non esse absurdum „crediderim, si, dum plures in una die faciendæ „sunt Missæ, unus Sacerdos duas vel tres ne- „cessitate vel voluntate persuadente celebret po- „tius, quàm quasdam dimittat. Ad hoc accedit, „quod totius usus Ecclesiæ habet sæpius Missas „agere pro vivis, pro defunctis, pro eleemosy- „nis, & aliis diversis causis, quod etiam officia „his attributa testantur. In diebus itaque publi- „câ celebritate conspicuis aut illæ diversarum „rerum necessitates sunt intermittendæ, aut „concurrentibus sibi met publica observatione „& privata necessitate, utriusque expletio suis est „discernenda officiis, vel una oblatione diversæ

„causæ sunt explendæ. Hactenus Strabo, cui „auctor Gemmæ animæ adstipulatur lib. 1. c. 114. „Semel in die debet Missa ab uno Sacerdote ce- „lebrari, sicut & Christus semel voluit immola- „ri. Si autem necessitas cogit, id est si duæ festi- „vitates simul occurrunt, duæ vel tres celebrari „poterunt. Sunt & Conciliorum decreta ad „hunc ritum pertinentia. Nam Toletanum XII. „habitum ann. 681. can. 5. sic loquitur. „Rela- „tum nobis est, quosdam de Sacerdotibus „non tot vicibus communionis sanctæ gratiam „sumere, quot sacrificia in una die videntur of- „ferre; sed in uno die si plurima per se Deo offe- „rant sacrificia, in omnibus se oblationibus à „communione suspendunt, & in sola tantum ex- „tremi sacrificii oblatione communionis sanctæ „gratiam sumunt. Vetat autem id fieri sub pœna „suspensionis. Et in Emeritensi aliquot annis ante „Toletanum habito sub Vitaliano Papa c. 19. cau- „tum est, ut Presbyter, qui plures ecclesias sub suo „regimine habet, in singulis die Dominicæ Missas „agat. At verò Saleguntadiense anno 1022. cele- „bratum cap. 5. numerum præfixit decernens, ne „quis præsumeret amplius quàm tres Missas in die „celebrare. Nec desunt Sanctorum exempla, qui „pluries in die sacrificium offerebant, nulla etiam „urgente necessitate, quia nimirum sic ferebat illo- „rum temporum consuetudo. De Leone III. dixi- „mus supra, quem Durandus *lib. 2. cap. 7.* falsò „putat primum fuisse, cum Strabo dicat, eum non „longè à suis temporibus claruisse. S. Udalricum „Episcopum Augustanum duas & tres Missas una „die celebrasse scribit in ejus vita Beruo Augien- „sis. A S. Norberto duas quotidie actas, itemque „à S. Alberto Monacho legimus apud Surium. De S. Libentino Bremensi Episcopo idem in sua „Metropoli narrat Krantzius *lib. 4. cap. 11.* In li- „bello de Alamannicæ ecclesiæ Fraternitatibus, „quem edidit Goldastus *romo 2. Alaman. Antiquis.* „occurrit Fraternitas more priscorum Monacho- „rum inita inter Monasterium Augiense & S. Gal- „li tempore Caroli Magni, in qua conventum ut- „rimque est, ut, quodcumque aliquis frater „obierit, eo die Presbyteri tres Missas, & cæteri „fratres pro eo Psalterium decantarent. Et hæc „quidem universim evincunt, licitam olim fuisse „multiplicem eadem die celebrationem, non so- „lum id aliqua causa exigente, sed etiam liberè & „ex sola Sacerdotis devotione. In Ecclesia autem „Romanâ antiqua viguit consuetudo bis vel ter of- „ferendi Sacrificium in certis quibusdam festivita- „tibus, quas operæ pretium duxi hîc breviter re- „censere. VI. Prima

VI. Prima fuit dies Kalendarum Januarii ex veteri Frontonis Calendario ante annos nongentos conscripto, in qua duæ Missæ cantari solebant, una de octava Nativitatis, altera de S. Maria: quia ut ait Durandus in suo Rationali lib. 6. cap. 5. *hac die duo festa concurrunt, scilicet parientis & partus; unde & duæ Missæ celebrantur, prima de pariente scilicet de B. Virgine, in qua dicitur introitus, Vultum tuum, & Communio, Simile est regnum celorum homini negotiatori: secunda est de partu, scilicet de Filio, in qua dicitur introitus, Puer natus est nobis; vel in aliis ecclesiis, Dum medium silentium. Unde & in quibusdam Gradualibus officium utrumque intitulum invenitur. Nunc verò utrumque festum in unum conflatum est, nam oratio in Missa est de S. Maria, Evangelium de Circumcisione, reliqua de octava: in officio autem major pars est de ipsa Virgine, additis nonnullis de circumcissione, & de octava, à qua hæc dies in antiquis Sacramentorum libris, nulla facta mentione Circumcisionis, denominatur. In prisco Ordine Romano ipsis Kalendis Januarii alia Missa reperitur, *Ad prohibendum ab Idolis*, cujus prima oratio hæc est. „ Omnipotens sempiternæ Deus, da nobis voluntatem tuam & fidei mente retinere, & pia conversatione deprobere, ut Ecclesia tua à profanis vanitatibus expiata non aliud profiteatur verbis, aliud exercere, ceat actione. Meminit hujus Missæ Menardus in notis ad lib. Sacram. pag. 33. ubi optimè observat rationem hujus Missæ instituendæ fuisse, quia olim Pagani Kalendarum Januarii multiplici superstitione polluebant.*

Altera est dies Cœnæ Domini, in qua Episcopus tres Missas celebrabat, quæ teste Menardo ibid. pag. 68. extant in antiquo Codice Remensi, quarum prima erat pro reconciliatione Pœnitentium, secunda pro conficiendo Chrismate, tertia serotina de ipsa diei solemnitate, cum oratione *Deus à quo & Judas*. Has item Missas reperiri in libro Sacramentorum Petaviano, nunc Reginae Sueciæ, omnium quos vidi Antiquissimo. Olim quoque Missas hac die in quibusdam Ecclesiis actas, unam mane, alteram serò, scribit Augustinus epist. 118. ad Januarium.

Tertia est vigilia Ascensionis Domini, in qua duplex Missa præscribitur, una de Feria, sive de Rogationibus; altera de ipsa vigilia, ut constat ex Calendario Frontonis, & ex prisca Missalibus. Ipso quoque Ascensionis die in prædicto Codice Reginae duæ Missæ notantur, & in singulis propria Præfatio.

Quarta tres dies jejuniæ hebdomadæ Pentecostes complectitur, in quibus offerit Micrologus cap. 58. duas Missas ab aliquibus suo tempore decantatas, unam de octavo sive de festo Spiritus Sancti post Tertiam, alteram de jejuniæ quatuor Temporum post Sextam.

Quinta est dies Nativitatis Domini, in qua tres Missæ dicuntur: & hæc sola cæteris abrogatis in usu permanfit. Addit Joannes Fronto in prænotatis ad suum Calendarium §. 10. sanctum diem Resurrectionis, dicens: „ In die Paschatis „ sunt tres Missæ, prima sabbatina de nocte, secunda de die, tertia in concessione Ordinum, quæ non adnotatur, quia sumitur de communi. Erat enim Missa quædam specialis, quæ semper dicebatur in Ordinum collatione. In præcitato Codice Reginae, & in aliis antiquis extat etiam Missa de Pascha annotino, quæ recurrente die anniversaria baptismatis pro his celebrari solebat, qui præcedenti anno baptizati fuerant, non omisso diei officio, in qua leguntur istæ orationes: „ Deus per cujus providentiam nec præteritorum momenta deficiunt, nec ulla superest expectatio futurorum, tribue permanentem peractæ, quam recolimus solemnitate effectum; ut quod recordatione percurrimus, semper in opere teneamus. Per. *Alia*, Deus qui renatis fonte baptismatis delictorum tribuis indulgentiam, præsta misericors, ut recolentibus hujus Nativitatis insignia, plenam adoptionis gratiam largiaris. Per Dominum. In alio Codice Reginae, quem supra Cap. XII. Gallicanum ritum continere dixi, singulis diebus octavarum Paschatis duæ sunt Missæ, una pro parvulis qui renati sunt, altera de ipsa festivitate. Eadem Missa extat in Codice Palatino Bibliothecæ Vaticanæ ibidem laudato sic inscripta, „ Missa Matutinalis per totam Pascham pro parvulis qui renati sunt maturè dicenda. *Ejus oratio hæc est*, Deus qui credentes in te populos gratiæ tuæ largitate multiplicas, respice proprius ad electionem tuam, ut qui sacro baptismate sunt renati, regni cœlestis introitum mereantur. Per Dominum. Græcos quoque in die Resurrectionis Missam unam ante solis exortum celebrasse scribit Gabriel Philadelphienfis relatus à Gretsero lib. 3. comment. in Codicum cap. 1.

VII. Multiplex item sacrificium in natalitiis Sanctorum offerri consueverat, cum duorum vel plurium eadem die festivitas agebatur: qua de causa in vetustis Sacramentorum libris duæ Missæ certis diebus notantur, ut die 20 Januarii una

una de sancto Sebastiano, altera de sancto Fabiano: *die 3. Maji* de Inventione sanctae Crucis, & de Sanctis Alexandro, Eventio, & Theodulo: *die 28. Junii* de sancto Leone, & de vigilia Apostolorum. Et hac die in libro sacramentorum sancti Gregorii edito ab Hugone Menardo ante secundam Missam extat haec nota. „Quando „Apostolicus duas Missas celebrat una die, in „ter eas non lavat os, nisi post officium; sed „absque intervallo finita priore incipitur alia: „nimirum ut jejunus celebret. In Codice Reginae de sanctis Apostolis Petro & Paulo *die 30. Junii* tres sunt Missae, una de S. Petro solo, altera de utroque simul, tertia de S. Paulo. *Die 29. Julii* ex Sacramentali Pamelii duae quoque sunt, nempe de S. Felice, & de sanctis Simplicio, Faustino, & Beatrice, *Die 28. Augusti* de sancto Hermete, & de S. Augustino: *Die sequenti* de martyrio S. Joannis Baptistae, & de S. Sabina. *Die 8. Septembris* de Nativitate S. Mariae, & de S. Adriano: *Die 14.* de Exaltatione S. Crucis, & de sanctis Cornelio & Cypriano: *Die 16.* de S. Euphemia, & de sanctis Lucia & Geminiano: *Die 11. Novembris* de S. Menna & de S. Martino: *Die 23.* de S. Clemente, & de S. Felicitate: *Die 29.* de S. Saturnino, & de vigilia S. Andreae. Nunc autem praedictae festivitates una die occurrentes vel simul unico officio celebrantur, vel altera in alium diem transfertur, aut ipsa die sola commemoratione expeditur.

Sunt & aliae causae multiplicationis Missarum de iisdem Sanctis; nimirum cum eorum Reliquiae in diversis Ecclesiis conditae erant. Sic festo S. Felicitatis cum septem filiis *die 10. Julii* tres Missae assignantur in Calendario Frontonis, quia in tribus diversis locis ipsorum corpora sepulta fuerant, & ad singula concurrebat populus, & idem Sacerdos in singulis Sacris operabatur. Sic etiam Papa in die Apostolorum bis olim celebrabat, semel in Basilica S. Petri, & iterum in Basilica S. Pauli, ut Prudentius testatur hym. 12. de Coronis.

Aspice per bifidas plebs Romula funditur plateas,

Lux in duobus servet una festis.

Translyberina prius solvis sacra pervigil Sacerdos,

Mox hic recurrit, duplicatque vota.

Vel quando ejusdem Sancti memoria in pluribus locis colebatur, utpote in Basilica ipsi dedicata, & in loco ubi conditus fuit. Et haec est causa trium Missarum, quae in die S. Laurentii dicebantur, quarum prima erat vigiliae, quae sero

fiat propter jejunium, quando more Ecclesiastico dies festus incipiebat: altera summo mane, tertia post Tertiam. Tres quoque Missas singulari privilegio Nativitati S. Joannis Baptistae tributas liquet ex libro Sacramentorum Pamelii, & ex aliis Codicibus quos laudat Menardus in notis sui Sacram. pag. 169. vigiliarum scilicet, diluculi & diei. Harum mentionem faciunt Alcuinus cap. 30. Amalarius *lib. 3. cap. 38. & lib. 4. cap. 40.* Hugo Victorinus *lib. 3. de Offic. Ecclesiast. cap. 6.* & Baronius in notis ad *Martyrolog. die 24. Junii.* Beruo quoque in vita S. Udalrici scribit, eum in hoc festo bis sacrificasse, *ut est, inquit, statutum.* Missae vero eadem die primo mane celebratae post hymnum *Te Deum laudamus* in Mutinensis decantantur, mentio fit in vita Roberti Regis Franciae scripta ab Helgaldio Monacho Floriacensi. Duae item Missae leguntur in libro Sacram. S. Gregorii, apud Pamelium, & in Codice Ratoldi apud Menardum pag. 32. pro die S. Joannis Evangelistae, primo mane, & in die, quarum meminit Amalarius *lib. 4. cap. 40.* easque negligendas non esse ait Rodulfus in fine libri de Canonum oblatione.

Postrema plurium Missarum celebrandarum causa fuit, ut supra ex Strabone notavimus, cum Missa votiva pro aliqua necessitate, aut Missa Defunctorum pro alicujus sepultura, aut commemoratione agenda erat. Concilium Carthaginense relatum c. Sacramenta Altaris, *de consec. dist. 1.* imminente alicujus sepultura, eam fieri solis orationibus praecipit, si jam praesens Sacerdotes invenirentur. Ex quo inferitur, quod si jejunii forent, poterant iterum Missas agere. Concilium Oxoniense in Anglia tempore Honorii III. unam Missam in die diei mandat, exceptis die Nativitatis & Resurrectionis, & exequiis ac sepultura Defunctorum. In regno Valentiae, & in aliis quibusdam locis Hispaniae, Sacerdotes bis vel ter celebrant in die commemorationis omnium Defunctorum, sive ex privilegio, sive ex consuetudine, quae fortassis ex eo profuxit, quod Alexander II. qui unam dumtaxat in die Missam agi praecipit, morem celebrandi unam de die, alteram pro defunctis refert, & non abrogat. Certum nihilominus est hunc morem jam pridem defuisse. Decretum Alexandri extat apud Gratianum *de consec. dist. 1. c. sufficit.* Cui consonat Innocentius III. c. consuluit *de celebratione Missarum*, his verbis: *Respondemus quod excepto die Nativitatis Dominice, nisi causa necessitatis suadeat, sufficit Sacerdoti semel in die unam Missam solum-*

solammodò celebrare. Addit Honorius III. ibidem c. *Te referente*, valde felicem esse, qui celebrat dignè unam.

VIII. Hæc de multiplici sacrificio ab uno Sacerdote una die peracto dum scribo, incidi in librum cujusdam recentioris, qui ex præsentis tempore antiquum æstimans aucter pronunciat non ab uno Sacerdote in superscriptis casibus sacrificatum, sed à pluribus, quia nimirum hunc hodie usum in Ecclesiis vidit, ut cum duæ Missæ eadem die celebrandæ occurrunt, sicut in Quadragesima & in aliis vigiliis, una de feria, altera de festo, hæc ab uno Sacerdote post Tertiam, illa ab altero post Nonam peragatur. Sed si antiquos sacrorum rituum expositores, & libros rituales perlegisset, invenisset proculdubio diversos tunc fuisse Ecclesiæ mores: nam quoties duæ Missæ cantandæ erant, unus & idem sive Presbyter, sive Episcopus, sive Pontifex Maximus, utramque cantabat, ut ex allatis veterum testimoniis evincitur. Sicut enim hodie in die Nativitatis Domini unus Sacerdos tres Missas celebrat, ita & tunc in aliis diebus polylyurgicis. Nam unus Sacerdos uni Ecclesiæ addictus erat, & cum plures esse cœperunt, ex his hebdomadarii constituebantur, qui, ut loquitur Cyprianus *Ep. 5. ad Clerum*, singuli per singulas vices alternabant. Hebdomadarius autem, quidquid publice in Ecclesia cantandum erat, ipse canebat, sive una sive plures pro more illius temporis Missæ occurrerent: eodemque munere in majoribus solemnitatibus qui dignior erat in cleroungebatur. Narrat Palladius in vita Abbatis Arstii in Ecclesia Montis Nitriæ octo fuisse Presbyteros, inter quos qui primus erat solus offerebat, & quamdiu ipse vivebat, reliqui nec offerebant, nec judicabant, nec sermonem habebant. Libuit hoc obiter annotare, & ad alium veteris Ecclesiæ ritum enucleandum progredior.

IX. Solemne hoc fuit in utraque Ecclesia, Græca & Latina, ut unum & idem sacrificium à pluribus interdum Sacerdotibus celebraretur: Episcopo enim sive Presbytero celebrante reliqui quotquot aderant Episcopi, seu Presbyteri simul celebrabant, ejusdemque sacrificii participes erant. Hic autem mos hæcenus servatur à Græcis: apud nos verò in solis ordinationibus Presbyterorum, & Episcoporum permansit. Hujus celebrationis modum & ritum latè describit Joannes Morinus *lib. de sacris ordinationibus parte 1. exercit. 8. capite 1.* Res ipsa probatur antiquorum canonum & Patrum testimoniis. Con-

stitutiones Apostolicæ lib. 8. Episcopum describunt sacris operantem cum Presbyteris circumstantibus, simulque offerentibus & communicantibus. Eundem ritum supponunt canon 8. Apostolorum adversus Presbyteros & Diaconos, qui oblationis factæ participes non fuerint: Canon 5. Concilii primi Toletani præcipiens omnes Presbyteros & Diaconos quotidiano Sacrificio adesse: canon 14. Concilii Arvernensis mandans Presbyteros in præcipuis festivitibus nullo loco divina celebrare mysteria, nisi cum Episcopo suo in civitate. In Concilio Chalcedonensi Basiliensis ab Episcopatu Ephesino depositus de Stephano in sedem suam intruso sermonem habens ait: *Stephanus Presbyter meus fuit. Quatuor annis Missas mecum celebrabat, mecum communicabat.* Dominus Antiochiæ Episcopus Symeonis Stylitæ vitam admiratus simul cum illo sacrificium celebravit, eoque peracto alter alteri tradidit communionem, ut referunt in historia Ecclesiastica Evagrius *libro 1. cap. 13.* & Nicephorus *libro 14. capite 51.* Ebbonem Remensem Archiepiscopum narrat Flodoardus ad Missæ celebrationem cum aliis Episcopis processisse, cum sedi suæ restitutus fuit. Joannes VIII. in fine octavæ Synodi ad Photium scribens suos Apocrisarios defendit, quod cum ipso Photio simul sacrificare noluerint. Athanasius *Apolog. 2. pro fuga sua* Ischyriæ calumniatori suo exprobrat, quod nunquam synaxim cum aliis Presbyteris fecerit. Vetus Pontificale Rothomagensis Ecclesiæ apud Menardum in notis ad Sacrament. pag. 81. *Mos, inquit, est Romana Ecclesiæ, ut in consecratione corporis & sanguinis Domini adsint Presbyteri, & simul cum Pontifice verbis & manibus conscient.* In alio antiquo Rituali sive Rationali ceremoniarum apud Morinum loco cit. reperitur hic titulus, *De diversis Sacerdotibus super unam oblatam celebrantibus.* Ordo etiam Romanus hunc ritum exprimit, qui adhuc vigeat tempore Innocentii III. Nam l. 4. de Mysteriis Missæ cap. 25. *Consueverunt, ait, Presbyteri Cardinales Romanum circumstare Pontificem, & cum eo pariter celebrare, cumque consummatum est sacrificium, de manu ejus communionem recipere.* Improbat aucter ac temerè hanc consuetudinem Durandus in 4. sentent. dist. 13. quæst. 3. quem multi è Scholasticis sequuti sunt rem clarissimam intricatissimis difficultatibus implicantes, quorum aliqui multa fingunt in ea incommoda & pericula, alii negant unquam fuisse ab Ecclesia Romana usurpatam, & quæ prolata sunt

sunt, priscorum Patrum testimonia aliò detorquent: ac si in Ecclesia nihil umquam factum sit, nisi quod fieri nunc vident. Illos nimirum in varia absurda præcipites egit antiqui ritus desuetudo, & ex desuetudine ignorantia. Hic ego non disputo, sed constanter assero, hunc fuisse Ecclesiæ morem per plura sæcula, qui in Ecclesia Orientali adhuc viget. Hunc convellere scholasticis subtilitatibus audax consilium est. Desit fateor ille mos; non quia acumini disputantium Ecclesia cesserit; sed quia ritus ac ceremoniæ non in æternum permanent, tollique possunt ac mutari sine fidei ac unitatis dispendio. Cur autem desierit, causa mihi videtur fuisse, primò quidem quod fundatis ordinibus Mendicantium, & longè latèque propagatis, multiplicata sunt onera Missarum, atque ideò necesse fuit, singulos Sacerdotes, ut iis satisfacerent, singulis diebus privatim celebrare. Deinde quia charitas multorum refrixit, cessavit etiam frequens accessus ad hoc sacramentum, adeò ut hodie nec ipsi quidem Ministri in plerisque Ecclesiis communicent, licet sacrificio cooperentur. Olim verò hic ritus diebus festis & solemnioribus potissimum servabatur: quia sicut populus tunc sacro adesse, & sacra communione refici consueverat; ita viri Ecclesiastici Missæ solemnè ministrabant, & quisque sui Ordinis ministerio fungebatur, ac in unum propterea conveniebant, omnesque pariter sacram synaxim peragebant, Christi que corpus & sanguinem in fine percipiebant. Hæc autem verè & propriè communio Ecclesiastica dicebatur à sanctis Patribus tantoperè commendata, qua Clerici delinquentes diversimodè pro criminum varietate privabantur, & cum quis ab ea totaliter abstentus erat, veluti redactus ad laicam conditionem inter laicos in Ecclesia locum habebat.

CAPUT XIX.

De Templis. Eorum usus & necessitas. Origo ab Apostolis. Veterum Scriptorum de illis testimonia. Templi & Ecclesiæ apud Antiquos discrimen. Missa aliquando extra Ecclesiam, & sine Altari peracta. Dicta quadam obiter de Cryptis subterraneis. Varia Templorum nomina. De Camiteriis. Erecta olim Tempia supra Martyrum sepulturas. Reliquiæ Martyrum sub Altari.

I. **Q**UAMVIS Deus ubique sit, & in omni loco ad eum liceat puras & innocuas levare manus, ut Apostolus docet 1 Tim. 2. sacrificium tamen, cum sit publicus & maximus Dei cultus, necessariam habet cum altari & templo connectionem. Obeundum enim est per publicum ministrum ad hoc munus legitimè deputatum: nec decet ut tantum mysterium fortuito peragatur, bicunque Sacerdoti libitum fuerit, sed locus ritè consecratus requiritur, cujusmodi est altare, cuius sanctitati & venerationi ut prospiceretur, & omnia profana ab eo arcerentur, additum est templum, tanquam domus Numini sacra, ad quam omnes stans horis convenirent, primò quidem ut sacrificio interessent, deinde ut alias Religionis functiones sanctius & congruentius in ea exercerent. Sicut autem extra templum Hierosolymitanum nefas erat in veteri Lege victimas immolare; ita in Evangelica certa loca ab Apostolis eorumque Successoribus delicta sunt, extra quæ illicitum foret sacrificium offerre, nisi necessitas cui parent omnes leges, dispensationi in aliquo casu locum esse suaderet. Hinc Cyrillus Alexandrinus lib. adversus Antropomorphitas cap. 12. *Donum, ait, sive oblatio, quam mysticè celebramus, in solis Orthodoxorum sanctis Ecclesiis offerri debet, neque alibi omnino. Qui secus faciunt, aperte legem violant.* In eandè sententiam loquitur Basilius lib. de Baptismo cap. 8. *Nobis periculum est malè obiti mandati, si loci rationem neglexerimus, maxime si Sacerdotii mysteria in locis profanis celebraverimus: propterea quod ea res indicium haberet, contempus in celebrante, offendiculum quoque generaret.* A temporibus igitur Apostolorum loca fuisse Deo dicata, quæ à quibusdam Oratoria, ab aliis Ecclesiæ dicebantur, in quibus populus orare, verbum Dei audire, synaxim agere, & corpus Christi sumere consueverat, Paulus Apostolus ad Corinthios scribens ep. 1. cap. 11. testis locupletissimus est. *Convenientibus, inquit, vobis in Ecclesiam audio scissuras esse inter vos. Et paucis interjectis; Numquid domos non habetis ad manducandum & bibendum, aut Ecclesiam Dei contemnitis? Etsi enim nomen Ecclesiæ pro Fidelium congregatione frequenter sumatur; hic tamen ab Apostolo pro ipso loco, in quem illi conveniebant, usurpari evidens est. Quem locum exponens Basilius in regulis brevioribus Interrog. 310. ait: Quemadmodum ratio non permittit, ut vas ullum commune in sancta introferatur, eodem modo etiam vetat sancta in domo communi celebrari. Hoc ipsum confirmat Augustinus qu. 57. in Leviticum: Ecclesia*

Ecclesia dicitur locus, quo Ecclesia congregatur. Nam Ecclesia homines sunt, de quibus dicitur: Ut exhiberet sibi gloriosam Ecclesiam. Hanc tamen vocari etiam ipsam domum orationum, idem Apostolus testis est ubi ait: Nunquid domos non habetis ad manducandum & bibendum, aut Ecclesiam Dei contemnitis? Et hoc quotidianus loquendi usus obtinuit, ut ad Ecclesiam prodire, aut ad Ecclesiam confugere non dicatur, nisi qui ad locum ipsum parietisque prodierit, vel confugerit, quibus Ecclesiae congregatio continetur. Ejusdem Apostolici temporis aliud testimonium ad Ecclesiarum nostrarum originem comprobendam profert Nicephorus lib. 2. cap. 3. ex Evodio S. Petri in Antiochena Cathedra successore, afferente in domo illa, in qua Christus hoc sacrificium instituit, & in qua Spiritus sanctus advenit, tamquam in prima Christianorum Ecclesia Jacobum primum Hierosolymorum Episcopum consecratum fuisse, & septem Diaconos ordinatos. Romae item ab Apostolis dedicatas Ecclesias eo ipso tempore, quae fidem praedicare coeperunt, ostendit Baronius anno Christi 57. numer. 100. Extat in Bibliotheca Reginae Sueciae Codex antiquissimus, in quo aliquot fragmenta ex diversis Martyrologiis in unum compacta sunt, simul cum fragmento Ordinis Romani de ritu Baptismi. In uno autem ex dictis fragmentis haec leguntur, Calendis Augusti. Romae, dedicatio primae Ecclesiae à Beato Petro constructae & consecratae. Eadem verba reperiuntur in vetustissimo Martyrologio S. Hieronymi nomine insignito, & à Luca Dacherio tom. 4. sui Spicilegii edito: itemque in alio nuper Lucae evulgato à viro eruditissimo Francisco Maria Florentino, cui alia consonant ab eodem in notis indicata. Quae autem fuerit Ecclesia prima prae omnibus in Urbe consecrata, an ea quae in Exquilis titulus Eudoxiae, sive S. Petri ad Vincula postmodum dicta fuit: an titulus Pastoris, nunc S. Pudencianae in colle Viminali; an verò alia, idem diligenter exquirat Exercit. 11. ad diem primam Augusti, in qua multa congerit de primi, secundi, & tertii saeculi Ecclesiis. Eandem veritatem confirmant antiqui Patres. Tertullianus de Idololat. cap. 7. „Tota die ad hanc partem zelus fidei perorabit in „gemens Christianum ab idolis in Ecclesiam „venire, de adversarii officina in domum Dei. Idem de Virginib. velandis lib. 13. „Certè virginitatem suam in Ecclesia abscondant, quam „extra Ecclesiam celant. Timent extraneos, revereantur & fratres aut constanter audeant &

*„in vicis virgines, sicut audent in Ecclesiis. Et de pudicitia cap. 4. nefarios quosdam submotos ait, non modo limine, verum omni Ecclesiae testo. Irenaeus & Origines altaris & Ecclesiae meminerunt: ille lib. 4. cap. 20. & 34. hic homilia 11. in Numeros. Zeno Veronensis, serm. de Psal. 126. Conventus, inquit, Ecclesiarum, quos ad secretam Sacramentorum religionem aedificiorum septa concludunt, consuetudo nostra domum Dei solita est nuncupare. Optatus Milevitanus lib. 2. ait, Donatistas inter quadraginta & quod exeurrit Basilicas non habuisse locum Romae ubi colligerent, id est sacrificium offerrent. Eusebius denique lib. 8. Eccles. hist. cap. 2. edicta Imperatorum promulgata fuisse scribit de evertendis Christianorum Ecclesiis, ex quibus manifestè deducitur eas dudum extitisse. Facta est haec everfio imperante Diocletiano. Sed & tempore Philippi Caesaris quinquaginta & amplius annis ante Diocletianum Christianos Ecclesias habuisse ex eo constat, quod idem Eusebius narrat lib. 6. cap. 34. Cum enim Philippus utpotè Christianus in Vigilia Paschae Ecclesiam ingredi vellet, ab Ecclesiae aditu ob scelera quae commiserat ab Episcopo exclusus, & non nisi peracta poenitentia admissus fuit: sive id Romae contigerit sub Fabiano Papa, ut putat Baronius an. 246. sive Antiochia sub S. Babyla, ut refert auctor Chronici Alexandrini ex narratione Leontii Episcopi Antiocheni; & confirmat Chrysoftomus in orat. de eod. S. Babyla contra gentes, tacito tamen nomine Imperatoris. Nec desunt testimonia ab his etiam qui foris sunt. Nam Philo Judaeus libro, quem inscripsit de vita contemplativa, seu de virtutibus supplicum, vitam primorum Christianorum describens, si Eusebio credimus lib. 2. hist. cap. 17. & Hieronymo lib. de Scriptoribus Ecclesiasticis, in singulis eorum domiciliis sacellum quoddam fuisse ait, quod *seminum* vocabant, in quo remotis arbitris sanctioris vitae mysteria peragebant. Lucianus quoque Echnicus, qui Apostolorum temporibus vixit, res Christianorum deridens in Philopatre Critiam quemdam introducit, qui cum ab aliquo Fidelium Christianus fieri suaderetur, ab eo deductus est in locum, ubi conventus Christianorum agebatur. „Pertransivimus, inquit, ferreasque „portas & area limina. Multis autem superatis „scalas in domum aurato fastigio insignem „ascendimus, qualem Homerus Menelai fingit „esse. Atque ipse quidem omnia illa contempla- „bar, quae insularis ille adolefcens. Video autem*

non Helenen meherclè, sed viros in faciem in-
clinatos & pallescentes. Scio in dubium revo-
cari à quibusdam Criticis an hic Dialogus à Lu-
ciano scriptus sit; fatentur tamen auctoris esse
ejusdem temporis, qui Trajano Imperatori ob
victoriam in Oriente partam hac compositione
gratulari voluerit. Est & apud Lampridium de
Ecclesiis Christianorum luculentum testimo-
nium, cum enim Christiani locum quemdam,
qui publicus fuerat, ut erigeretur in eo Ecclesia,
occupassent, Popinarii autem dicerent eum sibi
deberi, Lampridius ait Alexandrum Imperato-
rem rescripsisse, melius esse ut quomodocumque
illic Deus coleretur, quam dari Popinariis.

II. Quamvis autem ex communi usu nullum
ponatur discrimen inter Templum & Ecclesiam,
primis tamen sæculis Templi nomine non ute-
bantur Christiani, sed Ecclesiæ. Tempa enim
tunc vocabantur ingentia ædificia, in quibus ani-
malia idolis immolabantur. Hinc B. Hierony-
mus epist. ad Riparium ady. Vigilantium. *Mor-
tuo cadaveri atque polluto præbebant excubias, ut
post multa secula Dormitantiis somniaret, imò
eructaret immundissimam crapulam, & cum Juli-
ano persecutore Sanctorum basilicas aut destrueret,
aut in templa converteret.* Hinc etiam Valerianus
Imperator, teste Flavio Vopisco, ad Senatum
scripsit: *Miror vos, Patres sancti, tamdiu de ape-
riendis libris Sibyllinis dubitasse, perinde quasi in
Christianorum Ecclesia, & non in templo omnium
Deorum tractaretis.* Templi verò nomen primi-
tivæ Ecclesiæ Patres idcirco non usurpabant, ut
non solum à ritibus Ethnicorum, sed etiam à
vocalibus se abhorreere indicarent. Atque idèd
Gentiles illud idemtidem inculcabant, nulla es-
se Christianis Tempa, sectam esse irreligiosam,
& quæ nullum coleret Deum, ut testantur illo-
rum temporum scriptores, Arnobius lib. 6. *contra
Gentes*; Minutius Felix in *Octavio*, Lactantius
lib. 6. *divin. instit.* cap. 2. Clemens Alexandri-
nus lib. 7. *strom.* Origenes lib. 8. *contra Celsum*:
qui omnes respondebant, nulla Christianis esse
Tempa, qualia apud nationes erant, sublimi-
bus elata fastigiis, quibus putarent divinitatem
concludi: nullas habere aras adostentationem
extructas: nullas immolare victimas, neque thus
adolere: Deum istis non indigere, nec habitare
in templis manufactis ut Paulus dixit *Actor.* 17.
disputans cum Atheniensibus, impium esse Nu-
minis Majestatem unius ædiculæ angustiis cir-
cumscribere, cum homines latius habitant: in no-
stra mente Templum illi dedicandum esse, in no-

stro pectore consecrandum. Sic loquitur Minu-
tius Felix, sic Origenes, sic Lactantius. Hujus
autem elegantissima verba hæc sunt in fine libri
de ira Dei. „ Sit nobis Deus non in templis, sed
in corde nostro consecratus. Destructibilia
sunt omnia quæ manu fiunt. Mundemus hoc
templum, quod non fumo, non pulvere, sed ma-
lis cogitationibus sordidatur: quod non cereis
ardentibus, sed claritate ac luce sapientiæ illu-
minatur. Hæc ille contra Paganos, qui solam
externam speciem attendentes, in quo verus Dei
cultus consisteret, ignorabant. Quod si nomine
templi non sacrilega Gentium delubra, non dæ-
monum fana, sed loca Deo vero sacra intelli-
gantur, in quibus Fideles congregari solebant,
ut Deum precarentur, sacra mysteria celebra-
rent, & alia religionis officia obirent, nemo in-
ficias ibit, sua semper Christianis fuisse templa,
sive conventicula, qua voce Arnobius lib. 4.
Ammianus Marcell. lib. 27. & alii usi sunt, quo-
cumque tandem nomine vocarentur.

III. Sæviente persecutione, cum ab omni
prorsus conventu Imperatorum edictis Christiani
excluderentur, quocumque loco poterant, ad
peragendam synaxim conveniebant. Testimo-
nium de hoc perhibet Dionysius Alexandrinus
apud Eusebium lib. 7. *hist.* ubi cap. 11. conventus
sibi interdicitos asserit, & cap. 22. sic loqui-
tur: „ Cumque ab omnibus fugaremur, atque
opprimeremur, nihilominus tunc quoque fe-
stas egimus dies. Quis locus, in quo varias
ærumnas singillatim pertulimus, ager, inquam,
solitudo, navis, stabulum, carcer, instar templi
ad sacros conventus peragendos fuit. In carceribus
sacrificium offerri consuevisse ex actis san-
ctorum Processi & Martiniani, Clementis An-
cyrani, aliorumque Martyrum passim didicimus:
& ex Cypriano, qui epist. 5. hortatur clerum, ne
glomeratim ad Martyres in carcere visitandos
concurrant; & ut Presbyteri qui illic apud Con-
fessores offerunt, singuli cum singulis Diaconis
per vices alterent: Legimus etiam apud Meta-
phrasten in vita S. Luciani Presbyteri & Marty-
ris, quod in die Theophaniæ rogatus à discipulis
in carcere celebravit. Sed cum deesset altare, nec
metu persecutorum posset inferri, S. Martyr di-
xit: Mensa vobis erit hoc pectus meum, non futu-
ra Deo minus honesta eâ quæ fit ex inanimi ma-
teria: Templum verò sanctum vos mihi eritis
me omni ex parte circumstantes, *Sacro igitur
cœtu cum in orbem circumstante, ut scribit Phi-
lostrorgius lib. 2. hist. Eccles. cap. 14. tanquam
jam*

jam morientem, ecclesiam speciem ita simul & munitum eo praebeante, ne ea quae a piis peragebantur, viderentur; Sacrum egit, seque primum & alios mysteriorum participes effecit. Verba Philostorgii, tacito ejus nomine ut solet, descripsit Nicephorus lib. 8. cap. 31. Hunc autem Lucianum suae sectae Martyrem Ariani praedicabant, sed ab hac suspitione liberat eum Baronius anno 311. & 318. & in notis Martyrologium. Apollonius Brixienis Episcopus in Sindone caelitus demissa Missam in carcere celebravit, ut refert ex Mombritio Bollandus die 15. Februarii. Romae clam celebrandi locum praebant ampli recessus subterranei in Cryptis arenariis; à quibus tamen excludebantur, cum vehementior persecutio urgebat, ut docent literae Cornelii Papae ad Lupicinum Episcopum Viennensem. Extant adhuc, & pars maxima mirabilium Urbis sunt hujusmodi Cryptae variis cuniculis ac multiplicibus anfractibus effosae, quarum structuram, & longè latèque protensa spatia in vicis distincta, cum diversis mansionibus & cubiculis merito admirantur quotquot eas ingrediuntur. Scripsit de his duo ingentia volumina Jacobus Bosius Italicè, à Paulo Aringo in latinum translata praefixo titulo Romae Subterraneae. Eisdem Hieronymus sic describit initio libri 12. in Ezechielem. » Dum essem Romae puer, & liberalibus studiis erudirer, solebam cum caeteris ejusdem aetatis & propositi, diebus Dominicis sepulchra Apostolorum & Martyrum circumire, crebroque cryptas ingredi quae in terrarum profunda defossae ex utraque parte ingredientium per parietes habent corpora sepulcorum, & ita obscura sunt omnia, ut propemodum illud propheticum compleatur: *Descendant in infernum viventes: & raro desuper lumen admittam horrorem temperet tenebrarum, ut non tam fenestram, quam foramen dimissi luminis putes: rursusque pedetentim acceditur, & caeca nocte circumdatis illud Virgilianum proponitur;*

Horror ubique animos, simul ipsa silentia terrent.

Quod autem Hieronymus soluta oratione, id ligata Prudentius expressit *Hym. 11. de Coronis.*

*Haud procul extremo culta ad pomeria villo
Mersa latebrosi crypta latet ovis.
Hujus in occultum gradibus via prona reflexio
Ire per anfractus luce latente docet.*

*Primas namque fores summo tenus intrat hiatus,
Illustratque dies limina vestibuli.
Inde ubi progressu facili nigrescere visa est
Nox obscura loci per specus ambiguum,
Occurrunt celsis immissa foramina tectis,
Quae jacent civos antra super radios.
Quamlibet ancipites texant hinc inde recessus
Arcta sub umbrosis arva porcibus,
Attamen excisi subter cava viscera montis
Crebra terebrato fornice lux penetrat.
Sic datur absentis per subterranea solis
Cernere fulgorem, luminibusque frui.*

In his cryptis sepultum fuisse S. Hippolyti corpus ait Prudentius, inde enim effossa arena sepeliendis Martyribus ampli recessus relictus sunt. Nullibi verò frequentius quam in hujusmodi subterraneis caemeteriis five areis, ut Latini vocabant, non solum Romae, sed & alibi passim fideles congregabantur. Testes sunt antiqui Patres. Tertullianus ad Scapulam cap. 3. *Sub Hilariano Praefide, cum de areis sepulcrarum nostrarum adclamaissent, Aerae non sint, aerae ipsorum non fuerunt.* Dionysius Alexandrinus apud Eusebium lib. 7. *histor. cap. 11. Aemilianum praefectum dixisse ait, Nullatenus licebit vobis conventus agere, aut ea quae vocantur caemeteria adire. In gestis purgationis Caeciliani, Cives in area Martyrum fuerunt inclusi. Et in gestis purgationis Felicis, Tollat aliquis de vestris in aream, ubi orationes facitis.* Pontius in passione S. Cypriani loquens de edicto Valeriani adversus Christianos, *Iustum est ut nulla conciliabula faciant, neque caemeteria ingrediantur.* S. Stephanus in ejusdem Valeriani persecutione Missam in crypta celebrans supervenientibus militibus ante altare decollatus est, ut acta ejus testantur, & ex his Romanum Martyrologium die 2. Augusti. Eusebius iterum lib. 9. cap. 2. *Maximinus dum ad subruendam pacem nihil non molitur, primum quidem nostros à conventibus, qui in caemeteriis fieri solebant, nescio quo pretextu arceret aggressus est. Hæc tunc erant Christianorum Ecclesiae. Ibi divina peragebant mysteria, ibi stationes celebrabant, ibi populum instruebant, ibi baptismum & reliqua Sacramenta administrabant. Nec solum occasione persecutionis, sed reddita etiam Ecclesiae pace, si qua pietatis five necessitatis ratio urgeret, extra templum Deo consecratum Missas agere sancti & prisca Patres non dubitarunt. Narrat de se ipso Theodoretus *hist. Religiosa cap. 20. quod cum virum sanctum & inclusum nomine Marim videret, & ille mystici sacrificii videndi**

diuturno desiderio teneretur, rogavit ut illic divini doni fieret oblatio. „Ego verò, inquit, libenter obtemperavi, & sacra vasa adferri iussi, nec enim procul aberat locus, diaconorumque manibus utens pro altari, mysticum & divinum, ac salutare sacrificium obtuli. S. Paulinus Episcopus Nolanus, ut Uranius refert in ejus vita, hora sibi mortis imminente iussit sibi ante lectulum sacra mysteria exhiberi, ut una cum Episcopis, qui praesentes aderant, oblato sacrificio animam Deo commendaret. S. Vulfrannum Episcopum Senonensem, cum in Frisiam navigaret, navi manente immobili, Missam in mari celebrasse scribit Jonas Monachus Fontanellen. in ejus vita apud Bollandum die 20 Martii. Plura suppeditant hujusmodi exempla veterum Patrum monumenta, ex quibus nonnulla supra attulimus Cap. XIV.

IV. Sed his omissis revertor ad templa, quae ubi feliciora illuxerunt tempora, ad honorem veri Dei, tum à Constantino Imperatore, tum ab Helena ejus matre, tum ab aliis eorum exemplo ubique gentium extructa sunt, ut Eusebius in historia & in vita Constantini, Nicephorus lib. 8. cap. 30. & alii passim ecclesiastici Scriptores recensent. Tunc magnifica illis nomina à sanctis Patribus tributa sunt. Dicebantur enim Evangelica auctoritate *Domus Dei*, & *Domus orationis*, tamquam locus ad colendum & orandum Deum specialiter deputatus. A Græcis *Kyriaca*, à Latinis *Dominica* dicta sunt: cujus nomenclaturæ rationem reddit Eusebius orat. de laudibus Constantini cap. 17. „In urbibus, inquit, ac pagis, in agris ac desertis Barbarorum locis sana ac delubra in honorem unius omnium Regis ac Domini dedicavit, unde etiam Domini vocabulo honorata sunt, non ab hominibus, sed ab ipso omnium Domino cognomentum sortita. Ab eo quippe *Dominica* appellantur. Antiochiæ nobilissimum Templum fuisse, quod *Dominicum aureum* vocabatur, tradit Hieronymus in Chronico. Cyprianus lib. de opere & elemos. matronam divitem reprehendit, quæ in *Dominicum* sine sacrificio ibat. Factas cædes in *Dominico* & altare *Dominico* sublaturum conqueruntur Marcellinus & Faustinus Presbyteri Luciferiani partis schismaticæ adversus Damasum in libello precum ad Imperatores. Regula S. Pachonii cap. 54. *Si necessitas impulerit, ut Monachus foris maneat, vel in Dominico manebit vel in Monasterio ejusdem fidei.* Augustinus lib. 22. de Civit. Dei cap. 10. Memorias appellat dicens, *Nos Martyribus nostris non*

templa sicut Diis, sed Memorias sicut hominibus mortuis, quorum apud Deum vivunt spiritus, fabricamus. A Græcis *Martyria* nuncupantur, quæ in honorem Martyrum erecta sunt. Eusebius lib. 3. de vita Constantini cap. 48. scribit Constantinopolim maximis ab eo *Martyriis* ornatam fuisse. In actis Concilii Chalcedonenfis sæpe memoratur *Martyrium sanctissimæ & pulchrè virtricis Martyris Euphemie*, in quo illud celebratum est. Marcus Diaconus in vita S. Porphyrii, *Cum ei occurrisset in gradibus Martyrii.* Et infra. *Ivinus in Martyrium gloriosi Martyris Timothei.* Agit de hac voce Baronius in notis ad Martyrologium die 6. Julii. In eodem Martyrologio locus, in quo plura Martyrum corpora sepulta sunt, *Concilia Martyrum* nuncupatur die 23. Junii. Synodus Laodicensis can. 9. statuit, ne fideles orationis causa eant in cœmeteria, aut quæ dicuntur *Martyria* Hæreticorum. Sic *Apostolica* dicebantur, quæ Apostolorum; & *Prophæta*, quæ Prophetarum memoriæ dicata erant. Sozomenus lib. 1. cap. 17. *Rufinus consularis in suburbio Chalcedonis magnam Ecclesiam in honorem Petri & Pauli extruxit, & Apostolium ab ipsis appellavit.* Theodorus Lector lib. 1. *Reliquiæ S. Samuelis in ejus Prophæta sunt posita. Euderia quoque & Profuecteria à Græcis, à Latinis Oratoria omnes ecclesiæ sæpius vocantur: quæ verò ampliores & augustiores sunt, usus obtinuit, ut Basilicæ nominentur: quamvis nonnulli quascumque ecclesias Basilicas vocent. Occurrit passim hoc nomen apud Hieronymum, Augustinum, Paulinum, & alios; quod à gentilibus, ut alia multa, acceptum est. Erant enim Basilicæ Regum habitacula vel publica ædificia, in quibus judicia exerceri, atque à mercatoribus & numulariis negotia tractari solebant, quorum structuram describit Vitruvius lib. 5. demum ea vox ecclesiis Christianorum tributa est, vel propter ædificii magnificentiam: vel quia ibi, ut ait Isidorus lib. 15. *Origin. cap. 4.* Regi omnium Deo cultus & sacrificia offeruntur: vel quia profanæ Basilicæ in ecclesias Christi conversæ sunt, ad quod alludere videtur Aufonius in gratiarum actione ad Gratianum Augustum pro suo consularu dicens, *Basilica olim negotiis plena, nunc votis pro tua salute susceptis. Tituli denique dicuntur, ut apud Anastasium in Marcello Papa, Hic viginti quinque titulos in Urbe Roma constituit propter Baptisum & Pœnitentiam, & propter Martyrum sepulturas.* Prudentius hym. 12. de Coronis.*

Parte alia titulum Pauli via servat Hostiensis.

Quæ autem fuerit origo Titulorum; qua de causa, siue qua occasione erecti fuerint: an idem initio fuerint titulus & ecclesia, ut plerique sentiant; an aliquod discrimen intercesserit, ut mavult Florentinius exercit. 11. in vetustius Martyrologium, nimis operosum foret hic diligentius examinare. Plura de his curiosus lector inveniet apud eundem Florentinium ibidem, & apud illos qui de titulis & de ecclesiis Urbis scripserunt.

V. Mos olim Christianorum fuit, ut, cum ab Ethnicis fidei causa vexabantur, in areis & cœmeteriis, in quibus Martyrum corpora quiescebant, ad synaxim peragendam convenirent, ut supra ostendimus: postquam verò Dei nutu extinctis tyrannis & profligato Ethnicismo, Romanum imperium crucis gloriam agnovit; cum jam liceret palam & ubique Christo Deo erigere templa, in iis præcipuè locis excitari cœperunt, in quibus paulò ante congregari, & clam mysteria celebrare consueverant: atque inde originem traxisse mihi videtur celeberrimus & inviolabilis Ecclesiæ ritus, ut sine Martyrum Reliquiis nullum templum nullumve altare ædificetur. Cœpit hic primum in Ecclesia Romana observari, & ab ea ad alias dimanavit. De Felice I. summo Pontifice sic scribit Anastasius: *Hic constituit supra sepulcra aut memorias Martyrum Missas celebrari; quia fortassis de hoc legem edidit, ne aliter fieri posset.* Prudentius postquam locum descripsit, in quo repositum fuit S. Martyris Hippoliti corpus, ita canit:

*Illæ Sacramenti donatrix mensa, eademque
Custos fida sui Martyris apposita,
Servat ad æterni spem iudicis ossa sepulchro,
Pascit item sanctis Tybricolæ dapibus.*

Concinit Prudentio Paulinus Natali 9. S. Felicis.

*Spectant de superis altaria tota fenestris,
Sub quibus intus habent sanctorum corpora sedem.
Namque & Apostolici cineres sub cœlite mensa
Depositæ, placitum Christo spirantis odorem
Pulveris inter sancta sacri libamina reddunt.*

Idem initio epistolæ 11. ad Severum Reliquias ad Basilicam dedicandam necessarias esse asserit, eique mittit ad hunc effectum particulam ligni sanctæ Crucis. Ambrosius epistolæ 54. ad Marcellinam sororem, „Cum Basilicam, inquit, dedi-

„re cœperunt dicentes, sicut in Romana, sic Ba-
„silicam dedices. Respondi, Faciam si Marty-
„rum Reliquias invenero. Invenit autem sancto-
„rum Gervasii & Protasii corpora, & Basilicam
Romano more dedicavit. Idem initio libri de
hortatione ad Virginitatem de Reliquiis Sancto-
rum Vitalis & Agricolæ sermonem habens ait,
*Munera salutis accipiunt, quæ nunc sub sacris alta-
ribus reconduntur.* Hieronymus adversus Vigi-
lantium, qui ausus est Martyrum cultum impiis
scriptis convellere, „Malè ergo facit Romanus
„Episcopus, qui super mortuorum hominum
„Petri & Pauli secundum nos ossa veneranda,
„secundum te vilem pulvisculum, offert Domi-
„no sacrificia, & tumultos eorum Christi arbitra-
„tur altaria. Augustinus lib. 20. contra Faustum
Manichæum cap. 21. „Populus Christianus
„memorias Martyrum religiosa solemnitate con-
„celebrat, & ad excitandam imitationem, &
„ut meritis eorum consocietur, atque orationi-
„bus adjuvetur: ita tamen ut nulli Martyrum,
„sed ipsi Deo Martyrum sacrificemus, quam-
„vis in memoriis Martyrum constituamus alta-
ria. Et ferm. 113. de diversis, qui est de S. Cy-
priano, eleganter ostendit templum ibi constru-
ctum, in quo sanguis Christi bibitur, ubi ille
suum fudit. Gregorius Magnus lib. 5. epistolæ 45.
Leontio Arminensi facultatem tribuit Ecclesiam
dedicandi, in qua, inquit, *Reliquiarum sanctua-
rium volumus collocari.* Et infra epistolæ 50. Epi-
scopo Santonensi Reliquias mittit pro consecran-
dis altaribus. Agit de eadem re lib. 7. Indict. 2.
epistolæ 11. 12. 73. 74. 85. lib. 9. epistolæ 26. lib. 10. epistolæ
12. & lib. 1. Dialog. cap. 10. Gregorius Turo-
nen. in vita S. Senoch Abbatis, „erecto altari,
„& loculo in eo ad recipiendas Sanctorum Reli-
„quias præparato, ad benedicendum invitat E-
„piscopum. Apud Sozomenum lib. 5. cap. 8.
Zeno Episcopus Gazæ ecclesiam ædificavit, al-
tare in ea erexit, ibique reposuit reliquias Mar-
tyrum. Theophanes in Justiniano facta refert
apud Constantinopolim Encæniam Apostolorum,
& recondita ipsa Andreae & Lucae Apostolo-
rum, quæ solemnè pompa à Menna Episcopo in
templum delata sunt. Cum verò hic mos ab Ico-
nomachis convelli & abrogari cœpisset, septima
Synodus can. 7. statuit, ut, quæcunque templa si-
ne Martyrum Reliquiis consecrata erant, in iis
Reliquiæ cum precibus consuetis ponerentur:
& si quis templum sine Reliquiis consecraret,
deponeretur, tanquam transgressor ecclesiastica-
rum traditionum. Hujus Christianæ consuetudi-
nis

nis testis est vel invitus vir impius & Christiano nomini infensissimus Eunapius Sardianus, qui in *Edesio Fani Serapidis ruinam deplorans*, ibi Monachos introductos, & Martyrum Reliquias collocatas rabiosissimè exaggerat. Quod si aliqua facella sive Oratoria in villis erigebantur, Concilium Epaunense *can. 25.* prohibuit, ne Reliquiæ Sanctorum in illis collocarentur, nisi Clericos vicinæ Parochiæ adesse contingeret, qui sacris cineribus pfallendi frequentia famularentur. Lego etiam apud Theodoretum & Sozomenum, erecta quandoque templa super tumulos Confessorum. Ille enim in *hist. religiosa cap. 24.* loculo Zebinæ Monachi maximum templum inædificatum scribit. Hic *lib. 8. Eccl. hist. cap. 19.* de S. Nilamnone Monacho agens, qui mortem à Deo impetraverat, ne onus Episcopale subiret, ait: *Templum super ejus sepulchrum indigenæ construxerunt.* Antiquissima tamen & ubique recepta consuetudo fert, ut Martyrum Reliquiæ in Altarium consecratione adhibeantur, quorum animas sub altari Dei Joannes in cælis vidit *cap. 6. Apocalypsis.* Hæc autem Martyrum veneratio ex eo dogmate fidei orta est, qua Sanctorum communionem credimus & fatemur. Fideles etenim, ut hoc factis profiterentur, in iis locis ad orationem & ad divina mysteria participanda conveniebant, in quibus Sanctorum ipsana posita erant, ut ea ratione, quam status defunctorum permittit, cum illis communicarent. Per illa siquidem representatur Ecclesia triumphans, quæ sic aliquo modo cum militanti communicat, & sacrificio nostro interest. Nam licet ipsa ipsana & ossa Sanctorum absente anima sensu careant, respectum nihilominus dicunt ad animam quæ in cælis est, & ipsis inest semen quoddam resurrectionis, & æternitatis. Hac eadem de causa veteris Ecclesiæ Patres Episcopos Orthodoxos sub altari sepelire consueverunt, ut cum ipsis sacrificia & ordinationes fierent: quia ad servandam fidei unitatem, & ad legitimam successionem indicandam communionem viventis Episcopi cum Antecessore defuncto necessariam existimabant. Apparet hujus moris vestigium in collatione Catholicorum cum Donatistis habita Carthagine tempore Innocentii I. *cognitione prima cap. 204.* nam ibi Donatus Episcopus Sitifensis Orthodoxus dixit: *supra corpus Episcopi Catholici Presbyterum ordinavi, & Deo volente ordinabitur illic Episcopus.*

CAPUT XX.

Altarium usus & origo. Ligneane fuerint, an lapidea. De Oratoris privati. Antimensia apud Græcos quid sint. De Ecclesiarum consecratione, ejusque ritus antiquitate. Verus Templorum structura. Ad quid fontes vel putei in atrio. Sua singulis loca tributa. Discreta mulieres à viris. De Sanctuario seu Presbyterio, & de sede Episcopali.

I. **A**Nnexa templis sunt altaria, quæ semper ad usum sacrificii extitisse in typum, & testimonium illorum, in quibus sacrificium Missæ ex Christi institutione offerendum erat, demonstrat Demochares in prolixo opere de Missa adversus Misoliturgos *Tom. 1. cap. 15.* Ea primum ab Adamo erecta fuisse non dubitamus: nam primus omnium sacrificium obtulisse creditur, suosque filios docuisse frugum & animalium primitias offerre Deo; cujus verò structuræ altaria illa fuerint, an sub dio, an in loco clauso & Deo specialiter consecrato, ut putat Jacobus Boulduc *lib. 1. de Ecclesia ante legem cap. 1.* cum de his Scriptura fileat, non est facile definire. His igitur omissis, quæ ad nostrum institutum non pertinent, de altaribus novi testamenti agendum est, in quibus corporis & sanguinis Christi sacrificium incruentum immolatur. *Habemus altare,* inquit Apostolus ad Hebr. *cap. 13. de quo edere non habent potestatem, qui tabernaculo deserviunt:* altare scilicet, in quo conficitur & distribuitur Eucharistia, ut expliçant catholici Doctores. Tertullianus *lib. de orat. cap. 14.* *Nonne solemnior erit statio tua, si & ad aram Dei steteris?* Et *lib. 1. ad uxorem cap. 7.* *Aram Dei mundam proponi oportet.* Cyprianus *epist. 66.* *Neque enim apud altare Dei meretur nominari in Sacerdotum prece, qui ab altari Sacerdotes & ministros voluit avocare.* Optatus Milevitanus, quem Sectarii reprehendunt, quod tanti faciat altaria: *Quid est, inquit, altare, nisi sedes Domini nostri?* Et infra. *Altaria in quibus obtulerunt olim Cyprianus, Lucianus, & cæteri Martyres confregisti, unde à multis pignus salutis perperuæ, tutela fidei spes resurrectionis æternæ accepta sunt.* Tanta erat Donatistarum rabies adversus Catholicos, tam immane odium, ut altaria frange-

frangerent tanquam polluta, in quibus celebraverant. Sacrificia enim Cæciliani, & eorum qui cum ipso communicabant, impura esse & Deo exosa prædicabant: quorum insaniam post multa sæcula Græci schismatici imitati sunt, altaria veluti inquinata lavantes, in quibus Latini sacrum obtulerant. Primis Ecclesiæ sæculis an lignea fuerint, vel lapidea, non liquet. Utraque crederim tempore persecutionis usitata, prout rerum locorumque opportunitas ferebat. Usus autem ligneorum magis expeditus erat, quia facilius de loco in locum transferri poterant. Plerique Scriptores asserunt à S. Sylvestro constitutum, ut altaria lapidea essent; sed hujus decreti nulla mentio apud Antiquos reperitur. Concilium Epaunense anno 509. celebratum statuit cap. 26. ut altaria, nisi sint lapidea, infusione Chrisimatis non sacerentur. Altaris quoque lapidei tanquam communiter tunc usitati meminit Gregorius Nyssenus, qui eodem sæculo quo Sylvester claruit, *Orat. in baptismum Christi* his verbis: *Nam & Altare hoc sanctum cui adfirmus lapis est natura communis, nihil differens ab aliis crustis lapideis, ex quibus parietes nostri extruuntur, & pavimenta exornantur: postquam vero Dei cultui consecratum atque dedicatum est ac benedictionem accepit, mensa sancta est, altare immaculatum, quod non amplius ab omnibus promiscue tangitur, sed à solis Sacerdotibus, usque venerantibus contrahatur.* Hæc de altari lapideo Nyssenus, ligneum vero eo ipso seculo Athanasius commemorat ad *Solitarios* dicens, *Cum raris subsellia & Cathedram & mensam, erat enim lignea, & vela Ecclesiæ.* Ex quibus intelligimus, promiscuum tunc usum in Oriente lignei & lapidei viguisse. Etiam in Africa erant tempore lignea, ut ex Optato Milevitano manifestum est lib. 6. Refert enim facta à Schismaticis altaria in iis locis, in quibus ligna abundabant: rasa autem, ubi lignorum inopia erat, ne forte novis erigendis ligna deessent. Erant & altaria argentea, nam in libro Pontificali legimus, Constantinum Magnum fecisse in Basilica Constantiniana altaria septem ex argento purissimo, pensans singulum libras 260. Et Sixtus III. obtulisse dicitur Basilicæ sanctæ Mariæ altare argenteum purissimum pensans libras 300. Postea sancivit Ecclesia, ut nemini liceat celebrare, nisi in altari lapideo consecrato; sed quis hoc primum certa lege firmaverit, Sylvesterne an alius, adhuc incertum est. Erant autem olim diversæ altarium structuræ: nam aliquando uni

tantum columnæ mensa lapidea superjacebat, quale describitur lib. 20. *historiæ Miscellæ*, altare Deiparæ Virginis in Blackernis, qualia sunt etiam hodie altaria quædam subterranea Romæ in Ecclesia S. Cæciliæ. Aliquando quatuor columnis eadem mensa suffulta erat, & de his altaribus loquitur Synesius in fine *Cataltasis*, *Sacratas columnas amplectar, quæ puram & incontaminatam à terra mensam sustinent.* Interdum duæ solæ columnæ ex utroque latere ipsum altare sustinebant, suntque adhuc Romæ in cryptis & cœmeteriis quædam hujusmodi altaria duabus vel pluribus innixa columnis, quibus Christiani tempore persecutionis ibidem latentes utebantur. Denique nonnulla quadro superposita ædificio tumuli formam referebant, tanquam Martyrum sepulcra; quæ propriè altaria quasi altæ aræ dicebantur.

II. Et hæc quidem altaria fixa & immobilia loco adherent, in quo construuntur: sunt autem & alia portatilia & motoria; quæ Episcopi iter agentes secum olim ferebant, ut in his possent extra Ecclesiam in locis ab ea remotis celebrare. Horum meminit Ven. Beda lib. 5. *hist. cap. 11.* & Hincmarus Remensis in *Capitulis* editis anno XII. sui Episcopatus, hoc de illis sancivit: *Nemo Presbyterorum in Altari ab Episcopo non consecrato cantare præsumat. Quapropter si necessitas poposcerit, donec Ecclesia, vel altaria consecrentur, & in Capellis etiam, quæ consecrationem non merentur, tabulam quisque Presbyter, cui necessarium fuerit, de marmore, vel nigra petra, aut litio honestissimo, secundum suam possibilitatem, honestè affectatam habeat, & nobis ad consecrandum afferat, quam secum cum expedierit deferat, in qua sacra mysteria secundum ritum Ecclesiasticum agere valeat.* Ex hoc decreto palam fit, quinam veteri ritu altaris portatilis usus sit, nimirum cum in altaribus fixis nondum consecratis, vel in Oratoriis privatis, quæ consecrari nec solent nec debent, celebrandum est. Ipsa verò privata Oratoria in domibus Principum & nobilium virorum permittuntur, ut notissimum est: & de iis canonicæ sanctiones insertæ sunt *Capitularibus Caroli Magni lib. 6. cap. 101. & 205. & lib. 7. cap. 329.* prohibetur, ne Missæ celebrentur in locis non consecratis & incongruentibus, nisi causa hostilitatis & longinquitineris; & id in altariibus ab Episcopo consecratis. Legitur idem statutum in Concilio Parisiensi sub Ludovico Imperatore lib. 1. cap. 47. & in *Capitulari Theodulfi Aurelianensis cap. 11.* Græci altaria portatilia non habent, sed eorum

vice utuntur Antimensis, cuius nominis ratio hæc est, quod ea adhibeant loco mensæ sive altaris. Extat horum consecratio in Euchologio Græcorum pag. 648. & ibi in notis Jacobus Goar longam & insulsam affert Joannis Citri Episcopi disputationem cœcutientis in hujus nominis assignanda etymologia. Quid fiat, explicat idem Goar ex Scriptoribus Græcis. Sunt videlicet quidam panni altarium ritu & vice consecrati, quibus à multis sæculis utitur Ecclesia Orientalis, cum Liturgiam celebrare contingit in altari non consecrato. Theodorus Balsamon in expositione can. 31. Concilii Trullani. *Ideo, inquit, reperta sunt Antimensia, & sunt à Pontificibus, quo tempore celebrant dedicationem Ecclesie, ut ponantur in sacris Mensis, quando permitti Antistitis oblatio Liturgie fit in Oratorio.* Et Manuel Charitopulus lib. 3. *juris Orientalis*, Antimensia non in omnibus altaribus poni docet, sed in his tantum, de quibus nescitur, an sint consecrata.

III. Templorum autem consecratio è veteri testamento ad novum, ab Apostolis ad successores emanavit; arque hunc ritum servavit Ecclesia totius Orientis & Occidentis consensu. Sunt qui Evaristo Papæ ejus originem adscribunt, sed multò certius est Apostolicum institutum esse, nisi dicamus ab hoc Pontifice scripto promulgatum, quod sola traditione ab Antecessoribus acceperat. Aut fortè addidit ad veteres ceremonias, ut sine Missæ sacrificio Basilicæ non consecrarentur, ut ex illo referunt Canonum collectores. Alii ex adverso scribunt ante imperium Constantini Magni nullas fuisse Ecclesiarum dedicationes propter metum persecutionis; in quorum sententiam facilè ibo, si de publicis & solemnibus agant: si verò de privatis & clam peractis sermo sit, nullatenus illis consentire possum, nam veterum patrum testimonio jam supra evici, semper Christianos suas Ecclesias habuisse, quas ab Episcopis, Mosaicæ legis exemplo, & Apostolica institutione edoctis divino cultui certis ceremoniis consecratas, nemo certè negabit, cui perspecta sit in rebus etiam minoris momenti illorum temporum disciplina. S. Cæciliam inducias à Deo petiisse legimus, ut domus sua in Ecclesiam consecraretur, integro sæculo ante Sylvestrum. De aliis Ecclesiis Apostolicis temporibus Romæ dedicatis, diximus supra. Accedit huic assertioni robur ex eo quod scribit lib. 10. historiarum Eusebius Cæsariensis: describens enim lætum & tranquillum statum Ecclesie, postquam Constantinus Christianæ Religionis adscriptus fuit, emi-

casæ ait in omnium vultu divinam quandam hilaritatem, cum templa viderent paulò ante destructa rursus à solo in immensam altitudinem erigi, & longè majori cultu ac splendore, quàm illa, quæ prius demolita fuerant, nitescere. Et initio cap. 3. ait: *Votivum nobis ac desideratum spectaculum præbebat, dedicationum scilicet festivarum per singulas urbes, & Oratoriorum recentium structurarum consecrationes.* Et post pauca. *Jam verò Antistitum absolutissimæ ceremonie, & accurata sacrificia Sacerdotum, & divini quidam augustique Ecclesie ritus hinc psalmos canentium, & reliquas nobis divinitus traditas voces auscultantium, illinc divina & arcana obeuntium ministeria.* quibus verbis Eusebius lætitiæ Christianorum describit, consecrationes & sacrificia, quæ prius occultè fiebant, jam publicè peragi spectantium, cum maxima majestæte & solemnitate. Tantæ verò religionis hæc consecratio fuit, ut impius ac penè sacrilegus haberetur, si quis in ecclesia nondum consecrata synaxim fecisset. Nihil clarius ad hoc probandum quàm S. Athanasii Apologia ad Constantium, cuius potissima pars in eo versatur, ut se purget apud Imperatorem, quod in ecclesia nondum absoluta & consecrata sacrificium celebrasset. Cur autem oleum in altaris consecratione adhibeatur, edisserit grandiloquo sermone Dionysius in fine cap. 4. *Ecclesiasticæ Hierarchie*, ex quo hujus moris antiquitas demonstratur: Finis non erit, si in his immorari, & calamo indulgere voluero. Sisto igitur, & ad veterem templorum structuram transeo, cuius notitia necessaria est, ut veteris Ecclesie ritus facilè percipi possint.

IV. Christianorum templa sic olim erant disposita, ut veteris Templi Hierosolymitani, quantum fieri poterat, similitudinem quandam præ se ferrent, & ad illius formam proximè accederent. Ea constabant variis membris & ædificiis, quæ si vellem singillatim describere, nimis in longum hic liber protraheretur. Multæ enim occurrunt in eorum explicatione difficultates, quæ Eruditorum torquent ingenia, nec facilè expediti possunt. Prolixis igitur ac ferè inutilibus disputationibus omissis, ea breviter attingam, quæ ad propositum mihi argumentum spectant. Quæ fuerit ecclesiarum forma ante Constantinum, incertum est; nam Eusebius, qui eas jussu Diocletiani solo æquatas scripsit, earum formam non descripsit. Credibile tamen est, piissimum Principem amplioribus quidem spatiis eas instaurasse, sed ex iis quæ destructæ fuerant, ædificiū typum sumpsisse, qui in veterum Scriptorum lucubra-

cubrationibus usque in hodiernum diem perstat. Eusebius *lib. 3. de vita Constantini cap. 34. & sequentibus*, Templum Hierosolymis ab eo constructum graphicè pingit. Fufius autem & accuratius *lib. 10. historiarum cap. 4.* aliud templum cum omnibus suis ædificiis describit, quod in urbe Tyro magnificè erexit illius civitatis Episcopus Paulinus, cui idem Eusebius hoc mirabile ecclesiasticæ historiæ opus dedicavit, ut ex initio huius libri decimi apparet. Gregorius quoque Nazianzenus Ecclesiam, quam pater Nazianzi extruxerat, eleganter expressit oratione quam in funere ipsius patris recitavit. Paulinus item Nolanus exactam Basilicæ delineationem nobis reliquit. *ep. 12. ad Severum, & Natali 9. ad 10. S. Felicis.* Ex his & aliis Antiquorum monumentis apertè colligitur, Græcorum & Latinorum templa ejusdem olim schematis fuisse: & primò quidem, quod attinet ad situm, ita erant disposita, ut ad ortum solis æquinoctialem verterentur. Tertullianus testis est in *Apologetico cap. 16. Indo suspicio quod innotuerit nos ad Orientis regionem precari.* Et *adv. Valentinianos cap. 3.* alludens ad Christianorum ecclesias, ut ipsimet Sæctarii agnoscunt, ait: *Nostra columba domus simplex, editis semper & apertis & ad lucem. Amat figuram Spiritus Sancti Orientem.* Auctor libri *Apostol. Constit. lib. 2. cap. 61. Ecclesia sit longa ad instar navis ad Orientem conversa.* Eusebius templum Paulini testatur sese ad radios Solis orientis aperuisse. *Isidorus lib. 15. Origin. cap. 4. Antiqui, quando templum construerebant, Orientem spectabant æquinoctialem, ut qui deprecaretur relictum aspiceret Orientem.* Sed de hac re ejusque causis fufius egi in *Tract. de divina Psalmodia cap. 6. §. 2.* Hic autem mos adeò exactè à Monachis nostris olim servabatur, ut non solum majus altare, sed & reliqua omnia ad Orientem versa sint. Paulinus tamen Nolanus *epist. 12. asserit, se in Basilica quam ædificavit hunc morem neglexisse. Prospectus, inquit, Basilicæ, non ut usitator mos est, Orientem spectat, sed ad Domini mei B. Felicis Basilicam pertinet, memoriam ejus aspiciens, quod verò non omnia altaria, quæ in eadem ecclesia sunt, ad ortum respiciant, sic excusat Walfridus Strabo cap. 4. Cognoscimus non errasse illos vel errare, qui templis vel noviter Deo constructis, vel ab idolorum squalore mundatis propter aliquam locorum opportunitatem in diversas plagas altaria statuerunt, quia non est locus ubi non sit Deus. Verissima enim relatione didicimus in Ecclesia, quam apud Eliam Constantinus Imperator*

*cum Matre Helena super sepulchrum Domini miræ magnitudinis in rotunditate constituit: itemque Romæ in Templo, quod ab antiquis Pantheon dictum à B. Bonifacio Papa, permittente Phoca Imperatore, in honorem omnium Sanctorum consecratum est: in ecclesia quoque B. Petri principis Apostolorum, altaria non tantum ad Orientem, sed etiam in alias partes esse distributa. Hæc cum secundum voluntatem vel necessitatem fuerint ita disposita, improbare non audemus. Sed tamen usus frequentior & rationi vicinior habet in orientem orantes converti, & pluralitatem maximam Ecclesiarum eo tenore constitui. Narrat Præcopius *lib. 1. de bello Persico cap. 17. Dianæ & Iphigeniæ templa in urbe Comana Deo à Christianis consecrata fuisse, nihil immutata structura: in quibus, aliisque similibus necessarium fuit ad veterem situm altaris constructionem accommodare.**

V. Partes verò seu membra præcipua cujusque templi quædam fuerint, præcitati auctores docuerunt. Prima pars Atrium seu vestibulum dicebatur, spatium scilicet clausum, amplum, & quadratum, porticus habens columnis sustentata vel in omnibus lateribus, vel in tribus aut duobus, sive in uno dumtaxat ante aditum Basilicæ, & desuper extructas cellas. Medium erat sub dio positum patenti planitie, & ante fores aquæ salientes, seu putei & canthari ac conchæ, ne Christiani illotis manibus templum adirent. Eusebius in descriptione templi à Paulino extructi: *Hic, ait, sacrarium expiationum signa posuit, fontes scilicet ex adverso Ecclesie structos, qui interiori sacrarium ingressuris copiosos latices ad abluendum ministrarent. Eidem lotioni positum fontem in atrio Basilicæ Vaticanæ Paulinus Nolanus commemorat *epist. 33. ad Alethium, ubi cantharum ministra manibus & oribus nostris fluentia ructantem fastigiatus solido ære tholus ornat, & inumbra, non sine mystica specie quatuor columnis salientes aquas ambiens. Idem *epist. 12. ad Severum,***

*Sancta nitens famulis interluit atria lymphis
Cantharus, mirantum que manus lavat amne
ministro.*

Ita Leo Magnus fontem cum cantharo ante Basilicam S. Pauli condidit addito hoc epigrammate,

*Vnda lavat carnis maculas, sed crimina purgat,
Purificat que animas mundior amne fides.
Quisque suis meritis veneranda sacraria Pauli*

*Ingrederis, supplex abluc fonte manus.
Perdiderat laticum longa incuria cursus,
Quos tibi nunc pleno cantharus ore vomit.
Provida Pastoris per totum cura Leonis
Hæc ovibus Christi larva fluenta dedit.*

Meminit etiam aquæ lustralis in vestibulo templi Synesius Episcopus *epist.* 121. & ubi fontes, aut putei haberi non poterant, fodiebantur cisternæ, ut Paulinus testis est *Natali* 9. *S. Felici* in descriptione templi à se constructi.

*Forfitan hæc inter cupidus spectacula quæras,
Vnde replenda fit hæc tot fontibus arca dives,
Cum procul urbs, & ductus aquæ prope nullus ab
urbe*

*Exiguam huc tenui demittat limite guttam.
Respondebo: nihil propria nos fidere dextra,
Nil ope terrena confidere: cuncta potenti
Deposuisse Deo, & fontes præsumere cælo.
Denique cisternas adstruximus undique testis,
Capturi fundente Deo de nubibus amnes,
Vnde fluant pariter plenis cava marmora labris.*

Hodie in atrii Basilicarum conchæ & labra ponuntur, & aquâ sale conspersâ, ac sacerdotali benedictione sanctificatâ replentur, qua fideles frontem aspergunt, cum templum ingrediuntur. Hujus autem aquæ usum ab Apostolica traditione emanatum, & Alexandri I. decreto stabilitum docet Baronius anno 132. Porro in porticu ante fores ecclesiæ stabant Pœnitentes primi ordinis, de quibus supra actum est *Cap. XVII.* Erat & ibidem locus egenis stipem mendicantibus attributus: licet enim illis, sicut & cæteris fidelibus, precum causâ templi fores paterent, non tamen intus ab orantibus eleemosynam petere permittebantur, ne sacra agentibus, Deumque precantibus molesti essent. Propterea, ait Chrysostomus *hom.* 28. ad Populum Antioch. *ante Ecclesiæ & Martyrum monumenta pro foribus pauperes sedent, ut nos ex hujusmodi spectaculo multum capiamus utilitatis.* Et Gregorius Nazianz. *orat. de amore Pauperum, Petitionum gemitus internis templi cantibus ex adverso respondet, atque adversus mysticas voces miserabilis luctus excitatur.*

VI. Secunda pars ipsa aula Basilicæ erat, ad quam patebat aditus per tres portas, quarum media magnitudine & ornamentis alias superabat. Proximus januæ intra Ecclesiam occurrit Narthex, locus in quo primum viciniore portæ infideles, tum Catechumeni, & Pœnitentes se-

cundi ordinis commorabantur. Post Narthecem sequitur Naon sive ipsum templum cancellis vel tabulatis à Narthecē separatam, in quo stabant inferiore partem occupantes Pœnitentes tertii generis: post quos manebant Fideles servatâ sexus & ordinis distinctione, nam viri à mulieribus, virgines à nuptis, Monachi à Secularibus separati erant. Pœnitentes quarti gradus orabantur cum fidelibus, à Sacramentorum participatione abstinentes, donec plenariam absolutionem consequerentur. His Eligius Noviomensis in sinistra parte templi stationem assignat *hom.* 8. ad Pœnitentes: *Cur ergo in sinistra parte ecclesiæ positi estis? Non sine causa usus Ecclesiæ hoc obtinuit, sed quia Dominus in iudicio oves, hoc est justos, à dextris; hædos vero, id est peccatores, à sinistris ponet.* Mulieres autem à viris vetustissima consuetudine segregatas clarissimè ostendunt Philo *de vita supplicum, Constitutiones Apostolicæ lib.* 2. *cap.* 61. Augustinus *de Civit. Dei lib.* 22. *cap.* 8. Cyrillus Hierosolymit. *in Præfatione Catecheseon, Ordo Romanus, & alii quos in re nemini ignota inutile est recensere.* Virgines quoque seorsum à nuptis stetitisse Origenes docet *tract.* 26. in Matthæum: *Venit, inquit, ad nos traditio talis, quasi sit aliquis locus in templo, ubi virginibus quidem consistere licet & orare Deum; exparte autem thorum virilem non permittebantur in eo consistere.* Consentit Ambrosius ad Virginem lapsam *cap.* 6. *Quomodo tibi actu illo ignominioso non veniebat in mentem habitus virginis? Et paulo post. Nomen vel illum locum tabulis separatam, in quo in Ecclesia stabas, recordari debuisti, ad quem religiose matronæ & nobiles certatim currebant tua oscula petentes quasi sanctioris & dignioris? Alicubi invenio datum locum mulieribus in sublimi specula propè testudinem clathris interpositis, ut à virorum consortio, & colloquio subducerentur. Narrat Amphilocheus præcepisse Basilium, ut vela è speculis suspenderentur, & si quæ mulier deprehensa esset caput emittere ad respiciendum, dum sacra agebantur, extra communionem fieret. Dicitur quoque idem Basilium apud Amphilocheum, sive Chrysostomus, ut alii scribunt, Diaconum sibi ministrantem ab altari submovisse, eo quod mulierem sursum in tabulato manentem procaciter inspexisset. Favet Gregorius Nazianzenus *in somnio de templo Anastasie* his verbis de seipso concionante:*

*Denique virginis cæcus, matronæ & honestæ,
E testis aures ad mea verba dabant.*

Nec

Nec solum dum starent in Ecclesia, sed etiam dum irent, hæc virorum & mulierum distinctio servabatur. *Confluunt populi ad Ecclesias, ait Augustinus lib. 2. de Civit. Dei cap. 28. casta celebratè, honesta utriusque sexus discretione.* Erat enim in illis, ut sapienter scribit Tertullianus de præscript. cap. 43. *gravitas honesta, apparitio devota, & processio modesta.*

VII. Tercia pars Sanctuarium, sive Sacrarium, vel Presbyterium complectebatur, quod erat sub aspide cancellis vel parietibus conclusum. In eo altare majus eminebat, & aliud minus, quod Græci *Prothesim* vocant, in quo dona præparantur. Erant & Clericorum ac Presbyterorum subsellia pro cuiusque gradu & dignitate, & in loco editiori sedes Episcopalis, quam Prudentius *Hymno de S. Hippolyto* sublime tribunal vocat, & Nazianzenus in *sepe citato somnio* sublimem thronum. Ideo autem altior erat, ut ex ea posset Antistes populum monere, circumspicere, & custodire. *Nunquid aliud, ait Ambrosius lib. de dignit. Sacerdotali cap. 6. interpretatur Episcopus, nisi super inspector? Maxime cum in solo in Ecclesia editiore sedeat.* Hunc ipsum thronum in altissimo loco positum à Paulino Tyrio asserit Eusebius, cum magnificentum ejus templum describit. Id verò ex Apostolica institutione habet Ecclesia, nam idem Eusebius *lib. 7. hist. cap. 19.* thronum seu cathedram Jacobi Apostoli primi Hierosolymorum Episcopi adhuc suis temporibus extantem à fidelibus coli summa veneratione testatur. quod si Patres Concilii Antiocheni apud Eusebium *lib. 7. cap. 30.* Paulum Samolatenum reprehenderunt, quod altum sibi thronum in Ecclesia statuisset: Si Severus Sulpitius *Dialogo 2. celsa sede residentes Episcopos arguit: illos tantum hæc objurgatio castigat, qui modum excedentes ac veluti in folio regali sedentes tyrannicam sibi in Clerum dominationem usurpabant.* In ipsum autem Presbyterium nefas olim fuit secularibus ingredi, ut Germanus Constantinopolitanus docet, hanc sacratiorem templi partem latissime explicans, in *Theoria rerum Ecclesiasticarum.* Vetuit hoc Concilium Turonense *II. can. 4.* statuens, ut pars illa, quæ à Cancellis versùs altare dividitur, choris tantum psallentium Clericorum pateat. Ad orandum verò & communicandum Laicis & Fœminis, sicut mos est, pateant Sancta Sanctorum. quem canonem Capitulari suo inseruit Carolus Magnus *lib. 7. cap. 203.* Hoc idem sancivit Syno-

du' Romana sub Eugenio II. *c. 33. Ut nulli Laicorum liceat in eo loco, ubi Sacerdotes, reliquive Clerici consistunt, quod Presbyterium nuncupatur, quando Missa celebratur consistere, ut libere ac honorifice possint sacra officia exercere.* Repetit hoc Decretum in sua Synodo Leo IV. & addit, ne secularès intra sacros Cancellos tentent accedere, nisi Episcopo permittente. At Ambrosius Mediolanensis ne Theodosio quidem Imperatori hoc permittere voluit, ut narrat Theodoretus *lib. 5. cap. 17.* Sozomenus *lib. 7. cap. 24.* & Nicephorus *lib. 12. cap. 41.* Synodus Trullana *can. 69.* nemini licere edixit intra septa altaris ingredi, excepto Imperatore, cum dona sua offerre vellet. Solius igitur oblationis causâ id permissum Imperatori, sed crescente licentia & disciplina corruente, etiam thronum in sacrario Imperator sibi erexit Patriarchali sublimiorem. In Gallia negatum Laicis oblationes ferre ad altare, sed Sacerdos vel Ministri extra septa egrediebantur, ut eas ab illis acciperent: aliquando tamen id solis fœminis vetitum, non autem viris, ut docet Lupus in notis ad citatum canonem Trullanum. Plura de templis eorumque structura & ædificiis scire cupienti, abundè satisficient, Leo Alatus in tractatu *de Narthece veteris ecclesie, & de templis recentiorum Græcorum,* itemque in dissertatione *de Solea veteris Ecclesie edita inter ejus Symmilita,* de qua etiam diffusè agit vir eruditissimus Petrus Possinus in *Glossario tom. 1. Georgii Pachymæris: Julius Cæsar Bulegerus Opusc. de templo; Jacobus Goar in notis ad Euchologium pag. 13. & sequentibus: Joannes Dartis in Comment. Decreti de consecr. dist. 1. tract. de Ecclesiis, earumque origine & forma.* Legendus quoque Procopius de ædificiis Justiniani, qui *lib. 1.* templum S. Sophiæ & S. Michaelis in Anaplo describit, & *lib. 5.* templum Deiparæ Hierosolymis magnificentissime constructum. Structuram verò S. Sophiæ fusiùs exprimit Georgius Codinus *lib. de originibus Constantinopolitanis;* cujus etiam extat elegans descriptio versibus exametris in Codice Græco-M. S. Palatino Bibliothecæ Vaticanæ, quam nuper edidit, ac eruditissimis commentariis illustravit Carolus du Fresne. Nobis ad alia properantibus ista sufficiunt.

C A P U T XXI.

Sacrificium non nisi à Sacerdote jejunio celebrandum. Aliquando tamen sumpto cibo oblatum. Sublatus hic abusus à Conciliis cum duplici exceptione. De Missis matutinis & vespertinis. Quae fuerint Missae nocturnae. Diversae olim horae Missarum solemnibus assignatae pro dierum diversitate. Cur diebus jejuniorum dilatata quandoque Missa usque ad vesperam. Quae nunc horae Missae solenni & privatae tributa sint.

I. **Q**UAMVIS Christus de hoc mundo discessurus ad Patrem post esum Agni & communem cum discipulis coenam, adimpletis legalibus ceremoniis, ac sine imposto antiquis sacrificiis, novum sui corporis & sanguinis Sacramentum instituerit; Ecclesia tamen ejusdem magisterio edocta praecipit, ut hoc mysterium non nisi à Sacerdotibus jejunis celebraretur; nec à fidelibus, nisi sint jejunii, perciperetur. Optime Gregorius Nazianzenus orat. 40. docens non omnem Christi actionem à nobis imitandam esse, *Ille, inquit, Paschalis mysterium discipulis in coenaculo tradidit, & post coenam: nos in templis & ante coenam.* Jejunii scilicet, ut explicat Nicetas in Commentario. Cui Consonans Augustinus epist. 118. ait: *Liquid apparet, quando primum acceperunt Discipuli corpus & sanguinem Domini, non eos accepisse jejunos. Numquid tamen propterea calumniandum est universae Ecclesiae, quod à jejunis semper accipitur? Et hoc enim placuit Spiritui sancto, ut in honorem tanti Sacramenti in os Christiani prius Dominicum corpus intraret, quam ceteri cibi. Nam ideo per universum orbem mos iste servatur. Neque enim quia post cibos dedit Dominus, propterea pransi aut canati Fratres ad illud Sacramentum accipiendum convenire debent, aut sicut faciebant quos Apostolus arguit & emendat; mensis suis ista miscere. Namque Salvator quo vehementius commendaret mysterii illius altitudinem, ultimum hoc voluit artius infigere cordibus & memoriae discipulorum, à quibus ad Passionem digressurus erat. Et ideo non praecipit, quo deinceps ordine sumeretur, ut Apostolis, per quos ecclesiam disposuitur erat, servaret hunc locum. Nam si hoc ille monuisset, ut post cibos alios semper acciperetur, credo quod cum morem nemo variasset. Eiusdem consuetudinis testis est Tertullianus lib. 2. ad Uxorem cap. 5. *Non sciet maritus quid secreto ante omnem cibum gustes, & si sciverit panem, non illum credit esse qui dicitur.* Cyprianus*

idipsum confirmat epist. 63. *Christum offerre oportebat circa vespem dici, ut hora ipsa sacrificii veteris Testamenti ostenderet occasum, & vespem mundi. Nos autem resurrectionem Domini mane celebramus.* Consentunt passim antiqui Patres: Basiliius hom. 1. de jejunio. *Neque enim fieri potest, ut absque jejunio quisquam sacris operari audeat.* Chrysostomus hom. 27. in epist. 1. ad Cor. *Tu prius quam communices jejunas, ut quomocumque communionem dignus appareas.* Idem serm. 9. ad Pog. Antioch. hortatur non jejunos, qui quadam moti superstitione ad ecclesiam non accedebant, ut cum ceteris convenirent, non Domini corporis, sed divinatorum eloquiorum participes futuri. Et epist. 125. scribens ab exilio Cyriaco Episcopo adversus suos calumniatores, *Dixerint, inquit, quod ad communionem non jejunos receperim. Et si quidem hoc feci, expungatur nomen meum ex libris Episcoporum, & non scribatur in libro fidei Orthodoxae, quoniam ecce & si quid tale admisi, abjiciat me etiam Christus e regno suo.* Paschasius Radbertus lib. de sanguine & corpore Domini cap. 20. *Sacramentum fuit, quod Dominus post Coenam Apostolis hoc tradidit. Sic enim illud oportebat impleri circa finem diei ad vespem, ut hora ipsa sacrificii ostenderet jam finem saeculi advenisse. Porro Apostoli ideo jejuni jam non erant, quia necesse fuit, ut Pascha illud typicum prius completeretur, deinde ad verum Paschae Sacramentum transiret. Ceterum universaliter in Ecclesia omnes cum summa religione jejunii communicare consueverunt.*

II. Et haec quidem vetus institutio fuit, sed non semper, nec ab omnibus custodita. Mos enim quidam praevaluerat in Africa, qui vivente Augustino adhuc vigeat, ipso testante epist. 118. ut in die anniversaria, qua coena Domini recolitur, Sacramenta altaris vespere sumpto cibo celebrarentur. De qua re in codice canonum Ecclesiae Africanae extat can. 41. Ex Concilio Carthaginensi celebrato anno Domini 397. his verbis: *Vt Sacramenta altaris nomini à jejunis hominibus celebrentur, excepto uno die anniversario, quo coena Dominica celebratur.* Hunc autem morem synodus Trullana abrogavit can. 29. dicens sanctos Patres tunc fortasse propter aliquas in iis locis occasiones ecclesiae utiles ea dispensatione usos fuisse: ceterum oportere deinceps Apostolicas & paternas traditiones sequi. Idem sancitum antea fuisse à synodo Laodicensi c. 50. notant plerique; verum citatus canon adversus illos editus est, qui feria quinta praedicta jejunium solvebant. Refert Socrates lib. 5. hist. eccl. cap. 21. abusum celebrandi sumpto cibo in Aegyptum latius irrepisse.

psisse. *Egyptii*, inquit, qui *Alexandrinis* finitimi sunt, & illi qui *Thebaidem* incolunt, sabbato synaxin exequuntur, illi quidem, sed non ut mos fere, Christianorum mysteria participant. Nam ubi epulati sunt, & variis cibariis saturarunt, sub vesperum oblatione facta mysteriis communicant. Idem narrat *Sozomenus lib. 7. cap. 19.* & *Nicephorus lib. 12. cap. 34.* Ab eodem abusu Galliam non fuisse immunem indicat *can. 9.* secundæ synodi *Matisconensis* decernens, ut nullus Presbyter confertur cibo, aut crapulatus vino sacrificia concredare, aut Missas privatis festisque diebus concelebrare presumat. Injustum est enim, ut spirituali alimento corporale preponatur. Sed si quis hoc attentare curaverit, dignitatem amittat honoris. Jam enim de tali causa & in conciliis Africanis definitum est. Confirmat deinde citatum canonem concilii *Carthaginensis* cum exceptione diei cœnæ *Dominicæ*. In *Hispania* vero hanc ipsam corruptelam hæretici *Priscillianistæ* introduxerunt, quæ in concilio *Bracaren*si primo *cap. 16.* & in secundo *can. 10.* describitur & damnatur. Quod si illo die, ut rectè *Strabo* argumentatur *cap. 19.* post prandium communicare non licet, cui & exemplum *Domini* & quorundam assensus suffragari videbatur; multò minùs aliis temporibus licet, quibus horum neutrum cognoscitur attributum. Alius item mos apud quosdam Sacerdotes invaluerat, ut in exequiis defunctorum non jejuni & vespere celebrarent, quia nimirum sepulturæ non solebant inferri, nisi prius sacrum pro ipsis præsentè cadavere ageretur. Id venit citato canone *Synodus Carthaginensis* decernens solis orationibus defunctorum sive *Episcoporum*, sive cæterorum commendationem pomeridiano tempore fieri; si sacerdotes jam præsi inveniuntur. Idem statuit *Bracaren*se II. *can. 10.* Patres verò *Concilii Nannentensis* sive *Agathens.* ut refert *Gratianus c. Presbyter, dist. 91.* præceperunt Sacerdotem manere jejunum usq; ad statutam horam, ut necessitatibus defunctorum succurrere posset. Eadem jejunii lex ministris quoque altaris indicta fuit à *Conc. Antiodorensi a. 578. c. 19.* Non licet Presbytero, aut Diacono, aut Subdiacono post acceptum cibum vel poculum Missas tractare, aut in ecclesia dum Missæ dicuntur, stare. Cujus canonis ratio est, quia per id tempus nefas erat quemquam de clero sacrificio inservire vel aditare, nisi simul cum sacerdote communicaret. A regula autem non communicandi violato jejunio duo casus excipiuntur. Primus est, cum imminente mortis periculo lumen di *Viatici* necessitas urget. Alter, si sacerdos cele-

brans repentina correptus infirmitate deficiat, tunc enim si mysteria consecrata sunt, alius Sacerdos etiam non jejunus inchoatum sacrificium perficere debet. Primum casum comprobat praxis Ecclesiæ ubique recepta: de secundo sic sancivit *Concilium VII. Toletanum c. 2.* Censuimus convenire, ut cum à Sacerdotibus Missarum tempore sancta mysteria consecrantur, si ægritudinis acciderit quilibet eventus, quo ceptum nequeat consecrationis expleri mysterium, sit liberum Episcopo, vel Presbytero alteri consecrationem exequi officii capri. Et post pauca. Notamen quod naturæ languoris causâ consulitur, in præsumptionis perniciem convertatur, nullus post cibum potumque quamlibet minimum sumptum Missas facere; nullus absque potentis proveniunt molestie minister, vel Sacerdos, cum ceperit, imperfecta officia presumat omnino relinquere. Si quis hæc temere præsumpserit, excommunicationis sententiam sustinebit. *Concilium* postea *Toletanum XI. c. 14.* ad præcavendos hujusmodi casus instituit, ut ubi temporis, vel loci, sive Cleri copia suffragatur, habeat semper sacrificans vicini solaminis adiutorem, qui ejus vices exequatur.

III. Verus igitur & Apostolica traditio est, ne quis audeat ad divina mysteria non jejunus accedere. Contrarium abusum concilia & Patres tanquam summum crimen ab Ecclesia sustulerunt, gravissimâ anathematis, & depositionis interposita poena. quod si legentibus antiquos Patres occurrant nonnunquam Missæ vespertinæ sive nocturnæ, nihil ex his inferre licet, quo præscripta sacrificantibus jejunii lex convelli queat. Certum est enim, quod primis Ecclesiæ sæculis aliquando bis in die Synaxes factæ sunt, exemplo forsitan *Synagogæ*, quæ matutinum & vespertinum sacrificium offerebat: quamvis enim ea lex abrogata esset, non est tamen improbable, quod ad novum testamentum in Ecclesiæ primordiis translata aliquandiu fuerit; legalia siquidem paulatim extincta sunt, nec statim veterum rituum oblivisci potuerunt, qui erant ex Circumcisione fideles. Erant & aliæ Missæ vespere, & noctu peractæ, quarum usus, ut mox videbimus, per aliquot sæcula in Ecclesia permansit. Sed hinc deduci nullo modo potest, quod tunc Sacerdotes non jejunii offerrent: & si aliqui sumpto cibo sacrificabant, hoc ad abusus pertinet, qui sensim irrepserant, vel ex ignorantia Ecclesiasticæ legis & Apostolicæ traditionis, vel ex pravitate hæreticorum, qui præscriptos canones dedita opera violabant, vel ætatis ille mos ad solum diem *Dominicæ*

minicæ coenæ, aut respicit tempus persecutionis, quo necessitas legem vincebat. Tertullianus *de corona militis cap. 3.* utrumque sacrificium matutinum & vespertinum commemorat his verbis. *Eucharistia sacramentum est in tempore vitæ & omnibus mandatum à Domino, etiam antelucanis cætibus, nec de aliorum manu presidentium sumimus.* Ac si diceret, *Tempore vitæ, id est coenæ, qua hora Christus hoc mysterium instituit, Eucharistiam sumimus; atque etiam antelucanis cætibus, & consequenter ante omnem cibum.* Clarius Cyprianus *ep. 63. ad Cæciliam* de utroque sacrificio agit, redarguens Aquariorum errorem, qui semel mane, semel vespere solebant offerre; sed in sacrificiis matutinis solam aquam, ne vinum redolerent: in vespertinis, quia post coenam, vinum mixtum aqua offerrebat. Utrumque autem morem reprobatur tanquam absurdum, & Divinæ atque Apostolicæ traditioni contrarium. Similiter Augustinus *epist. 118.* respondens Januarii inquisitionibus, morem hunc bis offerendi mane & vespere viguisse docet in Africa in solo die anniversario Dominicæ coenæ: *Quæris, inquit, quid per quintam feriam ultimæ hebdomadis Quadragesimæ fieri debeat, an offerendum sit mane, & rursum post coenam: an jejunandum & post coenam tantummodo offerendum: an etiam jejunandum & post oblationem, sicut facere solemus, cœnandum.* Respondet autem, quod si divina Scriptura, quid sit faciendum, præscribit, ita procul dubio faciendum ut legimus: & si quid horum tota per orbem frequentat Ecclesia, quin ita faciendum sit disputare, insolentissimæ insanix esse. Tum ait casum propositum nec definitum in Scriptura, nec universalis Ecclesiæ consuetudine firmatum; sed ex eorum genere esse, quæ per loca & regiones variantur. Quamvis enim Ecclesiæ more receptum esset, quod mysteria semper à jejuniis celebrarentur, nonnullos tamen probabilis quædam ratio delectavit, ut eo die quo coena Domini recolitur, post cibum offerri & accipi deceat corpus & sanguinem Christi, ranquam in insigniorem commemorationem mysterii ab ipso post legalem coenam instituti; quibus contradicere sanctus Pater non audet. Cur verò ipsa die mane & vespere oblatio fieret, ex eo putat institutam, quod quidam eadem die corpus lavabant & prandebant, & propter illos mane offerrebat, vespere autem propter jejunantes. Missas quoque matutinas, & vespertinas reperimus in Concilio Agathensi *c. 30.* & in tertio

Aurelianensi *c. 28.* eo sensu quo nocturnam Missam apud Cassianum, usurpato nomine Missæ non pro Liturgia, sed pro populi dimissione, quacumque hora & ad quamcumque ecclesiasticam functionem convenit, ut supra *Cap. II.* explicavimus. In quibusdam ecclesiis usus Missæ vespertinæ permanerat in vigiliis aliquarum festivitatum, solebant enim Missam nocturnam Nativitatis Domini, & matutinam quam nonnullæ ecclesiæ in diei Resurrectionis aurora celebrabant, in vigiliis earundem festivitatum vespere solemniter agere. Has autem & alias quascumque ejusdem generis sustulit Pius V. constitutione quarta revocatis omnibus privilegiis, & apposita poena suspensionis.

IV. Missas nocturnas plures olim fuisse veterum monumenta declarant: at ex his ea sola permansit, quæ in nocte Nativitatis Domini ubique celebratur. Tribuitur ejus institutio Telesphoro Romano Pontifici, qui martyrio coronatus est anno 154. cujus decretum refert Gratianus *c. Nativitate sancta, de consecr. dist. 1.* Sed epistola decretalis Telesphori, è qua canonem Gratianus excerptit, suppositicia est, nam præter alia argumenta id evidenter ex eo concluditur, quod pervigilium, & pernoctatio, imò & ipsa festivitas Nativitatis multis annis post Telesphorum stata die coli coeperunt, nempe sub Julio I. ut Florentinus in notis ad suum Martyrologium diffusè probat *Exercit. 2.* Missæ autem nocturnæ hujus diei, sicut & aliarum quæ diluculo, & hora tertia dicuntur, meminit Gregorius M. *in lib. Sacramentorum & hom. 8. in Evangelia.* quod verò Abnalhassatus Cophita *cap. 15. consuet. Aegyptiacarum,* citatus ab Abrahamo Ecchellensi *in præfatione concilii Nicæni quam ex Arabico in Latinum transfudit, pag. 62.* à Patribus ejusdem Concilii sancitum fuisse ait, ut in die Nativitatis & Epiphaniæ Missa nocturna ageretur, aliis examinandum relinquo. Hæc forsitan fuit Cophitorum traditio, postquam festum Nativitatis, quod die sexta Januarii simul cum Epiphania in plerisque regionibus agebatur, ab ipsa sejunctum est. Est & alia quædam Missa nocturna, nisi quis velit eam potiùs matutinam nuncupare, in quibusdam Provinciis, præsertim in Polonia, & Germania hodie usitata, tribus vel quatuor horis ante lucem, quæ ab initio Introitus Missæ *Rorate* nuncupatur, & in adventu Domini ad honorem B. Virginis cum ingenti solemnitate cantatur. Reliquæ Missæ nocturnæ abierunt in desuetudinem, quarum præcipua erat Missa Sabbati sancti pertinens ad diei sequentis noctem,

tem, in qua Christus creditur resurrexiffe. Hieronymus in *Matth. cap. 25.* traditionem Apostolicam fuisse ait, ut in die Vigiliarum Paschæ ante noctis dimidium populos dimittere non liceat. Eiusdem moris testis est Tertullianus lib. 2. ad uxorem cap. 4. *Quis solemnibus Paschæ abnotantem securus sustinebit? Antiqui*, ait Hugo Victorinus lib. 3. de specialibus Missæ observat. cap. 21. *jam ferè transacto die Sabbati Officium hoc celebrarunt: Sed modernorum debilitas ad epulas festinam tempus prævenit destinatum.* Puto autem quod ritus paulò ante Hugonem alicubi cœperit immutari. Ipse enim obisse dicitur anno 1140. At Concilium Claromontanum anno 1095. can. 26. statuit ut in Sabbato Sancto jejunium circa noctem protrahatur: & Guil. Durandus, vivebat anno 1280. lib. 6. *Rationalis cap. 76.* veterem ritum in quibusdam Ecclesiis usque ad sua tempora permanisse asseverat: idemque de suo tempore, post annum scilicet 1400. asserit Thomas Valdensis cap. 25. *Tom. 3. Doctrinalis.* Theodorus Balsamon in can. 90. *Trullanum* scribit Christianos religiosiores toto illo Sabbato in ecclesia manere solitos, & sexta noctis hora, id est media nocte divinis Sacramentis communicare, & hora septima ejusdem noctis Psalmodias matutinas audire. Idem statuit Ordo Romanus, non dimittendum scilicet populum ante mediam noctem, & in ipsa nocte matutina luce erumpente redeundum esse in ecclesiam ad nocturnas vigiliis Paschæ celebrandas. In Monasteriis verò signa pulsari jubet, cum prima stella in cœlo visa fuerit, & tunc cantari Litaniam, ac postea ad Missam procedi. Quod autem præcipit Ordo Romanus, Ecclesia quoque Gallicana servabat, teste Amalario lib. 4. cap. 20. *In Sabbato Sancto*, inquit, *expectant omnes jejuni usque ad noctem, quando Missa celebratur Resurrectionis Domini.* Et infra cap. 40. *In nocte sancta Resurrectionis Domini Missam celebramus propter eandem Resurrectionem, quæ in ea completa est.* Nunc circa meridiem hanc Missam canimus, sed quamvis hora anticipetur, non sunt tamen mutata orationes, in quibus noctis mentio fit. Dicimus enim in collecta, *Deus qui hanc sacratissimam noctem gloria Domini Resurrectionis illustras.* Et in præfatione; *In hac potissimum nocte: & infra actionem, Communicantes & noctem sacratissimam celebrantes.* Quater item in anno, in Sabbatis nimirum quatuor temporum Missa noctu celebrari consuevit, sicut Leo primus testatur epist. 81. ad Dioscorum Alexandrinum; *Quod à Patribus nostris propensiore cura*

novimus esse servatum à vobis quoque volumus custodiri, ut non passim diebus omnibus sacerdotibus vel levitica ordinatio celebretur, sed post diem Sabbati ejus noctis, quæ in prima Sabbati lucefcit, exordia debiganur. Quod ejusdem observantia erit, si mane ipso Dominico die, continuato Sabbati jejunio, celebretur. Ideò ut notat Micrologus cap. 29. *quatuor dominicæ quæ hujusmodi jejunia proximè subsequuntur, in libris Sacramentorum vacantes prætitulantur, eo quod propriis careant officiiis.* Hæ autem Dominicæ antiquitus ab officio vacabant, quia celebratio Ordinationum juxta decreta sanctorum Patrum tam serò fiebat in Sabbato, ut potius Dominicæ, quam Sabbato adscriberetur. Hinc etiam præcepit Ordo Romanus, ne sabbato quatuor Temporum in Quadragesima oratio super populum diceretur, quæ reverà carent antiqua Missalia, quia ad illam & capita & genua fledebant fideles, quod die Dominico nefas erat. Concilium Claromontanum c. 24. de his Sabbatis ita sancivit: *ut protrahatur jejunium usque ad vespertas; & si fieri potest usque in crastinum, ut magis appareat in die Dominico ordines fieri.* Alia Missa nocturna acta olim est in vigilia Pentecostes, in ipsa scilicet nocte quæ lucefcit in Dominica, ut notat Menardus ad lib. Sacrament. pag. 161. At ordo Romanus statuit sic officium in hac vigilia disponi, ut hora octava diei ingrediantur ad vigiliis vel Missarum solemniam, & hora nona expleta omnia consummentur. Certum est, etiam noctu ad Missas convenisse fideles, cum Tyrannorum persecutio vexabat Ecclesiam, de qua re notissima est Tertulliani sententia lib. de fuga in persecut. *Si colligere interdium non potes, habet noctem.* Et ad uxorem l. cit. *Quis nocturnis convocationibus, si ita oportuerit à latere suo adimi libenter feret?* Eidem suffragatur Prudentius in hymno de S. Laurentio.

Hunc esse vestris Orgiis
Moremque & artem proditum est,
Libent ut Auro Antistiter.
Argentis scyphis ferunt
Fumare sacrum Sanguinem,
Auroque nocturnis Sacris
Ad stare fixos cereos.

Subscribit Augustinus epist. 86. ad Casulanum, in qua differens de his, quæ Lucas in Actibus Apostolorum narrat Paulo accidisse cum esset Troade, ait: *Post peractum diem Sabbati noctis intro fuerant congregati, quæ utique nox jam ad diem*

H h h

Domi-

Domicium, hoc est ad unam Sabbati pertinebat; & ita eadem nocte fracturus panem, sicut frangitur in sacramento Corporis Christi, produxit sermonem usque ad medium noctis, ut post sacramenta celebrata rursus usque ad diluculum alloquens congregatos, quoniam multum festinabat, ut lucefcenre proficeretur Dominico die. Huc etiam pertinent coetus antelucani, propter quos natio Christianorum latebrosa & lucifugax dicebatur, de quibus Plinius lib. 10. ep. 97. ad Trajanum scribit, quod soliti essent statò die ante lucem convenire, carmenque Christo quasi Deo dicere secum invicem. In his autem conventibus sacramentorum celebrationem non defuisse ex moribus illius sæculi manifestum est.

V. Reddita postmodum Ecclesiæ pace certa hora rei divinæ celebrationi tributa est, diversa tamen pro dierum Temporumque diversitate. Scribit Anastasius in vita Telephori, ipsum constituisse, ne quis præsumeret ante cursum horæ tertiæ Missas celebrare, quod decretum referunt Amalarius lib. 3. cap. 42. & Strabo c. 23. Sed hos decepit Pseudo-Isidorus, qui primorum Pontificum Epistolas decretales auctu temerario finxit, totique Ecclesiæ tanquam legitimas merces obtulit. Quid enim magis alienum à conditione illius sæculi, quo Christiani furentium Imperatorum gladios declinantes summo studio latitabant, quàm hujus legis editio, quæ nullo modo poterat observari? Noctu & in occultissimis locis convenisse fideles ad Synaxin supra citatus Tertullianus nos docet, qui aliquot annis post Telephorum florere coepit imperante Severo; nec aliter sanè poterant, ut & dignitati Sacrificii, & propriæ vitæ securitati prospicerent. Probabilis igitur sententia est, magisque congrua, quam refert Baronius anno 382. hanc tertiæ horæ præfixionem à S. Damaso sancitam fuisse ex præscripto, ut ajunt, canonis Nicœni, qui tamen non extat. Hanc autem horam quolibet die festo servatam semper fuisse veterum Patrum pervincit auctoritas, quamvis Concilium Aurelianense tertium c. 14. refragari videatur, id servari præcipiens in præcipuis dumtaxat solemnitatibus, ob aliquam fortassis illarum partium specialem rationem, vel consuetudinem, quæ tunc temporis vigeat. Sidonius Apollinaris lib. 5. epist. 17. Cuius peccato vigiliarum quas alternante mulcedine Monachi, Clericique Psalmicines concelebraverant, quisque in diversa secessimus, non procul tamen, ut pote ad tertiam præstò futuri, cum sacerdotibus res divina faciendâ. Gregorius Turonensis

in vita S. Nicetii: Hora tertia, inquit, cum Populus ad Missarum solemniam conveniret. Gregorius Magnus hom. 37. in Evang. de Cassio Narnienfi Episcopo sermonem habens ait, Oblaturus sacrificium ad horam tertiam venerat. Narrat Joannes Moschus in prato spirituali cap. 27. cujusdam villæ habitatores Presbyterum suum apud Episcopum accusasse, quod die Dominico nunc hora tertia, nunc hora nona Missam celebraret, non servans solemnem ac legitimum ordinem sanctæ oblationis. Theodulphus Aurelianen. in ep. ad Clerum suum cap. 45. quod à Gratiano de consecrat. dist. 1. c. 52. sub Augustini nomine perperam citatur, statuit, ut Missæ peculiare die Dominico non ita publicè fiant, ut per eas populus à publicis Missarum solemnibus, quæ horâ tertiâ canonicè fiunt, abstrahatur. In diebus autem jejuniorum extra quadragesimam horam diei nonam sacrificio offerendo destinarent Antiqui. Testatur id Epiphanius sub finem lib. 3. adversus hæreses differens de moribus primitivæ Ecclesiæ, ubi ait feria quarta & sexta per totum annum celebratam Liturgiam hora nona, quia nimirum fideles illis diebus jejunare solebant. Ambrosius in Psalm. 118. in explicatione versic. 62. Inditum est jejunium, cave negligas. Es si te famas quotidianum cogit ad prandium, tamen celesti magis te servato convivio. Non epule parate extorqueant, ut celestibus sis vacuus sacramentis. Differ aliquantulum; non longe est finis diei: imò plerique sunt ejusmodi dies, ut statim meridians horis adveniendum sit in Ecclesiam, canendi hymni, celebranda oblatio. Ubi observandum quod ait pleurosque esse, non omnes dies jejunii, in quibus post meridiem itur in Ecclesiam, canuntur hymni, & circa horam nonam sit oblatio: quadragesimalis enim jejunii alia ratio est, ut infra ostendemus, Concinit Prudentius hymn, post jejunium, qui est 8. quotidianorum.

*Nona submissum rotat hora solem,
Partibus vix dum tribus evolutis,
Quarta de vexo superest in axe
Partio lucis.*

*Non brevis voti dape vindicat e
Solvimus festum, fruimurque mensis
Assatim plenis, quibus imbuatur
Prona voluptas.*

Idem hymno 6. de Coronis,

*Jejunamus an, recuso potum,
Nondum nona diem resignat hora.*

Hæc

Hæc Prudentius docens, fideles solitos jejuna-
reusque ad nonam. Ordo Romanus de jejunio
Pentecostes sic decernit: *Jejunium faciant IV. &
VI. feria, & in sabbato usque ad horam nonam.*
Deinde præscribit quæ Lectiones ad Missam legi
debeant. Concilium Moguntinum apud Ivonem
Carnotensem p. 4. cap. 35. loquens de jejunio
Quatuor Temporum, *Quarta, inquit, & sexta
feria, & sabbato veniant omnes ad Ecclesiam hora
nona cum Litanis ad Missarum solemniam.*

VI. At in jejuniis quadragesimalibus Missa
tardius agi solebat, & hæc *Statio sera* dicitur à
Tertulliano lib. de jejuniis, qui ad vesperam jeju-
nans pinguorem orationem Deo immolat. Fideles
enim ad vesperam hoc jejunium solvebant audito
Sacro. Clarè explicat hunc ritum præcitatus
Theodulphus cap. 39. *Solent plures, qui se jeju-
nare putant, loquuntur autem de quadragesimali
observatione, mox ut signum audiunt ad nonam
manducare, qui nullatenus jejunare credendi sunt,
si ante manducaverint, quam vespertinum celebra-
tur officium. Concurrendum est enim ad Missas, &
auditis Missarum solemnibus sive vespertinis officiis,
largitis prius elemosinis ad cibum accedendum est.*
Si vero aliquis necessitate constrictus fuerit, ut ad
Missam venire non valeat, æstimata vespertina ho-
ra, & completa oratione sua, jejuniumolvere de-
bet. Refert hoc capitulum Gratianus de consecr.
dist. 1. c. solent, ex Concilio Cabilonensi; at vir
eruditissimus Lucas Dacheries Amalario tribuit
ex M. S. Cod. Abbatie Corbeiensis Tomo 7. sui
Spicilegii pag. 173. Cujuscumque autem sit, pris-
cum morem celebrandi hora vespertina in diebus
jejunii quadragesimalis apertissime confirmat.
Idem ritus servabatur olim in vigilia Nativitatis
Domini, ut ex Ordine Romano palam sit. In vi-
gilia, inquit, Nativitatis Domini hora nona can-
unt Missam ad sanctam Mariam, qua
expleta canunt vespertinalem synaxim, dehinc va-
dunt ad cibum. Paulinus quoque Nat. 7 S. Felicis
eundem ritum vigiisse canit in ipsius pervigilio.

*Noctis cum morem, ut jejunare solems
Ante diem, & sero libans vespere sacris
Quisque suas remeare domos. Tunc ergo solutis
Cæcibus à templo Domini, postquam data fessis
Corporibus requies, sumpta dapæ, capimus hymnis
Exultare Deo, & psalmis producere noctem.*

Unde colligitur, etiam in aliis jejuniis extra
quadragesimam dilatum quandoque sacrum us-
que ad vesperam. Hujus autem moris hæc ratio
assignari solet, quia rigor poenitentiae & jejunii

mœstitia gaudium illud & animi exultationem
excludebat, quam fideles ex sacrificio & Eucha-
ristiæ communionem percipiebant, quæ salutis no-
stræ pignus est, & resurrectionis fiducia. Ita docet
Joannes Zonaras in c. 52. Concilii Trullani, nimi-
rum jejunii tempus expiandis intimo dolore cri-
minibus institutum fuisse, sacrificium verò festi-
vam habere solemnitatem & lætiam; quæ simul
stare non possunt: neque in sola ciborum absti-
nentia consistebat jejunium, sed omnes ad Eccle-
siam diluculo confluebant inculto habitu ac cine-
re conspersi, cumque luctu & lachrymis tabesce-
rent, dare locum Eucharistiæ mutuoque comple-
xu & osculo signa præbere hilaritatis, inter cor-
poris squalorem & animi tristitiam, incongruum
existimabant: nam sacrificii alacritas jejunii mœ-
rorem turbasset, & jejunii luctus sacrificii jucun-
ditatem ademisset. Idem de baptismo asserit Ter-
tullianus in fine libri, quem de illo conscripsit;
cum enim dixisset, Christum post baptismum
quadraginta diebus jejuniis functum, subdit:
*Ergo & nos, dicit aliquis, à lavacro potius jejunare
oportet. Et quis enim prohibet, nisi necessitas gau-
dii, & gratulatio salutis? Quod si gaudii neces-
sitas causa erat, ne recens baptizati jejunarent; tan-
tò magis æquum fuit, ut fideles ab omni jejunio,
eique annexo mœrore eximeret Eucharistia,
quæ totius hilaritatis fons est, & omnium gau-
diorum plenitudo. Idèd Missa ad illud tempus
differri solebat, quo jejunium solvi poterat, ut sa-
cræ mensæ participes effecti, & modesta refe-
ctione refocillati animo & corpore lætarentur.*
Eandem ob causam festivitates Martyrum in
quadragesima peragi synodus Laodicea c. 51.
prohibuit, quia veteris Ecclesiæ ritu festum age-
re & non jejunare connexa invicem erant, ac
propterea Orientalis Ecclesia, quæ solam festi-
vitatem Annunciationis in Quadragesima cele-
brat, ea die non jejunat: & patres decimi concilii
Toletani festum ipsum Annunciationis ad diem
XVIII. Decembris transtulerunt, qua adhuc in
Hispania solemniter agitur sub nomine Expe-
ctationis partus B. Virginis, ea ratione permoti,
quod minimè deceret tantam solemnitatem in
quadragesima celebrari, sicut, inquit, aucto-
ritate regulari cautum est. Et ne viderentur id si-
ne exemplo instituisse, addunt; In multis namque
Ecclesiis à nobis & spatio remotis & terris hic mos
agnoscitur retineri. Et quis scit, an hac de causa
festum S. Patris Benedicti ad diem 11. Julii à
Majoribus nostris translatum primitus fuerit;
sed postea in Italia abrogatum ob excitatam inter

Cassinenſes & Floriacenſes Monachos controverſiam de translatione Reliquiarum ejuſdem Sancti in Galliam? ſed hæc mea & mera ſuſpicio eſt, in qua hic immorari extram opus foret. Eodem zelo diſciplinæ Eccleſiaſticæ imbuti, qui canones poenitentiales ediderunt, diem Dominicum alioſque feſtivos eximunt à jejunio. Concilium Turonenſe II. c. 17. prandium Monachis concedit, quando Miſſæ id eſt feſtivities Sanctorum ſunt. Sed regredior ad quadageſimam, à qua digreſſus ſum. In ea Latini circa finem diei, imminente, ut dixi, jejunii ſolvendi hora, quotidie ſacrificium offerre conſueverunt: Græci verò Miſſa utuntur Præſanctificatorum, de cujus inſtitutione & ritu egi ſuprà Cap. XV. Irrito conatu Romanam Eccleſiam calumniatur Nicetas Pectoratus Hieromonachus Studita, ac ſi antiquos canones & jejunii legem tranſgrediat, quod in quadageſima celebrans, idque hora tertia, ut falſo ſupponit. Nam tempore Nicetæ annæo circiter 1050. adhuc vigeſat mos veſpere celebrandi, nec ullus extat legitimus canon, quo ſacrificium iis diebus prohibeatur. Trullanum ſiquidem, à quo Miſſa præſanctificatorum præcipitur, ab Eccleſia reprobatur fuit: & Laodicenum, ad quod ejus originem nonnulli referunt, non fuit univerſale. Pluribus invehitur adverſus Nicetam Umberto Silvæ Candidæ Epicoſopus, ſed nimis acriter, nec ſemper appoſitè. Porro Nicetas violari jejunii Latinos ante horam nonam celebrantes accuſat, quia Græci falſà quâdam perſuaſione, ne dicam ſuperſtitione decepti, Euchariſtiæ perceptione violari jejunium putabant: quo etiam errore quosdam in Africa imbutos fuiſſe indicat Tertullianus in fine libri de oratione: *Stationum diebus non putant plerique ſacrificiorum orationibus interveniendum, quod ſtatio ſolvenda ſit accepto corpore Domini. Ergo devotum Deo obſequium Euchariſtia reſolvit an maris Deo obligat? Nonne ſolemnior erit ſtatio tua, ſi ad aram Dei ſteteris? Accepto corpore Domini & reſervato, utrumque ſalvum eſt, & participatio ſacrificii & executio officii.* Cujus ſententiæ hic ſenſus eſt. Licet ſumptio Euchariſtiæ jejunio non obſit, ſi tamen hic te ſcrupulus angit, potes & jejunium ſervare, & ſacrificio intereſſe, accepto corpore Domini & non manducato, ſed reſervato. Tunc enim Euchariſtia manu accipi conſueverat, & domum deferri, ac ibidem ſumi, ut ſuo loco videbimus.

VII. Liqueſt ex dictis, quæ horæ olim ſacrificio fuerint aſſignatæ, Tertia nimirum diebus feſtis, Nona diebus jejuniorum per annum, & in qua-

dragefima veſpertina. De diebus ferialibus nihil antiqui canones determinarunt, ut Marcellinus Francolinus obſervat *lib. de tempore horarum Canoniarum c. 29.* Uſus tamen obrinuit, ut illis hora ſexta non incongruè tribueretur; nam cum hora tertia diebus lætitiæ, nona diebus luctus & afflictionis præfixa ſit, rationi conſentaneum videtur, ut diebus communibus, qui nec lætitiæ nec luctus ſunt, ſed quodammodo mediis, Miſſæ item officium hora ſexta, quæ inter tertiam & nonam media eſt, perſolvatur. Horæ autem de quibus loquimur illæ ſunt, quas Aſtronomi inæquales, planetarias, & naturales vocant, diviſa ſemper die in duodecim horas, æquales quidem inter ſe, ſed inæquales ſi cum aliis diebus comparentur. Nam dies æſtivi in 12. horas ſecti eas longiores habent, quam hiemales, quorum horæ item 12. breviores ſunt. Sic horam tertiam dicimus, cum quarta pars diei exacta eſt; ſextam, cum meridies eſt; nonam cum tres diei partes elapſæ ſunt. Veſperinum verò tempus totum illud ſpatium complectitur, quod à nona uſque ad occaſum Solis reliquum eſt. Fuſius de his tractavi *lib. de divina Palmodia cap. 3.* At hæc nunc horarum præſcriptio contrario uſu abrogata eſt, aliquo dumtaxat antiquitatis veſtigio permanente in Miſſæ ſive ſolemnis celebratione. Sic enim decernunt Rubricæ Miſſalis §. 15. *Miſſa conventualis ſolemnis ſequenti ordine dici debet. In feſtis duplicibus & ſemiduplicibus, in Dominicis, & infra octavas dicta in choro hora tertia. In feſtis ſimplicibus & feriis per annum dicta ſexta. In Adventu, Quadageſima, quatuor temporibus, & vigiliis quæ jejunantur poſt nonam.* Ita factum eſt, ut non prorsus veneranda vetuſtas interiret, dum ordo à SS. Patribus præſcriptus ſaltem in publica officiorum recitatione retinetur, quamvis legitimus horarum punctus nullo modo attendatur. Neque enim horæ novæ officium tertia vel quarta poſt meridiem in vigiliis præſallimus, neque Veſperas in quadageſima circa Solis occaſum, ſed una vel duabus horis ante meridiem: quæ anticipatio, ut doctiſſimus Francolinus ſcribit *cap. 34. quædam eſt noſtri temporis calamitas, ne dicam abuſus.* Cœpit hæc horarum præventio poſt ſæculum duodecimum introduci, cum præſtina ſeveritate paulatim relaxata mollior diſciplina ſuceſſit, de qua fatius eſt tacere quàm loqui. Miſſæ privatæ quæcumque hora nunc dici poſſunt ab aurora uſque ad meridiem, de qua re Francolinus diſſerit *cap. 39.* Amalarius Fortunatus *lib. 3. cap. 42.* poſt laudatū Teleſphori Papæ ſuprà à nobis reprobaturum

canonem, ne quis præsumeret ante horam tertiam Missam celebrare, non licere ait hanc regulam transgredi, nisi urgente necessitate: tum narrat, se vidisse Leonem Papam, tertium scilicet, diluculo celebrasse. *Vidi, inquit, Leonem Apostolicum diluculo celebrare ad Missam, nescio utrum causâ necessitatis intercedente hoc ageret, an sola potestate.* Hanc verò temporis perversionem non probat, *Fulget enim, ait, potestas ratione decorata.* Sed Amalarius de summo Pontifice vitæ sanctitate conspicuo benignius loqui potuisset; ex eius tamen zelo dignoscimus, legem sive consuetudinem non celebrandi, etiam privatim, ante horam tertiam eo tunc rigore servatam, ut ab illa nemo poterit sine aliorum admiratione & censura deviare.

CAPUT XXII.

Quo signo fideles tempore persecutionis ad Synaxim convocarentur. Rejicitur quorundam opinio. Reddita pace, publica signa instituta & quæ. Lignorum usus apud Græcos, quæ semantia dicuntur. A quo inventa campana. An à Paulino Episcopo Nolano. De veterum tintinnabulis. Campana nomen, ejusque etymologia. Quamvis ceperit Ecclesia campanis uti. Ad quem spectet campanas pulsare. De campanis Religiosorum.

I. **O**ritur hæc disquisitio ex superiori, estque ejus veluti appendix; quamvis enim sacre Synaxi certa fuerit hora destinata, quia tamen difficile potuit credentium multitudo ætate, sexu, conditione diversa, & habitatione ac loco dissidens, stans horis in Ecclesia adunari; credibile est aliquod signum antecessisse, quo omnes in unum cogerentur. quale autem hoc fuerit, conicere quidem possumus, sed non certo definire. Amalarius *lib. 4. de div. off. cap. 21.* lignorum sonitu Christianum populum congregatum ait, quando latitabat per cryptas propter persecutores. Non assentitur Amalario Baronius *an. 58. num. 108.* & merito: tum quia hujus rei nullum extat antiquum monumentum: tum etiam quia ratio ipsa non patitur, ut eo tempore, quo abdita loca ad conveniendum studiosissime quærebant, eo lignorum strepitu se proderent, & ad necem sibi inferendam Gentiles provocarent. Verisimilior videtur Strabonis conjectura

cap. 5. de rebus ecclæs. quod nimirum sola devotio aliquos cogeret ad statutas horas concurrere; alii prænunciationibus publicis invitarentur, & in una solemnitate proximè futuras discerent. Sed hæc referre ad nascentis Ecclesiæ tempora difficillimum est, nam vexati fideles acerbissimis gentium persecutionibus, sæpe locum mutare, eumque abditissimum nec inventu facilem quærere cogebantur, unde nec solo religionis studio convenire poterant, nec in uno conventu alterius præmoneri. Baronius *ibidem num. 102.* viros quosdam delectos arbitratur, qui cursores dicerentur, quorum munus esset singulos fideles perquirere, & privatim monere quando & quo loco convenire deberent. Ut autem probet hanc opinionem, nullum illorum temporum testimonium profert, præter Ignatii epistolam ad Polycarpum ita scribentis: *Decet, Beatissime Polycarpe, concilium cogere sacrosanctum, & eligere si quem vehementer dilectum habeatis & impigrum, ut possit divinus appellari cursor, & hujusmodi creare, ut in Syriam profectus laudibus celebret impigram eharitatem vestram ad gloriam Dei.* Hæc solâ auctoritate fretus id astruit Baronius, cui ne assentiar ipsamet cogit epistola, quæ si attentè legatur, non de Curfore loquitur, qui Synaxim indiceret, sed de Legato qui mittendus erat in Syriam ad Antiochenos: unde circa finem ait, *Saluto eum qui designandus est, ut mittatur in Syriam.* Addo quod hanc epistolam non genuinum Ignatii scetum esse, sed supposititium viri eruditi dudum observarunt, & ad id probandum multa afferunt non parvi ponderis argumenta. Quod si aliqua fides illi præstanda sit, potior apud me erit alia Baronii sententia, jussu nimirum Episcopi unumquemque secreto convocatum. Hoc verò colligit ex his verbis ejusdem epistolæ: *Crebrius celebrentur conventus, nominatim omnes inquire, servos & ancillas ne fastidias.* At nutante fundamento firmum ædificium superstrui nequit. Fieri sic potuit, & fortassis sic factum est; sed nullum producere testem possumus, qui id factum asseveret. Aliquam sanè tesseram sive signum fuisse, quo Christiani & se mutuo agnoscerent, & loca scirent ac tempora synaxeos peragenda, certæ fidei res est; sed quale hoc signum fuerit, ignoramus. In actis S. Cæciliæ dicitur Valerianus S. Urbanum Pontificem reperisse, qui ad vitandas paganorum insidias latebat, *signo quod acceperat,* quodque omnino necessarium erat, ut mutua inter fideles societas, atque germanitas conservaretur.

II. Conuerso ad fidem Constantino, cum pace & tranquillitate potiri coepit Ecclesia, summa pietas Imperatoris, & Christianorum alacritas, quam describit Eusebius testis oculatus initio libri 10. *suae historiae*, nos dubitare non sinit, quin publicis signis, quae ab omnibus perciperentur, populus ad Ecclesiam coeperit conuocari. Ea diuersa fuisse veterum Scriptorum monumenta testantur. Pachomius Abbas tubae sonitu congregari Monachos praecipit, sicut olim Moyse imperavit Deus Num. cap. 10. ut duas tubas argenteas faceret, quarum sonitu ad movenda castra, ad festa, ad sacrificia multitudo conuocaretur. Cum audierit, inquit Pachomius regulae suae cap. 3. *vocem tubae ad Collectam vocantis, statim egrediatur*. Climacus item ait Gradu 19. signo sacrae tubae canente coactos Fratrum coetus. Alii malleo utebantur, quo singulorum cellae pulsabantur. Historia aethiaca cap. 104. in vita Abbatum Adolii, *Excitatorio malleo*, inquit, *pulsabat cellas omnium eos congregans ad oratoria*. Cassianus libro 4. Institut. cap. 12. *Cum sonitum pulsantis ostium ac diversorum cellulas percutientis audierint, ad orationem eos seilicet, seu ad opus aliquod invitantis, certatim e cubilibus suis unusquisque prorumpit*. In Bethleemico Monasterio hac voce *Alleluia* convocatas Moniales ad Collectam scribit Hieronymus *epist. 27*. Usi sunt etiam Graeci lignorum percussione, quorum usum antiquissimum esse exactis secundae synodi Nicenae constat. Ibi enim Act. 4. ex libro miraculorum S. Anastasii Martyris legimus, quod cum ejus reliquiae Caesareae appropinquarent, cives omnes letitia magna perfusi ligna sacra pulsantes obviam facti sunt. Eorundem frequens habetur mentio apud Graecos scriptores. Theodorus Petreorum Episcopus in vita S. Theodosii Archimandrite; Monachi ait, *lignum pulsabant praeter solitam prope modum horam*. Nicephorus Blemides in vita S. Pauli Latrensis, *Imperat ut ante tempus lignum congregans Monachos pulsaretur, & sacra Mystagogia peragatur*. Theodorus Studita in carminibus. *Venerunt tuba percute lignum tempore suo ut opus est*. Auctor vitae S. Niconis cognomento *Meletarite*, *Et ligni pulsatione omnes fratres conuocat*. Ea tubae quidem ac mallei usus ad sola Monasteria pertinuisse videtur, ligna autem ab omnibus Ecclesiis Orientalibus usurpata fuerunt, longoque spatio permansit eorum consuetudo, quia, ut paulo post videbimus, campanas ferius receperunt. Nunc quoque Graeci & aliae nationes sub tyrannico

Turearum imperio iisdem lignis utuntur, quae à Graecis *Semantetta*, sive Chirosemantra, quod manibus teneantur atque pulsantur, nuncupantur. Ea sic describit Leo Allatius in dissertatione de recentiorum Graecorum templis: *Sacerdotes Graeci ligneo instrumento ad Graecos in Ecclesiam conuocandos utuntur. Id est lignum binarium decem pedarium longitudine, duorum digitorum crassitudine, latitudine quatuor, quam optime dedolatum, non fissum aut rimosum, quod manu sinistra medium tenens sacerdos vel alius, dextra malleo ex eodem ligno cursim hinc inde transcurrens modo in unam partem, modo in alteram, prope vel emittit ab ipsa sinistra, ita lignum diuerberat, ut ictum nunc plenum, nunc gravem, nunc acutum nunc crebrum, nunc extensum edens, perfecta Musices scientia auribus suavissime moduletur*. Haec Allatius, qui aliud Semanterion esse ait insignis magnitudinis, adeo ut quandoque sex palmos latitudo, unum crassitudo, triginta longitudo exaequet, quod in turribus catenis ferreis appenditur, & malleo pulsatur. Campanas vero usui Graecis esse coepisse anno 865. refert Baronius ex historiae Venerae scriptoribus afferentibus Ursum Patitiacum Venetiarum Ducem primum omnium dono misisse duodecim mirificae artis & valde sonoras Michaeli Imperatori, qui eas in turri ad S. Sophiam extructa collocavit. Ad Orientalem igitur Ecclesiam delatae sunt saeculo nono, cum jam dudum in Occidentali receptae fuissent. Sed à quo primum inventae, cuiusque opera vel auctoritate in Ecclesiam introductae sint, incomperatum est.

III. Polydorus Virgilius lib. de Inventoribus rerum id Sabiniano Pontifici adscribit, qui Gregorio Magno successit. De eodem Onuphrius Panninius in epitome summorum Pontificum sic scribit, *Hic Papa Campanarum usum invenit, iussitque ut ad horas canonicas, & Missarum sacrificia pulsarentur in Ecclesia*. Sed Anastasius in ejus vita nihil de campanis ab eo inventis dicit, nec scio, à quo hoc didicerint Panninius, & Polydorus. Angelus Roccha in comment. de campanis cap. 1. à S. Hieronymo, qui ducentis circiter annis ante Sabinianum vixit, campanarum mentionem factam credidit cap. 33. & 39. regulae Monacharum, ejusdem regulae perperam Hieronymo tributa falsa inscriptione deceptus. Tum ait, S. Paulinum Episcopum in suam Nolanam Ecclesiam primum omnium hunc usum invexisse. Consentiant passim recentiores, quod attinet ad Paulinum: & alii quidem ad inventas ab eo tradunt,

dunt, alii verò earum usum à gentilibus acceptum ad Ecclesiam ab eodem translatum autumant, sive minora dumtaxat tintinnabula, quæ jam ubique in usu erant, Ecclesiæ tradiderit, sive ab his desumpta forma, majora confici curaverit. Nemo tamen veterum Patrum, qui res Paulini accuratissime prosecuti sunt, hanc memorabilem ejus inventionem laudat, vel attingit, unde fit, ut huic assertioni ægrè assensum præbeam, quæ nullo legitimo teste munita est. Auget scrupulum ipsemet Paulinus, qui epistola 12. ad Severum conditam à se Basilicam, & singulas ejus partes describens, nullam tamen campanarum sive turris campanariæ mentionem facit, cum alia nihilominus minora ædificia exactè commemoret. Agunt de campanis, earumque usu in Ecclesiis Alcuinus, Amalarius, Walfridus Strabo, qui Caroli Magni & Ludovici Pii temporibus claruerunt, quarto sæculo post Paulini decessum, sed de Paulino silent, sicut & alii sequentium sæculorum scriptores. Verba Strabonis omittenda non sunt. Ita enim loquitur cap. 5. rerum Ecclesiasticarum, *De vasis fustibus vel etiam productilibus, quæ simpliciter signa vocantur, quia eorum sonoritate quibusdam pulsibus excitata significantur, quibus in domo Dei statuta celebrantur officia: de his inquam hic dicendum videtur, quod eorum usus non adeo apud antiquos habitus proditur. Eorum usum primò apud Italos affirmant inventum. Unde & à Campania, quæ est Italiae Provincia, eadem vasa majora quidem campanæ dicuntur: minoræ vero quæ à sono tintinnabula vocantur, nolæ appellant à Nola ejusdem civitate Campaniæ, ubi eadem vasa primò sunt commentata.* Forrassius sciolus quispiam, cum hæc apud Strabonem legisset, de suo addidit Paulinum, qui Nolæ in Campania Episcopus fuit, campanas & nolæ in Ecclesiam induxisse, & hoc commento sequioris ævi scriptoribus fucum fecit. Quisquis autem fuerit, qui hoc Paulino primus adscripsit, cautiùs processisset, si campanæ, & nolæ vocabula Paulini sæculo & aliquot sequentibus inaudita fuisse considerasset. Res sanè vetus est, sed vox recentior. Non me later Quintilianum, qui sub Domitiano vivebat, nolæ meminisse lib. 8. instit. cap. ult. ubi inter ænigmata recenset, quod Cæcilius dixit de quadam muliere, eam fuisse in triclinio Coam, in cubiculo Nolam: at hic nolæ longè diversa significatione accipitur, conficta voce à nolendo sensu obsceno, quem peritiores Grammatici explicant apud Vossium lib. 4. instit. Orator. cap. 11. §. 5. rejecta falsa Cœlii Rhodigini & aliorum opi-

nione, qui ex usu sui temporis hanc vocem interpretati sunt.

IV. Porro Veteres pelvis, lebetis, æris, æramenti, codonis, & tintinnabuli vocibus uti sunt, donec nolæ & campanæ vocabula adinventæ & communi quodam latine scribentium consensu approbata fuerunt. Tintinnabulum describit Plautus in Trinummio act. 4. sc. 2. his versibus:

*Nunquam ædæpel temere timuit tintinnabulum,
Nisi quis illud trahat aut movet, mutum est,
tacet.*

Plutarchus lib. 4. Symposiaco qu. 5. Helluones & obsonatores eos dici notat, qui in foro piscatorio versantur, & tintinnabulum, quod græcè codon dicitur, celeriter exaudiunt. Eo enim sonitu signum dabatur vendendi pisces: cujus rei jucundissimam narrat historiam Strabo Geographus lib. 14. cujusdam Citharædi, quæ cum artem suam in Jasso insula ostentaret, quamprimum tintinnabulum increpuit, illico omnes eo relicto ad pisces dilapsi sunt, præter unum surdastrum, cui Citharædus gratias egit, quod cæteris auditu tintinnabuli signo abeuntibus solus remansisset: At ille, Numquid ait, jam sonuit tintinnabulum? & eo affirmante, ipse item surgens protinus digressus est. Scribit etiam Porphyrius lib. 4. de abstinentiæ animalium, Samnæos, genus quoddam Philosophorum in India, ad codonis seu tintinnabuli sonum solitos congregari ad preces & ad cibum. Ufos quoque tintinnabulis Sacerdotes Proserpinæ refert Apollodorus lib. de Diis, idemque testatur de Sacerdotibus Syriæ Lucianus in dialogo de eadem. Idem agens de viris mercede conductis ait in ditiorum ædibus familiam & mercenarios ad opera olim excitatos tintinnabulis, quorum ingens sonus esset, ut ab omnibus posset audiri. Ab Augusto posita tintinnabula in fastigio ædis Jovis Capitolini, refert Suetonius. Tumulo quoque Porisenæ regis eadem appensa asserit Plinius lib. 36. cap. 13. quæ vento agitata longè sonitum referebant. Nota est Juvenalis invectiva in verbosam mulierem sat. 6.

*Verborum tanta cadit vis,
Tot pariter pelves, & tintinnabula dicas
Pulsari: jam nemo tubas atque æra fatiget,
Vna laboranti poterit succurrere Luna.*

Notum est Martialis distinctione lib. 14.
*Redde pilam, sonat æs thermarium, ludere pergis?
Virgine vis sola lotus abire domum.*

Notus est denique usus tintinnabulorum in veteri testamento: Exodi 28. *Ad pedes tunicæ quasi*

quasi mala punica facies, mixtis in medio tintinnabulis, ita ut tintinnabulum sit aureum. Et Ecclesiastici 45. *Cinxit illum tintinnabulis aureis plurimis in gyro, dante sonitum in incessu suo.* Ex his & aliis testimoniis liquidd constat id quod supra diximus, campanæ & noxæ vocabulum recentius, rem ipsam antiquissimam esse. Unde autem campanæ nomen derivatum sit, Grammatici inquirunt, & quosdam asserunt notaciones, quæ plus argutiarum, quam veritatis habere noscuntur. Plerique à Campaniæ regione deducunt, vel quia ibi grandiores fieri cœperunt, vel quia primum in ea provincia repertæ sunt: sic vasa fictilia ab Horatio lib. 1. sat. 6. *campana supellex* dicuntur, quia in Campania ex luto & argillâ pulcherrima fingeantur. Quare idem lib. 2. sat. 3. ait.

*Qui Veientanum festis potare diebus
Campana solitus trulla.*

Et Isidorus lib. 16. orig. cap. 24. *Campana*, inquit, à regione Italiæ nomen accepit, ubi primum ejus usus repertus est. Loquitur autem de trutina, quæ constat scapo notis distincto ad librarum discrimina indicanda; nam subdit, *Hæc duas lances non habet, sed virga est signata libris, & uncis, & vago pondere mensurata.* Potest quoque campana ex ære campano desumi, quod omnium præstantissimum esse asserit Plinius lib. 34. cap. 8. *In reliquis palma Campano.* Licet enim supra cap. 2. Corinthium cæteris præferre videatur, illud tamen non erat purum æs, sed commixtio omnium metallorum, ut ex eodem Plinio notat Isidorus lib. 16. orig. cap. 19. ubi etiam ait æs campanum utensilibus, & vasis omnibus probatissimum esse. Nec est improbable campanæ nomen tunc tintinnabulis inditum cum ex ipso ære majora fieri cœperunt: quo autem anno id contigerit, non liquet.

Hieronymus Magius cap. 2. libelli de Tintinnabulis, quem capta Cypro captivus & servus hominis Turcæ tunc ecclesiarum turribus impositas, cum ethnicorum Principum odia adversus Christianos jam satis refraxissent. Eiusdem sententiæ Baronius est an. 58. licet fateatur incertum esse annum, quo id primitus factum est. Mibi autem vero propius videtur, statim ac reddita Christianis est pax, ad convocandum populum tintinnabula adhibita, primum minora, deinde grandiora: etenim ad idem munus coetum congregandi passim apud Ethnicos in usu erant: multo-

que aptior ad multitudinem coadunandam campanarum sonitus est, quam strepitus lignorum, aut clangor tubarum, quia & longius diffunditur, & facilius percipitur. Cum S. Benedictus circa annum 459. in specu Sublacensi monasticæ professionis fundamenta jaceret, Romanus monachus, à quo sanctæ conversationis habitum susceperat, panem ipsi portare certis diebus solebat, quem per funem in speluncam sub mittebat. *Resti autem*, inquit Gregorius lib. 2. dialog. cap. 1. *parvum tintinnabulum inseruit, ut ad ejus sonum vir Dei cognosceret, quando sibi Romanus panem preberet.* Ex quo colligimus, tintinnabuli usum apud Monachos jam eo tempore percrebuisse: nec dubito, quin de tintinnabulo idem Benedictus intelligi debeat, cum de significanda hora operis Dei agens in regula cap. 43. ait: *Ad horam divini officii, mox ut auditum fuerit signum, velitis omnibus summa cum festinatione curratur.* Nam veteres signi nomine campanam metonymicè intelligebant, quia per eam datur signum divini officii. Gregorius Turonensis in vita S. Gregorii Lingonensis, commotoque signo Sanctus Dei ad officium dominicum consurgerebat. Idem in Nicetio Lugdunensi, quod Presbyter audiens jusse signum ad vigiliam commoveri. Et lib. 3. histor. Franc. cap. 15. *Dum per plateam præteriret, signum ad matutinum motum est.* Eulogius Martyr in Apologetico, per idem tempus graviter in nos prædialis grassabatur insania, ita ut excelsa pinnaculorum prosterneret, quæ signorum gestamina erant ad conventum canonicum quotidie Christi colis innuendum. Quidam ex actis S. Lupi Senonensis Episcopi nomen campanæ receptum credunt initio septimi sæculi, vel in fine sexti. In his enim hoc factum narratur. *Clotarius Rex ubi comperit campanam S. Stephani sonum edere gratissimum, jussit eam Parisios transferri, ut ejus sonitu sæpius delectaretur.* Dissipuit ea res beato Episcopo. Itaque mox ut ablata est à Senonibus, omnem soni gratiam amisit. Id Rex intelligens occisus subter suo illam loco restituit. Vbi autem ad pontem Senonicum ventum est, rediit illi primum sonus, & ob sancti viri merita septimo milliaro auditus est. Idem confirmari potest ex Audeno Rothomagensi in vita S. Eligii apud Surium lib. 2. cap. 21. his verbis: *Cum aliquando visitaret diocesim suam, ut solent Episcopi, quadam ex causa interdixit, ne cuius id est preces canonice & sacrificium celebrarentur in Basilica quadam, donec ipse juberet.* Erat illic Presbyter quidam sibi male conscius, ob cuius culpam id fecerat beatus Episcopus. Is parvipendens ejus sententiam, cum

procul

procul illum recessisse arbitraretur, campanam horâ statuta uti moris erat pulsare cepit. Sed ut ejus temeritas reprimeretur, campana rationis experti Beato viro obtemperans nullum sanum reddidit. Perstitit ille trahendo restim campanæ, sed sonum exprime non potuit.

Verum in his testimoniis ex actis sanctorum *Aspi* & *Eligii* advertendum est, in prius Scrip- toribus nomen campanæ non reperiri sed à *Laurentio Surio*, qui prisca loquendi formulas recentioribus commutavit, contra fidem veterum Codicum substitutum fuisse, non sine gravi dispendio sacræ & profanæ eruditionis. Puram *Eligii* vitam, qualem scripsit *Audoenus*, edidit *romo V. sui Spicilegii* *Lucas Dacherius*, cujus in veterum scriptis ab interitu vindicandis summam diligentiam & accuratissimum judicium omnis posteritas collaudabit. Prænarratam igitur historiam sic proprio sermone scribit *Audoenus*. *Alio tempore cum Dioceseres suas, ut episcopis mos est, visitaret; exiit quædam certa causa, ut in una Basilica interdiceret cursum vel oblationem, quousque ipse juberet, celebrari. Erat autem illic Presbyter quidam mala conscientia saucius, cujus vi delictet ob culpam excommunicatio processerat, qui Episcopi jussis nimis obtemperandum credens, verbaque ejus leviter valde ferens, cum longius cum a loco illo abisset aestimaret, mox signum Ecclesiæ statuta hora, sicut mos erat, pulsare cepit. Tunc ad consuetandam humanam præsumptionem, magis insensibilis quam rationalis creatura verbis Episcopi parens, veluti sibi interdicto silentio nullum ad pulsantis nisum signum reddidit sonum. Deinde Presbyter diutius funem terebrans, cum cerneret tumultum omnino permanere mutum, egressus protinus Basilicam causam euntis manifestat. Tum illum refert poenitentiam egisse, & loco ab *Eligio* reconciliato, mox signo ræcto sonus pristinus rediit in tintinnabulum. In his autem apparet, *Audoenum* signi & tintinnabuli vocabulo, non campanæ usum esse. Beda tamen qui sexaginta circiter annis post *Audoenum* floruit *lib. 4. histor. cap. 23.* describens obitum *Hildæ* Abbatissæ auditum ait à quadam *Moniali* notum campanum sonum, quo ad orationes excitari vel convocari solebant. Eadem voce utuntur *pafsim* octavi, noni, & sequentium sæculorum scriptores, ex quo conjicio nomen campanæ grandioribus tintinnabulis impositum circa finem septimi sæculi, & octavo, ac nono apud omnes diffusum esse. *Anastasius* in vita *Leonis IV.* Fecit in Ecclesia *S. Andreae* campanam, & posuit campanam cum malleo arce & cruce excavato. *Monachus Sangallensis* in *lib. de ecclesiastica cura Caroli Ma-**

gni cap. 31. narrat tempore ejusdem *Caroli* vixisse opificem in omni opere aris excellentissimum, qui optimam campanam, seu campanum, ut ille loquitur, conflavit, cujus sonitum cum Imperator miraretur, promisit artifex, se multo præstantius conflaturum si pro stanno centum libras argenti illi daret. Accepto autem argento vir nequam stannum pro argento posuit, & campanam brevi tempore perfecit, quæ cum Regi placuisset immisso ferro pulsatorio jussit in campanario suspendi. Cumque cultos ecclesiæ & reliqui *Capellani* eam movere ad sonitum niterentur, nec possent, indignatus auctor operis apprehenso fune pertraxit ærumentum, & ecce ferrum elapsum in verticem ipsius decidit, & occidit. Argentum verò repertum jussit *Carolus* inter *Palatinos* e-gentes distribui. *Alia* ejusdem temporis testimonia frustra congererem, nam post *Carolum Magnum* omnes ferè scriptores voce campanæ vel signi indiscriminatim uti sunt. Sæculo item octavo barbara vox *Clocca* audiri cepit. Ea utitur *S. Bonifacius* episcopus *Moguntinus* & martyr *epist. 9.* rogans *Huertbertum* Abbatem, ut unam sibi cloccam transmittat. Et *Gutbertus* ad *Lulum* episcopum *epist. 89.* inter reliquas ejusdem *Bonifacii*, *Cloccam*, inquit, qualem ad manum habui tue paternitati mittere curavimus. *Rudolphus* quoque in vita *S. Liobæ* Abbatissæ, *Mater* ejus, ait, vidit per somnium se quasi signum ecclesiæ, quod vulgo cloccam vocant, in sinu suo habere, idque immissa manu tinniens extrahere.

VII. Signum vero sive campanam pulsare pertinebat antiquitus ad Sacerdotes, & *S. Benedictus* in *regula cap. 47.* hoc munus *Abbati* imponit, ut ipse horam operis Dei diu noctuque nuntiet, aut tali sollicito fratri injungat hanc curam, ut omnia horis competentibus compleantur. *Amalarius lib. 3. cap. 1.* hoc officium non esse à Presbytero subterfugiendum ait: & in *Capitul. Caroli Magni lib. 6. cap. 168.* statuitur, ut Sacerdotes signa tangant horis canonicis. Idcirco *Ordo Romanus* & antiqua *Ritualia*, itemque concilium quartum *Carthaginense* materiam *Ostiarum* in sola clavium traditione constituunt, nulla habita mentione pulsationis campanæ, quia hoc ad ejus officium non pertinebat. Sic olim præcepit Deus, ut filii *Aaron* sacerdotales tubis clangerent ad convocandam multitudinem: qui ritus ad novi Testamenti sacerdotes transiit, & in Ecclesia diu permansit. At hodie officium *Ostiarum* est, quem decet superpelliceo indutum esse, dum signa pulsat, quia munus sui ordinis exercet. Nec sine ratione *Ma-*

jores nostri decreverunt à Deo sacratis viris signa tangi, quia & sacra res est fidelem populum ad divinum officium, ad Missam, ad communionem; ad audiendum verbum Dei coadunare: & ipsæ campanæ episcopali benedictione, sanctique olei unctione consecratæ sunt, & inter sacra ecclesiæ vasa connumerantur. Et usum quidem benedicendi campanas scribit Baronius à Joanne XIII. traxisse originem, qui anno 968. campanam Lateranensem miræ magnitudinis, antequam super campanile elevaretur, sacris ritibus Deo consecravit, atque Joannis nomine nuncupavit, *quivivus*, inquit, *in ecclesia perseveravit*. Sed multò antiquiorem esse ex ritualibus libris integro sæculo ante Joannem XII. conscriptis palam fit, in quibus formula benedicendi & unguendi campanas reperitur, hoc præfixo titulo, *Ad signum Ecclesiæ benedicendum*, ut eruditissimus Menardus testatur in notis ad lib. Sacrament. pag. 207. ex Codice Rhemenfi tempore Caroli Magni exarato. In ipsa verò consecratione nomine alicujus Sancti campana insignitur, sive ut à cæteris proprio veluti nomine distinguatur; sive quia ad pietatem magis conducere arbitrati sunt primi hujus ritus institutores, si voce alicujus Sancti plebs ad Ecclesiam convocari diceretur. quod autem spectat ad usum campanarum, memini me legisse apud quosdam Juris canonici Interpretes, non licere Religiosis plures campanas habere, sed unam dumtaxat, sicut Joannis XXII. in constitutione, quam vocant extravagantem, *cap. unico, de offic. Custodis*. Atqui ea constitutio de solis Mendicantibus loquitur, eisque mandar ne plures campanas habeant sine licentia Apostolicæ sedis, propter lites inter ipsos & cathedrales Ecclesias hac de causa exortas: at ubi plures sine contradictione possidebant, illis deinceps liberè uti permisit. De Monachis nihil decernit, imò Zacharias Papa, & Callixtus II. Castinensibus concesserunt quodcumque velent, etiam in civitatibus signa pulsare, ut patet ex eorum Bullario *constit. 4. & 11.* & hoc quoque pro Monachis Angelis statuisse Callixtum narrat in suis Chronicis Gul. Thorne an. 1085. Favent prisca Monachorum Ritualia, quæ diebus festis omnia signa pulsari mandant, & hanc pulsationem *classicum* vocant. Templariis autem, Hospitalariis, & aliis habentibus in suis domibus oratoria, *C. patentibus de privilegiis*, campanarum usus à Celestino III. vetitus fuit.

CAPUT XXIII.

Qualis debeat esse panis qui offertur & consecratur in Missa. Quæ gentes azymo, quæ fermentato utantur. Discutitur de hoc controversia inter Græcos & Latinos. Quibus argumentis & conjecturis probari possit utramque Ecclesiam per multa sæcula in fermentato sacrificasse. De more offrendi panem & vinum. Quid sit fermentum quod olim Pontifices ad Ecclesias Verbis mittebant. Missam antiquitatis Eucharistiam, necnon & panem communem in signum communionis. De forma seu figura panis consecrandi. Quo tempore & qua occasione panis azymus introductus. Hostiarum quibus hodie utimur origo. Quo studio olim factæ. Duplex panis & vini præparatio. Admitta quadam de Eulogiis.

I. CUM Sacramentum Eucharistiæ, quod singulari prærogativa & sacramentum est & sacrificium, ex pane & vino constet, nulla unquam de vino inter Catholicos quæstio fuit; omnes enim vini nomine audito, illud statim mente concipiunt, quod ab uvis exprimitur, & hominibus in potum exhibetur. De pane verò inter Orientales, & Occidentales acerrimæ motæ sunt lites: nam Orientales fermentato utuntur, & hunc solum legitimam esse materiam hujus Sacramenti affirmant; Occidentales autem in azymis conficiunt, utentes tamen fermentato non damnant. Adherent Latinis in usu Azymorum Maronitæ & Armenii, sed quo tempore his uti cœperint præter morem cæterorum Orientalium, difficile est invenire. Ajunt Maronitæ antiquissimam esse in suis Ecclesiis hanc consuetudinem, sed ejus initium designare non possunt. Morinus in præfatione ordinationis Maronitarum p. 383. ad probandam hujus ritus antiquitatem ex Davide illarum gentium Archiepiscopo, qui vivebat anno Domini 1053. testimonium affert excerptum ex notis Abrahami Echellensis ad catalogum librorum Chaldaicorum *cap. 144. editionis Romane*; sed nihil ex eo concluditur, nam David ibi citatus hoc solum refert, Christum in pane azymo sacramentum instituisse. De Armeniis diversæ sententiæ sunt. Quidam enim ajunt Magnum Gre-

Gregorium Illuminatorem primum Armeniae Patriarcham una cum Tiridate Rege ad fidem converso Romam profectum fuisse, ut cum S. Silvestro Pontifice, & cum Imperatore Constantino, qui Christianam Religionem nuper etiam amplexus fuerat, foedus & concordiam inirent, atque ibi sanctum Patriarcham azymorum usum didicisse, suaeque Ecclesiae tradidisse: sed quicquid sit de fide hujus narrationis, quam aliis examinandam relinquo, probandum his erat, non pro certo ponendum, quod Ecclesia Romana tunc azymis uteretur. Alii conjiciunt id moris eos usurpare coepisse, cum Eutychnianis adhaeserunt, unam scilicet Christi naturam ea oblatione profitentes, sicut panis azymus nulla est unione commixtus, ut Isaac Catholicus Invektiva I. adversus ipsos ait cap. 7. *Panem azymum*, inquit, *Judaeorum more offerentes nulla unione commixtum, unius naturae mysterium faciunt.* Demetrius item Cyzicenus in tractatu de haeresi Jacobitarum Chazitzariorum, qui sunt Armenii, editus à P. Combefis post historiam Monothelitarum ait: *Oblationem faciunt azymam, inque calicem communionis Jacobitarum more solum vinum infundunt, nec miscent aqua. Ac juniores quidem ex causa irrationabili id caeremoniae inductum nugantur: veteres autem eorum doctores sanctum a Deo afflatum ac Martyrem Gregorium Magnae Armeniae Episcopum oblationem ejusmodi sine fermento, ac calicem sine aqua, eis ideo tradidisse calumniantur, quia inquit quem Christus panem discipulis tribuit in cena mystica, azymus erat, ac calix sine aqua: quos tamen Ecclesia Catholica Apostolicam ac Patrum traditionem legitime servans non probat.* Extat & quaedam Armeniorum historia ipsorum schisma ac rituum mutationem Niersi Patriarchae adscribens, qui, ut rem gratam Regi Persarum tunc Armeniae dominantis faceret, conciliabulum in civitate Thevin sexto saeculo inchoante coegit, in quo decretum fuit anathematizandam esse Synodum Chalcedonensem, ritusque veteres sacrificii innovandos, ut hoc religionis dissidio omnino à Graecis separarentur. At Clemens Galanus, qui omnes ferè Armeniorum libros perlustravit, de impio Niersi Patriarcha agens lib. 1. *conciliatōnis ejus Ecclesiae cum Romana cap. 10.* consentit quidem in reliquis praenarratae historiae, negat tamen aliquid spectans ad sacrificium statutum fuisse in conciliabulo Thevinensi: inferius autem cap. 17. ex historia Armenia ea quae sequuntur de Joanne Ozniensi Patriarcha recenset. *Hic*

justu Homarū Saracēnorum Ducis, & auxilio Caliphæ Babilonis synodum congregavit in urbe Manascherti in confinibus Hircanae Provinciae, ubi convenientibus cum Armeniis sex Assyrin Episcopis, definita fuit in Christo una natura, una voluntas, & una operatio; fueruntque à sacris ablata mysteriis fermentum & aqua, canoneque statutum est non esse amplius in sacrificiis aquam vino miscendam. Acta sunt hæc circa tempora sextæ Synodi generalis, dum Armenia sub durissimo Saracēnorum jugo poenas lueret schismatis & impietatis: ex quibus satis constat, azymum panem, & vinum sine aqua ab Armeniis offerri coepisse in signum divisionis à Catholica Ecclesia, & in symbolum hæresis Eutychnianæ. Ideo Patres Trullani, qui anno 692. canones sub nomine sextæ seu quini- sextæ synodi ediderunt, decimo circiter anno post impia decreta à Joanne Ozniensi promulgata, ipsos Armenios acriter reprehendunt, quod vinum solum sine mixtione aquæ in sacra mensa offerrent, Apostolicam traditionem detestabili errore subvertentes: *Ad nostram*, inquit, *cognitionem pervenit, quod in Armeniorum regione vinum tantum in sacra mensa offerunt, aquam illi non miscentes: id verò prohibent sub poena depositionis.* De panis autem mutatione ex fermentato in azymum silent, licet eodem tempore & in eodem sacrilego Ozniensis conciliabulo sancta fuerit; nec eos accusant quod fermentatum rejicere, & azymum introducere, nulla habita ratione veteris consuetudinis, ausi sint. An id fortassis ad eorum notitiam non venerat? vel potius de hac re siluerunt, quod indifferens existimarent, sive quis azymum, sive fermentatum panem in sacrificio offerret? Uterque enim verè est panis, nec ulla extat ecclesiastica regula, quæ alterutrum interdicat. Aquam verò vino miscere, mos est universalis Ecclesiae ex divina & apostolica traditione: atque ideo Armenii in crimen vocati sunt, quia solum vinum sine aqua offerebant; non autem propter usum azymi panis, sive hunc perperam ab illis usurpatum nescierint Trullani Antistites, sive dissimulandum censuerint.

II. Orta deinde est, quatuor ferè saeculis post sextam synodum, controversia de azymo & fermentato, & diu agitata inter Græcos & Latinos, partium potius quam veritatis inventiendæ studio, ut in similibus fieri solet: atque hinc factum est, ut pertinaciter contenderint suam quisque consuetudinem à Christo & ab Apostolis ad nostra usque tempora derivare. Sed si omisis hac de re Scholasticorum subtilitatibus & argumentis,

quæ apud ipsos legi possunt, veritatem sincerè & sine affectu ad alterutram partem, ex veterum Patrum monumentis, & ex praxi Ecclesiæ investigare voluerimus, inveniemus proculdubio, quam parvi momenti sint, in re quæ à facto pendet, doctorum speculationes: tum perspicuè cognoscemus multum interesse inter tempora quæ præcesserunt, & quæ postea sequuta sunt, eosque turpiter errare, qui ex præteriti rerum statu omnem æstimant antiquitatem. Inquirendum igitur hic est quo pane usa sit in sacrificio vetus Ecclesiæ, azymone, an fermentato, an utroque indiscriminatim: specialiter verò utrum apud Latinos semper in use fuerit azymus panis; vel potius antiquitus fermentatum adhibuerint, & postea azymum receperint, & quo tempore id factum sit. Brevem, sed luculentam de hac questionequisitionem scripsit rei antiquariæ peritissimus Jacobus Sirmondus; ex qua ut ingenuè fateor me profecisse; ita etiam agnosceret benignus lector, quot argumenta, conjecturas, & testimonia adjecerim ad ejus sententiam confirmandam. Putat Sirmondus usum fermentati in Ecclesiæ Latina ab ipso susceptæ religionis exordio cœpisse, & multis exinde seculis perstitisse. Et mihi quidem hoc valde probabile visum fuit, priusquam illius tractatum vidissem, & in hac sententia confirmatus sum, cum rem ipsam intimiùs perlustravi: non ita tamen illi adhæreo, quin paratus sim certiora docentibus statim & ex animo consentire.

III. Quod igitur vetus Ecclesiæ fermentato pane in partibus quoque occidentalibus diu usa sit, probatur primo loco ex more offerendi, qui olim vigeat. Nam ut idem Sirmondus sapienter advertit, vetus in Ecclesiæ Christianorum mos fuit, ut, qui ad Missas celebrandas conveniebant, suam unusquisque sacrificii partem adferret. Cujus consuetudinis apud præseos Antistites tanta fuit religio, ut hanc etiam synodicalis decretis, ne obsolesceret, sancendam putarint, nec dissimulandum si quis violaret. Ita enim decrevit Concilium Matisconense II. c. 4. *Residentibus nobis in sacro Concilio, cognovimus quosdam Christianos relicto fratrum cœtu à mandatu Dei aliquibus locis deviasse; ita ut nullus eorum legitimo obsecrationis parere velit officio Deitatis, dum sacris altaribus nullam admovent hostiam. Propterea decernimus, ut omnibus Dominicis diebus altaris oblatio ab omnibus viris & mulieribus offeratur tam panis quam vini, ut per has immolationes & peccatorum suorum fascibus careant, & cum Abel vel cæteris justè offerentibus promerereantur esse consortes.* Ad hunc item

morem respexit Concilium Nannetense c. 9. quo Presbytero mandat, ut de oblationibus quæ offeruntur à populo & consecrationi supersunt, partes incisas habeat in vase nitido, quas post Missam illis distribuatur, qui non communicarunt. Liber Sacramentorum sancti Gregorii editus à Pamelio, postquam præcepit cantari Offertorium, ait: *& offeruntur à populo oblationes & vinum, de quibus in altari ponuntur, ut sacrentur.* Consonat Ordo Romanus his verbis: *Archidiaconus accipiens oblatas ponit tantas super altare, quantæ possunt populo sufficere.* Eiusdem oblationis factæ à fidelibus illustria habemus exempla in Theodosio Imperatore, celebrante Ambrosio, & in Valente, celebrante Basilio, ut narrat Theodoretus lib. 4. *eccles. histor. cap. 17. & lib. 5. cap. item 17.* Adeo autem initio Ecclesiæ mos iste invaluerat, ut digni reprehensione haberentur, qui nihil offerentes alienæ oblationis partem lumebant. Quo nomine Cyprianus divitem scemnam increpans, lib. de opere & elemosynis: *Locuples, inquit, & dives es, & Dominicum celebrare te credis, quæ in Dominicum sine sacrificio venis, quæ partem de sacrificio, quod pauper obtulit, sumis?* Idem urget Augustinus, seu quisquis est auctor sermonis 215. de tempore dicens, *oblationes, quæ in altario consecrantur, offerre. Erubescere debet homo idoneus, si de aliena oblatione communicaverit.* Et Eligius Noviomensis tract. de rectitud. catholicæ conversat. tom. 9 Augustini. *Ille bonus Christianus est, qui ad Ecclesiam frequentius venit, & oblationem, quæ offeratur Deo, in altari exhibet.* Hoc idem confirmant verba sacerdotis suum in Missæ precibus & populi sacrificium atque hostias sæpius commemorantis. *Orate, ait, fratres ut meum ac vestrum sacrificium acceptabile fiat apud Deum.* Et infra. *Memento Domine omnium pro quibus tibi offerimus, vel qui tibi offerunt hoc sacrificium.* Item. *Hanc igitur oblationem servavitis nostræ, sed & cunctæ familie tuæ quasumus ut placatus accipias.* Et in orationibus quæ Secretæ dicuntur: *Suscipe preces populi tui cum oblationibus hostiarum. Suscipe munera populorum tuorum.* Et clariùs Dominica V. post Pentecosten, *Propitiare Domine supplicationibus nostris, & has oblationes famulorum famularumque tuarum benignus assume, ut quod singuli obtulerunt ad honorem nominis tui, cunctis proficiat ad salutem.* Sunt & alia ejusdem generis multa, quæ præscum illud tempus respiciunt, quo populi oblationes consecrabantur. Quod si Sacerdos oblatum à fidelibus panem

panem pro sua & illorum communione consecrabat, non alium sanè quam communem & usitatum ac de more fermentatum, qui singulis tam divitibus quam pauperibus semper in promptu esset: cum præsertim primis Ecclesiæ sæculis propter metum persecutorum sæpe in cryptis & in carceribus sacrum occultè, & ex occasione celebrario aporteret, pane proculdubio communi, quia azymum nec ubique conficere, nec semper paratum habere poterant. Scio quidem virum doctissimum Albaspinæum *lib. 1. observ. 5.* & sequentibus ea quæ de oblationibus allata sunt, aliter interpretari; sed singularis ejus sententia est, & contra communem Doctorum sensum. Ait ille has oblationes, de quibus Cyprianus & alii loquuntur, nihil ad Eucharistiam pertinere; neque partem ex iis decerptam, ut consecraretur; sed referendas esse ad Eulogias, sive ad panem in fine Misæ distribuendum. Nam panis, inquit, qui offerebatur, fermentatus erat, Eucharistia verò ex pane sine fermento conficiebatur: quod genus argumenti quanti sit ponderis, nemo non videt. Imò quia panis fermentatus offerri solebat, consequens est ut & idem consecraretur. Nec ullo modo ad Eulogias trahi potest, quod Cyprianus scribit arguens mulierem; quæ partem sumebat de sacrificio, quod pauper obtulerat. Unde enim probare poterit, quod nomen sacrificii Eulogiis unquam tributum sit: aut quod tempore Cypriani Ecclesia azymis uteretur? Id demonstrandum erat, non tamquam indubitatum statuendum. Adhuc mos perseverat, ut in quibusdam solemnitatibus integer panis atque is fermentatus simul cum vino ab his quorum interest offeratur, ut cum Episcopi consecrantur, cum Reges Coronantur, cum aliquis in numerum Sanctorum adscribitur: ex quo veluti per rimulas antiqua panis fermentati offerendi consuetudo perspicitur, & olim quidem ipsemet panis, qui oblatus erat, consecrari solebat: at nunc remanente sola & nuda oblatione in his celebratibus, quæ rarò accidunt, in reliquis disciplina mutata est. Sed pergo, & serinus à Latinis recepta azyma aliis argumentis ostendo.

IV. Sedente Nicolao I. Pontifice Maximo Græcorum schisma adversus Latinos exortum est, curante Photio viro improbo & turbulento, qui S. Ignatio è sede Patriarchali injustè deposito, thronum Constantinopolitanum invaserat. Hoc autem divortium ne temerè, & absque consilio fecisse videretur, magno ardore Latinos infectatus est, & illis tanquam gravissima crimina

objecit quæcumque in eorum ritibus & disciplina à moribus Græcorum discrepabant. Eos itaque reprehendere cœpit quod Sabbatis jejunarent, quod uxores Presbyteris prohiberent, quod iisdem Presbyteris non permitterent Chrismate baptizatos linire, quod clerici barbas raderent, quod octo hebdomadas ante Pascha non observarent, quod Agnum Judæorum ritu in altari offerrent & benedicerent, quamquam id falsò objiceret; & si quæ sunt alia ejusdem generis, quæ Michael & Basilius Imperatores ad Nicolaum Papam, hic ad Hincmarum & ad alios Galliæ Antistites misit discutienda & refellenda: de qua re extat ejusdem Hincmari Epistola ad Odonem Episcopum Bellocacensem, edita *tom. secundo operum ejus pag. 809.* De azymis autem nec verbum quidem, quam certè objectionem non omisisset, qui etiam falsa crimina de illis per calumniam finxit, & de multo levioribus litem movit. Ex quo silentio, si non evidenti, saltem probabili consecutione deducitur, azymi panis usum circa annum Christi 860. nondum in Ecclesia Latina viguisse. Quod si quis contendat ex Photii silentio nihil concludi, cum sit argumentum purè negativum: obsecro ut causam assignet motæ postea de azymis controversiæ. Non enim video, cur de his tacuerit Photius, & post duo sæcula Michael Cerularius Photii successor tam asperè loquutus sit; nisi quia vivente Photio non erant in usu, tempore autem Cerularii nuper recepta fuerant. De vi argumenti negativi nolo hic odiosam texere disputationem, sed neque necessarium est, nostra siquidem assertio non soli silentio Photii innititur, sed alia habet validiora firmamenta atque adminicula, quibus fulcitur & credibilis sit, ut ex progressu patebit. Precor etiam viros eruditos, ut me doceant, an post Christum & deinceps per annos mille ulla unquam de azymis, eorumque usu in sacrificio mentio habita reperiatur, nisi occasione Sectariorum, qui illis usi sunt, ut à consuetudine Catholicæ Ecclesiæ se alienos ostenderent, sicut de Armeniis diximus supra, & de E-bionæis mox videbimus. Argumentum verò, quod plerique Scholastici tanquam insolubile opponunt, Christum scilicet prima die azymorum Eucharistiam instituisse, ideòque Ecclesiam ejus exemplo azymis usam esse, quanti roboris sit, viderint sapientiores Theologi & judicent. Nam Christus illo pane in ultima cœna usus est, qui apud Hebræos in illa solemnitate communis erat: nec

ut ait Algerus lib. 2. de Sacram. corporis & sanguinis Domini cap. 10. *Ideo Christus azymum panem in ultima cœna consecravit, quia res sic exigeret; sed quia illa cœna alium panem non exhibuit.* Et si post Resurrectionem aliquando consecravit, ut communiter asserunt sancti Patres, panem communem & fermentatum adhibuisse credendus est, quô post dies azymorum omnes utebantur. Dato item & non concesso, quod semper azymis usus esset, nihil tamen ex hoc pro azymis concludi posset: certissimum est enim, non omnem Christi actionem præceptum continere, alioquin celebranda à nobis forent hæc mysteria post cœnam, quia cœnâ peracta ab ipso sunt instituta. Ex praxi quoque Ecclesiæ apparet, quanta sit vis in hoc argumento, nam usum fermentati ipsa approbavit. Deinde quis non videt Scholasticos ad hanc rem pertractandam præoccupatis mentibus accessisse? Cum enim ab infantia sola azyma offerri viderint, eaque sola in scholis & in exedris prædicari audierint, ea sola semper in usu fuisse crediderunt; & hoc posito, varias subinde convenientias, variaque argumenta excogitarunt, ut quod semel conceperant firmiter stabiliarent. Veræ autem sapientiæ nihil magis adversatur, quam à teneris annis certis quibusdam principis sine delectu & examine mentem imbuisse. Unde jam olim notavit Ammonius Aristotelis commentator, eos qui falsis doctrinis innutriti erant, multa puerilia atque inepta ad eò pertinaciter defendisse, ut nulla ratione potuerint ab iis divelli. *Quo semel est imbuta recens, servabit odorem Testa diu*, inquit Horatius. Pari quoque ratione qui ex præscripto proprii instituti, sive ex affectu erga præceptores, certis opinionibus adhærent, omnia secundum illas dijudicant quacumque auctoritate & demonstratione posthabita, ad easdem traheutes quicquid audiunt, quicquid legunt. Non enim servant traditum à Beato Hilario Pictaviensi Episcopo lib. 1. de Trinitate salutare documentum, ut, cum Doctorum tractatus legunt, non præconceptas persuasiones illis inferre, sed veritatem potius ab his referre cogentur. *Optimus enim Lector est, ait ille, qui dictorum intelligentiam expectet ex dictis purius, quam imponat; & retulerit magis, quam attulerit: neque cogat id videri dictis contineri, quod ante lectionem præsumpsit intelligendum.* Sed redeo ad Scholasticos. Hi videntes usum fermentati dudum apud Orientales invaluisse, ejusque moris originem ignorantes, ne hanc difficultatem taciti declinasse viderentur, hanc historiam commenti sunt.

V. Ajunt utramque Ecclesiam græcam & latinam absque ulla controversia post hujus sacrificii institutionem & deinceps azymis usam fuisse exemplo Christi, qui in azymis consecravit. Postmodum supervenisse hæresim Ebionæorum, qui docebant, legalia præcepta simul cum Evangelio servanda esse, ideoque in mysteriis azymo pane utebantur. In eorum verò detestationem universam Ecclesiam orientalem & occidentalem rejeçtis azymis fermentatum panem ad mensam Domini adhibuisse. Demum illa hæresi profigata, latinam Ecclesiam ad pristinum morem azymorum reduisse, Græcis receptam ea occasione fermentati consuetudinem retinentibus. At unde prodierit hæc historia, incertum est. Refert eam S. Thomas in 4. sent. dist. 11. q. 2. art. 2. quest. 3. eamque tribuit Leoni Papæ. Sed quis fuerit iste Leo, nec ipse dicit, nec se reperisse ait Franciscus Suarez To. 3. in 3. P. disp. 44. sec. 3. Quis igitur huic narrationi fidem præter, cujus apud antiquos scriptores per mille ferè annos nullum apparet vestigium? Agit diffusè de hæresi Ebionis Epiphanius *her. 30.* sed quod ejus occasione fermentati usus introductus fuerit, nullo modo testatur, nec verbum quidem de hac re in aliis extat, qui de Ebionæis scripserunt. Quin potius idem Epiphanius inter cæteros illorum errores hunc recenset, quod mysteria quotannis celebrabant ad Ecclesiæ & Sanctorum imitationem, in quibus panes azymos, & ad alteram mysterii partem solam aquam adhibebant, notans illos quòd utramque materiam Sacramenti perverterent. Scio quosdam scriptores hoc loco abuti ad probandum usum azymorum temporibus Apostolorum, ac si dixerit Epiphanius, Ebionæos mysteria fecisse in azymis ad imitationem Ecclesiæ, & Sanctorum. Sed nisi vim inferamus textui, imitatio Sanctorum ipsa tantum mysteria respicit, non eorum materiam; alioquin dicendum foret, eos aquam quoque adhibuisse ad imitationem Sanctorum. Eodem loquendi modo idem usus hæref. 46. quæ est Tatiani, dicens: *Mysteria quedam ad Ecclesiæ sanctæ imitationem instituit, sed ad ea tamen nihil præter aquam adhibuit.* Ubi patet Ecclesiæ imitationem, non rem oblatam, sed ipsam oblationem respicere. Illud itidem considerandum, quod si tunc temporis omnes Ecclesiæ azymis utebantur, cur reprehensi sunt Ebionæi, quod mysteria in azymis conficerent? aut quomodo Epiphanius notam eis erroris infert, si in hoc à præscriptis ritibus non aberrabant? An quia illi dicebant legales ceremonias servandas esse,

esse, quarum una erat usus azymorum; idem Ecclesia azyma à facris abstulisse credenda est? An propter paucorum abusum æquum fuit morem deferere, quem ipsi Scholastici à Christo, & ab Apostolis derivatum arbitrantur? Imò Ebionæi hac de causa rei habiti sunt, quia à communi usu fermentati recedentes azymum panem usurparunt, ut eo veluti simbolo ab orthodoxis discernerentur, suumque dogma de legis Hebraicæ observantia ejusdem azymi usu confirmarent. Hoc igitur commentum de pane azymo, primò quidem omnium consensu usitato, exinde in detestationem Ebionæorum exploso, demum extincta secta à solis Latinis rursus recepto, tanquam absurdum & incredibile reprobandum est.

VI. Eodem cum Scholasticis præjudicio deceptus fuit Hugo Eterianus *lib. 2. de hæresib. quas in Latinos Græci devolvunt cap. 17.* dicens: *Latinorum sancta Ecclesia æternaliter azyma offert & immolat, secundum Christi traditionem.* Stephanus quoque Eduensis *lib. de Sacram. altaris cap. 17.* Romanam Ecclesiam de azymo pane immolare ait, Græcos autem de fermento; quod, inquit, non consenti sanctorum Patrum doctrinæ, quia in sacro eloquio nunquam invenitur fermentum accipi in bonum. Sed hi recentiores sunt, & nihil probant: si enim ex Christi traditione azymus panis immolaretur, quis unquam ausus fuisset fermentatum adhibere? Nec verum est, ut luce clariùs constat, quod fermentato non consentiat sanctorum Patrum doctrinæ: non alio enim pane quam fermentato usi sunt Athanasius, Basilius, Nazianzenus, Chrysostomus, Cyrillus, & quotquot fuerunt sanctitate & doctrina conspicui Sacerdotes in ecclesiis orientalibus. Simili errore lapsus est Barlaamus Hieracensis Episcopus, qui se asserit vixisse quadringentis annis post schisma, post annum scilicet 1300. Hic ad amicos suos in Græcia constitutos sic scribit: *Ecclesia Romana ante inchoatum schisma pluribus quàm septingentis annis per azyma conficiebat sanctissimam Eucharistiam. Alexander enim Romanus Pontifex, qui sub Adriano glorioso martyrio vitam finivit, hostiam de azymo Ecclesie Romanæ statuit.* Verum hic aliis contradicit asserentibus Romanam Ecclesiam semper in azymis consecrassè ex Christi institutione. Deinde in actis legitimis S. Alexandri Papæ nihil ab eo de azymis statutum legimus: imò Romæ & in aliis occidentalibus Ecclesiis longo post ipsum tempore fermentatum in sacrificio adhibitum, multis argumentis probari potest. Occurrit

primo loco mulier incredula, quæ, ut narrat Joannes Diaconus in vita Gregorii Magni *lib. 2. cap. 41.* sancto Pontifici celebranti solitas oblationes obtulerat: cui tempore communionis mysteria traditurus cum diceret, *Corpus Domini nostri Jesu Christi conservet animam tuam*, risit mulier: At ille dextram ab ejus ore convertens, partem illam Dominici corporis super altare deposuit. Expletis verò Missarum solemnibus, matronam coram populo inquisivit, quam ob rem corpus Dominicum sumptura ridere præsumpserit. At illa ait, quia panem, quem propriis manibus me fecisse cognoveram, tu corpus Dominicum perhibebas. Tum Gregorius facta oratione pro mulieris incredulitate particulam panis in carnem, & ipsam carnem rursus in panem convertit. Porro hæc mulier panem communem & usitatum obtulit, quem ipsa fecerat pro domo sua: si enim azymum fecisset & obtulisset, quo uti tunc in sacrificio mos foret, non potuisset ignorare, cui fini panis ille inusitatus destinatus esset, nec indicia sive incredulitatis sive ignorantie ridendo præbisset. Creditur S. Thomas 3. p. qu. 74. art. 4. Ecclesiam Romanam hujus Gregorii tempore azymum panem tanquam diu usitatum adhibuisse, ipsumque Gregorium in Registro ejus consuetudinis rationem reddidisse. At à viris eruditissimis observatum fuit, eam sententiam suppositivam esse, nec in scriptis Gregorii reperiri. Quidam simile legitur in Registro Gregorii VII. *lib. 8. epist. 1.* & hinc fortassis hallucinatio processit, & primo Gregorio tributum quod septimi est. De eodem pane communi Ambrosius loquitur *lib. 4. de Sacram. c. 4.* *Tu forte dicis, Meus panis est usitatus, sed panis iste panis est ante verba Sacramentorum, ubi accesserit consecratio, de pane fit caro Christi.* Dum autem nominat panem usitatum & in mensa communiter usurpatum, certè de azymo explicari non potest. Illustre etiam de hac re testimonium perhibent Concilii XVI. Toletani Patres, quod æra Hispanica 731. anno scilicet Christi 693. actum fuit, c. 6. *Ad conventus nostri agnitionem delatum est, quod in quibusdam Hispaniarum partibus quidam Sacerdotum partim nescientia impliciti, partim temerario ausu provocati, non panes mundos & studio præparatos supra mensam Domini in sacrificio offerant, sed passim quomodo unumquemque aut necessitas impulerit, aut voluntas coegerit, de panibus suis usibus præparatis crustulam in rotunditatem auferant, eamque super altare cum vino & aqua pro sacro libamine offerant.* Quod factum nequaquam in sacræ auctoritatis historia

schismaticos controversiam de azymo & fermentato male excitatam fuisse fatentur, nec propter hanc discrepantiam, quæ ritus est, non dogmatis, dissidium ab initio contigisse cognoscunt, & testantur. Illorum verò testimonia legi possunt apud Leonem Allatum in dissertatione de perpetuo consensu Ecclesiæ occidentalis atque orientalis ad Joannem Christianum de Boineburg edita cum ejusdem tractatu de Purgatorio, & in Hottingero convicto cap. 9. Consentit ex Latinis Hildebertus Turonensis Archiepiscopus, agens enim *epist.* 44. de quodam Sacerdote qui ex pane communi sacrificium obtulerat, gravius puniendum ait Ecclesiæ seu populi scandalum, qui ea novitate offensus fuerat, quam delictum, in ea enim consuetudinem potius quam fidem impugnatam fuisse. Non possum autem hoc loco omittere aut dissimulare Rabani Mauri sententiam, qui *lib. 1. de Institutione clericorum* (quem se scripsisse testatur anno Domini 819. cap. 31. ait, *Panem in fermentatum & vinum aqua mixtum in Sacramentum corporis & sanguinis sanctificari oportet. Quæ verba & alia, quæ sequuntur ad comprobandum azymorum usum, assertioni nostræ proculdubio adversari videntur. Sed dum attentius considero, nullam vivente Rabano de azymo & fermentato controversiam extitisse; nec ab aliis illius sæculi scriptoribus azymorum pro usu sacrificii mentionem fieri, suspicatus sum addita illa ab aliquo recentiore ex ritu sui temporis. Ut igitur hæc de re certior fierem, ad codices M. SS. confugiendum esse existimavi, unumque reperi in Bibliotheca Vaticana num. 1149. sic inscriptum, *Rabani Mauri liber de officiis Ecclesiasticis: & sic incipientem, Qualiter ad divinum officium instrui oportet sanctissimum Ordinem clericorum, institutio Ecclesiastica narratione declarat multimoda. Est autem lib. 3. citati operis de institutione Clericorum, isque in multis ab edito diversus. Ex quo meam suspitionem haud temerariam fuisse cognovi, librumque Rabani à recentioribus auctum, & interpolatum fuisse non inconsultè judicavi.**

VIII. Ad eundem fermentati usum comprobandum præteriri non debent Melchiadis, Siricii, & Innocentii Romanorum Pontificum decreta. De Melchiade hæc in ejus vita leguntur. *Hic fecit ut oblationes consecrate per Ecclesias ex consecratu Episcopi dirigerentur; quod declaratur fermentum. De Siricio hæc scripta sunt. Hic constituit ut nullus Presbyter Missas celebraret per omnem hebdomadam, nisi consecratum Episcopi loci designati susciperet declaratum, quod nominatur*

fermentum. Innocentius verò epist. ad Decentium cap. 5. sic scribit. De fermento quod die Dominice per titulos mittimus. Superfluum nos consulere voluisti, cum omnes Ecclesiæ nostræ intra civitatem sint constitutæ: quarum Presbyteri, quia die ipsa propter plebem sibi creditam nobiscum convenire non possunt, ideo id fermentum à nobis confectum per Acolythos accipiunt, ut se à nostra communione maxime illa die non judicent separatos. Quod per Parochias fieri debere non puto, quia non longè portanda sunt Sacramenta, nec nos per cœmeteria diversa constitutis Presbyteris destinamus, & Presbyteri eorum conficiendorum jus habent atque licentiam. Ad statutum autem Melchiadis hæc in scholiis suis ineditis addit Petrus Episcopus Urbevitanus. Diebus enim Dominicis mittebat Romanus Pontifex per titulos Urbis fermentum confectum ab ipso per suos Acolythos, ut à communione ejus plebs non putaret se separatam, quia recipiebat corpus Christi de fermento ab ipso consecratum. Ad Ecclesias autem cœmeteriorum extra Urbem positas non mittebatur, quia Sacramenta longè deferri non possunt. Mos verò non deferendi in cœmeteria, de quo hic mentio fit, postea abrogatus fuit. Nam in vitis Pontificum a Joanne III. constitutum lego, ut oblationes & amulæ, vel luminaria in cœmeteriis per omnes Dominicas de Lateranis ministrarentur. Et Gregorius III. disposuisse dicitur, ut in cœmeteriis circumquaque positis luminaria ad vigiliis faciendas, & oblationes de Patriarchio per oblationarium deportarentur ad celebrandas Missas. Mittebant itaque Pontifices ad Ecclesias Urbis in signum mutæ communionis panem, qui fermentum dicebatur, quo nomine ipsam Eucharistiam intelligendam esse, non autem Eulogias, ut contendit Baronius, ex verbis Melchiadis & Siricii manifestè deducitur: illi enim de pane consecrato loquuntur, non de Eulogiis, quibus nomen consecrationis aptari non potest. Et Innocentius rationem reddens propter quam illud fermentum non mittebatur extra Urbem, quia, inquit, non longè portanda sunt Sacramenta. De Sacramento igitur hic sermo est, non de Eulogiis, quæ non sunt Sacramentum. Nec puto hunc ritum non mittendi procul Sacramenta à Joanne & Gregorio tertiis abrogatum, cum in cœmeteria mitti oblationes è palatio Lateranensi decreverunt, nullam enim consecrationis mentionem faciunt, nomen autem oblationis pani oblato ad usum sacrificii tribui quoque solebat, antequam à Sacerdote consecraretur. Sed videamus qua ratione motus Baronius nunquam potuit adduci

ut crederet fermenti nomen tributum aliquando Eucharistiæ; quia, inquit, notissimum est Romanam ac simul Occidentalem omnem Ecclesiam nominis in azymo pane consuevisse Eucharistiæ conficere. Ita ille 4. 313. agens de rebus Melchiadis. At ego ostendere hic enitor usum fermentati Romæ & in Occidentali Ecclesia diu viguisse: ideoque assero fermenti nomen à prædictis Pontificibus Eucharistiæ tributum, quia in pane fermentato conficiebatur. Narrat ibidem Baronius viros eruditos in hac re elucidanda admodum laborasse, & inter alios Latinium, à cujus sententia ait se dissentire. Optavi sanè, cum primùm hæc scriberem, Latini de hoc fermento dissertationem, si fortè extaret, videre; sperabam enim me aliquid in ea re peritum, quo res obscurissima utcumque posset elucidari. Cumque aliquando de hoc colloquerer cum viro humanissimo, rerumque omnium, præsertim Ecclesiasticarum, notitia maximè imbuto Francisco Maria Brancatio S. R. E. Cardinali & Episcopo Viterbiensi, se prælo paratam habere dixit secundam partem Epistolarum ipsius Latini ex suæ Ecclesiæ Bibliothecamox edendam studio Dominici Magri ejusdem canonici & Theologi notæ eruditionis, inter quas erant Latini & Antonii Augustini de fermento opiniones duabus epistolis alterius ad alterum expressæ, quas protinus ad me mitti curavit. Et Latinus quidem ad ipsum Augustinum tunc Episcopum Herdensem scribens putat fermentum, de quo agitur, verum Sacramentum Eucharistiæ omnino fuisse, quod cum legissem gavissus sum me in eam sententiam venisse, quæ dudum homini doctissimo placuerat, eique propterea firmius adhæsi. Cur verò fermenti nomen ipsi Sacramento tributum sit, expendens Latinus duas causas comminiscitur, quæ pace tanti viri mihi prorsus absurdæ, & à moribus illorum temporum extoto alienæ visæ sunt. Apellabatur autem fermentum, inquit, non quia aliquid haberet commune cum fermento quo utimur ad panem fermentandum, sed ea fortè assertionem, vel quia velut massa & conspersio esset utriusque partis Sacramenti, corporis videlicet & sanguinis, ita mixta, ut nullo modo separari posset. Vel quia eadem ipsa massa propriè fermenti vicem obtineret in alia majori massa fermentanda, quæ satis esse posset ad populum cujusque rituli communicandum. Hanc verò mixtionem eo consilio factam arbitratur, ut Manichæi, qui à vino abhorrebant, detegerentur: nam mittens Pontifex illud fermentum Presbyteris præcipiebat, si Latinio credimus, ut per eosdem Presbyteros plebi uni-

verse astanti diligentissimè declararetur fermentum illud à summo Pontifice confectum & consecratum cum admixtione utriusque speciei eo consilio fuisse, ut qui cum Catholica Ecclesia sentirent, & in eius communione manere vellent, dum illud sumerent profiterentur se sub specie panis & vini simul mixta Eucharistiæ accipere, & tam panis quam vini creatorem Deum agnoscere, & non Principem tenebrarum, ut de vino in creatoris omnium injuriam Manichæi blasphemè assererent. At missum ex hoc motivo fermentum, nec ex Actis Melchiadis & Siricii, nec ex epistola Innocentii ulla ratione colligi potest. Nulla item assertæ mixtionis utriusque speciei apparet necessitas ad detegendos Manichæos; cum enim tunc sub utraque specie fideles communicarent, multò facilius deprehendi poterant, si à sanguinis poculo per Dionysium porrecto abstinerent; quo indicio sub Leone Magno eos proditos ex ejus sermone 4. de Quadragesima constat. Nihil etiam legimus in scriptoribus illorum temporum, quo Latini conjectura inniteat. Deinde mixtio corporis & sanguinis tunc inaudita fuit, & à moribus ac ritibus Ecclesiæ omnino per illa tempora dissidebat, ut Lib. II. palam fiet, cum de communione intincta disseremus. Porro ad Latini epistolam breviter respondens vir solidæ doctrinæ & eruditionis Ant. Augustinus, suamque de hoc fermento opinionem exponens, missum à prædictis Pontificibus panem consecratum asserit, cum negari non possit quod illi clarissimè dicunt; sed ex præconcepta sententia de perpetuo azymorum usu in Ecclesia Latina putat, fermenti appellationem non veram esse, sed usurpatam, & qua vulgus uteretur pro azymis illis sinceritatis & veritatis; inde fortè appellationis origine sumpta, quod eadem die, qua lati omnes participes fierent sacra mensa post longam quadragesimam diem mediam, eadem verba de fermento audirent, & pro Græco azymorum verbo, Latino uterentur contrariæ significationis. At hinc videre licet, magnos quoque viros errori obnoxios esse, cum alicui opinioni ab infantia adherentes antiquos ritus ad illam expendunt & accommodant. Nam quid magis alienum à communi usu loquendi, quam quod nomen fermenti pro azymis accipiatur? quia nimirum in die Paschatis audiebant fideles, epulamini non in fermento malitiæ & nequitie, sed in azymis sinceritatis, & veritatis; idcirco Eucharistiæ contraria significatione vocabant fermentum. Neminem futurum credo, cui hoc suaderi possit. Cæterum epistolæ Latini & Augustini editæ jam sunt parte 2. epistolarum ipsius

finis Latini pag. 116. & sequentibus. Diversa ab his est Sirmundi sententia, qui Eucharistiam ex eo fermentum à prædictis Pontificibus dictam existimat, non quod ex pane fermentato esset, sed quod ipsa, quocumque ex pane fieret. Ecclesiis ad quas mittebatur fermenti vicem præstaret, eisque unionis inter se vinculum esset, sicut fermentum massæ cui commiscetur: At nihil vetat quin utrumque verum sit, & Eucharistiam fermentum dictam, quia reverà ex fermento erat: & symbolicè etiam fermentum nuncupatam, quod signum sit unitatis, & vinculum charitatis.

IX. Sic expedita videri poterat controversia de fermento ad Ecclesias olim missa: sed emergunt alii nodi, quorum difficilis valdeque perplexa solutio est: nec eos dissimulavit in præcitata epistola Latinius, sed proponit his verbis: *An autem titulares Presbyteri eodem die Dominico Missas integras celebrarent, id est an verè ipsi consecrarent & offerrent, & an una cum fermento à Pontifice missa propriam quoque oblationem peracta consecratione sumerent; an autem alteram, & an soli ipsi vel etiam populus ex altera, vel utraque communicarent, ut in re valde obscura nihil videtur temerè pronunciandum.* Hæc reverà obscura sunt, nam cum supra dixerimus sacrificium peractum ex oblationibus fidelium, quomodo hi Pontifices à Lateranensi Patriarchio mitti oblationes decreverunt? & si panis quem mittebant, erat consecratus; certum est quòd ad Missam à Presbyteris titulorum celebrandam non pertinebat. An igitur à fidelibus solitas oblationes accipiebant in Missa consecrandas, ex quibus & ex pane consecrato, quem Pontifex miserat, tam Sacerdos quam astantes in signum mutæ Pacis, dilectionis, atque unitatis communicabant? Hoc planè verisimile, imò certum mihi videtur: nam vinum missæ Pontifices nusquam apparet, Missæ autem Sacrificium sine panis & vini oblatione & consecratione agi non poterat; quare fideles more tunc usitato utrumque offerebant, & ex ipsis muneribus sacrum agebatur, sine ullo respectu ad panem missum è Lateranensi palatio, nisi quòd illum cum oblationibus recenter consecratis communicaturis distributum putamus. Cohæret hic ritus cum aliis veteris Ecclesiæ consuetudinibus. Mos enim fuit, ut, qui ejusdem fidei essent, sibi mutuo mitterent Eucharistiam in signum communionis, sicut testantur Eusebius *lib. 5. hist. eccl. cap. 24.* Nicephorus *lib. 4. cap. 39.* & Joannes Moschus in *Prato spirituali cap. 29.* idque

salvo jure celebrandi, quod sacrum illud minus non auferebat. Ita pari ratione missa per titulos Eucharistia, nullum præstabat impedimentum, quin possent & deberent eorum Presbyteri synaxim agere. Quia verò Sacramenta procul deferre vetitum erat absentibus & longè constitutis in symbolum fraternæ charitatis panis communis mitti solebat, cujus rei testes sunt Augustinus *epist. 34.* & Paulinus *epist. 41, 45, 46.* quem morem diu permanisse Flodoardus docet *lib. 4. hist. Remensis cap. 3.* scribens Formosum Papam Carolo Regi Francorum panem misisse pro pignore pacis & unanimatis. Sic imminuto fidelium fervore, usui frequentissimo ac fere quotidiano communionis successit usus Eulogiarum, de quibus infra. Aliam veterem consuetudinem describit Alcuinus *lib. de divinis offic. cap. 37.* agens de ordinatione Episcopi in Romana Ecclesia, Pontifex ad communicandum porrigit ei formatam, atque sacram oblationem, quam accipiens communicat super altare, cætera verò reservat sibi ad communicandum usque ad dies quadraginta. Idem habetur in ordine Romano, ubi est etiam exemplar *Formatæ*, quæ datur Episcopo noviter consecrato. Eiusdem panis consecrati, quem acceptum ab Episcopo in die suæ ordinationis Presbyteri consumere debent quadraginta diebus, quotidie ex eo particulam sumentes, historiam narrat Fulbertus Carnotensis Episcopus *epist. ad Finardum*, mysticam ejus ritus rationem reddens. Ex hac autem Fulberti epistola manifestum est, tunc Presbyteros per illos quadraginta dies quotidie celebrasse, & tempore communionis particulam hostiæ de manu Episcopi susceptæ, & eam quam ipsimet consecrabant, comedisse. *Sicut enim*, ait ille, *multæ Ecclesiæ sunt per universum orbem terrarum propter diversa loca, & tamen una est sancta Catholica Ecclesia propter unam fidem: sic & multæ sunt oblatæ propter vota offerentium, unus panis est propter unitatem Corporis Christi. Nam panis ab Episcopo consecratus, & panis à Presbytero sanctificatus in unum & idem corpus transfunditur, propter secretam unius operantis potentie virtutem.* Hinc autem suspicor lumen originem & rationem duplicis panis, qui ab Episcopo in die ordinationis suæ offertur: olim enim uterque consecrabatur, alter pro consecrante & aliis Missæ assistentibus, alter pro prædicta quadraginta dierum Episcopi tunc promoti communionem. Si ergo panis consecratus, quem Pontifex Episcopis, Episcopus Presbyteris in Missa ordinationis præbe-

bat, ut ex eo singulis diebus particula ad communicandum decerperent, nullatenus impediēbat quin quotidie sacris operarentur; nemo certē absurdum, aut à moribus Ecclesiæ, pro ut illa ferebant tempora, alienum existimabit, quod Presbyteri Romani accepta à Pontifice Eucharistia, quæ fermentum dicebatur, Missam nihilominus diebus Dominicis agerent, & alium panem oblatum de more à fidelibus consecrarent, atque ex utroque se & alios communicarent. Hæc mea opinio est, quam precor ut expendant viri docti & periti, & si quid certius magisque consentaneum repperint, libentissimè amplectar.

X. Quæcunque verò de hac re hæcenus scripta sunt, si quis attento animo, & à præjudicii opinionum libero percurrat, fatebitur, ni fallor, azymorum usum non semper extitisse in Ecclesia occidentali: tum etiam agnoscat multa ab hodiernis ritibus profus diversa olim viguisse, quæ nunc legitimâ potestate immutata & antiquata sunt, ita exigente rerum, temporum, & hominum conditione. Quod si usus azymorum perpetuus in Romano Patriarchatu non fuit, inquirendum consequenter videtur, quo tempore & qua occasione introductus sit. Et quidem, quod spectat ad tempus, probabilis mihi semper visa est Sirmundi conjectura, existimantis tunc à Latinis recepta azyma, cum illis opponi tanquam grave crimen à Græcis schismaticis cœperunt. Hoc verò contigit sub Pontificatu Leonis IX. vel paulò ante, thronum Constantinopolitanum occupante Michaële Cerulario, qui primus omnium Latina Ecclesiæ azymorum causâ bellum indixit, quem alii postea sequuti Latinos per ludibrium *Azymitas* nuncupabant, eorumque sacrificium hac de causa execrabantur. Quamvis autem annus præcisè assignari non possit, quo panis azymus ad usum sacrificii initium habuit, saltem à scopo non aberrabit, qui illud ad tempus referendum censuerit, quod inter Photium & Cerularium, centum & septuaginta circiter annorum decursu, intercessit. Occasionem verò non sine manifestis indiciis inde natam arbitror, quod, cum paulatim Fidelium sacro assistentium, imò & Clericorum communicatio deserit; sufficeretque modicus panis pro celebrantis & Ministrorum in Missis solemnibus communione; in privatis verò pro solo sacerdote: cumque populus alicubi vel panem non offerret, vel minus aptum ad sacrificium, sensim factum est, ut ad exiguam quantitatem idem panis redigeretur, ejusque conficiendi cura ad Sacerdotes & Clericos

pertineret: & quia azymus facilius parabatur, nec ullo canone veritus erat, hic fermentato substitui cœpit, & per omnes Ecclesias paulatim propagari. Sed hæc clariora evadent, si altius perscrutemur, quænam olim panis consecrandi forma seu figura fuerit, & quomodo ad eam, qua nunc utimur deventum sit. A primis autem Ecclesiæ sæculis sumpto principio, cum dira persecutione per illa tempora vexaretur Ecclesia, integros ac solidos panes, quales vel præ manibus erant, vel à fidelibus offerebantur, cujuscumque formæ seu figuræ forent, in altari poni & consecrari, atque in partes comminui, & communicat uris distribui consuevisse, ex re ipsa exploratissimum est. Reddita verò pace servatam figuram rotundam sive orbicularem insinuant Patres Græci, & Latini. Epiphanius in *Ancorato num. 57.* loquens de pane qui in Corpus Christi convertitur, agnoscit in eo rotunditatem. Cæsarius Nazianzeni frater *Dialogo 3. de fide Cathol. interrog. 169.* comparans Corpus Christi inter nos degentis cum eodem in sacramento sub specie panis existente, illud ait esse artubus compositum, hoc rotundum. Severus Alexandrinus in *ordine Missæ* hostiam circulum appellat. Eadem rotunditatem astruunt Patres Concilii XVI. Toletani supra citati. Gregorius *lib. 4. Dialogor. cap. 55.* refert Presbyterum quemdam duas secum oblationum coronas detulisse. Oblationibus autem coronæ nomen inditum à rotunditate notat Petrus Urbevetanus in scholiis ad vitam Zephyrini Pape, qui ibidem constituisse dicitur, ut coronam consecratam de manu Episcopi acciperet Presbyter tradendam populo. Iso Monachus de miraculis S. Othmari Abbatis *cap. 3.* rotulas panis vocat Oblatas, quæ in ejus sepulchro mirabiliter repertæ sunt. Hanc ipsam figuram confirmant picture quæ in antiquis codicibus M. SS. & in parietibus veterum Ecclesiarum non alia forma quàm circulari easdem Oblatas representant. Cruce quoque ac nomine Jesu Christi Salvatoris nostri signatas fuisse testantur Goar in *notis ad Euchologium pag. 117.* Arcadius *lib. 3. de Sacram. cap. 38.* & Sirmundus *de azymo cap. 4.* earumque formas æri incisas exhibent. Diversos verò fuisse in diversis ecclesiis Oblatarum characteres, ex Concilio Arelatensi V. discimus, quod anno 554. celebratum fuit: nam *cap. 1.* statuit: *Ut oblate, quæ in sacro offeruntur altario, à Comprovincialibus Episcopis ad formam Arelatensis offerantur Ecclesiæ: non pro cuiusque arbitrio signatæ seu formatæ.* At progressu temporis pro signo crucis & Jesu

Jesu nomine aliæ effigies inductæ sunt, in azymis præsertim quibus hodie utimur, Christi scilicet crucifixi, vel ad columnam alligati, vel è sepulchro emergentis & resurgentis, quas ex diversis partibus orbis sibi transmissas Aloysius Novarinus profert in Agno Eucharistico cap. 69. Quo verò tempore coeperint hostiæ eâ formâ cudi, quæ nunc passim viget in omnibus Ecclesiis occidentalibus, ex scriptoribus qui post annum Christi millesimum floruerunt, investigandum est.

XI. Differit de hac re, sed parum distinctè, Honorius in Gemma animæ lib. 1. cap. 66. Fertur quod olim Sacerdotes à singulis domibus & familiis farinam accipiebant, quod adhuc Greci servant, & inde Dominicum panem faciebant, quem pro populo offerebant, & hunc consecratum eis distribuiebant. Postquam autem Ecclesia numero quidam augebatur, sed sanctitate minuebatur; propter carnales statutum est, ut qui possent singulis Dominicis, vel tertia Dominica, vel summis festivitatis, vel ter in anno communicarent. Et quia populo non communicante, non erat necesse panem tam magnum fieri, statutum est eum in modum denarii formari vel fieri; & ut populus pro oblatione farine denarios offerret, pro quibus traditum Dominum recognoscerent, qui tamen denarii in usum pauperum, qui membra sunt Christi, cederent, vel in aliquid, quod ad hoc sacrificium pertinet. Et supra cap. 35. de eadem forma panis per modum denarii scribens ait. Ideo imago Domini cum literis in hoc pane exprimitur, quia in denario imago & nomen Imperatoris scribitur. Hæc Honorius qui vivebat anno 1130. Ernulfus item Rossensis Episcopus, qui obiit anno 1124. Epist. ad Lambertum tomo 2. sæpius laudati Spicilegii, postquam probavit aliquos Ecclesiæ ritus alio modo coepisse, & alio modo per ejus incrementa cucurrisse; Patet, inquit, attestantibus scripturis, sacramenta Altaris, quæ jejuni modo accipimus, Discipulis Domini coenatos accepisse. Patet etiam quod summus de mensa lapidea ac sacrata; illos sumpsisse de mensa lignea, non secundum morem Ecclesiæ sacrata, aut fortasse nulla. Illi panes quotidianos comederunt: nos in forma nunni panem accipimus. In quibus verbis illud obiter notandum, quod ait Apostolos panes quotidianos comedisse, hoc est communes & fermentatos. His verò antiquior Humbertus Cardinalis in Responsione ad Michaëlem Constantinopolitanum, & ad Leonem Acridanum scripta anno 1054. Ad magnam Christi mensam illum solum adhiberi panem ait, quem Diaconum subdiaconis, seu ipsi sacerdotes sacris amittit

vestibus cum melodia Psalmorum conspersum & in ferro paratum ex secretario proferunt. Et paulò post. Nos tenues oblatas ex simila preparatas integras & sanas sacris altaribus superponimus, & ex ipsis post consecrationem fructus cum populo communicamur. Antiquæ item consuetudines Cluniacenses à S. Uldarico collectæ circa annum 1070. tom. 4. Spicilegii pag. 217. communionem moribundi describentes, Sacerdotem ad ecclesiam accedere ajunt, Corpus Domini frangere, & partem quam allaturus est super calicem tenere. Ex quibus testimoniis liquet, etiam post recepta azyma non adeo tenuem fuisse panem, quin frangi posset & dividi in partes, quæ pro adstantium communionem sufficerent. Non ergo videntur fuisse Oblatæ viventibus Humberto, & Uldarico per modum denarii; sed ad eam formam redactæ sunt propè finem illius sæculi; cujus rei testem habemus fide dignissimum Bernoldum Presbyterum Constantiensem, quem Trithemius ait ad utilitatem ecclesiasticæ Reipublicæ composuisse volumen, quod prænotavit Ordinem Romanum, claruisse autem anno 1060. Latet hic liber nondum typis editus, sed ex eo nonnulla excerptit & transtulit in sua Liturgica tacito auctoris nomine Georgius Cassander. Idem tamen epist. 114. sic de illo scribit ad Jacobum Pamelium. Est apud nos libellus quidam justæ magnitudinis, in cujus initio ponitur Ordo quidam Romanus, demde ejus expositio, cujus Auctor scripsisse se testatur anno Domini 1089. quem suspicor esse Bernoldum Presbyterum Constantiensem. Et bene suspicatus est, contestante Trithemio, & nota temporis non discrepante. Sed si Bernoldus fuerit, siue alius, proposito nostro satis est, quod labente sæculo undecimo scripserit. Is igitur apud Cassandrum in Liturgicis cap. 27. de forma panis sic differit: Manifestum est cujus mensuræ vel formæ debeant esse sacerdotum Oblatæ, quæ ex pugillo simile fieri jubentur, & ad speciem coronæ, quod est tertiam panis offerre. Mensura pugilli minima est omnium mensurarum, unde possit panis fieri, quæ scilicet mensura legitimo jure constituitur sacerdotibus ad ministerium altaris. Quod si minor mensura quam pugillus non invenitur in tota serie veteris & Novi Testamenti, & si nihil omnino debet fieri intra vel extra templum Domini absque mensura & ratione, videntur Oblatarum minutie ad Christum & ad Ecclesiam nihil pertinere, quia sunt absque mensura & ratione. Hæc & alia plura Auctor ille expositionis Ordinis Romani, quæ se omisisse asserit Cassander ibidem his verbis. Plura

ab eodem Autore alioquin prudenti, pio, & Ecclesiasticarum traditionum studiosissimo in eam sententiam dicuntur, qui indignissime tulisse videtur etate sua in quibusdam ecclesiis Oblatas panis, quæ præcæ Ecclesiæ consuetudine ad usum sacrificii ad mensam Domini à populo fidei offerbantur, ad imaginem nummorum, & ad tenuissimam quandam & levisimam formam à veri panis specie alienam fuisse redactas: quare per contemptum minutias nummulariarum oblatarum appellat, imaginariam & umbratilem levitatem illis tribuit, & indignas esse panis vocabulo pro sua tenuitate; ac propter eas officium atque religionem Ecclesiastici officii multum per omnem modum confundi asserit, pluribusque & acerbioribus dictis eas infectatur, quæ omnia ut ascribam expedire hoc loco non putavi. Et revera necessarium non fuit, ex supradictis enim, cumulatis quàm oporteret, habemus hujus scriptoris etate cœpisse hostias, quibus nunc utimur, jam usu azymorum introducto, quæ acrius à Græcis impugnata fuissent, si formam nummi ab initio accepissent. In hac autem re credibile est majores nostros paulatim & per gradus processisse: nam vivente Humberto & pro azymis scribente, panis, ut diximus, tantæ erat magnitudinis, ut ex eo consecrato tot particulæ frangi possent, quot erant necessaria ad populum communicandum. Postea interjectis quadraginta fere annis, cum præcæta Ordinis Romani expositio scripta est, ad hanc minimam formam redactus est, quam utpote novam & tunc incipientem scriptor ille tanta acerbitate infectatur. quia verò novitates in Monasteriis à frequentia hominum remotis serius innotescunt, non statim à Monachis hujusmodi oblatæ nummulariæ receptæ sunt, ut ex earum forma in quibusdam Ritualibus præscripta evincitur: quod in aliis etiam ecclesiis contigisse evidens est; nam Petrus Abbas Cluniacensis, qui doctrina & sanctitate claruit anno 1150. lib. 1. Miracul. cap. 5. scribit hominem quemdam, qui Corpus Domini indignè susceperat, nunquam illud trajicere potuisse, sed frustra omnia, inquit, comminuti Corporis Christi cum vino, quod susceperat, in vas quod ibi suppositum fuerat, refundere coactus est. Ex quo patet talem fuisse tunc panem, ut deglutiri non posset, nisi dentibus comminutus. Denique eodem tempore, quo nummulariæ Oblatæ introductæ fuerunt, præter oblatam majorem pro Sacerdote, aliæ item minores pro communione populi sunt institutæ, quæ licet integræ consecrentur, & singulis integræ porrigantur, nomen tamen

particularum ex antiqua consuetudine retinuerunt.

XII. Simili modo in panis consecrandi præparatione diverſi gradus pro temporum diverſitate servati sunt. Primorum enim sæculorum mos fuit panem communem & propriis usibus paratum offerre & consecrare. Pacato postmodum Ecclesiæ statui placuit Patribus non vulgares panes, sed studio ad id paratos adhiberi. De S. Radegunde Regina legimus, quod oblatas manibus suis factas locis sacris dispensabat. Concilium Toletanum XVI. sancivit, ut non aliter panis in altari sanctificandus proponatur, nisi qui studio fuerit præparatus. Theodulfus Aurelianensis in suo Capitulari panes in sacrificium offerendos nitidè & studiosè fieri mandat, atque diligenter observari statuit, ut tam panis quàm vinum & aqua mundissimè tractentur, nihilque vile, nihil non probatum in his inveniatur. S. Wenceslaus Dux Bohemiæ in magno Belgii chronico laudatur, quod spicas propria manu colligeret, excuteret, & ex his panem sacrandum formaret. Nullo autem loco studiosius, quam in Monasteriis idem panis parabatur. Modum hic breviter describam ex statutis Monachorum à B. Lanfranco Archiepiscopo Cantuariensi collectis cap. 6. & ex antiquis consuetudinibus Cluniacensium à Luca Dacherio editis tom. 4. Spicilegii, atque ex aliis Monachorum Ritualibus. Et primò quidem frumentum quantumvis purum granatim eligebant, lavabant, & in sacculo mundo ad hoc solum opus destinato ponebant, honestoque famulo dabant, qui deferret ad molendinum. Tum hic lavabat molam, aliudque frumentum prius frangi curabat, ut sine aliqua forde moleretur. Exinde reportabat farinam, quam Secretarius, sive, ut nunc loquimur, Sacrista indutus alba & amictu, cribro prius abluto & extensa circum cortina cibrabat. Demum Sacerdotes seu Diaconi alba induti, lotisque manibus, & psalmos recitantes, farinam aqua conspersam in vase nitidissimo coagitabant, igneque succenso lignis aridis ad hoc de industria præparatis hostias coquebant, summa cura caventes, ut nec proprius quidem flatus ad eas pertingeret. Tanta in illis erat erga panem consecrandum reverentia; tam severa & anxia in eo conficiendo sollicitudo. Venit hic in mentem dictum Tertulliani sapius citatum lib. de corona militis cap. 3. Calicis aut panis, etiam nostri, aliquid decuti in terram anxie patimur. Etiam nostri, inquit, id est communis & domestici, qui apud Christianos in summo semper honore fuit, quod

cx

ex eo Eucharistia conficiatur. Memini etiam me legisse peculiare olim vineas Ecclesie traditas, ut ex illis optimum vinum fieret in usum sacrificii. S. Remigius, teste Flodoardo *lib. I. hist. Remens. cap. 18.* vineam reliquit, ut inde vinum diebus Dominicis, & aliis festis sacris altaribus offerretur. Ibas Edeffenus in synodo Berytensi accusatus fuit quod vinum vile in usum sacrificii præberet. qui vero sunt hodierni mores in panis & vini præparatione; nimis notum omnibus est, nec me oportet in his enarrandis inutiliter occupari. Ceterum panis & vini duplex est præparatio: una remota, de qua hætenus actum est; altera proxima, cum sacrificii instat celebratio. Hæc à Latinis in sacrario peragitur quod attinet ad panem, posita hostia super patena, additisque particulis pro his, qui sacre communionis participes esse volunt. At vinum & aqua calici infunduntur cum oratione & benedictione immediate * ante offertorium, qui ritus suo loco explicabitur. Græcos quoque eandem præparationem quondam Goar in notis ad Liturgiam Chrysoftomi n. 22. At ex Liturgiis quibus hodie utuntur, & ex communi eorum praxi constat manifestè, tam panem quam vinum in prothesi ab illis, sive in minori altari, præparari; priusquam Sacerdos & Ministri ad Sanctum Bema, quod est majus altare, sacris vestibus induti procedant. Olim cum panis fermentatus erat & justæ magnitudinis, dissectis ex ipso tot partibus, quot erant necessariæ ad sacrificium & ad fidelium communionem; ipsius residuum in alias partes scindi, & his qui non communicaverant in fine Missæ distribui solebat, qui ritus adhuc permanet in Ecclesia Orientali. Eulogiam vocant Græci, sive benedictionem; & Antidoron, quia datur loco doni, sive Eucharistiæ, quæ à sanctis Patribus donum nuncupatur. Eulogiæ nomen pro ipsa Eucharistia quandoque usurpatum reperitur, ut à Cyrillo Alex. epist. ad Nestorium: *Accedimus ad mysticas Eulogias & sanctificamur, participes facti sacre carnis & pretiosi sanguinis omnium nostrum Salvatoris Christi: & à Maximo martyre ad cap. 3. Eccl. hier. Elevans Sacerdos sacrum panem, ostendebat Eulogiam dicens, Sancta Sanctis.* Frequentius tamen ab ea distinguitur, tamquam id quod ejus vices aliquo modo supplebat. Hoc concilium Nannetense indicat c. 9. decernens, ut Eulogiæ in fine Missæ iis, qui communicari parati non fuerint, distribuantur. quod decretum quidam Canonum collectores S. Martyri & Pontifici Pio

* f. Post.

perperam tribuunt, non considerantes epistolam ejus, & qua sumitur, esse supposititiam: nec advertentes secundo sæculo, quo ille vixit, nondum fuisse Eulogias in Ecclesia, de quibus Tertullianus, Cyprianus, & alii æquales silent, quia quicumque tunc aderant sacrificio communicare solebant; Eulogiæ autem institutæ sunt, ut his darentur, qui mysteriorum participes fieri aut non poterant, aut nolebant. Earum meminit Nazianzenus *orat. in funere Patris.* Concilium quoque Laodicense paulò ante Nicænum sub S. Silvestro celebratum c. 14. prohibuit, ne sancta inlar Eulogiarum in festo Paschæ ad alienas parœcias mitterentur: ubi Balsamon in scholiis Latini ritus ignarus Latinos calumniatur, ac si panem consecratum perinde ac communem distribuerent. Vera autem hujus canonis expositio ex veteris Ecclesie consuetudine sumenda est. Tanta enim erat mutuæ unionis & societatis inter fideles religio & zelus, ut si omnes de uno & eodem pane ab eodem Sacerdote consecrato participare potuissent, id libentissimè in toto terrarum orbe fecissent, quo sic ostenderent se omnes in Christo unum esse. Ideò non solum Romanæ, sicut supra diximus, sed aliarum etiam quarundam Ecclesiarum usus fuit, ut ab Ecclesia primaria civitatis ipsa Eucharistia ad singulas parœcias ab Episcopo mitteretur, quatenus scirent omnes, qui ab uno Episcopo regebantur, se cum illo unum corpus efficere. Id in Paschali festivitate fieri vetuit synodus Laodicensis, vel quia oporteret omnes Presbyteros ea die Episcopo celebranti cum plebe sibi commissa adstare, & ritu tunc usitato cum eodem celebrare: vel alia de causa nobis ignota. Cætera, quæ de Eulogiis, earumque usu ac distributione dicenda forent, plenius Lib. II. pertractabimus, cum de Communionem differemus.

CAPUT XXIV.

De sacris indumentis Sacerdotum, Põmificum, & Ministrorum. Peculiares vestes easque pretiosas sacrum agentibus in usu semper fuisse. Quis olim earum color. Locus in quo condebantur, ejusque nomina. Diaconicon, Scévophylacion, Pastophorion, Vestiarium, Salutatorium. De singulis vestimentis seorsum agitur.

I. Sacerdotem sacris operaturum non communi, & quotidiano habitu, sed alio peculiari,

liari, & augustiore uti oportere, notissimum est: quem ritum catholica Ecclesia ab Apostolis acceptum usque ad nostram transmisit ætatem, quamvis in vestium numero & forma aliquid fuerit successu temporis immutatum. Præcesserat hujus rei typus in veteri testamento, nam Sacerdotibus & Levitis specialia vestimenta certis ritibus & ceremoniis consecrata in usu erant, cum legales Deo victimas immolabant; quorum antitypum in Ecclesia reperiri congruum fuit, ut habeant legales umbræ aliquid sibi respondens non solum in cœlestibus exemplaribus, ad quæ iussit Deus omnia fieri; sed etiam in rebus nostris, quæ, ut ait Dionysius in ecclesiastica Hierarchia, partim sunt typi cœlestium, partim Mosaicarum umbrarum corpora, testante Apostolo ad Hebr. 10. quod habuerit lex umbram futurorum. Imò etiam in lege naturæ propria fuisse sacerdotibus indumentata, cum sacrificia Deo offerrent, auctores graves asseverant; & Hupertus Abbas lib. de incendio oppidi Tuitiensis cap. 16. postquam dixit juri primogeniti annexam fuisse sacerdotii dignitatem, ad ipsum spectasse putat vestes Esau valde bonas, quibus Rebecca induit Jacob, cum simulans fratris personam benedictionem ei surripuit. Huc autem pertinet Penula à Paulo Troade relicta, quam fuisse vestem sacerdotalem suo loco indicabo. Huc lamina, seu mitra episcopalis, quam gestasse Joannem Evangelistam Polycrates Ephesi Episcopus auctor est apud Eusebium lib. 3. hist. cap. 81. Huc infulus, quarum meminit Tertullianus lib. de Monogamia cap. 12. Huc querelæ Optati Milevitani de profanatis à Donatistis Ecclesie ornamentis. Huc Stephani I. decretum, qui, ut ait Anastasius, sacerdotes & Levitas vestibus sacris in usu quotidiano non uti, nisi tantum in Ecclesia constituit. Huc tunica, qua Presbyter Nepotianus in ministerio Christi utebatur, quam sibi relictam Hieronymus scribit in epist. de ejus morte ad Heliodorum. Huc ejusdem Hieronymi testimonium in cap. 44. Ezechielis, ubi ait: Religio divina alterum habitum habet in ministerio altaris, alterum in usu vitæ que communi. Huc denique exempla divinæ ultionis referenda adversus eos, qui sacris vestibus abusi sunt, qualia legimus lib. 1. Wandalicæ persecutionis, apud Victorè de Proculo, qui cum divina ministeria, & Ecclesie ornamenta profanasset, sibi linguam frustratim comedens turpissima morte consumptus est: & apud Theodoretum lib. 2. hist. Eccl. cap. 27. de Thymelico saltatore, qui vestem sacram in theatro gestans expiravit. Serica autem, atque auro argentoque contexta hæc indumenta

ut plurimum fuisse, præsertim post Constantinum ex vitis summorum Pontificum apud Anastasium, qui eorum donaria recenset, & ex aliis scriptoribus haud obscure colligimus: neque enim credimus aliquid vile aut indecorum divini sacrificii usibus adhibuisse fideles, qui omnia ad ipsum spectantia summa & incredibili veneratione prosequerentur. De colore nihil memini me legisse, nisi quod candidi in festis Paschalibus mentio fit à Gregorio Turon. in vita S. Nicetii Lugdunensis Episcopi: & nigri à Theodoro lectore, qui lib. 1. Collectan. refert Acarium Constantinopolitanum seipsum, & sedem, & altare nigro amictu operuisse in signum mestitæ ob impium edictum adversus synodum Chalcedonensem à Basilisco Imperatore anno. 476. promulgatum. Hieron. quoque lib. 1. adv. Pelagianos candidæ vestis usum commemorat dicens, *Que sunt rogo inimicitie contra Deum, si tunicam habueris mundiorum? Si Episcopus, Presbyter, Diaconus, & reliquus ordo Ecclesiasticus in administratione sacramentorum candida veste processerint? Fidelium verò tanta fuit, ut dixi, erga ipsas vestes & pallas altaris reverentia, ut mulieribus eas contingere vetitum sit c. 37. concilii Antistiodorensis, imò nec ingredi quidem in Secretarium, in quo illæ conservabantur, nisi soli ministri sacri potuerant, sicut præcipit canon 66. concilii Agathensis. Et ne quis auderet in proprios usus eas transferre, aut aliis vendere vel donare; idque sub pœna excommunicationis prohibuit concilium III. Braccarense can. 2.*

II. Locus, in quo indumenta & vasa sacra reconducuntur, à Græcis *Diaconicon*, *Scevo-phylacion*, *Pastophorion*; à Latinis *Vestiarium*, *Secretarium*, *Sacrarium*, & barbara voce *Sacristia* nuncupatur. Diaconici nomen passim hoc sensu reperitur in Euchologio: & Simeon Thessalonicensis describens Episcopi sacris vestibus induti comitatum usque ad altare; *Educitur*, inquit, *è Diaconico, & Diacono ipsum præcedente, & deducuntibus Presbyteris duobus per portam templi dexteram & soleam iter a vit usque ad sanctum Bema, id est altare. Scevo-phylacion, & Scevo-phylacionis, id est custodis sacre supellectilis mentio est apud Balsamonem in Nomocanonem Phorii tit. 2. cap. 2. apud eundem Simeonem Thessalonicensem lib. de templo, & apud illos qui de dignitatibus Ecclesie Constantinopolitanæ differunt. At hodie Græci non in Diaconico, sed in ipso Bematæ sacris vestibus ad peragenda divini officia induuntur: nec ullum habent Scevo-phylacion junctum Ecclesie, quia sacra vasa & vestimenta in propriis ædibus, vel in loco tutiori*

rutiori conservant, ut Leo Allatius observat in dissertatione *de Templis Græcorum recentiorum*. Pastophorium legitur 1 Machab. cap. 4. & 3. *Esdrae* c. 8. Radevicus Frisingensis lib. 4. de gestis Friderici cap. 13. *Vulpes*, inquit, & *Lepores* Pastophoria Ecclesie & officinas canonicorum ingressæ. De Vestuario hæc habentur in ritu antiquo Missæ apud Menardum pag. 273. *Sacerdos in vestuario; cæterique Ministri sanctis vestibus juxta ordinem induantur*. Et in restitutione Ebbonis Remensis in notis, *Ductus est Ebbo Episcopus in vestiarium, & indutus episcopalibus vestimentis, similiter & alii Episcopi processerunt cum eo ad celebrationem Missæ*. Secretarii vox passim occurrit in vitis Pontificum, ex quibus aliqui sepulti dicuntur prope Secretarium. Fortunatus in vita S. Radegundis, *Intrans in Secretarium Monachæ veste induitur*. Sacrarium sic definitur ab Ulpiano l. 1. Digestorum tit. 8. *Est locus in quo sacra reponuntur*. Sumitur aliquando pro Presbyterio, quod solis Sacerdotibus, sacrisque Ordinibus initiatis pervium, sæcularibus inaccessum erat. Appellatur & Receptorium à Sidonio Apollinari l. 5. *epist. 17. Et nuntiatum est progredi Episcopum de Receptorio*, ad sacrum scilicet faciendum. In Conc. Matisconensi l. c. 2. Saluatorium vocatur. Et Gregorius Magnus lib. 4. *epist. 54. usum Pallii præscribens Mariniano Ravennæ Archiepiscopo, Quo non aliter, ait, uti memineras, nisi in propria tuæ civitatis Ecclesia, dimissis jam filiis procedens à Saluatorio ad sacra Missarum solemnia celebranda: præactis verò Missis idem in Saluatorio curabit deponere*. Ex eo autem quod dicit, *dimissis jam filiis*, illorum temporum consuetudinem intelligimus. Solebant enim Episcopi ante Missarum celebrationem in ipso loco sedere, & salutationes fidelium excipere, qui se illorum orationibus commendabant, aut aliquod negotium ipsis communicabant: quibus dimissis, sacris vestibus induti ad altare procedebant: atque hinc factum est, ut idem locus Saluatorium diceretur. Hoc & Presbyteri faciebant, teste Severo Sulpitio lib. 2. *Dialog. cap. 1. ubi ait sedisse Presbyteros in Secretario, vel salutationibus vacantes, vel audiendis negotiis occupatos, dum interim S. Martinus eo munere fungi detrectans sibi soli vacaret*. Eiusdem saluatorii meminit Gregorius Turonensis libro 2. *hist. Franc. c. 21. & l. 7. c. 22. in utroque loco indicans Episcopos ac Presbyteros interdum in eo mansionem habuisse*. Græci sacerdotes, quoties rem divinam acturi sacra sumunt indumenta, ea solent benedicere & osculari, ut ex

ordine Liturgiæ S. Johannis Chrysostomi constat: nec in eorum Euchologio ulla extat oratio ad ipsa semel & universim cultui divino dedicanda. At verò Latini postquam ea præscriptis verbis benedixerunt, benedictionem non repetunt; sed amictum dumtaxat, manipulum, & stolam in medio, ubi crux assuta vel texta est, osculantur. In Missa tamen veteri, quam ex codice Ratoldi Abbatis Corbiensis libro Sacramentorum S. Gregorii addidit Menardus, Episcopus sacris operaturus singula indumenta benedicit, deferente ea ministro & ante singula rogante, ut ipsa benedicat, sicut fert Græcorum mos. His præmissis ad omnia singillatim enucleanda transeundum est, eo ordine quo indui solent, à sacerdotalibus ducto principio, quæ sunt sex, Amictus, Alba, Cingulum, Manipulus, Stola & Planeta.

De Amictu, ejusque usu & nominibus.
Dictus olim Anaboladium.

III. **P**rima vestis, quam sacerdos sumit, est Amictus, qui primum capiti; deinde humeris injicitur. Antiquus scriptor de ritibus veteris Ecclesie sub nomine Caroli Magni, *Post sandalias in Ecclesie vestimentis sequitur superhumeralis, quod fit ex lino purissimo*. Amalarius l. 2. cap. 17. *Amictus est primum vestimentum nostrum, quo collum undique cingimus*. Rupertus Abbas l. 1. de div. off. cap. 19. *Sacerdos in officio altaris Amictu caput suum obnubit*. Gemma animæ lib. 1. cap. 201. *Hinc humerale, quod in lege Ephod; apud nos Amictus dicitur, sibi imponit, & illo caput & collum & humeros, unde & humerale dicitur, cooperit, & in pectore copulatum duabus vitis ad mammillas cingit*. Sunt quidam, qui Amictui ex holoserico vel aurea textura plagulam assuunt coloris & opificio casulæ sive stolæ consimilem; sed hujus assumentum nullum vestigiū reperio apud antiquos scriptores. Ambrosiani tertio loco Amictum sumunt post Albam & Cingulum. Varia ei nomina tribuuntur, nam sicut vidimus, Humerale vocatur, & per analogiam ad legalium sacerdotum indumenta, *Ephod*, quia ut Hieronymus docet *epist. 128. ad Fabiolam*, ubicumque in Exodo seu Levitico Superhumeralis legitur, apud Hebræos *Ephod* appellatur. Au verò Amictus noster idem prorsus sit cum *Ephod* veteris legis, quæstio anceps est, quam tractat Sausaius *Panopliæ Sacerdotalis parte 1. l. 4. c. 2. In Ordine Romano Anaboladium, rectius autem Anaboladium, sive Anaboladium*

nuncupatur: Anabole enim Græcè idem est ac Latinè Amictus. Isidor. lib. 19. Orig. cap. 25. *Anaboladium*, inquit, *amictorium lineum femininarum, quo humeri operiuntur.* Eadem voce utitur Ambrosius *lib. de benedictionibus Patriarcharum*, nam ubi nos legimus Gen. 49. *Lavabit in sanguine uvæ pallium suum*, ipse legit *Anaboladium suum*. S. Columba Virgo, cujus vita breviter recensetur in Martyrologio Gallicano *die ultima Decembris*, ut à satellitibus spatium orandi ante Martyrium impetraret, dedit eis Anabolarium suum, quod pallii fericee genus Saussaius interpretatur.

De Alba & Cingulo. Alba nomen unde. Dicta etiam Camisia. Linea tunica usus apud Ethnicos.

Linea tunica talaris erat prima vestis sacerdotalis in veteri Testamento, quæ nobis secunda est. Græcè *Poderis* dicitur, quia descendit usque ad pedes, quos illi *podas* vocant. Paulinus Tyrionum episcopus orat. habitam in templi dedicatione apud Eusebium *lib. 10. cap. 4.* sic exorditur. *Amici & sacerdotes Dei, qui potestatem indui estis*, sacra scilicet tunica talaris, ut Latinus interpretatur loquitur. A scriptoribus ecclesiasticis *Alba* à colore nuncupatur: cujus nominis mentio fit in concilio Carthaginensi sub Anastasio I. *can. 41.* quo præcipitur, ut Diaconus tempore tantum oblationis vel lectionis *Alba* utatur. Et in Narbonensi sub Pelagio II. ubi decernitur, ne Diaconus aut subdiaconus vel lector, antequam Missa consummetur, *Alba* se præsumat exuere. Legitur quoque in Ordine Romano, & in tractatu de ritibus Ecclesiæ, quem sub nomine Caroli Magni edidit Wolfgangus Lazius. Alii *Camisiam* vocant. Amalarius *lib. 2. cap. 18.* *Postea Camisiam induimus, quam Albam vocamus.* Isidorus *lib. 19. originum cap. 21.* *Poderis est tunica sacerdotalis linea corpori astricta usque ad pedes descendens. Hæc vulgò Camisia vocatur.* Et cap. sequenti, *Camisias*, inquit, *vocamus, quod in his dormimus in Camis, id est in stratis nostris.* *Camisias* igitur nomen ei tributum, quia similis est tunicæ lineæ interiori, qua utimur in camis, id est in lectulis nostris. *Camis* enim dixerunt Græci strata humilia, & terræ propiora. Anastasius in vita Benedicti III. inter donaria, quæ Rex Saxonum misit Ecclesiæ S. Petri, enumerat *Camisias albas sigillatas holosericas cum chrysoclavo.* *Camisias* autem auro clavatas non ad ornatum templi,

ut credidit Casaubonus, sed ad usum Sacerdotum sacrificantium comparatas observavit Ferrarius *lib. 3. de re vestiaria c. 5.* Neque enim hic agitur de tunicis lineis interioribus; in quibus aurum mitti Alexander apud Lampridium dementiam iudicabat propter auri rigorem & asperitatem; sed de Camisiis, quæ super alias vestes injiciuntur, in quibus auri rigor & asperitas gestantibus non est incommoda. Ordo Romanus, ubi loquitur de episcopi consecratione, *lineam sine addito* vocat dicens, *Induunt eum lineam & cingulum.* Lineam verò tunicam etiam ab Ethnicis in sacris adhibitam testatur Apulejus in Apologia, *Mundissima lini seges inter optimas fruges terra exorta, non modo induit & amictui sanctissimis Aegyptiorum sacerdotibus, sed operit quoque in rebus sacris usurpatur.* Idem fabulæ *Milesiæ lib. 2.* sacerdotes describit lineæ vestis candore puro luminosos. De sacerdotibus Isis nota sunt Ovidii carmina:

*Nec tulinigeram fieri quid possit ad Ism
Quæseris.*

Et alibi:

Nunc Dea linigera colitur celeberrima turba.

Pythagorici quoque lineis vestibus utebantur, ut docet Schefferus *lib. de Italica Philosophia cap. 14.* de cuius rei causa interrogatus Apollonius apud Philostratum *lib. 8.* respondit, *Quia me terra que alit, etiam vestit.* Et paulò post. *Vestem quam à morticinis plerique ferunt non puram esse ratus Pythagoras, linea veste usus est.* Porro *Alba* ne defluat & gressum impediatur cingulo stringitur, quod in lege balthus, à Græcis *Zona* dicitur. De ejus profano usu multa congerunt Saussaius *lib. 3. citata Panoplia, & Ferrarius lib. 1. de re vestiaria.* Varias autem cingulorum formas describit Isidorus *lib. 19. Originum cap. 33.*

De Manipulo. Olim Mappula, Sudarium, Fanon. Ejus forma, & usus.

V. Manipulus posterioris ævi additamentum est, neque in antiquis Ritualibus commemoratur, nec à priscis Patribus inter sacras vestes recensetur. Erat autem lintea sindon five mappula brachio sinistro alligata, qua sudor & fordes abstergebantur, ut illi passim testantur, qui de divinis officiis tractatus ediderunt. Alcuinus. *Mappula, que in sinistra parte gestatur, qua pituitam oculorum, & narium detergimus, præsentem vitam designat, in qua superfluos*

suos humores patitur. Amalarius lib. 2. cap. 24. Sudarium ad hoc portamus, ut eo detergamus sudorem. In manu sinistra portatur, ut ostendatur in temporali vita tedium nos pati superflui humoris. Robanus Maurus lib. 1. de Instit. Clericorum cap. 18. Quartum Sacerdotis indumentum Mappula sive mantile est, quod vulgo Fanonem vocant. Est autem Fano vox Saxonica, quæ expansum vel extensum significat, ut docet Vossius lib. 2. de viuis serm. cap. 7. In Ordine Romano qualiter Missa celebretur: Deinde Subdiaconus regionarius ponit Mappulam in sinistro brachio Pontificis super planetam. Tempore Gregorii Magni soli clerici Romanæ Ecclesiæ Mappulis utebantur: Sic enim ille loquitur lib. 2. epist. 54. ad Joannem Archiepiscopum Ravennatem. Illud autem quod pro utendis à clero vestro Mappulis scripsistis, à nostris est Clericis foris obviatum, dicentibus nulli hoc unquam alii civilibet ecclesiæ concessum fuisse. Sed nos servantes honorem fraternitatis tuæ, licet contra voluntatem antedicti cleri nostri, primis Diaconibus vestris in obsequio dumtaxat tuo Mappulis uti permittimus: alio autem tempore, vel alias personas hoc agere vehementissimè prohibemus. Duravit autem hic Mappulæ sive sudarii lintei usus, donec in locum ejus Manipulus, non ad tergendas sordes, sed ad ornatum suffectus est; qui propterea ejus materiæ & texturæ est, ex qua stola & planeta fieri solent. Hanc verò mutationem mappulæ in manipulum sæculo decimo factam conjicio: nam Alcuinus & Amalarius, qui sæculo nono vixerunt, mappulis usum tunc viguisse ostendunt. Manipuli autem mentio fit in veteri Missa ex codice Ratoldi Abbatis Corbeienfis apud Menardum, qui Ratoldus vixit anno 980. Olim, ut apparet ex antiquis picturis, ejus forma longior erat & strictior, vix duos pollices excedens, quemadmodum & stola, & linea utrimque æquali à summo ad imum limbum defluebat: nec erat extrema pars latior, sicut nunc est. Quod verò Manipulus proprium subdiaconi indumentum, ut Scholastici existimant, veteri usu non fuerit, argumento esse inter cætera potest, quod illo uterentur, qui nullo ordine initiati erant. Testis est Lanfrancus Cantuariensis epist. 13. dicens: In cœnobiiis Monachorum etiam Laici cum Albis induuntur, ex antiqua Patrum institutione solent ferre Manipulum. Verum hæc consuetudo, ut in notis ad eandem epistolam vir eruditus Lucas Dacherius observat, abrogata postmodum fuit in concilio Pictaviensi sub Pa-

schali. II. c. 5. *Ut nemo Monachorum deinceps Manipulis utatur, nisi fuerit subdiaconus.* Manipulo nostro respondet apud Græcos Epimanicion, de quo agit Goar in notis ad Chrysostomi Liturgiam num. 12. Cùm Planeta totum corpus ambiret, ut mox videbimus, ea super brachia duplicata & triplicata, ut Gemma animæ ait lib. 1. cap. 207. & 208, Manipulus extremo loco brachio expedito imponebatur: qui ritus tunc omnibus Presbyteris communis, nunc in solis Episcopis remansit, quibus peracta confessione à Ministris imponitur; quia prisco more post confessionem casula elevari solebat.

De Stola. Quid fuerit apud veteres Ethnicos, Iudeos, Christianos. Cur nostræ hoc nomen tributum. De palla linostima. Stola olim Orarium. Quædam de hoc, ejusque usu sacro & profano.

VI. **S**TOLÆ nomen apud profanos scriptores tam Græcos à quibus fluxit, quam Latinos, muliebrem vestem significat ad talos usque demissam. Unde Cicero mores effæminatos Marci Antonii redarguens Philip. 2. ait, *Sumpstisti virilem togam, quam statim muliebrem stolam reddidisti.* Erat autem propriè matronarum vestimentum, ut docet Ferrarius de re vestiaria lib. 3. cap. 17. adeò ut impudicæ mulieris nota foret brevior tunica, & Tertullianus lib. de Pallio. cap. 4. inter signa ejuratæ pudicitiae recenset matronam in publico sine stola. Interdum tamen sumptam legimus pro quolibet genere vestimenti, Regum, Sacerdotum, & Privatorem. Nam Genes. 41. cùm Pharaon constituit Joseph super universam terram Ægypti, vestivit eum stola byssina: & ipse Joseph Genes. 45. singulis fratribus suis proferri iussit binas stolas; Benjamin verò dedit quinque stolas optimas. In libro quoque Esther cap. 6. cum dixisset Aman, eum quem Rex honorare vellet, debere indui vestibus regis: tum sequitur tulisse stolam, & induisse Mardocheum. Filium item prodigum ad se revertentem iussit Pater indui stola prima, eximia scilicet, & omnium quæ domi erant pretiosissima. Zozimus lib. 4. ait Julianum concessisse Procopio, ut regiam stolam haberet: & Diodorus Siculus lib. 2. narrat, Arbacem, qui primus ex Medis Assyriorum imperium defuncto Sardanapalo occupavit, indutum regia stola Regem appellatum fuisse. De stola summi Sacerdotis in lege veteri agit Josephus lib. 15. *Antiquit.*

quit. cap. 14. & lib. 18. cap. 6. Sacerdotes item stantes ante altare cum stolis Sacerdotalibus commemorat lib. 2. Machabæorum cap. 3. Zozimus lib. 4. loquens de titulo Pontificis Maximi Imperatoribus olim tributo ait. *simul ac summum Imperium quisque consequatur, stola Sacerdotalis ei offerebatur à Pontificibus, & continuo Pontificis Maximi titulus ei tribuebatur*: tum refert Gratianum eam stolam sibi oblatam averfatam fuisse, quod illicitum existimaret Christianum eo habitu uti. Stolæ formam exprimit Zenophon lib. 8. *Cyripæd. his verbis. Elegit itaque stolam Medorum & ipse ferre, & ut familiares ea induerentur persuasit. Hæc enim visa est ea occultare si quis defectum aliquem haberet in corpore*: quia nimirum totum corpus tegebat præter caput & collum. Simili modo describit stolam Sacerdotalem S. Germanus Constantinopolit. in *Theoria Liturgiæ*, quam esse ait ignicolorem, dimissiam usque ad pedes instar poderis Aaron. Nec dubito, quin talis fuerit stola illa auro contexta, quam scribit Theodoretus lib. 2. *hist. cap. 27. à Constantino Magno donatam Macario Episcopo Hierosolymitano*, ut ea indutus divini baptismatis ministerium perficeret, à Cyrillo autem venditam, ut illi adversarii objiciebant. Et hæc quidem erat stolæ forma apud veteres Ethnicos, Judæos, Christianos: at nunc stola nostra non vestis, sed veluti torques est à collo per humeros ad pectus pendens, & usque ad genua protensus. Quod sanè ornamentum, quando cæperit à sacerdotibus in sacris adhiberi, & cur ei stolæ nomen tributum sit, solerti indiget disquisitione. Quidam ævo Apostolorum coepisse scribunt, eo quod legerint stolam S. Jacobi Apostoli missam fuisse à Theodosio Hierosolymorum Episcopo ad S. Ignatium Constantinopolitanum; & stolam sancti Stephani Protomartyris à Marcario item Hierosolymitano datam Helene Augustæ, & ab ea Vespertionem transmissam. Sed hos scriptores vocis æquivocatione deceptos evidens est; stola enim illorum temporum, ut ex dictis constat, vestis oblonga erat totum corpus ambiens, nihilque habet commune cum stola hodierna præter nomen. Durandus in *Rationali lib. 3. cap. 5.* stolæ initium ad illud tempus refert, quo Alba deferri cæpit. *Notandum, inquit, quod antiquitus stola erat vestis candida pertingens usque ad vestigia, qua Patriarchæ utebantur ante legem: quam primogeniti, cum benedictionem Patris acciperent, induebant, & Domino victimas ut Pontifices offerebant. Sed postquam Alba cæpit portari, mutata est in torquem.* Hæc tamen levis conjectura est, & nos certiora hujus rei indicia dabimus ex

Conciliis mox referendis. Unde autem nomen stolæ huic ornamento? An quia succellit veteri stolæ, ut innuit Durandus? An potius deducta est nomenclatura à fascia, quæ in limbo ejus vestis affuta erat, quæ olim stola dicebatur, retento totius vestis nomine in parte quadam illius? Ita conjicit, & mea quidem sententia probabiliter, Vincentius Ricardus in *Commentariis ad orationem sextam sancti Procli*. In extrema namque parte antiquæ stolæ, ut observat Baysius de *re vestiaria c. 17.* affuta erat fasciola seu limbus ipsam vestem ambiens, cui cum sit valde similis hodierna stola, hinc fieri potuit, ut hoc illi nomen tributum sit. In actis sancti Silvestri, quæ Damaso adscribuntur, ab eo constitutum legitur, ut Diaconi Dalmaticis in ecclesia uterentur, & pallâ linostrimâ læva eorum tegeretur: Zosimus item constitutum fecisse dicitur, ut Diaconi lævas tectas haberent de pallis linostrimis; ubi forte legendum linostrima, id est, ex lino & lana contexta, quæ ut ait Isidorus lib. 19. *Orig. cap. 22.* dicta est linostrima, quia in stamine linum; in trama lanam habet. Nominem autem hujus pallæ nihil commodius intelligi potest, quam stola Diaconalis, quæ in humero sinistro ab ipsis deferretur ad differentiam sacerdotalis à collo ante pectus pendens. Stolæ item mentio fit sub nomine Orarii, in concilio Laodiceno tempore ejusdem Silvestri habito *cap. 22. & 23.* quibus Subdiaconis & Lectoribus prohibetur ne Orariis utantur. Ex quo duplici testimonio inferitur, ante annos mille & trecentos usum stolæ in ecclesia invaluisse.

Potior nomen Orarii stolam, qua nunc utimur, intelligi, omnes ecclesiastici scriptores testificantur. Gemma animæ lib. 1. cap. 204. *Deinde circumdat collum suum stola, quæ & Orarium dicitur.* Rabanus Maurus lib. 1. cap. 19. *Quantum est quod Orarium dicitur, licet hoc quidam stolam vocent.* Alcuinus de *div. off. cap. 39.* sequitur *Orarium, id est stola.* Ordo Romanus, *subdiaconi regionarii accipiunt ad induendum Pontificem vestimenta; alius Orarium, alius Planetam.* Anastasius in *vita Agathonis, ea hora S. Synodus unâ cum Principe ejus Orarium auferri jusserunt à collo ejus, Macarii scilicet Antiocheni.* Adstipulantur veterum conciliorum Patres, à quibus multa de usu Orarii sancita sunt, quæ satis superque constat ad stolam pertinere. Concilium Laodicenum jam supra citatum tempore S. Silvestri. Bracarense I. anno 563. c. 27. *Placuit, quia in aliquantibus hujus provincie Ecclesiis Diacones absconsis in iura tunicam utantur Orariis, ita ut nihil differre à Subdiacono videantur, ut de cætero supposito scapula, sicut decet, utantur Orario.* Tole-

letanum quartum sub Honorio c. 27. *Episcopus recipiat Orarium, annulum, & baculum: Presbyter Orarium & planetam: Diaconus Orarium & Albam.* Et c. 39. *Orarius duobus nec Episcopo quidem licet nec Presbytero uti; quanto magis Diacono, qui minister eorum est? Unum igitur Orarium oportet Levitam gestare in sinistro humero, propter quod orat, id est, predicat: dexteram autem partem oportet habere liberam, ut expeditus ad ministerium sacerdotale discurrat. Caveat igitur a modo Levita gemino uti orario, sed uno tantum & puro, nec aliis coloribus, aut auro ornato.* Bracarense III. sub Adco. dato c. 2. *Cum Sacerdos ad solemnia Missarum accedit aut pro se Deo sacrificium oblaturus, aut sacramentum corporis & sanguinis Domini Jesu Christi sumpturus, non aliter accedat, quam Orario utroque humero circumscriptus, ita ut de uno eodemque Orario cervicem paverit & utrumque humerum premeans signum in suo pectore praeferat crucis.* Moguntinum sub Leone III. c. 28. *Presbyteri sine intermissione utantur Orariis propter differentiam sacerdotis dignitatis, quando scilicet ministeria sui ordinis obeunt: nisi forte hoc loco praeter solitum sumatur Orarium improprie pro veste talari, qua revera sine intermissione uti debent Sacerdotes. Quo item sensu interpretantur nonnulli canonem, quem Gratianus 17. qu. 4. c. 25. & Ivo p. 10. c. 139. tribuunt concilio Triburiensi: *Vt Presbyteri non vadant nisi stola vel orario induti. Et si in itinere spoliantur vel vulnerantur, aut occiduntur non stola vestiri, simplici emendatione sua solvantur; si autem cum stola, triplici.* Minor enim poena infligitur illi, qui injuriam inrogat sacerdoti sine habitu incedenti, cum possit ignorantiae exceptione excusare. Ex quo patet, Orarium hic accipi pro communi vestimento, quod ita proprium Sacerdotis foret, ut eum discerneret a saeculari. Quod si primam hujus vocis originem inspiciamus, profana est & ab eo sensu diversa quo nunc usurpatur. Antiquis enim scriptoribus tam Ethnicis, quam Christianis Orarium nihil aliud est quam sudarium, strophium, linteolum, quo facies abstergitur. Flavius Vopiscus in Aureliano, ipsum primum ait donasse oraria populo Romano, quibus uteretur populus ad favorem. Quia videlicet in altum sublatis orariis favoris signum obtendere, & Regem venerari censebantur. Ambrosius orat: quam habuit in obitu Satyri fratris describens tempestatem qua jactabatur, *Divinum, inquit, fidelium sacramentum ligari fecit in orario, & orarium inivit collo, atque ita se dejecit in mare.* Quo loco orarium non stola, ut quidam arbitrati sunt, sed vulgare linteum significat; nam Satyrus Laicus erat, ad quem stola sacra nullo pacto poterat pertinere. Ambrosius iterum epist. 54. de miraculis sanctorum Gervasii & Protasii: *Quan-**

ta oraria jactantur? & tactu ipso medicabilia repossuntur? Similiter Augustinus lib. 22. de civ. Dei cap. 8. *Oculum lapsum ligavit orario, nec nisi post septem dies putavit esse solvendum.* Pontius in vita S. Cypriani, *Fratres ante aminam & oraria ante eum ponebant, ne sanctus cruor defluens absorberetur a terra.* Erat autem orarium magis longum quam latum, instar fasciae, ut ex loco citato Ambrosii de Satyro fratre ostendit Casaubonus in notis ad Vopiscum. Favet Gregorius Turon. l. 3. hist. c. 5. ubi refert Sigismundum Burgundionum Regem filium suum dormientem jussisse occidi. *Dormienti, ait, orarium sub collo positum ac sub mento ligatum, trahentibus ad se invicem duobus pueris, suffocatus est.* Ex hac autem orarii forma oblonga suspicor translatum hoc vocabulum in Ecclesiam, & sacrae stolae tributum: cui suspitioni robur aliquod addit supra relatum Silvestri decretum de palla linoctima ex lino, sicut & sudarium, contexta. Ejus vero etymon ab ora deductum non adeo inverisimile est, ut quidam scribunt, nam ora vestis facies tergi solebat, antequam linteola in usu essent. Plautus in Mercatore act. 1. sc. 2. *Sume lacrimam, partem scilicet extremam vestimenti, atque absterge sudorem tibi.* Ab ore tamen probabilius sumitur, quia orario os tergitur, quam notationem sequi videtur Prudentius hymn. 1. de coronis, hoc versu:

Hic sui dat pignus oris, ut ferunt, Orarium.

Alii ab orando derivant, eo quod sacris praedicatoribus sive oratoribus detur, ut ajunt Alcuinus & Rab. Maurus; quibus consentit Beda in collectaneis de septem Ordinibus: *Bene oratoribus convenit orarium, conveniens vestimentum officio.* Sine Graeca an Latina vox ambiguum est: crederem tamen a Latinis ad Graecos devenisse, quam Suidas homo Graecus, & auctor veteris Etymologici, Latinum vocabulum esse testatur. Qui vero Graecum esse contendunt, triplicem ejus afferunt etymologiam. Bassamon in can. cit. *Conc. Laodicensi & Matth. Blastares in synopsi canonum* a verbo oro, quod Graecis idem est ac observo sive custodio, deducunt, eo quod diligenter observent in mysteriis quae agenda sunt, eaque orario significant Diaconis, qui sunt in Ambone. Simeon Thessalonicen. derivat ab ora, quae Hefichio est pulchritudo seu venustas, quia Diaconum gratiae venustate ornat, & divino decore illustrem reddit. Arcudius lib. 6. cap. 10. ab hora sive tempore, quia Diaconus accepta extremitate stolae tribus digitis invitat populum ad orandum; cantores ad psallendum; ostenditque

LII 3 ho-

horas & tempus, quo aliquid est faciendum: quæ consuetudo etiam hodie viget in Græcia. Quamvis autem orarium commune sit Diaconis & Presbyteris, à Græcis tamen Diacono propriè tribuitur, stolam verò sacerdotalem Epitrachelion vocant, quod latius est orario, nec ullis litterarum notis exaratum, sicut orarium Diaconorum, cui ter inscriptum est verbum *Agios*, id est *Sanctus*. Claudio hanc de orario tractationem Isidori sententiã in regula Monachorum cap. 12. ubi ait, non licere Monacho orario uti, quod ante ipsum vetuerat concilium Aurelianense primum cap. 21. Sed hic orarium iuxta primam vocabuli originem pro linteo accipitur ad tergendam faciem; nam post pauca ait Isidorus, non debere Monachum vultus curam gerere, ne lasciviæ & petulantia crimem incurrat.

De Planeta. Penula veterum quid fuerit. Quid Phenolium. Casula seu Planeta diversa significationes. Ejus in sacris origo, forma, & usus.

VIII. **P**ostremum Sacerdotis sacris operanturi indumentum quidam Penulam, alii Casulam seu Planetam vocant, quæ voces à profana significatione ad sacram translatae sunt. Penula quid fuerit apud veteres Græcos & Latinos, quæ ejus forma, quis usus in communi vestitu, latè prosequuntur Bulengerus lib. de sacris vestibus cap. 20. Ferarius de re vestiaria lib. 1. cap. 36. & sequentibus, & Albertus Rubenius lib. item 1. de re vestiaria cap. 6. An verò Penula, quam Paulus Apostolus 2. ad Timoth. 4. se Troade apud Carpum reliquisse scribit, vestis sacra fuerit, an alia communis, frigori ac imbribus depellendis, an verò scrinio seu theca libris & membranis referta, diversæ sunt sententiæ, quas illius epistolæ expositores, & Baronius anno Christi 58. n. 67. recensent. Frustra sunt, ait Gretserus lib. 1. comment. in Codinum cap. 16. „ qui Phænolium Latine penulam vertunt, nulli „ penulæ inter vestes sacras locus est, tamen non „ ignorem, quid de penula apud S. Paulum non „ nulli philosophentur. Subscripsit primum huic sententiæ Ferrarius in prima sui tractatus editione, at in secunda in fine 37. palinodiam cecinit his verbis. „ Hæc olim opinabamur, cum non „ dum penulæ figuram in antiquis monumentis „ videre contigisset, decepti etiam clarorum vi- „ rorum auctoritate, qui penulam vestimentum

„ apertum esse docuerunt. Sed postquam non una „ penulæ imago in manus venit, murare opinio- „ nem cogimur, vestemque sacrificantium cum „ Baronio penulam fuisse fatemur. Agit idem de penulis toto lib. 2. partis secundæ, ubi ejus extat figura admodum similis Planetæ sacerdotali. Meminit Penulæ Pauli Tertullianus lib. de oratione cap. 12. Porro Phænolium sive Phælonium Græcorum indumentum planetæ nostræ correspondens à Latinis interpretibus penulam dici, nequidquam reclamante Gretsero, aliquot testimoniiis probat Baronius loco citato num. 69. Nam ut cætera omittam, Nicephorus Constantinopolitanus scribens & dona mittens Leoni III. ex antiqua translatione ait, *Misimus fraternæ vestrae beatitudini encolpium aureum, tunicam candidam, & penulam castaneam.* Pro Penula autem in textu Græco Phælonium legitur. De casula quoque sive Planeta pro communi vestitu olim à Latinis usurpata veterum Scriptorum testimonia habemus. Acta S. Fulgentii apud Bollandum die 1. Januarii cap. 18. „ Casulam pre- „ tiolam vel superbi coloris ipse non habuit, nec „ Monachos suos habere voluit. Subtus casulam „ nigello vel lactineo pallio circumdatus incessit. Regula Macarii cap. 27. inducit Monachum contumacem dicentem: *Hic ego durare non possum, sed accipiam casulam meam, & ibo ubi voluerit Dominus.* Casula autem hoc loco accipitur pro cuculla Monachali. Theodemarus Abbas in epist. ad Carolum Magnum, *Cucullam nos esse dicimus, quam alio nomine casulam vocamus.* Auctor vitæ sancti Casarii Arelatensis. „ Ambulans Casarius per plateam civitatis, vidit con- „ tra in foro hominem, qui à Dæmonio agebatur, in quem cum attendisset, habens manum „ sub casula, ut à suis non videretur, crucem contra eum fecit. Joannes Diaconus in vita S. Gregorii lib. 2. cap. 45. quemdam fuisse Monachum ait, qui à fratre suo seculari vestem petiit dicens: *Casulam non habeo, sed fac charitatem, eme mihi.* Erat etiam casula quotidianum Ecclesiasticorum indumentum, nam in concilio habito apud Liptinas in pago Cameracensi anno 743. c. 3. decretum fuit, ut Presbyteri vel Diaconi non sagis laicorum more, sed casulis uterentur ritu servorum Dei. Pro veste servili accipitur casula à Procopio lib. 2. de bello Vandalico c. 26. *Areobindus, inquit, magister militiæ à Iustiniano missus in Africam ad Goniharin accessit non prætoriam nec militari veste indutus, sed famulo vel privato homini propria, quam latine casulam vocant Romanis.*

mani. Pro veste item ſaculari Planetæ nomen acceptum ex vita S. Fulgentii cap. 29. colligimus, cujus auctor ſcribit, eo ambulante tempore imbris, viros nobiles planetis ſuis ſuper ipſum expanſis imbrem repuliſſe. Caſſianus deſcribens habitum Monachorum *lib. 1. inſit. cap. 17.* ait, illos planetarum & birrorum pretia declinaſſe. Iſidorus quoque in Regula Planetas Monachis interdixit. Cum ſit igitur æquivocum caſulæ & planetæ vocabulum, quo primum tempore à profano & promiſcuo uſu ad ſacrum tranſlatum ſit, non liquet. Legitur nihilominus caſulæ nomen in antiquo Ordine Romano, in libris Aleuini, Amalarii, Rabani Mauri, & aliorum qui de ritibus ſacris ſcripſerunt: & concilium quartum Toletanum cap. 27. *Presbytero,* ait, in ſua ordinatione *Planeta datur, quæ idem eſt ac caſula.* Fit etiam caſulæ mentio in teſtamento S. Remigii apud Flodoardum *lib. 1. cap. 18.* Quod verò ſacerdotes ante caſularum uſum Dalmaticis uterentur, quas poſtea Diaconis conceſſerunt, cum caſulis uti cœpiſſent, aſſertio ſingularis eſt Walfridi Strabonis *cap. 24.* cui favent Acta S. Sylveſtri edita à P. Combeſis, in quibus mentio ſit Euphroſyni Pamphiliæ Episcopii, qui dum myſteria perageret colobium unum habebat, quod magni illius Apoſtoli ac fratris Domini Jacobi eſſe dicebat, quo indutus ſacram oblationem explebat. Hinc factum ut Romani hæcenus ſacerdotes colobiis uſi ſint. Quod tamen brachiorum nuditas diſpliceret, Dalmaticas manicatas potius, quam colobia placuit appellare. Hæc ille priſcus ſcriptor. Porrò caſula, teſte Iſidoro *lib. 19. origin. cap. 24.* per diminutionem à caſa dicitur, quod totum hominem tegat, quaſi minor caſa. Planetæ verò nomen ex eo deducitur, quia oris errantibus evagatur: & ut ait Gemma animæ *lib. 1. cap. 207.* limbus ejus errabundus utrimque in brachia ſublevatur. In vita S. Popponis Abbatis apud Bollandum *die 25 Januarii num. 58.* Caſubula nuncupatur, *In celebratione Miſſarum Caſubulam, qua induebatur, lacrymis humectabat.* In Eccleſia Orientali Phaenolium, ſive caſula Pontificalis à Presbyteriali in hoc differt, quod iſta ſimplex, illa multis crucibus inſignita eſt, & ideo *Polyſtaurium* dicitur, ac ſi Latine *Multicrucium* diceremus. Olim caſulæ rotundæ prorsus erant; totum ambientes hominem à collo uſque ad pedes, unicam in medio aperturam habentes, per quam caput immittebatur; qua de cauſa neceſſarium

erat, ut ſacerdos operari ac manibus liberè uti poſſet, eas ſuper brachia revolvere & complicare. Sic indutos Pontifices & ſacerdotes in priſcis eccleſiarum parietibus cernimus: ſuntque etiam hodie Græcorum caſulæ ejuſdem formæ. Latini verò ad vitandum incommodum ex amplitudine & propenſione totum corpus cum brachiis circumcludente proveniens, eas paulatim à lateribus ſcindere & decurrare cœperunt, donec ad formam, qua hodie utimur, redacta ſunt. In opere muſivo, quod olim erat in Baſilica Lateranenſi, cujus Eclypon extat in Muſæo Barberino, poſtea typis cuſum à Cæſare Raſpono nunc S. R. E. Cardinali *lib. 1. de Baſilica Lateranenſi. cap. 14.* expreſſa eſt effigies Joannis XII. Papæ, quem miniſtri induunt planeta ex utroque latere aperta, & tam in parte anteriori quam in poſteriori in acumen definente, & ultra cubitum protenſa; quam certè non erat neceſſarium in utroque brachio duplicare, aut triplicare, ut Gemma animæ ait. Factum autem fuit illud opus anno 960. Teſtatur Morinus *lib. de ſac. ordination. p. 2. in notis ad Græcorum ordinationes* antiquæ formæ caſulas ducentos circiter annos præſe ferentes in multis Eccleſiis aſſervari: ex quo teſtimonio & ex pictura ſupra relata facile conſiſti poteſt, quo tempore hujusmodi ſciſſio fieri cœperit, & quomodo ſenſim propagata fuerit; quam nullo Pontificum ſeu ſynodorum decreto ſtabilitam invenio. Quia verò planeta totum olim involvebat ſacerdotem, hinc ortus eſt uſus ut à miniſtro eleveretur, cum ſacerdos hoſtiam & calicem elevat, quæ praxis antiquitatis neceſſaria, ne pedibus obverſans ſtecenti genua impedimento eſſet, adhuc perſerverat; tamen ſi ceſſante cauſa ſuperflua ſit. Hinc etiam permanſit uſus, quem pauci fortassis intelligunt, ut in Quadrageſima aliisque diebus jejuniorum, quibus Miniſtri utuntur planetis, complicatæ ſint à parte anteriori, quod olim propter earum amplitudinem neceſſarium erat, ut expediti eſſent ad miniſtrandum: ſicque paulatim introductum eſt, ut Diaconus, cujus in Miſſa potiſſimum eſt miniſterium, planetam exuat, ejuſque loco ſtolam latiore accipiat: quod ævi recentioris eſt, nam ordo Romanus non exui planetam, ſed elevari mandat: & *Diaconi,* inquit, *levant Planetas in ſcapulas.* Uſum verò duplicis ſtolæ, ut oſtendimus cum de ſtola ageremus, antiqui canones non permittebant.

De vestibus Pontificalibus, ac primum de caligis, & sandaliis seu compagis, eorumque vario usu.

IX **E**T hæc quidem sunt indumenta, quæ singulis sacerdotibus rem divinam facturis sunt necessaria: Episcopi autem, cum solemniter celebrant, alia supradictis adjiciunt, nempe sandalia & caligas, crucem pectoralem, tunicellam, dalmaticam, chirothecas, annulum, mitram, baculum, & si sit Archiepiscopus pallium: de quibus diffusè agunt Saussaius in *Panoplia Episcopali*, & Vicecomes lib. 3. de *Missæ apparatus*. Sandalia pedum sunt regumenta, caligæ verò hic pro tibialibus usurpantur, quamvis de caliga veterum diversa sit Eruditorum sententia. Sandalia ab antiquis compaga sive compagia, rectius compagi nuncupantur, quæ voce pro calceo regio & senatorio usi sunt Trebellius Pollio, & Julius Capitolinus. In Ordine Romano accipiuntur compagi pro caligis, ait enim tit. de ordinatione Episcopi, *Induunt electum compagos, sandalia, & reliqua*. Eorum usum concessum aliquando Diaconis à summis Pontificibus Gregorius Magnus docet lib. 7. *epist.* 28. *Indic.* 1. ad Joannem Syracusanum scribens, Diaconos Ecclesiæ Catanensis calceatos compagis procedere præsumpsisse, quod solis Diaconis Ecclesiæ Messanenensis à Prædecessoribus suis concessum fuerat. Alcuinus ait sandalia esse genus calceamentorum, quo induuntur Ministri Ecclesiæ. Extat etiam canon insertus Capitularibus Caroli Magni lib. 5. *cap.* 219. Ut omnis presbyter Missam celebret ordine Romano cum sandaliis. Ex Amalario autem lib. 2. *cap.* 25. constat subdiaconos quoque sandaliis usos, nam diversa fuisse ait Episcoporum, sacerdotum, diaconorum, & subdiaconorum sandalia, quorum mysticam rationem edisserit. Primi enim nostræ religionis Antistites, cum semper studuerint, maximam divinis mysteriis reverentiam impendere, omnes eorum ministros splendidis vestibus tantoque ministerio congruis ornari decreverunt, adeo ut nec quidem sordidis & communibus calceis fas illis fuerit ad altare accedere, multò minùs nudis pedibus, quod nec ipsis Acolythis licere Ordo Romanus de *tit. die Parasceves* edixit. Vastia ideo sandaliorum genera pro varietate ministrorum constituerunt, quæ nunc abierunt in desuetudinem, illis solis permanentibus, quibus utuntur Episcopi solemniter celebrantes. Ordo Romanus ad Abbates sandalio-

rum usum extendit, agens enim de illorum ordinatione, Episcopus, inquit, *dat ei baculum & pedules*. Sunt autem pedules idem ac sandalia, quæ Leo Nonus Abbatibus Cassinensibus concessit, teste Leone Ostiensi lib. 2. *Chronici*: idque aliis postea ab Apostolica sede indultum fuit.

De cruce pectorali. A Græcis Encolpion dicitur. Ejus usus recentior.

X. **D**E signo crucis, ejusque veneratione & usu, deque parvis crucibus, quæ collo appendere instar amuleti ab ipsis Ecclesiæ incunabilis Fideles consueverunt, à viris doctis ingentia volumina conscripta sunt: de cruce verò cum Sandaliorum Reliquiis, quam nos pectoralem dicimus, quia ante pectus pendet, & Græci *Encolpion* vocant, eo quod sinu geratur, silent omnes rituum ecclesiasticorum scriptores, Alcuinus, Amalarius, Strabo, & alii etiam recentiores. In Missa Illyrici & in iis quas edidit Menardus, cum omnia indumenta pontificalia numerentur, nihil tamen de cruce, ex quo fit, ut hunc ritum non admodum antiquum existimem. Scio huc referri à nonnullis versum Gregorii Nazianzeni *carm.* 21. *Namque crucem in membris, medioque in corpore gesto*. Sed si contextus rectè expendatur, nihil hic de cruce pectori appensa ab Episcopo celebrante: nam crucem secum ferre, commune erat omnibus Christianis etiam laicis & mulieribus, quod latè probant qui de cruce commentaria ediderunt. Huc etiam refert Baronius *tom.* 9. *anno* 811. *Encolpion aureum cum partibus ligni crucis Leoni III. missum à Nicephoro Constantinopolitano*. Putat enim Encolpii nomine crucem pectoralem significari, de qua sermo nunc est; suæque opinioni confirmandæ octavæ Synodi œcumenicæ testimonium affert, in qua *Act.* 5. Helias Vicarius sedis Hierosolymitanæ narrans adventum suum in regiam civitatem, & qualiter ab Imperatore ipse cum sociis receptus fuerit, *Imposuit*, inquit, nempe Imperator, „ *su-* „ *per colla nostra Encolpium suum, & dixit*. *Ec-* „ *ce judicium Ecclesiæ exigat Deus à cervicibus* „ *vestris in die judicii*. Ego autem non video, quomodo hinc colligatur Encolpium fuisse insigne Episcoporum: nam qui illud imposuit, fuit Imperator, Helias verò Presbyter erat, non Episcopus: neque hîc agitur de cruce, quam Pontifex sacris operaturus pectori appendit, ut ex contextu manifestum est.

De Tunica & Dalmatica episcopali, earumque forma, colore & usu.

XI. **D**E Tunica & Dalmatica quatenus Subdiaconi & Diaconi sunt indumenta, mox agam, cum de Ministrorum vestibus incidet sermo: nunc de illis agendum, quatenus inter sacras Episcoporum vestes recensentur. Ordo Romanus utriusque meminit, cum episcopalia enumerat indumenta; & unam quidem Dalmaticam minorem, alteram Dalmaticam majorem nuncupat. Tunicam Amalarius lib. 2. cap. 22. hyacinthini coloris fuisse ait, & subuculam nominari. In Missa Illyrici *subilis* nomine indicatur, cui suffragatur Gemma animæ lib. 1. cap. 229. dicens, *Subdiacono supradictæ vestes conceduntur, quæ scilicet sunt ministrorum inferioris gradus, in super due alie, id est subtile & sudarium adduntur. Subtile, quod & stricta tunica dicitur, portat ut se iustitia quasi lorica induat.* Olim tunica episcopalis coccinei coloris erat, ut vel ipsæ picturæ veteres ostendunt; Dalmatica verò albi, purum referens & incontaminatum sacerdotis statum, ut scribit Simeon Theffalonicensis. Usus ejus antiquissimus esse Auctor quæstionum veteris & novi testamenti evincit, cujus hæc sunt verba quæst. 46. *Quasi non hodie Diaconi Dalmaticis induantur, sicut Episcopi.* Hic autem, sive sit Hilarius Diaconus, ut plerique existimant, sive alius quispiam, se scripsisse testatur quæst. 44. trecentis annis post Hierosolymæ exidum, quæ urbs capta & destructa fuit anno Christi LXXI. Non omnes tamen Episcopos passim Dalmaticis usos credendum est: sanctus enim Gregorius lib. 7. epist. 113. Aregio Episcopo sic scribit. „Communis filius „Petrus Diaconus nobis innotuit, quod fra- „ternitas vestra, tempore quo hic fuit, popo- „scerit, ut sibi & Archidiacono suo utendi Dal- „maticis licentiam præberemus. Et post pauca. „Hujus auctoritatis nostræ serie petita conce- „dimus, atque te & Archidiaconum tuum Dal- „maticarum usu decorandos esse concessimus; „eosdemque Dalmaticas filio nostro Cyriaco „Abbate deferente transmisimus. Ex cujus conce- „ssionis tenore deducitur, usum Dalmaticarum Episcopis ab Apostolica sede tributum fuisse. In Missa Ratoldi apud Menardum inter indumenta episcopalia unius dumtaxat tunicæ fit mentio, *Super hæc, ait, id est accepta stola, ministratur ei tunica gyris in tintinnabulis mirifice ressecta, ad*

similitudinem scilicet Aaron sacerdotis. Ut enim observat Stephanus Eduensis lib. de Sacram. Altaris cap. 11. quidam Pontifices una, alii duabus tunicis utebantur; quod etiam notavit Durandus lib. 3. cap. 10. *sui Rationalis.*

De Chirothecis & earum usu.

XII. **C**Hirothecas Apostolicæ traditionis esse scripsit Honorius in Gemma animæ lib. 1. cap. 215. *Chirothecarum usus, inquit, ab Apostolis est traditus: ab Apostolis, inquam, non ab epistolis, ut perperam in edicis legitur. Sed hoc credibile non est, cum per aliquot sæcula nullum earum monumentum reperiatur, nec illis unquam usa sit Ecclesia orientalis. Porro chirothecas latinâ voce manicas nuncupant antiqui scriptores, qua usus est Plinius lib. 3. epist. 5. ad Macrum, quæ de studiis & lucubrationibus Plinii senioris avunculi sui est: Manus, ait, hyeme manicis muniebantur, ut ne cæli quidem asperitas ullum studiis tempus eriperet. Ordo Romanus agens de ordinatione Episcopi, hanc orationem dicendam præscribit, quando electus induitur manicis. „Immensam clementiam tuam roga- „mus omnipotens & piissime Deus, ut manus „istius famuli tui fratris nostri, sicut exterius „obducuntur manicis istis, sic interius asper- „gantur rore tuæ benedictionis. In Missa Ratoldi apud Menardum manicæ etiam cum aliis Pontificalibus indumentis memorantur. Et in Missa Illyrici extat oratio ad induendas manus. Ex his autem colligitur, quanta sit earum vetustas. Usus denique chirothecarum à Leone IX. concessum Abbatibus Cassinensibus Leo Ostiensis supra relatus asserit, & eo antiquior Ordo Romanus in ordinatione Abbatis ex canone Theodori Archiepiscopi Cantuariensis, qui obiit anno 690. post datam ei ab Episcopo Regulam ait, *Tunc tradat ei chirothecas & baculum.**

De Annulo, ejusque antiquitate & usu.

XIII. **N**on est hujus loci Annulorum originem investigare, sed & superfluum est: nam Gen. 38. Judam legimus annulum & armillam gestasse, nec ullus ferè liber est in veteri Testamento, in quo ejus mentio non fiat. Usus autem ferendi annulum à Christianis receptum fuisse, Clemens Alexandrinus l. 3. *sui Pædagogici c. 11.* testis est. At verò Episcopis inter reliqua sui Ordinis insignia traditos annulos, mille & amplius annorum testimonia habemus, tum in Ordine

M m

R o

Romano & aliis sacramentorum antiquissimis libris, tum apud Suriium die 3. Decembris in vita S. Birini Dorcestrensis Episcopi, qui vixit anno 640. tum demum in quarto Concilio Toletano c. 27. quo sancitur, ut Episcopo injustè deposito tanquam suæ dignitatis signum annulus restitueretur, qui dudum recepto in Ecclesia ritu in sua ordinatione ipsi dari consueverat. Neque obstat Alcuini, Amalarii, & Rabani de annulo silentium: nam istis tacentibus loquuntur alii, qui eos ducentis & amplius annis antecesserunt, ut ex allatis testimoniis luculenter apparet: & fortassis diversæ fuerunt diversis locis & temporibus hæc de re consuetudines.

De Mitra, ejusque usu sacro & profano. Quando ceperit idem usus in Ecclesia. Cur Græci ea non utantur. Quando & à quibus concessa Abbatibus.

XIV. **M**itra Pontificalis ex veteri Testamento sumpta est, ut rectè scribit Honorius lib. 1. *Gemma cap. 214.* Ea enim utebantur Sacerdotes, ut sacræ literæ indicant *Exodi 29. & Levitici 8.* Erat & prophanum capitis ornamentum, quo primùm Jonios, deinde Ægyptios, Syros & Lydos usus fuisse ethnici Scriptores tradiderunt. Olim etiam pro muliebri corona sumebatur, ex qua fasciolaræ pendebant, unde Virgilius *redimicula mitra* commemorat. Deo quoque sacratis Virginibus mitra in Africa imponi solebat, de qua Optatus Milevitanus lib. 2. „Felix, inquit, inter crimina „sua & facinora nefanda, ab eo comprehensam „puellam, cui mitram ipse imposuerat, à qua „paulò ante Pater vocabatur, nefariò incestare „minimè dubitavit. Isidorus lib. 19. *orig. cap. 31.* „Mitra est pileum Phrygium caput protegens, „quale est ornamentum capitis devotarum. Sed „pileum virorum est, mitra autem feminarum. Ab Alexandro II. concessum mitræ usum Vratislao Duci Boemiæ in signum intimæ dilectionis, Gregorius VII. testis est *epist. 38. libri 1.* asserens id Laicis nunquam antea tributum. Brachmanes sacerdotes mitra gemmis ornata uti consuevisse refert Philostratus in *vita Apollonii.* Eandem usurpasse summum sacerdotem Deæ Syriæ Lucianus in *Dea Syria* scripsit: idemque tradidit de Pontifice Maximo ethnice superstitionis Prudentius *hym. 9. de coronis* his versibus:

*Summus sacerdos nempe sub terram serobe
Acta in profundum consecrandus mergitur,
Mirè insularius, festa vittis tempora
Nectens, coronarum repexus aurea,
Cinctu Gabino sericam fulvus togam.*

Mitræ nomina multa sunt, dicitur enim cidaris, tiara, infula, phrygium, corona sacerdotalis, cuphia, de quibus Lexicographi græci & Latini consulendi sunt. De ipsius usu in Ecclesia duæ sunt eruditorum sententiæ. Quidam enim existimant, recentem ad inventionem esse, quæ circa annum Christi millesimum incepit, quam opinionem probant primò ex tabulis & aliis veterum monumentis, in quibus tam summi Pontifices, quàm reliqui Episcopi omnibus quidem pontificalibus ornamentis induti, sed nudo semper capite delineati apparent. Secundò ex libris ritualibus ante annos septingentos scriptis, & ex antiquis rerum ecclesiasticarum scriptoribus, qui cum satis accuratè omnia indumenta Episcoporum recenseant, de mitra tamen prorsus silent. Alii è diverso mitræ usum putant ab ipsis Apostolis fluxisse, idque variis rationibus & testimoniis suadere conantur, contrariam verò sententiam fluxis dumtaxat argutis niti ajunt, atque omni solido fundamento destitui. Propugnari acriter hanc mitræ antiquitatem Andreas du Saussay lib. 1. *Panopliæ episcopalis*, omnibus ad hoc argumentum spectantibus diligentissimè collectis, quæ apud ipsum legi possunt. Ego autem crediderim, utramque opinionem posse facillimè conciliari, si dixerimus, mitram quidem, qualis est hodie, nuperum ornatum esse, qui ante millesimum Christi annum vix fuerit in Ecclesia: negari tamen non posse, quin à temporibus Apostolorum aliquod fuerit capitis ornamentum, quo peculiariter, si non omnes, aliqui saltem Episcopi uti sint. Hoc enim evincere videntur quæ ad probandam mitræ antiquitatem Saussaius congessit, præsertim ex Epiphanio, qui in hæresi Antidicomarianitarum affirmat Jacobum Apostolum bracteam seu petalura in capite portasse: ex Polycrate apud Eusebium lib. 5. *bist. cap. 24.* & ex Hieronymo lib. *de script. Eccl.* asserentibus Joannem item Apostolum laminam auream in fronte gessisse: ex Gregorio Nazianzeno, qui *orat. 5. post reditum à fuga* loquens de sua ordinatione, capiti suo cidarim impositam ait: ex Balsomone & aliis scriptoribus græcis, qui fatentur Patriarcham Alexandrinum, Phrygio uti, sive loro, ut græcè scribunt, ex eo quod illud miserit Cyrillo Celestinus Papa, cum eum iussit Ephesino

Ephesino concilio vice sua praesidere. Qua verò de causa Græci Antistites, dempto Alexandrino, olim Phrygio non uterentur, quaestio anceps est, quam tractat eruditissimus Goar in notis ad Episcopi ordinationem p. 34. Vera ratio illa videtur, quam ipsemet Balsamon, quamvis schismaticus, insinuat, quia reliqui hanc honoris praerogativam à Romano Pontifice non habuerunt. Quid verò & quale fuerit illud Phrygium sive lorum, non constat. Aliquos tamen inter Græcos extitisse, qui sibi jus Phrygii usurparint, idem Goar asseverat: communiter verò usque ad hodiernum diem ab hoc ornamento abstinerunt, nec ullus est in Græcia mitræ usus. Reliqui Episcopi orientales Maronitæ, Nestoriani, & Jacobitæ Cidari utuntur, quæ ipsorum capiti imponitur, dum ordinantur, ut ex eorum Ritualibus apud Morinum manifestum est. De mitris verò sanctorum Sylvestri, Augustini, & aliorum Episcoporum, qui in occidente in annos mille & amplius floruerunt, ab hodiernis non multum dissimilibus, & inter ipsa quarundam Ecclesiarum aservatis, non est meum ferre iudicium. Nonnullis insignium monasteriorum Abbatibus tam mitræ quam aliorum Pontificalium ornamentorum usum post annum millesimum concessum probatissima testantur monumenta. Alexandrum II. hoc privilegium concessisse Abbati S. Augustini Cantuarie, Guill. Thorne ejus cenobii Monachus refert in suis chronicis. In Bullario quoque Cassinensi extat ejusdem Pontificis constitutio, qua eadem gratia Abbati Caveni concessitur. Extat item in Bibliotheca Cluniacensi simile privilegium Urbani II. pro Abbate Cluniacensi: & Petrus Diaconus lib. 4. Chron. Cassin. cap. 17. scribit eundem Urbanum facultatem dedisse Abbati Cassinensi utendi compagis, chirothecis, Dalmatica, & Mitra. Recentiora omitto. Privilegium autem Honorii I. & Theodori in initio Bullarii Cassinensis relatum, quo mitram & alia insignia Pontificalia Abbati Monasterii Bobiensis à S. Columbano fundati largiuntur, aliis examinandum relinquo. Damnant usum Pontificalium in Abbatibus, Bernardus epist. 42. ad Henricum Senonensem, & Petrus Blefensis epist. 90. ad Guill. Abbatem fratrem suum: ille spiritu humilitatis, hic zelo zelatus pro Episcopis, quibus hæc Abbatum prærogativa displicebat, de qua re extat epist. 27. lib. 2. Goffridi Vindocinensis. Latè tandem propagata est mitræ gestandæ concessio, non solum ad Abbatibus, sed etiam ad quarundam Ecclesiarum secularium Præpositos, & ad Cathedralium digni-

tates & Canonicos, quorum hic catalogum texere suscepti operis institutum non patitur.

De Baculo Pastoralis, ejusque nominibus, figura, materia, & usu. Quid Subcinctorium, Epigonatum, Orale, Gremiale.

XV. **Q**uod Regibus sceptrum, id Baculus est Episcopis, insigne scilicet auctoritatis, sollicitudinis, & correctionis. Porro baculi Episcopalis mentio fit in Ordine Romano, & in concilio quarto Toletano ante annos mille celebrato, tanquam præcipui & dudum usitati Episcoporum ornamenti. Virga pastoralis dicitur, & latina voce Pedum, quod Festo auctore est baculus recurvus, quo pastores utuntur ad comprehendendas oves vel capras, de quo Virgilius eccl. 5.

*At tu sume pedum, quod mecum sepe rogasset,
Non tulit Antigenes.*

Honorius lib. 1. cap. 217. etiam ferulam vocari ait, quæ à feriendo nomen habet; est enim baculus sive virga, qua puerorum manus feriuntur, unde est illud Juvenalis Sat. 1. *Et nos ergo manum ferulae subduximus.* In vitis sanctorum Galli & Magnoaldi *cambuta* vocatur, quæ significat baculum retortum. Honorio Capuita, aliis Gambuta, camboca, vel cambuca est; pro qua voce apud Durandum lib. 3. *Ration. cap. 35.* in omnibus ferè editionibus sambuca perperam irrepit. Budaeo dicitur lituus Pontificius, quali olim augures utebantur, de quo Cicero lib. 1. de *divinatione*, & Gellius noct. *Attic. lib. 5. cap. 8.* In testamento S. Remigii apud Flodoardum argentea cabuta figurata occurrit, ubi Brissonius legit cambutam. Erant igitur hujusmodi baculi aliquando argentei, nam Sauffaius lib. 2. *Panopliæ* ait, se vidisse Rhemis Baculum S. Remigii auri laminis coopertum, cælaturisque artificiosis circumquaque exornatum. Fuerunt & cupressini, de quibus testimonium habemus in epistolis Stephani Tornacensis epist. 223. & sequenti. Nam in priori Abbas Sylvæ majoris ipsi Stephano scribens ait, *Mittimus vestræ carissimæ Paternitati munusculum indignum dignitate vestra, sed officio congruum, baculum videlicet cypressinum: & in posteriori ad Episcopum Aurelianensem, Munusculum vobis mittimus baculum pastoralem cypressinum, officio vestro & qualitate mysterii congruum, & quantitate ministerii condignum.*

M m m 2 Abba

Abbatibus quoque baculus pastoralis tribuitur in Ordine Romano, qui mos antiquissimus est. Apud Græcos item non solum Episcopis, sed præfectis etiam monasteriorum, baculum tradi in eorum ordinatione ostendit Goar *in notis ad Euchologium pag. 313.* ex Codino, & Simone Theſſalonicenſi. Forma tamen baculi apud orientales diverſa eſt; non eſt enim in ſummitate-curvus ſive retortus, ſed ſumma pars deſinit in globum eburneum, vel in ſignum crucis, vel in lignum tranſverſum ad inſtar litteræ Tau: vel duobus ſerpentibus ex ebore ornatur, qui reflexis capitibus ſe mutuò reſpiciunt.

In Miſſa ab Illyrico edita inter Pontificalia indumenta poſt Cingulum recenſetur Præcinctorium, quod ab Honorio *lib. 1. Gemma cap. 206.* ſubcingulum, ſive ſubcinctorium nuncupatur. Sed hodie nemo eo utitur in Eccleſia Latina, niſi ſolus Romanus Pontifex, cum ſolemniter celebrat, eſtque inſtar parvi cujuſdam manipuli è ſinistro latere pendens. Huic apud Græcos aſſimilatur Epigonatium formæ quadrangularis palmi & dimidiæ ex utroque latere, quod è Zona appenſum geſtatur, ſolisque Episcopis & aliis in dignitate conſtitutis permittitur. Latine dici poteſt *ſupergenuale*. Eſt & aliud peculiare ſummi Pontificis ornamentum, quo utitur ſolemniter celebrans, eſtque velum ſericum ſubtiliſſimum diverſis coloribus diſtinctum & virgatum, quod poſt Albam & cingulum capiti imponit, & replicat ſuper humeros & ante pectus. Orale olim dicebatur, nunc fanonem vocant. Quidam recentior putat ſubcinctorium idem eſſe ac Gremiale, ſed errat: nam Gremiale pannus eſt, qui in gremio Episcopi celebrantis ponitur, cum ſedet, & cum ordines confert; de quo agit Cereſimoniale Episcoporum *lib. 1. cap. 11.*

De Pallio Archiepiscopali. Quid ſit. Quædam de uſu iſius. Quibus concedi ſoleat. Ejus origo. De Pallio Græcorum.

XVI. **P**oſtremum Pontificale ornamentum eſt Pallium, quod ſolis Patriarchis & Archiepiscopis competit. Eſt autem Pallium fascia lanea candida tribus circiter digitis lata, & in modum circuli contexta, quæ ſuper humeros imponitur, ex quo circulo alia ſimilis fascia ante pectus, alia deorſum ex oppoſito pendet, duæ ſuper humeros demittuntur: quæ faciæ purpureis crucibus ſunt inſignitæ. Ipſum autem pallium tribus aciculis, ſive ſpinulis aureis alliga-

tur. Fit ex lana Agnorum candidorum ſine macula, qui in die ſanctæ Agnetis in ejuſdem Eccleſia via Nomentana ſingulis annis offerri ad Miſſam ſolemnem & benedici ſolent, ac ſubdiaconis Apoſtolicis conſignari, & in aliquo Monasterio Sanctimonialium nutriti, donec veniat tempus ipſos tondendi. Ex quorum lana texuntur pallia, quæ in Baſilicam Vaticanam delata ſuper corpora ſanctorum Apoſtolorum Petri & Pauli ponuntur in vigilia Natalis ipſorum, ibique tota nocte dimittuntur, ac die ſequenti deputatis cuſtodienda traduntur. Pallio ſemper & ubique utitur Romanus Pontifex, cujuſ eſt ſuper omnes Eccleſias ſummum juſ ac plenaria poteſtas: reliqui eo uti non poſſunt niſi intra Eccleſiam certis quibuſdam & deſignatis diebus, cum Miſſarum ſolemnia celebrant, idque ex antiqua conſuetudine, quam indicat Greg. Magn. *l. 2. epiſt. 54.* Joanni Archiepiscopo Ravennati ſic ſcribens; „ Illud, Frater ca- „ riſſime, tibi non putavimus ignotum, quod penè „ de nullo Metropolitano in quibuſlibet mundi „ partibus ſit audivim, extra Miſſarum tempus „ uſum ſibi pallii vindicaſſe. *Et l. 4. epiſt. 50.* Vi- „ gilio Arelatenſi, Pallium, *inquit,* tranſmiſimus, „ quo Fraternalitas tua intra Eccleſiam ad ſola Miſ- „ ſarum ſolemnia utatur. Idem ſtatutum fuit in Synodo Romana ſub Joanne VIII. edita ab Holſtenio c. 3. „ Quicumque Metropolitanorum „ per plateas vel in Litanis uti Pallio præſumpſe- „ rit, & non tantum in præcipuis feſtivitibus, „ & ab Apoſtolica ſede indiſtis temporibus, ad „ Miſſarum ſolummodo ſolemnia, careat illo honore. Si tamen verum eſt, quod Flodoardus ſcribit in hiſtoria Remenſis Eccleſiæ *lib. 3. cap. 10.* „ Hincmarus, *ejuſ Eccleſiæ Archiepiſcopus,* pro „ ſuæ ſanctitatis ac ſapientiæ reverentia per in- „ terventionem Lotharii Imperatoris pallium ad „ quotidianum ſuſcepit uſum à quarto Leone Pa- „ pa, à quo jam aliud perceperat in deſignatis ſibi „ ſolemnitatibus debite fruendum. Quem quoti- „ dianum pallii uſum nulli unquam Archiepiſco- „ po ſe conceſſiſſe, vel deinceps conceſſurum eſſe, „ idem Papa in epiſtola tunc ad eum directa teſta- „ tur. Sed commentitiam eſſe huiuſmodi conceſſionem ex epiſtola 47. Nicolai I. ad ipſum Hincmarum, & ex ejuſdem ad Nicolaum reſponſione maniſeſtum ſit. Cum enim memoratus Pontifex ſibi valde diſplicere ſcripſiſſet, quod ille pallio uteretur ultra dies ſibi ab Apoſtolica ſede indultos, reſpondet Hincmarus *ſomo 2. editionis Sirmundi circa finem epiſt. 26.* hiſ verbis. *Poſtremò de pallio à mea præſumptione non certis temporibus*

& juxta

Et juxta morem alii Metropolitanis desinitis uso, unde vestra Sanctitatis auribus intimatum esse indignitati meae scripsistis, auctoritati vestrae veraciter fateor, quod et in istis regionibus per alios, si vobis placuerit, rescire valebitis, quia nisi in die Natalis Dominici, et in die sanctae Resurrectionis ejus, vix in 1010 anno eodem pallio utor. Falsa igitur est Flodoardi narratio, ipsomet Hincmaro teste, qui oppositam sibi usurpationem facile potuisset diluere prolati Leonis privilegio, si extitisset. Concessum tamen Brunoni Colonienfi ab Agapito II. ut eo praeter consuetudinem uteretur, quoties vellet, scribit Rogerus Monachus in ejus vita cap. 23. apud Surium die 11. Octobris. Milo quoque in vita S. Lanfranci Cantuariensis c. 11. refert, Alexandrum II. duo pallia illi dedisse, unum quod de altari Romano more accepit: alterum quod sua manu ei porrexit, cum quo Missam celebrare solebat, in indicium sui amoris. Postet etiam pro usu quotidiano pallii afferri canon 6. Concilii I. Matisconensis, quod anno 582. celebratum fuit, quo praecipitur, ut Archiepiscopus sine pallio Missas dicere non praesumat, nulla facta dierum solemnium, & non solemnium distinctione. Sed tunc forsitan non iidem erant mores, cum praesertim eo tempore solus Arelatenfis in Gallia usu pallii poteretur. Vel certe explicandus est canon non de quotidiana, sed de solemnium duntaxat celebratione. Quod verò vir doctissimus ex eodem canone infert, duo tunc fuisse pallia, unum Romanum, Gallicanum alterum; & hoc quidem usos propria auctoritate Metropolitanos, quoties libuit, illud autem missum à Romano Pontifice pro certis dumtaxat & designatis diebus: hoc inquam accuratius examinandum foret; mihi enim nihil haecenus videre contigit, quo possit haec conjectura stabiliri. Caeterum non omnibus Archiepiscopis hunc honorem tributum, sed iis solummodo qui inter ipsos praecipui erant, nemo ignorat, qui in veteri historia versatus sit. Nam in Gallia nemini mittebatur, nisi soli Arelatenfi, de qua re extant epistolae Vigili ad Auxanium, Pelagii I. ad Sapaudum, & Gregorii Magni ad Childbertum Regem Francorum lib. 4. epist. 53. In Hispania soli Hispalensi, in Dalmatia Salonitano, in Italia Ravennati, in Sicilia Syracusano, in Sardinia Caralitano, ut ex epistolis Gregorii liquet: sive hoc fieret intuitu Ecclesiarum seu civitatum praecae teris eminentium: sive ob vicariatum Apostolicae sedis illis Archiepiscopis tributum: quod titulo constat Pallio item à summis Pontificibus insignitos fuisse Archiepiscopos Corinthi, Thef-

salonicae, & primae Justinianae. De S. Malachia haec narrat Bernardus vitae ipsius cap. 15. visum sibi Romam proficisci, quia Metropolitanicae sedi deerat adhuc, & defuerat ab initio Pallii usus, quod est plenitudo honoris. Concessum postea fuit omnibus Archiepiscopis, ut hoc ornamento ab Episcopis distinguerentur. Nonnullos quoque Episcopos interdum hoc honore affecerunt Romani Pontifices, vel intuitu meritorum, vel alia justa de causa. A Marco Papa, qui obiit anno 336. concessum Ostiensi Episcopo refert Anastasius. Siagrius Episcopo Augustodunensi à Gregorio Magno, cujus extat hac de re ad illum epistola 14. lib. 7. Actardo Nannetenfi ab Adriano II. ut ipse testatus est in Epistola ad eum directa his verbis: „Decus tibi Pallii solo miserationis affectu contulimus, ut habeas pro exilio „& catena Pallii ornamenta, non ad Ecclesiae „cui incardinandus es perpetuum institutum, sed „ad tuum specialem certique temporis usum. Idem Privilegium habuit Theodulus Aurelianensis, de quo ipse sic cecinit:

*Solius illud opus Romani Praefulis extat,
Cujus ego accepi pallia sancta manu.*

Walo item sive Valensis Metensis Episcopus à Joanne VIII. Pallium suscepit, propter quod orta est controversia inter ipsum & Bertulfum Trevirensis Archiepiscopum, quam Hincmarus Remensis composuit. Extat epistola Joannis ad ipsum Walonem in supplemento Conciliorum Galliae pag. 295. cui additae sunt notae hac de re ex historia Trevirensi. Ipsum quoque pallium, ut de caeteris fileam, Gregorius VII. Brunoni Veronensi lib. 1. ep. 24. pollicitus est, si Romam iret: quia, inquit, Antecessorum nostrorum decrevit auctoritas, nisi praesenti personae pallium non esse concedendum. Nunc eo utuntur perpetuo privilegio episcopi Lucensis & Ticinensis in Italia, & Bambergensis in Germania. Origo ejus in utraq; ecclesia Orientis & Occidentis antiquissima est. A Marco Papa concessum Ostiensi jam diximus, at Baronius anno 336. num. 62. Marco antiquiorem putat; est autem corrigendus, quod Phrygium à Celestino missum Cyrillo Alexandrino pallium esse crediderit, cum proculdubio capitis ornamentum fuerit, ut supra indicavi. Eiusdem meminit Isidorus Pelusiota lib. 1. ep. 136. fufidus differens de ejus usu & mystica ratione. Confirmat ejus vetustatem Liberatus Diaconus Carthagenensis, qui in Breviario cap. 18. narrat sententiam damnationis à Felice Pontifice

M m m 3 latam

latam adversus Acacium Constantinopolitanum, quam is recipere noluerat, à quodam Monacho pallio ejus alligatam fuisse, cum ad sacra celebranda ingrederetur. Possit & pallii antiquitas astrui ex rescripto Valentini Imperatoris, quo Metropoli Ravennæ anno 432. multas subjicit civitates, ejusque Archiepiscopo usum pallii concedit apud Rubeum in historia Ravennatum. At illud rescriptum omnino falsum & suppositivum esse ostendit Baronius *tomo 5. pag. 631. editionis Romanæ*: tum aliis de causis, tum quia non spectabat ad Imperatorem pallii usum largiri: quicquid in contrarium vir doctus scripserit, qui hoc non probat. Quod verò spectat ad canonicas conciliorum generalium sanctiones, nihil de eo sanctum legimus ante octavam synodum adversus Photium, quæ de pallio agit can. 27. quia nimirum ejus concessio omnino pendet ab auctoritate summi Pontificis, à quo etiam constituta fuit forma juramenti, quod Archiepiscopi, antequam illud accipiant, præstare tenentur. Græci *Omophorion*, & *Epomadion* vocant, ut Theodorus Balsamon docet in *respons. ad 11. quæst. Marci Alexandrini*. Differentia tamen ingens est inter pallium Latinorum, & Græcorum *Omophorion*, sive *Humeralis*, ut Latini interpretes vertunt: nam Latinum jam supra descripsimus, Græcorum verò est longa fascia ejusdem cum Latino aut paulò majoris latitudinis, collum primitus involvens, tum à collo per medium petus infra genua descendens, crucibus itidem intertexta. Olim usque ad pedes protendebatur, nam Zonaras in vita Constantini Copronymi ait, Anastasium insistentem vestigiis Germani Patriarchæ *Omophorion* ejus calcasse, ut sic eum merneret, ne properaret. Aliud etiam discrimen inter utrumque reperitur, quod Latinum solis Archiepiscopis tribuitur, Græcum omnibus Episcopis commune est, qui illud deponunt, cum Evangelium legendum est, & reassumunt paulò ante communionem, ut docet Simeon Thessalonicensis *lib. de templo & Missa*. Plura de pallio Franciscus Florens *ad tit. Decretalium de usu & auctoritate pallii*: & de *Omophorion* Græcorum Goar in *notis ad Euchologium pag. 312. num. 8.* Habertus *ad partem secundam liturgiæ ordinum observat. 3.* & Morinus *de sacris ordinat. p. 2. in notis ad græcas ordinat. n. 19.* ubi latè ostendit, inter pallium Latinorum & Græcorum *Omophorion* magnum discrimen intercedere.

De vestibus Ministrorum, ac primum de Cappa sive Pluviali.

XVII. **H**Atenus de vestibus celebrantium, sive in primo, sive in secundo Sacerdotio constituti sint. Quia verò Ministris rem divinam solemnè ritu facienti assistentibus, Presbyteris videlicet, Diaconis, Subdiaconis, & Clericis specialia quoque indumenta assignata sunt, de his breviter agendum est. Ordo Romanus agens de ordine Processionis, quando Episcopus celebraturus est: *Duo*, inquit, *Presbyteri ita ut ad Missam, excepto quod Cappis indui sint, vestiti ministrent ei*. Est autem cappa, prout sumitur hoc loco, vestis ecclesiastica à sola parte anteriori aperta, ab humeris usque ad pedes protensa, quam recentiores Pluviale vocant, quia olim pluviae tempore sumebatur, ut Ferrarius *lib. 1. de re vestiaria cap. 39.* suspicatur. Et hinc fortè emanavit, ut à parte posteriori capitis tegumentum asutum haberet, quod capitium vocamus, cujus quædam forma seu vestigium in hodiernis pluvialibus remansit. Silent de hoc indumento veteres rerum Ecclesiasticarum scriptores; ejus tamen usum antiquitus viguisse ordo Romanus evincit, cui suffragantur Laofrancus *epist. 13. ad Joannem Normanorum Archiepiscopum*, & alii quos refert Saussæus *prima parte Panopliæ sacerdotalis lib. 6. cap. 5.* Gulielmum Anglorum Regem sancto Hugoni Abbati Cluniacensi misisse cappam penè auream totam, narrat Auctor miraculorum ejus, in qua vix nisi aurum apparebat, vel margaritarum & gemmarum textus; inferius autem undique tintinnabula resonantia, ipsaque aurea pendebant. Latè post annum millesimum extensa est Cappæ significatio ad plures vestes sacras & profanas, ut ex Glossariis patet. Cappa pro quotidiana Monachi veste utitur Gaufridus Abbas in vita sancti Petri Tarantasiensis *cap. 27. Tolle tibi cappam hanc manicatam*. Loquitur autem de cuculla monachali. Pro veste communi sæcularium Cæsarius Cisterciensis *lib. 1. Dialog. cap. 38. Videntes illum cappa rursus atque verusta indutum, æstimantes eum scholarem pauperem & vagum, suscipere renuerunt*. Pro habitu summi Pontificis Petrus Damiani *lib. 1. epist. 20. ad Cadolaum Antipapam, habes juxta morem Romani Pontificis rubeam cappam*. Sunt & cappæ Episcoporum & Canonicorum, quibus indui choro interfunt, de quibus non est hic locus differendi.

*De veste Diaconorum. Olim colobium,
nunc Dalmatica. Ejus origo,
forma, & usus.*

XVIII. **D**iaconorum proprium indumentum nunc est Dalmatica ex institutione sancti Sylvestri, qui, ut legimus in ejus actis, præcepit ut Dalmaticis in Ecclesia uterentur, cum antea teste Alcuino Colobiiis uti solerent. Erant autem colobia tunicæ sine manicis, non quod prorsus manicis carerent, sed quia ad cubitum tantum pertingebant. Dalmaticæ verò manicatæ erant, talaris, sericæ, albæ, auro ornatae, & plagulis seu clavis ex purpura assutis distinctæ. In Dalmatia primum inventæ, & illinc Romam translatae sunt, unde & nomen acceperunt, sicut ait Isidorus lib. 19. Orig. cap. 22. Clavatas fuisse purpura præter Isidorum ibidem, asserunt alii scriptores. Ecclesiastici diversis vocibus clavos explicantes. Ait enim Rabanus, habuisse dños tramites, Alcuinus duas virgulas, Amalarius duas lineas, alii duas zonas purpureas. Remansit itaque in Dalmaticis priscus mos angustorum clavorum, ut scribit Rubenius lib. 1. de re vestiaria cap. 8. qui ideo existimat, datam Diaconis Dalmaticam angusticlaviam, ut inferiores Presbyteris censerentur, qui latum clavum portabant, quæ erat vestis senatoria unico clavo purpureo distincta, qualia fuisse colobia Monachorum docet Dorotheus serm. 1. dicens, *signum purpureum assumimus in colobium nostrum, inveniunt nos in Christi militiam adscriptos esse, & universas afflictiones ejus sustinere debere: etenim quando passus est Dominus noster, gestavit purpureum vestimentum.* Purpurâ autem etiam clericos quondam usos, patet ex Concilio Narbonensi apud Baronium anno 598. nam usum purpuræ Clericis interdixit. Hodie duobus angustis clavis ornatur Dalmatica, nullâ habita ratione coloris purpurei, imò aliquando sine clavis fit. Planeta verò uno lato clavo distinguitur, qui in multis adhuc apparet ex utraque parte in crucis figuram formatus, quia ut ait Tertullianus lib. de cor. mil. cap. 13. *Illic purpurea sua sanguis Domini, & laus in cruce ipsius.* Dalmaticam Romanis in usu fuisse Lampridius testis est, qui de Commodo & de Heliogabalo Imperatoribus scribit in dedecus & probum ipsorum, quod Dalmaticam in publicum processerint: vel quia mollium & delicatiorum vestis censebatur, vel quia exotica & Romanorum oculis inusitata erat. Ejus fit mentio in Actis S. Cypriani, sed sacrane an com-

munis illa fuerit, diversæ sunt sententiæ. Ego omnino communem fuisse credo: illo enim ævo nondum ad usum sacrum translatum fuerat. Eutychianus Papa constituisse dicitur in libro Pontificali, ut, quicumque fidelium Martyrem sepeliret, sine Dalmatica aut colobio purpurato nullatenus sepeliret, quod honoris causa constitutum reor. Sed cum idem honos summis Pontificibus, ac ipsis etiam (*) Diaconis tribueretur, ut Gregorius indicat lib. 4. Dialog. cap. 40. decreto suo idem lib. 4. epist. 44. sancivit, ne feretrum, quo Romani Pontificis corpus ad sepeliendum ducitur, Dalmaticis tegetetur. Differit de Dalmatica Baronius in notis ad Martyrologium die ultima Maji, cujus in ea describenda lapsus notavit Ferrarius lib. 3. de re vestiaria cap. 9. Proprium quoque Diaconorum ornamentum apud omnes nationes orientales & occidentales, est stola sive orarium in humero sinistro, de quo supra actum est.

(*) s. Martyribus.

De vestibus Subdiaconorum. Olim sola Alba usebantur, postea Tunicam & Manipulum addiderunt. De Planetis, quæ antiquitus communes erant omnibus Ordinibus.

XIX. **S**ubdiaconi Romanæ Ecclesiæ, sedentes in Apostolico throno Gregorio Magno, sola Alba induti suo ministerioungebantur: quem morem alias Ecclesias ab ipsa Romana accepisse idem Gregorius asserit lib. 7. epist. 64. ad Joannem Syracusanum. Postea, teste Honorio in Gemma animæ lib. 1. cap. 229. duæ illis vestes peculiare tributæ sunt: Tunica, quam subtile vocat, quia subtilis contexta, & sudarium sive mappula, cui hodie successit Manipulus. Constat autem ex ordine Romano, magnum olim discrimen inter Dalmaticam Diaconi & Tunicam Subdiaconi extitisse: nam titulo de ordine processionis ante Missam loquens de vestibus Diaconorum stolas & Dalmaticas recenset, Subdiaconis verò sibi congruas vestes præbendas efficit, quæ apud quosdam, inquit, *Subdiaconales nominantur, & mappula in sinistra manus ferendæ*: sed quæ illæ fuerint nominatim non exprimit. Nulla nunc differentia reperitur inter Dalmaticam Diaconi, & Tunicam Subdiaconi, nisi quod hujus manicæ strictiores & breviores sunt: quæ differentia sæpè etiam negligitur. Diebus jejuniorum & in adventu tam Diaconi quam Subdiaconi

diaconi planetis utuntur. Quando autem, & qua occasione hic ritus coeperit, non liquet. Ejus meminit ordo Romanus, à quo usus Planetæ etiam Acolythis tribuitur. Nam in ordine Ecclesiastico Romanæ Ecclesiæ, vel qualiter Missa celebratur, *Subdiaconus, inquit, tenet Pallium Pontificis in brachio sinistro super planetam.* Et paulò post, *Subdiaconus regionarius tenens mappulam Pontificis in brachio sinistro super planetam revolutam oriens ad regiam Secretarii dicit.* Item, *Parat Evangelium qui lecturus est referato sigillo ex præcepto Archidiaconi super planetam Acolythis.* Et infra. *Archidiaconus suscipit amulas, quem sequitur cum scypho super planetam Acolythis.* Conscientie Amalarius, qui lib. 2. cap. 19. *Casula,* inquit, *est generale indumentum sacrorum ducum, & pertinet generaliter ad omnes clericos.* Item, *Casula dupla est, post tergum inter humeros, & ante pectus.* Nullum autem tam ordo Romanus, quam Amalarius ponunt discrimen inter planetam five casulam sacerdotum & aliorum ordinum. Cum enim scriberent de re notissima, & eo tempore omnium oculis subiecta, non satis expresserunt an & quomodo hujusmodi planetæ inter se differrent. In aliis autem auctoribus nihil reperio, quo hic ritus clarius explicetur. Suspicio itaque, Planetæ nomen æquivocum tunc fuisse, & pro veste acceptum, qua sacerdotes & ministri postremo induebantur, quæcumque illa fuerit: sicut hodie, ut supra notavimus, cappam vocamus latum illud indumentum, quo Cardinales, Episcopi, & Canonici amictiri solent, cum publicas & ecclesiasticas functiones obeunt, vel choro assistunt sacris vestibus non induti: sicut etiam cappæ nomen tribuimus externo amictui multorum Religiosorum, atque etiam sæcularium; licet multum ab invicem discrepent. Quod si displicet hæc conjectura, viderint peritiores, quid de hac re statuendum sit; nam eisdem fuisse Sacerdotum, Diaconorum, & Subdiaconorum, atque Acolythorum planetas non credo, nec conveniens & verisimile videtur.

De habitu sacro Clericorum. Quid & quale sit Superpelliceum.

XX. **N**unc Clerici minorum Ordinum, cum sacerdoti celebranti ministrant, superpelliceis utuntur, quæ vox barbara est; & ante annos sexcentos incognita; res autem sub aliis nominibus an fuerit ab antiquis designata, incertum est. Qui à temporibus Apostolorum usum superpellicei derivant, vetusta ei vocabu-

la tribuunt; nam quidam esse Ephod contendunt, alii phelonium Græcorum, alii lacernam birrum, de quo in actis Cypriani; alii amphibalum, de quo Remigius in testamento ait, *future Episcopo successori meo amphibalum album paschalem relinquo:* quæ omnia accuratius examinare proposita mihi brevitatis non patitur. Illud sane certum est, tempore S. Hieronymi, ut ipse testatur l. 1. adv. Pelagianos; omnem clerum in sacrificii consummatione candidis vestibus ministrasse. Poteest etiam hoc confirmari ex concilio Narbonensi anno 589. actò, quo sancitum fuit, ne Diaconus, Subdiaconus, aut Leitor, antequam Missa consummetur, Alba se præsumant exuere. Ex quo colligitur, etiam Clericos alba indutos sacrificio assistisse. Sicut autem alba talaris est, ita etiam superpelliceum talare olim fuisse Stephanus Tornacensis, qui vivebat anno Christi 1180. testis est *epist. 123. ad Albinum Cardinalem,* cui mittit superpelliceum novum, candidum, & talare. Honorius similiter de indumentis Clericorum differens lib. 1. cap. 232. vestem esse ait laxam & talarem. Successu verò temporis decurtatam esse concilium Basileense ostendit *sess. 21.* ubi discernens quomodo divinum officium in ecclesia celebrandum sit, præcipit clericis habere tunicas mundas, & superpellicea ultra medias tibias longa. Nunc adeò detruncata sunt, ut vix ad genua pertingant.

CAPUT XXV.

De Missæ apparatus in vasis, supellectili, luminariis, Incenso, Ministris, Cantoribus, & aliis, quæ infra separatim indicantur.

Post Sacerdotum & Ministrorum indumenta sequuntur ea quæ propius ipsum sacrificium attingunt, sacra scilicet vasa, supellex & ornatus altaris, & reliqua ad Missæ apparatus pertinentia, de quibus breviter agendum est.

De Calice, ejusque origine & materia. Ligneos quandoque fuisse, lapideos, & corneos; æneos nempe, & stanneos. Actum fuisse de vitreis. Ecclesiam non nisi aureos & argenteos approbasse. Addita his gemma & alia ornamenta. Quidam calices cum ansis. Quidam majores, & minores; ministeriales, & Baptisimi.

I. A Calice

I. **A** Calice incipio, in quo sanguis Christi, redemptionis nostræ pretium, consecratur. De ejus origine nemo qui credat Evangelio ambigere potest. Ibi enim legimus Redemptorem nostrum in ultima cœna, postquam tradidit discipulis suis sub specie panis corpus suum, accepisse calicem, & dedisse illis ac dixisse, ut omnes ex eo biberent sanguinem suum, qui mox pro illis & pro multis effundendus erat in remissionem peccatorum. Hoc testatur Apostolus se accepisse à Domino, & fidelibus tradidisse, quoniam Dominus Jesus, in qua nocte tradebatur, accepit panem & gratias agens fregit & dixit; Accipite & manducate, Hoc est corpus meum quod pro vobis tradetur. Similiter & calicem postquam canavis dicens, Hic calix novum testamentum est in meo sanguine. Hinc Feria quinta majoris hebdomadæ, in qua hujus sacrificii institutio recolitur, Natalis Calicis ab antiquis Patribus vocabatur; quia tunc calix à profano usu ad sacrum Christo auctore translatus est. Præclarè Eligius Noviomensis Episcopus hom. 10. in cœna Domini, Vocatur, inquit, hæc dies cœna Domini, vocatur & natalis Calicis, quia hac eademque die mysticum Pascha Dominus cum discipulis celebrans, Sacramenta corporis & sanguinis sui illis, atque per illos nobis tradidit, & ipse celebrationis initium fecit. Qualis autem fuerit calix, quo Christus primum ulus est, describit Baronius anno 34. nu. 63. Bedæ nixus testimonio his verbis, Non præterimus tamen dicere, quod calix ille, in quo Redemptor noster Jesus Christus sacratissimam Eucharistiam consecravit, ut egregium tantæ rei monumentum, à communi usu selectus, ac summa industria asservatus, ad huc Bedæ temporibus Hierosolymis visebatur, de quo hæc ipse lib. de locis sanctis cap. 2. In platea, quæ Martyrium & Gatha continuat, exedra est, in qua Calix Domini scrinio reconditus per operculi foramen tangi solet & osculari: qui argenteus calix hinc inde duas habens ansulas sextarii Galliçi mensuram capit. A Christo igitur initium calicis habemus, quem ab Apostolis & deinceps à Patribus in sacrificiis adhibitum fuisse extra controversiam est, cum sacrum celebrari sine illo non possit. Ex qua verò materia primis ecclesiæ sæculis fabricari solet, hic primo loco investigandum est. In Concilio Triburiensi sub Formoso cap. 18. celebre apophthegma refertur S. Bonifacii Episcopi Moguntini: Vasa quibus sacrosancta conficiuntur mysteria, calices sunt & patenæ, de quibus Bonifacius Martyr & Episcopus interroga-

tus, si liceret in vasculis ligneis sacramenta conficere, respondit: Quondam sacerdotes aurei ligneis calicibus utebantur, nunc è contra lignei sacerdotes aureis utuntur calicibus. Honorius quoque in Gemma animæ lib. 1. cap. 89. Apostoli, inquit, & eorum successores in ligneis calicibus Missas celebraverunt. Sed Honorio id asserenti sine legitimo teste non credo: & ex verbis Bonifacii inferri non potest, quod usus lignei calicis communis fuerit in primitiva Ecclesia. Crediderim potius S. Antistitem zelo Dei succensum præteritorum comparatione sua tempora redarguisse, id quod homines pallium solent. Fuisse in aliqua Ecclesia calicem ligneum vel propter rerum penuriam, vel propter incuriam sacerdotum, non inficior, neque enim concilium Triburiense loco citato statuisse, ne quis deinceps sacra mysteria in ligneis vasculis conficere præsumeret, nisi hic abusus alicubi irreplisset. Canones quoque editi in Anglia sub Edgardo Rege cap. 41. calicem fusilem esse decernunt, vetantque ne omnino in ligneo fiat consecratio. Pixidem ligneam & in ea corpus Domini commemorat Rupertus Abbas lib. de incendio Tutiensi cap. 5. Sed hæc conservandæ Eucharistiæ, non conficiendæ destinata erat. Inter abusus etiam recenseo lapideos & corneos calices. De lapideis sive marmoreis mentio fit in vita S. Theodori Archimandritæ apud Surium die 22. Aprilis; narrat enim Gregorius Presbyter ejus scriptor, quod cum monasterium ab illo ædificatum auctum esset, sed argentea suppellectili careret, & vasa tantum marmorea in mysteriis adhiberentur, misit sanctissimus Theodorus Archidiaconum suum ad regiam civitatem, ut argenteum vas ad sacrorum mysteriorum usum emeret. Ex lapide item onychino factos legimus, nam in synodo Duziacensi edita à Cellotio pag. 4. cap. 5. inter crimina Hincmari Laudunensis hoc numeratur, quod calicem onychinum auro & gemmis ornatum à Rege donatum ab ecclesia sustulerit. In actis S. Berneucardi episcopi Hildesheimensis scriptum est, plures ab eo calices datos ecclesiæ, & unum ex lapide onychino, alterum chrysellinum mira industria. Leo Ostiensis in fine lib. 3. chronici Cassin. inter ornamenta à Victore III. Cassinensi ecclesiæ relicta, duos calices onychinos recenset. Similis lapidi onychino est sardonix, ex qua gemma Sugerius Abbas se altaris officii calicem pretiosum comparasse ait in libro de gestis suis, cum regnum administrabat. Cornei meminit Synodus Calcutensis in Anglia sub Adriano I. quæ ejus usum prohibuit

buit cap. 10. Thomas item Bartholinus lib. de medicina Danorum domestica scribit, penes se esse calicem corneum, quo olim in sacrificio Missæ utebantur Norvegi. Fuerunt & calices vitrei, qui proculdubio mundiores & decentiores erant, & ideo antiquior ac frequentior eorum usus. Putant nonnulli, à Zephyrino Papa statutum fuisse, ut calices vitrei essent, in libro enim Pontificali sic de eo scriptum est. *Hic fecit constitutum de ecclesia, ut patenas vitreas ministri ante sacerdotes portarent, dum episcopus Missam celebraret.* At hic de calicibus nec verbum quidem; extendere autem ad calices statutum de patenis, ut plerique faciunt, ego non audeo, Pontifice nihil de illis decernente: cum præsertim nos lateat, ad quem usum portarentur illæ patenæ à ministris, quas probabiliter crediderim distribuendæ potius populo communioni, quàm sacrificio deservisse. Alii huc pertrahunt Tertullianum, qui lib. de pudicitia cap. 7. ait: *Procedant Picturæ calicum vestrorum, si vel in illis perlucet interpretatio pecudis illius, ovis scilicet perditæ & à Domino requisitæ, & humeris ejus revectæ.* Et infra cap. 10. *Si forte patrociniabitur pastor, quem in calice depingis.* Et post pauca. *At ego ejus pastoris scripturas haurio, qui non potest frangi.* Sed hic Tertullianus nihil de materia calicis exprimit, deque sola pictura loquitur, quæ non solum vitreis, sed etiam argenteis convenire possunt, illius præsertim scriptoris stylo, qui metaphoris abundat, & obscuritatem ubique affectavit, ut de illo testatur Lactantius lib. 5. cap. 1. Continent autem citata verba, ut hoc obiter notem, illius jam hæretici adversus Catholicos amarulenta convitia, ac si pastorem ovem perditam gestantem in calicibus pingerent, ut hinc in omne scelus animarentur tanquam poenitentiam summi Pastoris misericordia recepturi post lapsum, quam ipse negabat. Alii ad astruendum vitrei calicis usum plurima coacervant veterum Patrum testimonia, in quibus fracti calicis mentio fit, ac si nihil frangi possit, nisi sit vitreum. At hos redarguunt Grammatici, apud quos frangi dicitur, quicquid rumpi, discerpi, scindi, secari, collidi, conteri, comminui potest. Unde Cicero orat. 6. in Verrem, *Aureus annulus, quem habebat, fractus est & comminutus.* Et lib. 4. ad Atticum epist. 3. *Quinti fratris domus. coniectu lapidum fracta est.* Certiores vitrei calicis probationes probæ notæ scriptores suppeditant. Apostolicis temporibus proximus fuit Marcus hæreticus & magus, qui testibus Irenæo lib. 1. cap. 9. & Epiphanio hæ-

34. vitreum calicem, catholicorum morem amulatus; ut putat Baronius, in mysteriis adhibens, vinum album præstigiis suis mutabat in rubrum, ac si per ejus invocationem sanguis stillaret in calicem. Donatus quoque episcopus Aretinus & martyr calice vitreo utebatur, quem fractum à Paganis fusa oratione reparavit, ut scribit Gregorius Magnus lib. 1. Dialog. cap. 7. S. Hieronymus in fine epistolæ 4. ad Rusticum laudans Exuperium Episcopum Tolosanum, Nihil, inquit, illo ditius, qui corpus Domini canistro vimineo, & sanguinem portat in vitro. Casarius item Arelatensis, ut narrat Cyprianus ejus discipulus in vita ipsius, vitreo calice usus est, cujus illa verba referuntur, *An non in vitro habetur sanguis Christi?* quia nimirum aurea & argentea vasa pro redimendis captivis distraxerat. Calicis quoque vitrei fracti, & meritis S. Laurentii martyris in ejus Basilica Mediolanensi reparati meminit Gregorius Turonensis lib. 1. de gloria Martyrum cap. 46. Quod verò plures, præcipuè in Gallia, tam Episcopi, quàm Presbyteri vitreo calice usi sint, non in aliquam Ecclesiæ legem, neque in Ecclesiæ Gallicanæ consuetudinem, sed in temporum calamitatem referendum est ob barbarorum incurfiones, quæ coegerant omne aurum Ecclesiæ pauperibus & in captivitate degentibus erogari, ut Hieronymus & Cyprianus supra citati asseverant. S. Benedictus Ananiensis, ut vitæ ejus scriptor ait, vasa ad conficiendum Christi corpus nolebat sibi esse argentea: siquidem primùm ei fuerunt lignea, deinceps vitrea, sic tandem descendit ad stannea. Sanctus item Columbanus æneo calice usus est, cujus exemplum Gallus ejus discipulus imitatus, vasa argentea recusavit, ut habent ejus acta apud Surium die 16. Octobris. Verùm hæc privata illorum opinio fuit, & idem Benedictus mutata postmodum sententia non solum calices, sed & lampades & candelabra, aliæque ornamenta ex argento admittit. Porro Gratianus de consecr. dist. 1. c. 45. & Ivo p. 2. c. 131. ex quodam concilio Rhemenfi canonem afferunt, quo præcipitur, ne quis in ligneo aut vitreo Calice præsumat celebrare. At quale fuerit hoc concilium, & quo tempore celebratum, nec illi dicunt, nec mihi libet divinare, licet non ignorem, à quibusdam recentioribus ad ævum Caroli Magni referri, qui tamen sui dicti nullam afferunt certam rationem. Pluries itaque veritum, nunquam statutum aut approbatum legimus calicis lignei, aut vitrei, sive lapidei, vel cornei usum. Prohibetur similiter in eodem concilio Rhemenfi calix ex ære vel

vel aurichalco, quia ob vini virtutem parit ceruginem, quæ vomitum provocat. Mandat autem ut si non ex auro, saltem ex argento fiat. Quod si quis tam pauper est, ut argentum habere non possit, saltem stanneum habeat. Richardus verò Cantuariensis Archiepiscopus immediatus S. Thomæ martyris successor in synodo à Rogero Hovedensi relata præcepit, ne consecraretur Eucharistia nisi in calice aureo vel argenteo, & ne stanneum calicem Episcopus benediceret. Cui consonans Petrus Damiani *opuse. 23. cap. 1.* acriter invehitur adversus incuriam sacerdotum, qui stanneis, vel etiam supparis cujuscumque metalli calicibus, eisque sordidis utebantur, quos propriis adhibere labiis vir quilibet potens non dignaretur.

II. Hæc mihi de calicibus ex ligno, vitro, aliave materia præter aurum & argentum non fabricandis ex veterum monumentis comperta sunt; ex quibus colligitur, orthodoxam Ecclesiam semper & ubique in hoc conspirasse, ut aureis vel argenteis calicibus sacerdotes uterentur. Urb. I. fecisse omnia ministeria sacra argentea, & patenas argenteas 25. apposuisse narrat sub nomine Damasi auctor libri Pontificalis: non tamen huic inferendum, ut quidam perperam faciunt, tunc primum ex argento cusos calices fuisse. Nam liber Pontificalis refert quid ille fecerit, quid verò ab aliis ante ipsum factum sit, & quibus vasis usi sint, non dicit. Contrarium potius evincitur ex facto S. Laurentii martyris integro ferè sæculo ante Urbanum, qui, ut scribit S. Ambrosius *lib. 2. de officiis cap. 28.* jussus à Sixto Pontifice aurum Ecclesie pauperibus erogare, martyrium subire maluit, quam S. Pontifici non obedire. Aurum igitur egenis distribuit, vasa sacramentorum vendidit: quia in usus pauperum, ut ibidem docet Ambrosius, vasa ecclesie etiam initiata infringere, conficere, vendere licet. Eleganter Prudentius *hym. 2. de coronis* persecutorem introducit petentem à Laurentio inter Ecclesie thesauros etiam vasa sacra his verbis.

*Hanc esse vestris orgiis
Moremque & artem proditum est.
Hanc disciplinam sacerdotis,
Litent ut auro Antistes.
Argenteis scyphis serunt
Fumare sacrum sanguinem,
Auroque nocturnis sacris
Adstare fixos cereos,
Tunc summa est cura Fratribus,
Ut sermo testatur loquax,
Offerre fundis venditis
Sesertiorum millia.*

Hic mos fuit primorum Christi fidelium, qui venditis possessionibus pretia Apostolis in communem Ecclesie usum afferebant. Non ergo deerant Apostolis nummi, quibus & fratrum necessitatibus providerent, & quæ spectabant ad usum sacrificii compararent. Curasse autem ut ea maximè decencia essent, & ut vasa sacra ex pretioso metallo fabricarentur, non levi conjectura inferre possumus ex eorum pietate & maxima veneratione, qua divina mysteria corporis & sanguinis Christi prosequerentur. Derivata ab illis ad posteros hæc cura & religio est, adeo ut etiam læviente persecutione aureos & argenteos calices ecclesiam habuisse fide dignissimi scriptores testentur. Optatus Milevitanus *lib. 1.* loquens de Mensurio episcopo, *Erant, inquit, ecclesie ex auro & argento quàm plurima ornamenta, quæ nec desodere terræ, nec secum portare poterat.* In his autem ornamentis potiorem locum calices obtinuisse, nulli dubium esse potest; nam *lib. 6.* inter scelera Donatistarum hoc etiam recenset, quod calices fregerint. *Fregistis, inquit, calices, Christi sanguinis portatores, quorum species revocastis in massas, mercedem nefariis nundinis procurantes. Emerunt forsitan in usus suos sordida mulieres: emerunt Pagani facturi vasa in quibus incenderent idolis suis.* Ex quibus verbis duo evidenter deducuntur, unum quod etiam sub ethnicis Principibus Christianorum persecutoribus, quibus imperantibus Donatistæ eruperunt in Africa, habebat Ecclesia vasa aurea & argentea: alterum, quàm ineptè viri aliàs non indocti eam Oprati sententiam, *Fregistis calices,* afferant ad probandum, quod calices tunc vitrei fuerint, à qua inconsulta opinione proculdubio recessissent, si integrum Oprati textum legissent: neque enim vitri fragmenta vendi poterant, & in Paganorum vasa conficari. Extant acta Proconsularia adversus traditores sub Diocletiano & Maximiano apud Baronium *to. 2. anno 303.* quorum meminit Augustinus *epist. 165. ad Generosum & in libris adversus Cresconium,* ex quibus constat, raditos à Donatistis non solum sacros codices juxta editum Diocletiani, sed etiam calices aureos & argenteos. Huc item spectat quod Gregorius Turonensis scribit *lib. 1. de gloria Martyrum cap. 38.* in cryptis subterraneis, in quibus olim fideles metu persecutionis sacris operari consueverant, varia ministeria argentea reperta fuisse. Sotis verò persecutionibus sub Constantino Magno & deinceps, cœperunt Ecclesie aureis, argenteis, & gemmatis calicibus abundare. Ipse Constanti-

nus, ut liber Pontificalis in Sylvestro recenset, Ecclesias quas aedificavit, sacris donariis locupletans, inter caetera fecisse dicitur calices minores ex auro purissimo XL. pensantes singulos libras singulas: calices ministeriales L pensantes singulos libras binas: calices argenteos XX: pensantes singulos libras decem. Celebre est viri impii convitium, quem cum misisset Julianus Apostata ad expilandum templum Antiochenum, ut refert Theodoretus *lib. 3. hist. Eccles. cap. 8.* sacrorum vasorum, quae Constantinus donaverat, magnificentiam admirans, En, inquit, *cujusmodi vasis filio Mariae ministratur.* Basilicam Principis Apostolorum plurima ex auro & argento vasa & ornamenta possedisse, quando Alaricus Gothorum Rex Urbem diripuit, Paulus Orosius *l. 7.* jucunda & memorabili historia enarrat. Augustinus *conc. 2. in Psal. 113.* explicans versiculum *simulacra gentium, argentum & aurum,* ait: sed enim & nos pleraque instrumenta & vasa ex hujusmodi materia vel metallo habemus in usum celebrandorum Sacramentorum, quae ipso ministerio consecrata, sancta dicuntur. Chrysostomus aureum calicem & gemmis ornatum commemorat *hom. 51. in Matt. Agathias lib. 2. de reb. Justin.* gentem Alemanicam templa expilasse ait, amulas, calices, acerras, & alia vasa ex puro auro diripuisse. Ipsemet Chostoes Rex Persarum tamen infidelis, ut refert Theophylactus Simocatta *lib. 5. histor. c. 13.* Sergio martyri crucem auream & gemmatam dono dedit ob victoriam ejus ope obtentam; itemque calicem, & discum, & thuribulum, aurea omnia, ut ejus intercessione prolem haberet à Siræ conjuge, quae erat Christiana. S. Perpetuus Turonensis Episcopus duos calices aureos Ecclesiae suae legavit, ut legimus in ejusdem testamenti nuper edito *romo 5. Spicilegii.* Childebertum Regem sexaginta calices aureos gemmis pretiosis ornatos ab Hispania in Galliam detulisse scribit Gregorius Turonen. *lib. 3. hist. Franc. cap. 10.* Omitto reliquos ejusdem vel sequentium saeculorum, quorum testimonia in re clarissima superflua sunt. Inter calices autem aureos, gemmis distinctos, & argenteos, quos Ecclesiis donatos legimus, nonnulli passim occurrunt magni ponderis, non usui, sed ornamento. Conradus Episcopus in Chronico Moguntino sacra vasa illius Ecclesiae describens, calices recenset tantae quantitatis, quod cum ipsis divina mysteria nequaquam poterant celebrari: quorum unus duas habebat ansas, quae poterant manus replere

levantis. Carolus Magnus apud Anastasium in vita Leonis III. obtulisse dicitur calicem majorem cum gemmis & ansis duabus pensantem libras LVIII. Idem Anastasius in Gregorio III. commemorat inter donaria calicem cum gemmis pensantem libras XXXIV. & in Leone IV. calices majores ex argento purissimo, qui pendent, inquit, in arcu numero X. & alios qui pendent inter columnas numero XL. pensantes similibras CCLXVII. Et in Paschali I. Fecit calices majores ex argento pendentes numero XLII. qui omnes simul pensant libras CCLXXXI. Habebant hi catenulas & ansas, quibus ante altare diebus Festis appendebatur. Iterum in Leone III. Fecit calicem majorem cum gemmis & ansis duabus pensantem libras XXXVI. Eundem dedisse ait S. Petro calicem aureum praecipuum tetragonum spanoclystum diversis ornatum lapidibus pretiosis, pensantem libras XXXII. nec non & patenam auream spanoclystam mirae magnitudinis gemmis decoratam pensantem libras XXV. & unicas IX. In his observandum, non solum majores, qui ad ornatum erant, sed alios etiam ad usum sacrificii ansatos olim fuisse. Ordo Romanus agens de officio Missae, *Levat,* inquit, *Archidiaconus calicem per ansas, & tenet exaltans illum juxta Pontificem.* Magnum chronicon Belgicum calicem aureum commemorat habentem duas auriculas, quem S. Henricus Imperator Ecclesiae sancti Laurentii obtulerat. Ideo autem ansatos fuisse puto, ut commodius tractari possent, & illis porrigi, qui ex ipsis Christi sanguinem haurire solebant. De calice sancti Remigii, qui propter imagines in eo incisas *imaginatus* dicebatur, & de versibus in eo sculptis legendus Flodoardus *lib. 1. hist. Rhemen. cap. 10. & 18.* Erant & calices baptismi, ut colligitur ex Anastasio in Innocentio I. quibus mysticum poculum lactis & mellis recens baptizatis porrigebatur, de quibus non est hic locus differendi. Constat quoque ex antiquis Ritualibus, plures in uno sacrificio adhibitos olim calices, quorum unus ipsi sacrificanti, & ministris, & aliis sacerdotibus, si qui erant prisco ritu concelebantes, inferebat: alii plures vel pauciores pro numero fidelium communicantium apponebantur, qui grandiores & capaciores erant, & dicebantur ministeriales, quorum saepe fit mentio in vitis Pontificum. Respexit ad hanc calicum pluralitatem liturgia Jacobi, in qua Diaconis praecipitur, ut attollant discos, id est patenas, & calices ad impartendum populo.

Simili

Simili modo in Constitutionibus Apostolicis mo-
nentur Diaconi prætervolantes bestiolas abigere,
ne in pocula incidant. Permanit hæc consuetu-
do usque ad tempora Gregorii II. qui in epist. 14.
qua respondet consultationibus S. Bonifacii, con-
stituit, ne plures calices in altari ponerentur, eo
quod hic usus institutioni Christi non conveni-
ret, qui omnes de uno & eodem calice commu-
nicavit: cujus rationis pondus non est meum
examinare. Observo tamen Gregorii II. sæculo
communicantium numerum adeo imminutum
fuisse, ut plures calices necessarij non fuerint.
Sublata denique communione sub utraque specie,
mos ille profusus abolutus est. Armenii duos ca-
lices adhibent in Missa, sed alter patenæ Latino-
rum, sive Græcorum disci vicem gerit, in quo
panem consecrandum ponunt, in altero autem
vinum.

*De patena, ejusque forma & materia. Tan-
gere vasa sacra quibus liceat. Ad quem
olim spectaret illorum custodia.*

III. **A** Nexa calici est patena, quæ ejus oper-
culum est, sic dicta à patendo, qua voce
usus est Columella l. 12. c. 43. deque vasis apud
profanos scriptores significat latis & patentibus
labris. Græci *discos* vocant. Sed discus magis
cavus & capaciosus est, ne panis & micæ excidant.
Patenas magni ponderis, gemmisque ornatas sæ-
pè memorat Anastasius inter donaria Pontificum
penlantes XXV. vel XXX. libras. Et in Leone
III. meminit patenæ majoris aureæ cum gemmis
& ansis duabus. Porro istæ cùm tantæ magnitu-
dinis essent, usui esse non poterant sacerdoti ce-
lebranti. Erant autem & patenæ ministeriales
cæteris ampliores, quæ distribuendæ populo Eu-
charistiæ deserviebant. Erant & Christinales ad
usum Baptismatis & Confirmationis. Ex eadem
materia, quæ calices, confatas fuisse, cum par-
viorumque sit ratio, credibile est. Zephyrinus
vitreas fieri sancivit, Urbanus argenteas, quod
qualiter intelligi debeat, jam supra dictum est.
An Christus consecratum panem in disco seu pa-
tena posuerit, non expriment Evangelistæ: ejus
tamen usum ævi Apostolici esse Liturgia Jacobi
ostendit. Sculptum in patena vultum Salvatoris
referunt Anastasius in vita Gregorii IV. & Joan-
nes Diaconus in vita sancti Anastasii Episcopi
Neapolitani. Utriusque verò tam calicis quam
patenæ extat in Ordine Romano consecratio,

unctione Christinatis certisque precibus adhibi-
tis, quem ritum è veteri testamento ad novum
profluxisse reor. Idem vetitus utriusque tactus
profanis hominibus decreto Sixti I. à quo ait li-
ber Pontificalis, constitutum, ut ministeria sa-
crata non tangerentur, nisi à Ministris. Decreto
item Concilii Laodiceni sub S. Sylvestro c. 21.
sancitum est, non oportere Subdiaconum vasa
sacra contingere. Et concilium Agathense
cap. 66. statuit, non oportere in sacros mini-
stros vasa Dominica contingere. Quod verò at-
tinet ad Subdiaconos, data illis facultas est ea
tangendi in concilio Bracarensi primo sub Joan-
ne III. cap. 28. *Placuit ut non liceat cuilibet ex
lectoribus sacra altaris vasa portare, nisi his qui ab
Episcopo Subdiaconi fuerint ordinati.* Acolythis
etiã eandem licentiam concessam ex ordine
Romano manifestum est. His custodiendis sa-
crorum vasorum cultos, quem Græci Scevophy-
laccem & Cemeliarchen vocant, olim deputaba-
tur, cujus inter officia & dignitates Ecclesiæ
Constantinopolitanæ meminit Codinus cap. 1.
Fungebatur hoc officio in Ecclesia Romana S.
Laurentius, de quo Prudentius sic canit.

*Hic primus è septem Viris,
Qui stant ad aram proximi,
Levita sublimis gradu,
Et cæteris præstantior,
Clavis sacrorum præerat,
Cælestis arcanum domus
Fidis gubernans clavibus.*

Neque licitum unquam fuit extra Scevophy-
laceum seu Diaconicum, quod Latini Secreta-
rium dicebant, illa asportare, aut in domibus
privatis conservare. Hinc Athanasius *Apolog. 2.*
à calumnia contracti calicis, quam finxerant ad-
versus ipsum Ariani, sufficienter se purgat di-
cens locum, in quo contractum poculum jacti-
tabant, Ecclesiam non fuisse, nec quemquam
Presbyterum ei loco vicinum repertum esse, cum
mysticum poculum nusquam nisi apud legitimos
Ecclesiæ præfides inveniantur. In concilio item
Chalcedonensi inter crimina, quæ Ibæ Episco-
po Edesseno objecta fuerunt, secundum hoc fuit,
quod calicem gemmatum magni pretii inter vasa
sancta Ecclesiæ sub custodis cura non reposuerit,
& nescirent quid de eo factum esset. Idem mos
semper & ubique in Ecclesia invaluit, ut vasa
ministerii neque in privata domo, neque à pro-
fanis hominibus, sed in æde sacra à ministris
Ecclesiasticis sollicitè & cautè servarentur.

N n n 3

De

De alijs vasis seu instrumentis ad sacrificium spectantibus, ac primum de fistula, qua sanguis Domini e calice hauriebatur. Varia eius nomina. Cur sanguinis communioni Confirmationis nomen tributum. Locus Ambrosii perperam correctus restituitur. De usu fistulae.

IV. **P**raeter calicem & patenam alia sunt vasa & instrumenta, quae remotius ad sacrificium spectant & ideo non consecrantur. Ea enumerat Ordo Romanus, ubi agit de ordine celebrandae Missae; & passim occurrunt apud Anastasium inter donaria summorum Pontificum. Ab his paucis me expediam, nam si fusius & singillatim cuncta prosequi vellem, nimis in longum extenderetur haec disquisitio. Ordior à digniori divinum Sacramentum proprius attingente, nempe à Fistula seu cannula aurea vel argentea, qua sanguis Christi olim e calice hauriri solebat. Eius usum explicat Ordo Romanus his verbis. *Diaconus tenens calicem & fistulam, stet ante Episcopum, usque dum ex sanguine Christi quantum voluerit, sumat; & sic calicem & fistulam subdiacono commendat.* Conradus Episcopus in chronico Moguntino de Missae apparatu scribens ait, *Erant fistulae quinque ad communicandum argenteae deauratae.* Leo Ostiensis in fine lib. 3. chron. Cassin. inter donaria Victoris III. ad usum sacrificii fistulam unam auream cum angulo, & alias argenteas enumerat. Liber usum ordinis Cisterciensis cap. 52. agens de ritu communionis in Missa solemnii, fistulam inquit necessariam non esse, cum soli Ministri communicant: cum vero plures communicant, fistula uti debent, quam perfecta communione ab utraque parte sugendo, sanguine Domini evacuari jubet. In alijs tamen antiquis Monachorum Ritualibus usus fistulae praescribitur sacerdoti & ministris, caeterisque omnibus communicare volentibus. Ab Anastasio in Adriano siphon nuncupatur. *Obtulit calicem majorem fundatum cum siphone pensantem libras XXX.* Sunt enim siphones, tubi, sive fistulae, quibus aqua in fontibus emittitur. Apud Miraeum in codice piarum donationum cap. 21. extat testamentum S. Everardi comitis anno 937. in quo inter supellectilem sacram *Pipa aurea* nominatur, id est cannula ad hauriendum sanguinem ex calice, ut optimè Miraeus in notis explicat. Antiqua Carthusianorum statuta *calamum* vocant. *Ornamenta*, inquirunt,

aurea vel argentea praeter calicem & calamum, quo sanguis Domini sumitur, in Ecclesia non habemus. Credo autem, quod per analogiam ad calamum, quo scribimus, etiam pugillarium nomen fistulae inditum sit in Ordine Romano. Pugillares enim numero multitudinis numerantur inter instrumenta sacra, quae Pontifici ad Stationem procedenti praeferebantur: & numero singulari idem liber ait: *Deinde Archidiaconus tradit calicem subdiacono, qui tradit ei pugillarem, cum quo confirmat populum.* Scio quidem, pugillarium nomine à Latinis scriptoribus intelligi tabulas, in quibus olim scribebant, quae Graecè *pinacidia* dicuntur: sed postea idem vocabulum translatum est ad stillos seu graphia, sive etiam pennas vel calamos significandos, quibus litterae formantur; & ex hac similitudine idem nomen, ut dixi, fistulae seu calamo tributum est, quo sanguis e calice exugebatur. Populum verò confirmare, est ipsum Dominico sanguine reficere & sanctificare: sicut enim baptizatus unctione Chrifti & manus impositione ab Episcopo accepta perfici dicebatur, ut loquitur concilium Illiberitanum cap. 38. & 77. unde factum est, ut chriftiatis sacramento Confirmationis nomen impositum sit: ita qui acceperant corpus Domini, accepto etiam calice, phrasi illius sacculi confirmari dicebantur, ac si sanguinis potus communionis complementum esset, ut ait Micrologus cap. 19. sicut chrisma complementum quoddam Baptismi censebatur; adeo ut nondum chrismate uncti, sicut observat Albaspinæus ad cit. c. 77. Illiberitanum, nec perfectè Chriftiani haberentur, nec ad Eucharistiam, quae est maximum & perfectissimum Chriftianorum mysterium, admitterentur. Non quod baptismus sine chrismate non sit perfectum Sacramentum, sed quia per eam unctionem novum gratiae robur additur ad fidei confessionem: & quia usus illorum temporum ferebat, ut fideles sub utraque specie communicarent, calicis participatio veluti complementum Eucharistiae phrasi tunc usitata censebatur. Atque huc credo respexisse Tertullianum lib. 4. adv. Marcionem c. 40. dum ait, *In calicis mentione testamentum constituens sanguine suo obsignatum, substantiam corporis confirmavit.* Hoc item seculi dixisse existimo Sixto Pontifici Laurentium Diaconum apud Ambrosium lib. 1. offic. cap. 41. *Experire certe utrum idoneum ministrum elegeris, cui commisti Domini sanguinis consecrationem.* Sic enim

enim scriptum est in antiquis codicibus tam editis quam MSS. non dispensationem, ut in vulgatis libris correctum est. Huic autem lectioni nullatenus formidandæ aut corrigendæ, sed omnino restituendæ, favet contextus, nam sequitur, *cui consummandorum consortium sacramentorum, huic consortium tui sanguinis negas?* Confors scilicet erat Diaconus consecrationis & consummationis sacramentorum, & Ambrosius modo loquendi illius sæculi, non de consecratione sacramentali sed ministeriali loquutus est. Certus est enim quod Diaconus non consecrabit sanguinem Christi; sed eo à sacerdote consecrato sanctificabat, confirmabat, & quodammodo consecrabit populum, ipsum sanguinem ministrando & dispensando. Petrus Blefensis *epist. 123. ad Episcopum Londonensem* præcitata Ambrosii verba sic explicat. *Nobis enim Diaconis consecratio illius salutaris hostiæ committitur, non ut conficiamus, sed ut conficiantibus humiliter assistamus.* At verò hoc sensu non solum Diaconus, sed omnes astantes dicerentur consecrare: & huc pertinet Guerrici Abbatis sententia *serm. 5. de Purificatione* dicentis: *Non solus sacerdos sacrificat, non solus consecrat; sed totus conventus fidelium qui astat, cum illo consecrat, cum illo sacrificat.* Hæc autem explicatio à sensu veteris Ecclesiæ remotior, & minus propria est, cui prior præferri debet, ut dicatur Diaconus consecrare, quatenus sanguinem dispensat, qui est consecratio & sanctificatio nostra, & fons atque essentia sanctificationis. Utitur nunc fistulâ summus Pontifex, cum solemniter celebrat, illâ hauriens quantum vult de sanguine, reliquum ministris relinquens, qui eadem fistulâ ipsum absumunt. Idem usus adhuc permanet in celebri Monasterio sancti Dionysii in Francia Ordinis S. Benedicti, nunc congregationis sancti Mauri, quæ veteri disciplinâ restauratâ, monasticarum Congregationum & merito & numero nulli secunda, doctrinâ & sanctitate mirabiliter floret. Ibi enim Ministri more antiquo sub utraque specie communicant, & sanguinem è calice fistula hauriunt. Apud Græcos fistulæ usum nusquam reperio, nam cochleari communionem corporis simul & sanguinis ministrant, ut suo loco videbimus.

De Urceis, aliisque vasis ad infundendum calici vinum & aquam. De Calatorio & Aquamanili.

V. UT vinum & aquam calici infundamus, urceis sive urceolis vitreis vel argenteis uti solemus, quos hodie ampullas vocamus. Olim verò singuli fideles vinum in scyphis sive amulis offerebant, ex quo Diaconus calici infundebat, quantum sacrificanti & communicantibus sufficiebat. Ita Ordo Romanus sæpe cum agit de Ordine Missæ, Pontifice, inquit, *oblationes populorum suscipiente, Archidiaconus suscipit post eum amulas, & refundit in calicem majorem, quem sequitur cum scypho, continente scilicet aquam, super planetam Acolytus.* Item Ornato altari Archidiaconus sumit amulam Pontificis cum vino de subdiacono oblationario regionario, & refundit super eum in verticem. Et alibi inter vasa sacri ministerii amulas argenteas recenset ad vina fundenda. In vitis quoque Pontificum passim reperuntur donatæ Ecclesiis amæ argenteæ & scyphi argentei, ac etiam aurei & gemmis distincti, tum ad usum, tum ad ornatum: nam plures reperiuntur pensantes libras 12. 15. 20. & multò amplius. In actis Proconsularibus supra citatis cum aliis vasis sacris, quæ traditores juxta edictum Diocletiani dedisse leguntur, etiam urcei argentei nominantur. Ordo Romanus inter vasa sacra gemelliones argenteos numerat. quos ornamenta quædam gemmata esse putat Bulegerus *lib. de donariis Pontificum cap. 50.* Rectius autem Vossius *lib. de vitiis sermonis* gemelliones esse ait vasa & urceolos ejusdem generis & formæ similis, ut ferè solent gemini fratres. Non dissimili notione gemellarium lego apud Augustinum *in psal. 80.* & est genus vasis sic dictum quod geminam mensuram contineret. Urceolis sive amulis aut scyphis jungebant antiqui *Colatorium*, quod est vasculum concavum subtilissimis foraminibus in imo fundo perforatum, per quod vinum & aqua ex amulis sive urceolis in calicem refundebantur, ne quid impuri in ipsum efflueret. Illud Ordo Romanus aliquando colatorium, nonnumquam *colum* & *colam* foeminino genere nuncupavit. Ejus meminit Anastasius in Sergio II. & Benedicto III. *Chronicon Moguntinum* sæpius citatum, *Erant, inquit, Cole argenteæ novem, per quas vinum poterat colari.* In Museo Barberino extat parvum colatorium instar cochlearis cum oblongo manubrio. Aliud item argen-

argenteum instar scutellæ, cujus minutissima foramina pulcherrimum opus reticulatum efformant. Mansit Colatorii memoria in antiquis quorundam Monasteriorum Ritualibus, an verò usus adhuc perseveret, incertum mihi est. Lavandis manibus, quoties in ipsa actione Missæ opus est, Ordo Romanus Aquamanile, Aquimanile, & vas manuale assignat, quod etiam barbaro vocabulo Aquamanus dicitur, tum ibi, tum apud Anastasium. Reperitur quoque Aquimanile in Pandectis *de suppellectili legata lib. 3.* sic dictum, ut notat illic Gotofredus, quod ex eo aqua manet in pelvim, vel quod aquam poscere soleant antiqui his verbis. *Aquam manibus*, ut apud Plautum in Truculento, & in Persa. At quoque Concilium Carthaginense IV. subdiaconum in sua ordinatione suscipere de manu Archidiaconi scyphum aquæ cum Aquamanili & manutergio, quia nimirum ad ipsum spectabat aquam ad ministerium altaris præparare, ipsamque lavandis manibus Episcopo, Presbyteris & Diaconis præbere.

Reconsentur sacra Græcorum instrumenta latinis ignota. Ea sunt lancea, Asteriscus, Dicerion, Tricerion, Cochlear & Flabella. Astruitur Flabellorum usus in Ecclesia latina.

VI. **A**lia quædam sacri ministerii instrumenta habent Græci Latinis ignota, nempe *Lanceam*, sive gladiolum lanceæ figuram habentem, qua hostiam consecrandam ab integra panis massa secant. *Asteriscum*, qui duobus arcibus constat radiis ad instar stellæ fultis, quo hostias consecrandas cooperiunt, ne vela eas tangant, & ordinem particularum turbent. *Dicerion*, quod est cereus bifidus, & *Tricerion*, quod est cereus trifidus, quibus Episcopus celebrans sæpe populo benedicit, & utrumque frequenter manibus gestat. *Cochlear* ab ipsis *Labida* dictum, quo utuntur ad communionem fidelibus porrigendam. Hanc vocem Genebrardus & Hervetus in Liturgiis, quas ediderunt, forcipem interpretati sunt, sed male, ut in notis ad Liturgiam Chrysostomi p. 152. doctissimus Goar observat. Habent denique *Flabella*, quibus duo Diaconi ex utroque latere altaris muscas & alias immundas bestiolas prætervolantes abigunt, ne sacra contingant. Sacra *Ripidia* vocant Græci, *ripis* enim & *ripidion* flabellum est. Horum usus in Ecclesia Orientali antiquissimus est, & expressè habetur in

constitutionibus Apostolicis, *lib. 8. cap. 12.* atque in Liturgiis Basilii, Chrysostomi, aliisque Græcis & Syriacis. Manubrium habent lignæ fatis longum, cujus extremitati facies Cherubini sex alis circumdata affigitur, ejusque motu ventilant Diaconi sancta dona certis temporibus, quæ in ordine Liturgiæ notantur. Quod si desint flabella, solent linteola & vela manu apprehendere, & iis ventilare. Nec solum ad abigendas muscas inventa sunt, sed etiam propter quasdam mysticas rationes, quæ ad meum propositum non spectant, & legi possunt apud S. Germanum *in sua Theoria*, & apud Jobium Monachum relatum à Photio in sua bibliotheca c. 222. *lib. 6. cap. 25.* in Ordine Romano & in multis Latinorum ritualibus libris nulla fit mentio flabellorum, ex quo silentio colligunt quidam caruisse Latinos his instrumentis. Sed eorum usum aliquando viguisse tam in Romana, quàm in aliis occidentalibus Ecclesiis, fide dignissimis testibus demonstrabo. Joannes Moschus *cap. 150. Prati spiritualis* narrat Episcopum quemdam Italum coram Agapito summo Pontifice Romæ celebrantem, cum sanctæ oblationis orationem non concluderet, eo quod juxta consuetudinem S. Spiritus descensum non videret, rogasse Pontificem, ut juberet ab altari recedere Diaconum, qui flabellum tenebat, quo amoto vidit continuo Episcopus Spiritus Sancti adventum, Hildebertus Turonensis *epist. 8.* cum mississet amico flabellum, de usu ipsius tropologicè dixerit, tum ostendit ad usum sacrificii destinatum illud fuisse dicens: „Dum igitur destinato tibi „flabello descendentes super sacrificia muscas „abegeris; à sacrificantis mente supervenientium „incurfus tentationum catholicæ fidei ventila- „bro exturbari oportebit. Ita fiet, ut quod „susceptum est ad usum, mysticum tibi præ- „beat intellectum. In antiquis Cluniacensium consuetudinibus editis *tom. 4. Spicilegii lib. 2. cap. 30.* usus flabelli his verbis commemoratur. „Unus ministrorum, qui semper duo debent esse, „stans cum flabello propè Sacerdotem, ex quo „muscæ infestatio exurgere incipit, donec finiatur, eas arcere à sacrificio & ab altari, seu ab ipso sacerdote non negligit. Ceremoniale denique Pontificium tempore Nicolai V. quod M. S. extat in bibliotheca Barberina *cod. 2365. cap. de his quæ servanda sunt circa ministerium*, quando Episcopus Cardinalis Missæ solemniter celebrat, propè finem Capituli ait, *Deserant quoque a servo tempore flabella ad ejiciendas muscas à ministerio.* Eadem quoque flabella sæpius con-

commemoratur in descriptione Missæ, quam Papa solemniter cantat. Hodie in Ecclesia Romana, cum summus Pontifex solemniter celebraturus procedit, duo stabella ex pennis pavonum compacta hinc inde portantur, sed nulluseorum intra Missam usus est;

De Candelabris, aliisque vasis ad usum luminum. Eain Ecclesia antiquissima esse. Solvitur obiectio ex Lactantio, & ex concilio Illiberitano.

VII. **C**ommunia omnibus Ecclesiis sunt candelabra, lumina, crux, thuribulum, & libri, de quibus distinctè agendum est. Candelabra, aliaque vasa affabre facta ex auro, argento, aliove metallo, quibus fixæ candelæ, vel elychnia oleo fota accendebantur ad præbendum lumen, ab ipsis Apostolorum temporibus fuisse in Ecclesia, inde ostendit Baronius anno 58. quia hic usus jam ante vivebat apud Hebræos, quibus in templo & lucernæ succensæ erant, & aureum candelabrum pretiosissimum, Exodi 25. egregiè descriprum. Quam verò sumptuosa hæc essent, satis expressum habemus apud Anastasium, & alios, qui summorum Pontificum & Principum donaria recensentes, frequenter enumerant pharos coronatos, lampades cum delphinis, canthara cereostata, & lucernas aureas atque argenteas, multique ponderis, in quibus non solum cera & oleum commune, sed aliquando oleum pretiosissimum & opobalsamum incendebatur. His autem vasis dives erat Ecclesia etiam sub ethnicis Imperatoribus, qui ipsam devastabant: In actis enim Proconsularibus traditæ leguntur in Africa ministris Diocletiani lucernæ argenteæ septem, æneæ undecim cum catenis suis, cereostala duo, candelæ breves æneæ cum lucernis suis septem. Et Prudentius in hymno S. Laurentii in persona Tyranni cecinit;

*Argentis scyphis ferunt
Eumare sacrum sanguinem,
Auroque nocturnis sacris
Adflare fixos cerces.*

Est & canon 3. Apostolorum, ne liceat aliquid aliud ad altare offerre præter oleum ad luminaria, & incensum tempore sanctæ oblationis. Athanasius in epist. ad orthodoxos de Arianorum persecutione, ethnicos ab illis in Ecclesiam introductos conqueritur, qui candelabra deposuerunt, & cereos idolis incenderunt. Eundem luminum usum indicat Paulinus Nat. 3. S. Felicis;

*Clara coronantur densis altariva lychnis,
Lumina ceratis adolentur odora papyrus.
Nocte dieque micant, sed vox splendore diei
Fulget: & ipsa dies celesti illustris honore
Plus micat innumeris lucem geminata lucernis.*

Ex quibus apparet, non solum noctu, sed etiam interdiu succensâ lumina, quem morem culpabat Vigilantius dicens, „prope ritum gentilium videmus sub prætextu religionis introductum in Ecclesias, sole adhuc fulgente moles cereorum accendi. At Vigilantio nervosè, ut solet, Hieronymus respondit, Ostendens eum morem universalem esse in oriente, & occidente, non ad fugandas tenebras, sed ad signum lætitiæ demonstrandum. Aliam addit rationem Isidorus lib. 7. originum cap. 12. ut sub typo luminis corporalis illa lux ostendatur, de qua in Evangelio legitur. *Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem.* Præclare item Micrologus cap. 11. „Juxta Romanum Ordinem nunquam Missam absque lumine celebramus, non utique ad depellendas tenebras, cum sit clara dies, sed potius in typum illius luminis, cujus sacramenta ibi conheimus, sine quo & in meridie palpamus, sicut in nocte. Hunc usum improbare videtur Lactantius Firmianus lib. 6. div. instit. cap. 2. sic scribens; „Num igitur mentis suæ compos putandus est, qui auctori & datori luminis candelas ac cereorum lumen offert pro munere? At si bene perpendatur, solos ethnicos, quos impugnat, reprehendit, quia lumina Deo accendebant tanquam in tenebris degenti, & luce indigenti. Difficilior obiectio sese offert ex c. 34. concilii Illiberitani, *Cereos per diem placuit in cœmeteriis non incendi, inquietandi enim Sanctorum spiritus non sunt.* Qui sanè canon crucem fixit interpretibus, tum ob prohibitionem, quæ omnium Ecclesiarum consuetudini adversari videtur; tum ob ejus rationem, quia non satis constat, quomodo possint Sanctorum spiritus luminibus inquietari. Variæ Doctorum explicationes extant in commentariis ad ipsum concilium novissimè editis Lugduni, quæ ibidem legi possunt pag. 321. & sequentibus. Sed ut verum fatear, nulla eorum nodum solvere mihi videtur, nec meum est tantas componere lites. Forsitan in illa Provincia ex luminum in cœmeteriis accensione aliqua superstitio irrepsit, quæ citato canoni occasionem dedit, ex cujus ignorantia obscuritas & difficultas in ejus intelligentiâ orta est. Plura de usu luminum in Ecclesia congerit Baronius loco citato.

Cur sine cruce celebrari Missa non debeat. De hujus ritus antiquitate.

VIII. **I**Nter candelabra Crux in altari collocari solet, quem ritum antiquissimum esse ostendunt plerique ex canone 3. concilii secundi Turonensis habiti anno 570. *Ut corpus Domini in altari, non in imaginario ordine, sed sub crucis titulo componatur.* De cujus legitimo sensu certant viri eruditi, & adhuc sub iudice lis est. Alii verò multo antiquiorem meritò existimant, utpote qui ab Apostolica traditione proflexerit. Ab aspectu siquidem crucis sacerdoti celebranti passio Christi in memoriam revocatur, cujus passionis viva imago & realis repræsentatio hoc sacrificium est, mortem cruentam Salvatoris nostri incruentè exprimens, tanquam idem sacrificium, quod in cruce oblatum est, quamvis diverso modo offeratur. Ideò sancti Patres, ut seraphicus Bonaventura testatur *lib. de mysteriis Missæ*, statuerunt ne quisquam Missas agat, nisi in altari adsit imago crucifixi. Ideò etiam Christi cultores maxima semper veneratione signum crucis profecti sunt, adeò ut ad omnem aditum atque exitum, ad vetitum, ad calceatum, ad mensas, ad lavacra, ad lumina, ad cubilia, ad sedilia frontem tererent crucis signaculo, ut loquitur Tertullianus *cap. 3. de corona militis*. Basilius *lib. de spiritu sancto cap. 27.* inter dogmata, quæ sine scripto recepimus ex Apostolica traditione, hoc primo loco commemorat, ut signò crucis signentur, qui spem in Christo collocarunt. Augustinus tract. 118. in Joannem, „ Quid est, inquit, signum „ Christi, nisi Crux Christi? quid signum nisi ad „ hibeatur sive frontibus credentium, sive ipsi „ aquæ ex qua regenerantur, sive oleo quo chris- „ mate unguuntur, sive sacrificio quo aluntur; nihil „ horum ritè perficitur. Nec solum crucis signa- „ culo in omni actu se munire consueverunt fide- „ les, sed & materialem ipsius crucis figuram vene- „ rari, de qua re antiquos canones Antonius Augustinus collegit *lib. 16. juris Pontificii tit. 14.* Crucis aureæ in altari meminit Beda *lib. 2. hist. cap. 20.* Et Jonas Aurelianen. adv. Claudium Taurinen. in præfat. lib. 2. „ Multa, inquit, sunt, „ quæ mos sanctæ Ecclesiæ, sicut à majoribus „ tradita sunt & derelicta, quadam insita atque „ nativa celebratione frequentat. Nequè enim „ nostro tempore usus irrepit, figuram crucis in „ basilicis Sanctorum statui, sed mos antiquæ ob- „ servationis legitimus id instituit.

De Thuribulis, & usu Incensi. Antiquissimum cum esse apud omnes nationes.

IX. **T**huribulum sive Thymiamaterium, quod etiam suffitorium dicitur ab Anastasio, vas est in quo thura & varii odores incenduntur in solemnibus oblatione, idque ex Apostolica traditione, & Mosaicæ legis exemplo. Nulla est Ecclesiastica ceremonia, cujus crebrior mentio fiat in antiquis & recentioribus omnium gentium Liturgiis, quàm thuris & thymiamatis, quod sæpè inter sacrificandum adoleatur. Solemne hoc fuit omni quantumvis barbaræ & veræ religionis experti, ut nullum sacrificium ritè peragi crediderint sine incenso vel aliquo saltem odorifero suffimento. Magi thure Christum Deum venerati & professi sunt: Simili modo Poætæ à divinitatis protestatione thuris oblationem inseparabilem esse putabant, *Templa tibi statuas*, ait Ovidius, *reddam tibi thuris honorem.* Qua persuasione Christiani idolis sacrificasse censebantur, qui summis digitis aliquot thuris grana in ignem iniecerint, quos *thurificatos* vocabant, ut ab aliis lapsis discernentur, qui libellatici, sacrificati, & idololatræ vocabantur, sicut ex Cypriano docet Baronius *to. 2. ann. 253.* Notum est dictum Tertulliani in Apolog. cap. 9. *examinatorem Christianorum adhiberi ut foculum ut acerram oportebat.* Est autem acerra vas, in quo thus reponi solet. Oblata thymiamateria duo à Constantino Magno ex auro purissimo pensantia libras XXX. itemque aliud aureum cum gemmis pensans libras XV. refert liber Pontificalis in Sylvestro. Idem in Sergio ait: „ Hic fecit thymiamate- „ rium aureum majus cum columnis & cooper- „ culo, quod suspendit ante imagines tres aureas „ B. Petri Apostoli, in quo incensum & odor „ suavitatis festis diebus, dum Missarum solemnia „ celebrantur, omnipotenti Deo opulentiùs mit- „ titur. Usum verò adolendi altaria intra solemnia divini officii vetustissimum esse, indicat Ambrosius ad cap. 1. Lucæ dicens, *atque utinam nobis quoque adolentibus altaria, sacrificium deferentibus assistat Angelus.* Eundem ritum explicat expositor Ordinis Romani apud Cassandrum in Liturgiis, *post Credo*, inquit, *thuribula per altaria portantur, & postea ad naves hominum feruntur, & per manus sumus ad os trahitur.* Est & can. 3. Apostolorum supra citatus, quo sancitur, ne quid ad altare offeratur præter oleum pro luminariibus, & incensum tempore oblationis. In libro veterum consue-

consuetudinum monasterii Floriacensis diebus solemnioribus praescribitur, ut ante matutinum & vespas sacrista thurificet omnia altaria. Idem olim monachi ante privatas orationes observare solebant, praesertim Graeci, ut ex vitis eorum constat. Quod verò ministris altaris, ac postea circumstantibus etiam laicis, thuris suffitus praebere solet; non ad dignitatis praerogativam, ut per abusum irrepit, sed ad religionem pertinet, ut nimirum excitet ad orationem, & effectum divinae gratiae repraesentet. Unde Apoc. 8. incensa sunt orationes Sanctorum, & in Psalmo canimus, *dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo*. Sacerdos item in Ordine Romano benedicens Incensum orat, ut omnes insidiae & phantasmata daemonum, omnesque languores vi odoris ipsius effugentur. Thuris denique usui à tempore Apostolorum in Ecclesia recepto non obstat Tertullianus, qui in apologetico *cap. 30.* ait nos puram precem offerre Deo, *non grana thuris unius assis, non arabicae arboris lacrymas*: Non Arnobius, qui *lib. 7. adv. gentes* late ostendit, thuris usum rem novellam esse, temporibus heroicis, Numaeque Pompilio, ac matri superstitionis Etruriae ignoram: non Athenagoras, cujus haec sunt verba in legatione pro christianis; „opifex ille & pater universorum non sanguine „eget, non nidore, non floribus & suffimentis „fragrantibus, cum ipse sit odor longè suavissimus, cum nulla re indigeat, nihil extra se desideret. Isti, inquam, non obstant, quia de usu thuris in sacrificiis gentium, deque illorum multiplici superstitione loquuntur: nos autem neque thure sacrificamus Deo, neque ipsi suffitum tanquam indigenti offerimus, nec solum credimus sine interno cultu ad religionem sufficere, & ut loquitur Tertullianus *lib. de corona cap. 10.* thus quidem incendimus, *sed non eodem ritu, nec eodem habitu, nec eodem apparatu, quo agitur apud idola*. Est, quod nova res fuerit suffimigatio in sacris ethnicorum scribente Arnobio, at non fuit nova in sacrificiis veri Dei, ut ex veteri testamento liquet, ex quo in novum profluxit.

De libris Liturgicis, eorumque veneratione & ornamentis. Quid fuerit Cantatorium.

X. **D**E libris Liturgicis & ritualibus superfluum videtur scribere, cum sine illis sacrum nequeat celebrari. Fuisse autem ab initio Ecclesiae certas Liturgiarum formulas ab Apostolis & apostolicis viris compositas, ostendi-

mus supra *c. 8.* Refert Gennadius *lib. de script. Eccles.* Voconium Castellanum Mauritaniae oppidi Episcopum, & Musæum Presbyterum Massiliensem, sacramentorum, officiorumque egregia volumina scripsisse, quae si extarent, multa nobis de antiquis ritibus perspecta forent. Digessit quoque Missarum ordinem Gelasius Papa, & post eum Gregorius Magnus: quorum Missalia separatim extabant anno Domini 731. in Abbatia Centulensi, sive S. Richerii. Sic enim recensentur in chronico ejus Monasterii *lib. 3. cap. 3. tomo 4. Spicilegii*, in indice Bibliothecae, *de libris sacrarum, qui ministerio altaris deserviunt, Missales Gregoriani tres; Missalis Gregorianus & Gelasianus modernis temporibus ab Albino ordinatus: Missales Gelasiani XIX.* Librum sacramentorum S. Gregorii edidit Pamelius *10. 2. Liturgicorum*, qui deinde correctior prodiit, notisque eruditissimis illustratus ab Hugone Menardo Monacho Benedictino Congregat. S. Mauri. Porro Missali magna olim adhibita reverentia, & in Capitulari Caroli M. ex Concilio Aquisgranensi decernitur, ut, si opus sit Missale scribere, perfectae aetatis homines scribant cum omni diligentia. Nulli autem sacrorum codicum divino sacrificio inservientium major veneratio exhibita, quam libro Evangeliorum: Nam Evangelium typum gerit Christi in eo loquentis, & ideo in octava Synodo *cap. 3.* decretum est, librum Evangeliorum & sacram Imaginem Domini nostri Jesu Christi æquo honore adorari: & in conciliis idem codex Evangeliorum in sublimi throno editiori loco poni consuevit. Eum theca pretiosissima aurea vel eburnea, gemmisque distincta cum imagine Christi crucifixi includere, aureisque literis scribere mos priscus fuit, quem indicant Gregorius Magnus *lib. 12. epist. 7. ad Theodelindam*, & Gregorius Turonensis *lib. de gloria confess. cap. 63. & lib. 3. histor. Franc. cap. 10.* Consonat Aimonius *lib. 2. de gestis Francorum* narrans à Childeberto Rege avectas ab Hispaniis, inter Ecclesiastici ministerii utensilia, capsas XX. Evangeliorum solido auro fabricatas & gemmis ornatas. Libri quoque Evangeliorum gemmis forinsecus, & auro exornati mentionem facit Simeon Monachus *lib. 2. de Dunelmensi Ecclesia cap. 12.* Leo Orlensis *lib. 3. chronici Casinensis cap. 20. & 74.* inter ornamenta illi Ecclesiae acquisita & relicta à Desiderio Abbate, qui postea Victor III. Romanus Pontifex fuit, enumerat libros Epistolarum & Evangeliorum, ac sacra-

mentororum cum tabulis aureis & argenteis. Flo-
doardus item *lib. 3. cap. 5.* librum sacramentorum
ebore, argentoque decoratum commemorat.
Apud Goldastum *tom. 1. rerum Alemannicarum*
extat liber de origine Monasterii S. Galli, in quo
legimus Hartmotum Abbatem librum Evange-
liorum auro, argento, lapidibusque pretiosis or-
nasse. Ducas in historia Byzantina *cap. 2.* capta
Constantinopoli Evangelia adhibitis ornamentis
mirâ arte compacta, auro argentoque inde revul-
sis partim venundata, partim projecta conqueri-
tur. Alia multa passim occurrunt, sed hæc carptim
relata sufficiunt, ut dignoscamus communem hæc
librorum Liturgicorum venerationem fuisse. Ho-
rum ornamentorum rationem reddit Rupertus
Abbas *lib. 2.* „de div. offic. *cap. 23. dicens.* Co-
„dices quoque Evangelici auro & argento, lapi-
„dibusque pretiosis non immeritò decorantur, in
„quibus rutilat aurum cœlestis sapientiæ, nitet
„argentum fidelis eloquentiæ, fulgent miraculo-
„rum pretiosi lapides, quæ manus Christi torna-
„tiles aureæ plenæ hyacinthis operatæ sunt. Re-
colo me legisse in commentariis rerum Moscovi-
ticarum, non audere Moscovitas Evangelium
tangere, nisi prius laverint manus, seque signo
Crucis munierint, & inclinato capite honorem
ei exhibuerint: quorum tamen schismaticorum
reverentiam par esset omnes Orthodoxos imitari.
Morem, qui nunc viget collocandi super pulvi-
nar librum Missalem, antiquum esse colligo ex
Ordine Romano, in quo statuitur, ut perlecto
Evangelio accipiat subdiaconus pulvinar & Evan-
gelium à diacono, cumque præcedat. In eodem
libro inter ea quæ portantur ante Pontificem eun-
tem ad Stationem, nominatur *Cantatorium*, quod
nihil aliud esse conjicio, quàm librum seu potius
tabulam, in qua scriptum erat Responsorium ca-
nendum post Epistolam; nam infra ait, *post-*
quam legerit subdiaconus Epistolam, ascendit can-
tor cum cantatorio, & dicit Responsorium. De ta-
bulis, quas cantor in manu tenet, agit Amalarius
lib. 3. cap. 16. sed cum omnia trahat ad sensum
mysticum, nihil quod ad rem ipsam pertineat inde
erui potest, nisi quod hujusmodi tabulæ ex osse
fieri solebant. Forsan ad hoc cantatorium perti-
nèt, quod Ostiensis *lib. cit. cap. 20.* de Abbate
Desiderio refert, *Fecit & libellum ad cantandum*
ante altare sive in gradu, eumque tabulis eburneis
mirifice sculptis, & argento annexuit. Nam Re-
sponsorium post Epistolam in gradu olim canta-
bant, & hinc Gradualis nomen accepit.

*De palla linea, que Corporale dicitur. Olim
longior, & latior erat. De sudariolo seu
Purificatorio, quo tergitur calix. De
velo, quo tegitur. Addita quedam de
aliis velis.*

XI. **P**ost vasa & instrumenta proxima est supel-
lex, & primò quidem palla linea sive sin-
don, in qua corpus Christi consecratur, cui pro-
pterea *Corporalis* nomen ab Ecclesiasticis scripto-
ribus inditum fuit. Apostolos non in nudo al-
tari, sed pannis seu linteis ornato sacrum celebra-
se omnino credendum est, ob maximam reveren-
tiam, qua sanctissimum Christi corpus venera-
bantur. At verò Sylvester in libro Pontificali
constituisse dicitur, ut sacrificium altaris non in
serico, neque in panno tincto, sed tantum in li-
neo ex terra procreato consecraretur; sicut cor-
pus Domini in sindone linea & munda sepultum
fuit. Græci etiam velo lineo quadrato utuntur
instar nostri Corporalis, quod explicatur lecto
Evangelio, & expleta synaxi complicatur. *Il-*
lud vocant, de quo Chrysostomus in *Liturgia*,
& ejus discipulus Isidorus *Pelusiota lib. 1. epist.*
123. appositè ad Sylvestri constitutionem „Pu-
„ra, inquit, illa sindon, quæ sub divinatorum do-
„norum ministerio expansa est, Josephi Arima-
„thenis est ministerium. Ut enim ille Domini
„corpus sindone involutum sepulturæ mandavit,
„per quod universum mortalium genus resurre-
„ctionem percepit: eodem modo nos proposi-
„tionis panem in sindone sacrificantes, Christi
„corpus sine dubitatione reperimus. Nomen
Corporalis sæpe legitur in Ordine Romano, in
quo etiam extant tres orationes ad illud benedi-
cendum, quibus Antistes Deum precatur, ut
ipsum linteamen cœlesti benedictione sanctificetur,
ad consecrandum super illud corpus & san-
guinem Domini nostri Jesu Christi. In eodem li-
bro palla corporalis nuncupatur: *Ubi*, inquit,
palla corporales lotæ fuerint, nullum aliud linte-
amen ibidem debet lavari. Glaber Rodulfus *Mo-*
nachus lib. 5. hist. cap. 1. applicatione Corporalis
fugatos morbos, extincta incendia narrans, vocat
illud *Chrisinale*; quod nomen illi etiam tribuitur
à Beda in suo *Pœnitentiali*, nescio qua de causa.
Olim multo longius & latius fuit, quàm hodie
sit; nam totum altare eo tegebatur, & ideò palla
ac linteamen vocabatur. Colligitur hoc manifestè
ex ordine Romano, qui duorum Diaconorum
operam exigit ad illud expandendum, & com-
plicandum. Sic enim ait, „Tunc venit subdia-
conus

„ conus ferens in brachio dextro patenam, & in
 „ sinistro calicem, & super calicem corporale,
 „ quod accipiens Diaconus ponit super altare à
 „ dextris, projecto capite altero ad Diaconum
 „ secundum ut expandatur. *Item clarius.* Diacono
 „ nus accipiens Corporale ab Acolyto, alio se
 „ adjuvante Diacono, super altare distendat,
 „ quod utique linteum ex puro lino esse contex-
 „ tum debet, quia sindone munda corpus Do-
 „ mini legitur involutum in sepulchro: & tanta
 „ quantitas esse debet, ut totam altaris superfi-
 „ ciam capiat. *Et infra post communionem.* His
 „ ita peractis duo Diaconi complicantes corpo-
 „ rale ponant super calicem. Ideo autem totum
 „ altare tegebat, ut tot in eo panes commodè pos-
 „ sent collocari, quot necessarii erant pro multitu-
 „ dine communicantium, qua cessante & ipsum stric-
 „ tius factum est. Unicum quoque fuit olim corpo-
 „ rale, nec, aderat parva illa palla, qua nunc cali-
 „ cem operimus: cum enim palla corporis latior
 „ esset, ea etiam utebantur ad tegendum calicem.
 „ Liber antiquorum Usuum Cisterciensium c. 53.
 „ ait: *Diaconus posito offertorio super altare, ponat*
 „ *calicem super corporale in secundo plicatu anterioris*
 „ *& sinistrae dextraeque parti & panem ante calicem,*
 „ *revolvens super eum Corporale.* Vetus item Cere-
 „ moniale Congregationis Bursfeldensis ordinis S.
 „ Benedicti cap. 44. ait, *Diaconus explicet corporale*
 „ *kabens tres plicatus in latum, & quatuor in longum,*
 „ *mediam latitudinis ponens in medio altaris.* Et in-
 „ fra. *Plicatu extremae partis corporalis calicem ope-*
 „ *riat.* Manet hodie hic ritus apud Carthulianos.
 „ Ecclesia autem Romana ad tegendum calicem
 „ parvam adhibet pallam, de qua loquitur Innocen-
 „ tius lib. 2. de mysteriis Missae cap. 56. dicens: *Du-*
 „ *plex est palla, quae dicitur corporale, una quam Dia-*
 „ *conus super altare totam extendit, altera quam su-*
 „ *per calicem plicatam imponit.* Hunc usum Roma-
 „ norum sequutos fuisse aetate suo Italos omnes, &
 „ Alemannos, Gallos verò uno tantum Corporali
 „ usos testatur Radulfus Tungrensis lib. de canonum
 „ observantia prop. ultima. B. Joannes de Parma
 „ Ordinis Minorum septimus Minister Generalis,
 „ ut ex annalibus Waddingi refert in ejus vita Hen-
 „ schenius die 19. Martii, fratribus suis praecipit, ut
 „ pallam divisam à corporali calici superponerent.
 „ At hic usus jam alicubi vigeat tempore S. Ansel-
 „ mi Cantuariensis, ut constat ex ejus opusculo de
 „ sacramentorum diversitate ad Valerianum Episco-
 „ pum, ipsi enim Anselmo scribens Valerianus ait,
 „ *inter consecrandum nonnulli ab initio calicem ope-*
 „ *riunt, quidam corporali, alii panis complicato instar*

sudarii, quod repertum legimus in monumento non
cum linteaminibus positum, sed separatim involu-
tum in uno loco. Cui respondens Anselmus, neu-
 „ tram consuetudinem reprehendit, tutius tamen &
 „ decentius putat ut calix operiatur, ne quid im-
 „ mundum in ipsum cadat. In Missa Ambrosiana
 „ est oratio super sindonem, quam dicit sacerdos
 „ ante offertorium, cum Diaconus in Missa so-
 „ lemni Corporale expandit super altare. Thecam
 „ pretiosam sive peram ad reponenda corporalia
 „ memorat Conradus Episcopus in Chronico Mo-
 „ guntino. De sudariolo seu Purificatorio, quo
 „ nunc utimur ad tergendum calicem, nullam apud
 „ antiquos scriptores mentionem factam invenio.
 „ In Ordine item Romano nihil praescribitur de
 „ tergendo calice peracta communionem. Ait enim,
 „ *Hoc officio juxta altare peracto, & pugillari cum*
 „ *quo confirmetur populus per subdiaconum regiona-*
 „ *rium jam accepto, traditur calix ab Archidiacono*
 „ *eidem subdiacono perferendus Acolyto, ut repona-*
 „ *tur in paratorio.* Et alibi ait: *Diacono nimis cautè*
 „ *procurandum est, ne quid in calice aut patena san-*
 „ *guinis vel Corporis Christi remaneat.* Quomodo
 „ autem tam calix quam patena abstergerentur,
 „ priusquam reponerentur in paratorio, non dicit.
 „ Obscurum similiter est, quid per paratorium in-
 „ telligatur, an arca sive armarium, quo universa
 „ sacra supellex reconditur, an capsula soli cali-
 „ ci asservando destinata. Monachi olim ad ter-
 „ gendum calicem linteolo utebantur in cornu epi-
 „ stolae cujusque altaris appenso, ubi etiam erat par-
 „ va piscina, in quam secundam calicis abluitionem
 „ projiciebant, ut adhuc apparet in antiquis Eccle-
 „ siis, praesertim Cisterciensium. Graeci spongia
 „ uruntur, qua & calicem & discum detergunt, ut
 „ docet Goar in notis ad Liturgiam Chryostomi.
 „ 177. Eam verò in sacrificio incruento usurpant,
 „ quia sacrificii cruenti à Christo oblatus pars fuit &
 „ instrumentum. Usus veli, quo calix operitur, an-
 „ tiquissimus est: nam. c. 72. Apostolorum sancitur,
 „ ne quis velum sanctificatum in usus suos conver-
 „ tat: & in Conc. Bracarensi III. tempore Adeodati
 „ Papae c. 2. illi excommunicatione damnantur, qui
 „ Ecclesiastica ornamenta & vela in usus suos trans-
 „ ferre, vel aliis donare aut vendere praesumpserint.
 „ Hormisda quoque Roman. Pontif. epist. 73. gratias
 „ agit Epiphano Constantinopolitano ob calices &
 „ vela ab eo sibi directa. Graeci tribus velis sacra
 „ tegunt: uno discum, altero calicem, tertio eoque
 „ majori utrumque simul. Hunc verò *Aevem* vo-
 „ cant, quia per modum aëris circa terram expansi
 „ sacra dona ambit, cujus nomen & formam ab
 „ Ecclesia

Ecclesia Hierosolymitana in reliquis orientales derivasse Typicon Sabæ testatur apud Goar in Liturgiam Chrysofomi num. 51. Notandum est autem, veli nomine sæpè aulaa seu peristromata intelligi, quibus Ecclesiæ parietes ornantur: itemque siparium sive cortina, quæ ante portas sanctuarii à Græcis appendi solet. Et ad hoc velum referendas puto orationes veli, seu velaminis, quæ in Liturgia Jacobi Apostoli, & in Basilii Magni Anaphora leguntur, non autem ad velum calicis, ut quidam existimavit. Erat olim apud Latinos aliud velum sive cortina, quæ inter chorum & Presbyterium, ubi chorus in medio Ecclesiæ ante altare & Presbyterium situs est, quadragesimali tempore expandi solebat, de qua usus antiqui Cisterciensis cap. 15. & vetus ceremoniale Benedictinum c. 31. Ejus usum adhuc vigere in quibusdam Ecclesiis Gallicanis à viris doctis & fide dignis intellexi.

Olim Acolythos sindonem & sacculos ad Missam portasse, & cur. De alia sindone pro recipiendis oblationibus. De velo offertorii.

XII. **I**N Ordine Romano præcipitur Acolythis, ut sindonem in collo ligatam habeant: & ne absque sindone & sacculis procedant. Et sindone quidem utebantur, ne nudis manibus sacra vasa contingerent: in sacculis verò oblationes reponbant. Describens enim Ordo Romanus ritum Missæ post datam pacem ante communionem ait, „& accedentes subdiaconi „sequentes cum Acolythis, qui sacculos ad hæc „idoneos portant à dextris & à sinistris altaris: „ipsi ergo subdiaconi extendentibus Acolythis „brachia cum sacculis sequentes à fronte, parant „sinus sacculorum Archidiacono ad ponendum „oblationes prius à dextris, deinde à sinistris. An verò istæ oblationes essent consecratæ, libenter à peritioribus discerem. Et sanè primo intuitu suspicatus sum, ne fortè essent eulogiæ post Missam distribuendæ, vel pauperibus mittendæ: sed verba quæ immediatè sequuntur, non conveniunt eulogiis, & satis apertè indicant, quod fuerint consecratæ. „Tum vadunt, inquit, acolythi dextra „lævâque post Episcopos sive Presbyteros cir- „cum altare, ut ipsi sacerdotes incipient hostias „confringere, patena præcedente, quam duo „subdiaconi regionarii deferunt ad diaconos „causa confractionis, ut ipsi quoque frangant,

„quando Pontifex annuerit eis. Et paulò post. „Expleta confractione diaconus minor levata de „subdiacono patena defert eam ad Pontificem, „ut communicet corpore Dominico. Tum describit communionem cæterorum tam Ecclesiasticorum, quàm laicorum. Accedit, quod istæ oblationes ab altari sumebantur mittendæ in sacculos; in altari verò illæ dumtaxat oblationes remanebant post offertorium, quæ consecrari debebant. Cujus verò formæ, vel ex qua materia essent isti sacculi, silet Ordo Romanus, morem enim describit tunc usitatum & omnibus notum; nec alibi occurrit mihi apud priscos scriptores vel minimum horum sacculorum vestigium. Viderint & judicent qui in evolvendis antiquorum monumentis magis versati sunt. Mihi libuit inter sacram Missæ suppellectilem hos quoque sacculos ex ordine Romano recensere. Erat & sindon ad populi oblationes recipiendas. Oblationes, ait idem Romanus ordo, à Pontifice suscipit subdiaconus & ponit in sindone. Et alio loco clariùs. Oblationes à Pontifice suscipit subdiaconus regionarius & porrigit subdiacono sequenti, & subdiaconus sequens ponit in sindone, quam tenent duo Acolythi. Reliquas oblationes post Pontificem suscipit Episcopus hebdomadarius, & ipse manu sua mittit eas in sindonem, quæ cum sequitur. Adhuc viget aliquo modo hic ritus in Ecclesia Metropolitana Mediolanensi, nam in Missa solemnè celebrans medius inter diaconum & subdiaconum descendit ad ingressum Presbyterii, ubi extensa sindone ante gremium, quæ per subdiaconum & diaconum hinc inde tenetur, recipit oblationes panis & vini à duobus senibus peculiari habitu vestitis: tum descendens ad ingressum chori inferioris easdem oblationes accipit à duabus mulieribus provectæ ætatis specialè item veste indutis. Erat & velum oblongum, quod ab ordine Romano offertorium nuncupatur, cujus etiam hodie & vocabulum & usus permanet. Levat, inquit, calicem Archidiaconus de manu subdiaconi, & ponit eum super altare juxta oblationes Pontificis à dextris, involutis ansis cum offertorio suo. Item. Cum dixerit Pontifex: Per ipsum, cum ipso, levat Archidiaconus cum offertorio calicem per ansas. Usus Ordinis Cisterciensis cap. 53. Diaconus operis manibus de offertorio tenens sinistra manu pedem calicis, dextra autem patenam, offerat sacerdoti. Nunc communiter velum offertorii dicitur, & pendet è collo diaconi cum offertorio sacerdoti: eoque utitur subdiaconus cum tenet patenam, quam porrigit diacono circa finem Dominicæ orationis.

tionis. Hoc ipsum velum Fanonem vocat Ordo Romanus his verbis. *Postquam viderint calicem, in quo sanguis Domini est, fanone circumdatum, & audierint, sed libera nos à malo, vadunt & præparant calices.*

Describuntur Altaris & Ecclesiæ ornamenta.

XIII. **S**pectant etiam ad sacram supellestem pro Missæ celebratione necessariam tegumenta altaris, lintea scilicet, quæ velamina, pallæ, operimenta, mappæ, & mantilia dicuntur: spectant & amicula anteriora, quæ pallia & Frontalia à recentioribus, ab antiquis vestes nuncupantur. Denique ad idem pertinent vasa aurea & argentea, flores, thecæ pretiosæ cum reliquiis Sanctorum, & alia ejusdem generis, quæ licet necessaria non sint, solent tamen ad ornatum altaris adhiberi. Exstat in ordine Romano, & in antiquo ordine dedicationis Ecclesiæ apud Menardum benedictio linteaminum. Ivo Carnotensis 2. P. decreti. cap. 132. ex Concilio quodam Rhemensi ait: „Observandum est, ut mensa Christi, id est altare, ubi corpus Dominicum, consecratur, ubi sanguis ejus hauritur, ubi sanctorum reliquiæ reconduntur, ubi preces & vota populi in conspectu Dei à sacerdote offeruntur, cum omni veneratione honoretur: & mundissimis linteis & palliis diligentissime cooperiatur, nihilque super eo ponatur, nisi capsæ cum Sanctorum reliquiis, & quatuor Evangelia. Opratus Milevitanus lib. 6. tanquam morem ubique receptum commemorat, quod altaria linteis operirentur. Ait enim; *quis fidelium nescit in peragendis mysteriis ipsa ligna, altaria scilicet quæ in Africa lignea erant, linteamine cooperiri? inter ipsa sacramenta velamen potuit tangi, non lignum.* Victor Episcopus lib. 1. de persecut. Africana. Proculum quendam ab impio Geiserico in provinciam Zeugitanam adversus Catholicos missum scribit, qui rapaci manu cuncta devastans de pallis altaris camisas sibi & femoralia fecit. Theodoret. l. 1. hist. Eccl. c. 29. loquens de Encæniis sive consecratione templorum, quæ à Constantino Magno Hierosolymis ædificata fuerunt, divinum altare aulæis regalibus, vasisque aureis omni genere gemmarum colloquentibus ornatum fuisse refert. Justinianus epist. ad Hormisdam Romanum Pontificem se duo pallia serica eidem direxisse ait ad ornamentum altaris sanctorum Apostolorum. Adrianum fe-

cisse vestes duas super altare testatur Anastasius, majorem unam ex auro purissimo atque gemmis, in qua expressa Dei genitricis in cœlum Assumptio: aliam de stauracio ornatam in ambitu blattis. Leo III. apud eundem fecit vestem super altare tyriam, habentem gryphas majores, & duas notas chrysoclavas cum cruce: aliasque pretiosissimas pro diversis Ecclesiis. Idem fecit ante Confessionem Principis Apostolorum Angelos ex argento purissimo dextra lævâque, pensantes libras CXLVI. Nec non & alios Angelos duos ex argento purissimo deauratos, stantes in trabe majori & pensantes simul libras LXIII. & alios Angelos quatuor minores ex argento purissimo deauratos, pensantes simul libras LXVIII. Paschalis fecit in altari sancti Petri vestem miræ magnitudinis, pulchram & decoratam nimis, ex auro gemmisque contextam, præfigurantem historiam, qualiter idem Apostolus à vinculis per Angelum ereptus est. Sergius II. fecit vela alba holoserica, ex quibus sacrum circumdatur altare. Narrat Procopius lib. 2. de bello Wandalico cap. 9. quod vasa templi Salomonis, quæ ab urbe Roma Giezericus Rex transtulerat in Africam, & Belisarius ex Africa victo Gilimere Constantino-polim detulerat, Justinianus Imperator Hierosolymam misit, Christianorumque Ecclesiis dono dedit, ut iis nimirum ad ornatum uterentur. Sunt & peristromata, quæ parietibus appendi solent, & ab antiquis vela nuncupantur, de quibus sæpè Anastasius in vitis Pontificum. Ait enim Gregorium III. vela serica alba fecisse ornata blatto circumquaque in Basilica pendentia. Zacharias item ex palliis sericis fecit vela pendentia inter columnas. Adrianus per universos arcus Basilicæ Principis Apostolorum fecit vela numero LXV. de palliis tyriis atque fundatis. Idem in Basilica S. Mariæ ad præsepe fecit vela num. XLII. & in Lateranensi per diversos arcus LVII. Leo III. plura in diversis Ecclesiis, & in Basilica S. Pauli pendentia in arcubus XLIII. Paschalis fecit in Ecclesia S. Petri vela de chrysoclavo per arcus Presbyterii habentia historiam de mirabilibus Apostolorum numero XLVI. Sergius II. obtulit cortinas Alexandrinas pretiosissimo opere contextas & alia vela holoserica & ex auro texta. Nicolaus fecit vela auro texta cum gemmis. De velis ante portas sic canit Paulinus. Nat. 6. sancti Felicis.

Cedo, alii pretiosa serant donaria, meque officii sumptus superent, qui pulchra tegendis Vela serant foribus, seu puro splendida lino, Sive coloratis teaturo, iucata figuris.

Et supra Natali 3.

Aurea nunc in veis ornantur limina velis.

Crebra velorum ante portas majores templorum, quas regias vocabant, mentio fit apud eundem Anastasium, ut in Leone III. de Basilica S. Petri, *fecit vela alba holoserica majora tria, quae pendent ante regias in introitu*: De S. Maria ad Praesepe, *fecit velum aliud majus album, quod pendit ante regias majores in introitu*. Graeci autem ex veteri instituto portis sacrarii vela appendunt, quae in eorum Typicis & euchologis passim commemorantur. De Floribus positis in altari testimonium habemus S. Augustin. *l. 22. de civit. Dei cap. 8.* ubi enarrans inter miracula Protomartyris Stephani virum primarium Martialem multum à Christiana religione abhorrentem, conversum ad Christum oratione pro ipso à genere ejus fusa in B. Stephani Oratorio, & admotis floribus ex ejus altari desumptis; *Visum, inquit, est genero ejus, ut irer ad memoriam sancti Stephani, & illic pro eo quantum posset oraret: deinde abscedens aliquid de altari florum quod occurrit tulit, eique cum jam nox esset, ad caput posuit: & se credere dixit. Hieronimus in epistaphio Nepociani: Erat sollicitus si niteret altare, si parietes absque fuligine, si pavimenta tersa, si janitor creber in porta, vela semper in ostiis, si sacrarium mundum, si vasa luculentia, & in omnes ceremonias pia sollicitudo disposita. Basilicas Ecclesiae & Martyrum conciliabula diversis floribus & arborum comis, vitiumque pampinis adumbravit. Sanctus Severus, ut de eo refert Gregorius Turonensis lib. de gloria Confess. cap. 50. solitus erat flores liliorum tempore quo nascuntur colligere, ac per parietes hujus aedis appendere. Loquitur autem de Ecclesia, in qua sepultus fuit. Paulinus natali 3. S. Felicii:*

*Ferte Deo pueri laudem, pia solvite vota;
Spargite flore solani, prae exite limina fertis;
Purpureum ver spiret hiems, sit florens annus
Ante diem, san. Tocedat natura diei*

Sunt & alia hujusmodi multa apud veteres Patres, ex quibus deducitur, quanta fuerit illorum cura in adornandis templis & altaribus, non alia sanè de causa, nisi quia in ipsis peragitur sacrificium corporis & sanguinis Jesu Christi, Sanctorumque corpora in eisdem condita sunt.

De his qui altari inserviunt, ac primum de Diacono. Huius ordinis dignitas & origo.

XIV. **E**T haec quidem de apparatu, qui ad sacrificium extrinsecus adhibetur, dicta sufficiant: nunc de intrinseco agendum est, qui & Ministros sacerdoti inservientes complectitur, & cantores. Primus autem ministerii locus debetur Diacono, qui primo & praecipuo in sacrificii oblatione officio fungitur, caeterisque ampliolem dignitatem habet, quia propius ad altare accedit: ac propterea ab antiquis Patribus ministri nomen antonomastice sortitus est. Hinc Commodianus, qui tempore sancti Silvestri vivebat, in Instructionibus pro Ecclesiastica disciplina per primas versuum literas cap. 68. sic ad Diaconos loquitur:

*Mysterium Christi Diacones exerceite caste,
Idcirco Ministri sacrite praecepta Magistri.
Nolite ludere personam Judicis aequi,
Integrate locum vestrum per omnia docti,
Sursum intendentes, semper Deo summo devoti.
Tuta Deo reddite sacra ministeria ara,
Rebus in aduersis exemplum dare parati.
Inclinate caput vestrum Pastoribus ipsi.
Sic fiet ut Christo possitis esse probati.*

Præclare Isidorus de Diaconis scribens lib. 2. de off. eccl. c. 8. *Sine ipsis, inquit, Sacerdos nomen habet, officium non habet. Nam sicut in Sacerdote consecratio, ita in Ministro dispensatio Sacramenti. Illi orare, huic psallere mandatur. Ille oblata sanctificat, hic sanctificata dispensat. Ipsi etiam Sacerdotibus propter praesumptionem non licet de mensa Domini tollere calicem, nisi eis traditus sit à Diacono. Levitae inservunt oblationes in altaria, Levitae componunt mensam Domini, Levitae aperiunt arcam testamenti. Non enim omnes vident alta mysteriorum, quae operiuntur à Levitis, ne videant qui videre non debent, & sument qui servare non possunt. Eadem repetit & confirmat concilium Aquilgranense primum c. 7. & iis antiquior Epiphanius haeres. 75. tanti facit Diaconi ministerium, ut ne Episcopum quidem absque Diacono unquam fuisse, aut esse posse asseveret. Diaconorum originem multi Doctores S. Hieronymum sequuti epist. 85. ad Evagrium à Levitis antiquae legis repetunt, quibus idcirco tum Diaconorum, tum Levitarum nomen indiscriminatim tribuere solent: quia sicut Presbyteri nostri filiorum Aaron, ita Diaconi Levitarum vice*

vice in Ecclesia funguntur, atque ideo in illis istorum typum agnoscimus. Sacri tamen & evangelici diaconatus primordia à libro Actuum Apostolorum cap. 6. sumenda sunt, quando Apostoli septem viros elegerunt, & orantes manus ipsis imposuerunt. Quo exemplo Patres Concilii Neocaesariensis can. 15. hanc legem ediderunt. *Diaconi septem esse debent ex canone, etsi magna sit civitas: Eius autem rei fidem facit liber Actuum Apostolorum.* Sed cum postea crevissent in multis civitatibus numerus Diaconorum, adeo ut Justinianus Imperator *Novella 3. cap. 1.* Regiae Urbis Diaconos centenario numero concluderet, ne hic numerus Apostolico exemplo adversari videretur, aucta est synodus in Trullo sine legitima auctoritate congregata praecitatum canonem Neocaesariensem lugillare, & insuper definire septem primos Diaconos non ab Apostolis sacramentali ordinatione initiatos, sed tanquam oeconomicos & dispensatores cibo & potui distribuendo destinatos, quam falsam opinionem fuisse prosequitur can. 16. Chrysostomi testimonio pro se perperam allegato. At Chrysostomi in c. 6. Actuum, ceterorumque Patrum sensus est, si bene perpendatur, duplex illis ministerium Apostolica ordinatione & manuum impositione collatum fuisse, sacrificio scilicet assistendi, & bona Apostolis oblata pauperibus distribuendi, illud autem primarium eorum munus, hoc secundarium fuit, & praeter illo vix attendendum. Qua de re scribens Ignatius Martyr epist. ad Trallianos ait: *Oportet autem & Diaconos ministros existentes mysteriorum Jesu Christi secundum omnem modum omnibus placere. Non enim ciborum & potuum sunt Ministri, sed Ecclesiae Dei.* Clarissimè etiam Cyprianus ep. 65. *Diaconos post ascensum Domini in caelos Apostoli sibi constituerunt Episcopatus sui & Ecclesiae ministros.* Quod si profano dumtaxat ministerio incubuissent, non tam exactum de illis examen fieri iussisset Apost. 1. ad Timoth. cap. 3. antequam ordinarentur. Ad idem astuendum plerique referunt hos Aratoris subdiaconi versus in historia Apostolica.

*Jura Ministerii sacris altaribus apti
In septem statuere viros, quos undique lectos
Levitas vocare placet: cum splendida caepit
Ecclesia fulgere manus, qua pocula vitæ
Misceat, & latices cum sanguine porrigat Agni.*

Nec omittenda hoc loco Oprati Milevitani sententia lib. 1. asserentis Episcopos in primo, Presbyteros in secundo, Diaconos in tertio sacerdotio constitutos, quâ loquendi formulâ manifestè ostendit, sacrum esse ipsorum officium, & pro

sacro primis Ecclesiae saeculis habitum. Imò quærundam in Gallia Ecclesiarum olim mos fuit, ut in Diaconorum ordinatione manus eorum christmate ungerentur, ut docet Menardus in notis ad librum Sacramentorum sancti Gregorii p. 289 ex antiquo Pontificali, & ex Epistola Nicolai I. ad Rodulphum Archiepiscopum Bituricensem.

De officiis & numeribus Diaconorum. Addita quaedam de Diaconissis.

XV. **N**eminem latet, plura & diversa esse munera Diaconorum; sed quaedam ex illis abierunt in desuetudinem, quaedam adhuc perseverant. Differunt de his diffusissimè duo viri eruditissimi. Isaacius Habertus ad partem IX. Pontificali Græcorum, & Joa. Mor. l. de sacris ordinat. par. 3. Ego paucis ea perstringam. Primum & præcipuum est Episcopo vel Presbytero sacrum facienti assistere, & quodammodo cooperari, ipsumque in omnibus adjuvare praescriptis ritibus, qui in diversis Ecclesiis diversi sunt. Deinde Evangelium legere, de qua re fufius suo loco: panem & vinum offerre, non quidem consecrando, ut ex can. 2. Concilii Ancyranî malè intellecto deducunt sectarii, sed utrumque sacerdoti consecraturæ presentando: munera enim, quæ olim Diaconus è manibus populi accipiebat, nunc ex Prothesi accipit, eaque offert Sacerdoti, Sacerdos Deo. Apud Græcos celebrantem sæpius admonet de iis quæ agenda sunt, unde in Liturgiis ea passim verba Diaconi ad sacerdotem occurrunt, *Benedic Domine, extolle, immola,* & his similia. Populum excitat ad attentionem elatâ voce dicens, *Attendamus.* Ministros inferiores officiis suis applicat, & illis signo, nutu, & aliquando sublato orario indicat quid & quando agere, seu psallere, aut legere debeant. Indignos à communionem submovet: Catechumenis, penitentibus, energumenis, & infidelibus fito tempore edicit, ut ab Ecclesia egrediantur. Postquam oblatio in altari posita est, stabellum tenet & ventilat, ut bestiolas prætervolantes abigat à sacris donis. Curabant olim Diaconi, ut quisque in Ecclesia suum locum teneret, portamque custodiebant, quæ viri ingrediebantur. Dominicum sanguinem, imò & corpus fidelibus distribuabant, quod Cyprianus lib. de lapsis, Justinus Martyr circa finem 2. Apol. Constitutiones Apostolicas, & plures antiqui Patres clarè testantur. Hic autem mos ante concilium Nicænum adeo invaluerat, ut etiam presbyteris Eucharistiam porrigerent, quam

quam audaciam ipsa Synodus coërcuit *can. 18.* Insuper vetitum eis est *can. 15.* concilii II. Aurelianens. & 38. Carthaginensis IV. ne præfente Presbytero corpus Domini Fidelibus traderent. In consecratione Chrismatis, ac in omnibus ecclesiasticis officiis Episcopo assistunt, eidemque assistunt prædicanti. Eorum etiam munus est prædicare, quod tamen primario Episcopis convenit: itemque baptizare, si Episcopo & Presbytero absentibus necessitas id postulet, ut sancitum fuit in concilio Illiberitano *c. 77.* In solemnibus vero baptismatis administratione ad ipsos spectat baptizandos instruere, & ad exorcismum, ac deinde ad immersionem detractis vestibus præparare. Secundario autem & extra mysteria eorundem erat distribuere, ut supra diximus, eleemosynas, pauperum mensis ministrare, curam gerere Martyrum & Confessorum, qui in carcere ob Christi fidem detinebantur, eisque necessaria suppeditare, eorum vota & ultimam voluntatem excipere, & ad Episcopum deferre: ecclesiastica negotia apud Imperatorem procurare, sacris virginibus præesse. Missos quoque Diaconos, ut Episcoporum absentium in conciliis vices gererent, ex ipsorum Actis constat, ejusque moris exempla affert Lupus in *notis ad can. 7. Trullanum.* Denique Cyprianus *epist. 13.* permittit Diaconis penitentes reconciliare in absentia Episcopi & Presbyteri, eosque absolvi, non quidem sacramentaliter, sed à penis satisfactoriis, sive ab excommunicatione. Verba Cypriani hæc sunt: „Occur-
rendum puto fratribus nostris, ut qui libellos à Martyribus acceperunt & prærogativa eorum apud Deum adjuvari possunt, si incommodo aliquo & infirmitatis periculo occupati fuerint, non expectatâ presentia nostrâ apud Presbyterum quemcumque præsentem, vel si Presbyter repertus non fuerit, & urgere exitus coeperit, apud Diaconum quoque exomologesi facere delicti sui possint, ut manu eis in penitentiam imposita veniant ad Dominum cum pace, quam dari Martyres literis ad nos factis desideraverunt. Quia vero Episcopi præcipua quæque per Diaconos agebant, hinc illi insolescere, se Presbyteris præferre, ante illos sedere ausi sunt, quorum superbiam sæpius carpunt antiqui Patres, & multoties Ecclesiasticis canonibus repressa est: sed hæc omitto, quia prolixus parerga sunt.

Erant & Diaconissæ, de quarum ordinatione & ministeriis in utraque Ecclesia græca & latina eruditè, ut solet, disserit Morinus *lib. de sacris*

ordinat. p. 3. exercit. 10. Multa etiam scitu digna de his congerit Goar in euchologio in notis ad earum ordinationem. Munus illarum præcipuum fuit, ea mulieribus officia præstare, quæ Diaconi viris. Ideo portas custodiebant, per quas illæ ingrediebantur, earumque confessus in Ecclesia ordinabant: principia fidei & ritus baptismi eis exponebant, ipsisque aderant, cum ad immersionem nudabantur. Jussa Episcopi ad eandem referebant, & si aliqua vellet Episcopum, Presbyterum, vel Diaconum alloqui, eam propter honestatis testimonium comitabantur. Viduarum quoque, & pauperum, sacrarumque Virginum simul cum diaconis curam gerebant. Ante annos ferè sexcentos cessavit in Occidente earum ordinatio & ministerium: in Oriente vero jam desierat vivente Balsamone, ut ipse ait in *notis ad can. 15. concilii Chalcedon.* Multa de illis extant veterum canonum statuta, sed in his immorari non est hujus loci. Licet enim, ut ait Ephiphanius hæc. 79. *Diaconissarum ordo in Ecclesia sit,* non tamen ad sacerdotii functionem, aut ullam ejusmodi administrationem institutus est; sed ut muliebris sexus honestati consulatur. Extat earum benedictio in Ordine Romano, & in antiquis Ritualibus.

De Subdiaconis. Quando coeperit Subdiaconatus inter sacros ordines recenseri. Quæ sint officia Subdiaconi.

XVI. **S**ecundus ministrantium locus Subdiaconorum est, quorum licet expressa mentio in sacris literis non reperitur, eorum tamen institutio vel ad Christum, ut recentiores Scholastici existimant, vel ad Apostolos referenda est. Fuisse Romæ septem Diaconos, totidemque Subdiaconos asserit Cornelius Papa in *epist. ad Fabium Episcopum Antiochenum* apud Eusebium *lib. 6. hist. Eccl. cap. 43.* Eodem ævo Optatum quemdam in Africa Subdiaconum à se ordinatum scribit Cyprianus *epist. 24.* Eorundem mentionem faciunt Ignatius *epist. ad Antiochenos*, Constitutiones Apostolicæ *lib. 8.* & concilium Laodicenum. Ab initio & deinceps per aliquot sæcula Subdiaconatus inter minores ordines numerabatur, nec ei annexus erat cœlibatus. Quamvis enim concilium Illiberitanum *cap. 33.* Subdiaconis indixerit continentiam, certo constat hanc legem nec alibi, nec in ipsa Hispania tunc fuisse receptam, ut Morinus demonstrat.

monstrat. p. 3. *Sacr. ordin. exercit. 12. cap. 5.* Post sextum verò sæculum vix aliqua memoria Subdiaconorum reperitur, qui non fuerint continentiae voto adstricti. Et Romæ quidem jam ab his continentia servabatur tempore Pelagii II. qui sub Subdiaconis Siciliae præcepit, ut more Romanae Ecclesiae nullatenus suis uxoribus miscerentur, ut testatur Gregorius Magnus ejusdem immediatus successor *epist. 42. lib. 1. & 34. lib. 3.* A Romana autem ad alias Occidentis Ecclesias eadem institutio propagata est: qua occasione paulatim cœpit hic ordo à minoribus separari, & majoribus ac sacris accenseri. Nam cum prius extra sanctuarium & altare conferri solebat, invaluit postea quorundam Episcoporum consuetudo, eum intra Missarum solemnias conferentium, & ita sensim majoribus æquiparatus est. Multum nihilominus tempus intercessit, antequam certa & inviolabili lege inter sacros recensitus sit. Etenim Petrus Cantor, qui vivebat anno 1200. relatus à Menardo in lib. *Sacram. pag. 280.* ait: *De novo institutum est, subdiaconatum esse sacrum ordinem.* Subdiaconi officia ex Romano Pontificali hæc sunt. Aquam ad ministerium altaris præparare, Diacono ministrare, Pallas altaris & corporalia abluere, calicem & patenam in usum sacrificii diacono offerre, oblationes quæ veniunt ad altare suscipere, ut ex iis quantum satis est in altari ponatur. Eadem ferè referunt antiquissima Ritualia edita à Morino. Isidorus *epist. ad Ludolfredum Cordubensem Episcopum* ea sic recenset. *Ad Subdiaconum pertinet calicem & patenam ad altare Christi deservire, & levitis tradere, eisque ministrare: urceolum quoque & aquamanile & manutergium tenere Episcopo: Presbyteris & Levitis pro lavandis ante altare manibus aquam præbere.* Ad Alcuinum ejusdem ministerium esse, ut deferat Diacono linteum, super quod consecrandum est corpus & sanguis Domini: & ut peracto sacrificio, quæ superfuerint à diacono colligenda vel deportanda suscipiat. Olim nec calicem, nec patenam, nec oblationes in altari ponebant, sed hæc omnia porrigebant diaconis, eisque serviebant intra Sanctuarium; sed ad altare minimè accedebant. De legenda ab illis epistola nihil legimus in antiqua eorum ordinatione, nec apud veteres scriptores: hoc enim munere Lectores fungebantur, ut suo loco ostendemus. Ex concilio IV. Carthaginensi constat licuisse eis vasa sacra contingere, sed vacua: nam cum corpus & sanguinem Christi continent, id il-

lis prohibitum fuit cap. 21. concilii Laodicensis, quo sancitur, non oportere ministrum (id est Subdiaconum qui diacono ministrat) locum habere in Diaconis & sacra vasa tangere. Sic enim hunc canonem, & quidem rectè, Balsamon interpretatur. Apud Græcos Subdiaconi extra Sanctuarium ordinationem suscipiunt, vasa sacra contingunt, sed non in Missarum solemnias. Ipsa autem vasa abstergunt, ornant, disponunt, ut sacrificio apta sint. Jubente diacono profanos ab Ecclesia expellunt, cum scilicet diaconus dicit, ut catechumeni discedant. Portas Sanctuarii custodiunt, ne quis indignus ingrediatur: & propè illas commorantur, ut sint parati ad jussa diaconi capeffenda; ad altare verò non accedunt. Tricarium & luminaria in sanctuario præparant, epistolam autem in Missa non legunt. Hæc sunt Græcorum Subdiaconorum munia ex Euchologio excerpta, ex quibus liquet eos à Latinis multum differre, nostrisque Acolythis magis quàm Subdiaconis similes esse.

Minorum Ordinum antiquitas & origo. Afferuntur de singulis veterum Patrum testimonia. Apud Græcos soli Lectores ordinantur.

XVII. **T**ertia classis ministrantium Clericos minorum Ordinum complectitur, Acolythis scilicet, Exorcistas, Lectores, & Ostiarios; quos antiquissimos esse, & ab Apostolis, vel ab immediatis eorum successoribus institutos Doctores scholastici afferunt, sed non probant. Suspiciatur Arcudius *lib. 6. de Sacram. cap. 9.* omnes minores ordines unica hypodiaconi voce à priscis Patribus comprehensos, eo quod diacono singuli subessent; sed hæc levissima suspicio est. Eorum distincta mentio nec in actis aut epistolis Apostolorum, nec apud Patres primi & secundi sæculi reperitur. Constitutiones Apostolicæ, ex quibus testimonia pro aliquibus ex his Ordinibus accipiunt, posterioris ævi sunt, ut alibi diximus. Nec suffragatur illis epistola Ignatii ad Antiochenos, quam licet admittamus ut legitimam, contra quam sentiant Critici eterodoxi, solidum tamen ex ea argumentum pro omnibus sumi non potest, quia nec singulos enumerat, & inter eos Laborantes recenset & Cantores, miscens simul ordines & officia eccle-

fiastica. Dicendum igitur cum S. Thoma *in supplemento. tertiae. P. qu. 37. art. 2.* quod temporibus Apostolorum omnia ministeria, quae ordinibus minoribus competunt, non à distinctis personis, sed ab uno dumtaxat ministro exercebantur, qui & Ostiarii & Lectoris & exorcistae & Acolythi officio fungebatur. Verba Angelici Doctoris haec sunt. „ In primitiva Ecclesia propter „ paucitatem ministrorum omnia inferiora ministeria diaconibus committebantur, ut patet „ per Dionysium cap. 3. eccl. hierarchiae, ubi „ dicit, Ministrorum alii stant ad portas templi clausas, alii aliud proprii ordinis operantur; alii autem sacerdotibus proponunt super altare facrum panem & benedictionis calicem. „ Nihilominus erant omnes praedictae potestates, sed „ implicite, in una diaconi potestate. Sed postea „ ampliatus est cultus divinus, & Ecclesia quod „ implicite habebat in uno ordine, explicite „ tradidit in diversis. Contigit nimirum Ecclesiae, quod hominibus solet, qui dum tenue patrimonium habent, uno servo contenti sunt, qui solus omnia administrat. Si vero reditus augeantur, servorum etiam augetur numerus; eoque magis crescit familia, quo illi locupletiores & spectabiliores evadunt. Sic Evangelicae praedicationis initio parvula adhuc & latitans Ecclesia paucis indiguit Ecclesiasticarum functionum ministris. Crescente autem credentium multitudine, & auctis facultatibus ex fidelium oblationibus, cum soli diaconi non possent omnibus incumbere, diversa onera & officia diversis personis distributa sunt; ex quo factum est, ut splendidiore & augustiori apparatu ecclesiasticarum functionum ceremoniae peragerentur. Graeci ex his ordinibus unum tantum agnoscunt, nempe Lectoratum, caeteros praetermittunt: quem morem in Ecclesia orientali vetustissimum esse euchologia ante annos octingentos scripta, antiqui quoque canones conciliorum, quae in illis regionibus celebrata sunt, & Graecorum Antistitum, quorum doctrinam & sanctitatem Christianus orbis ubique colit & veneratur, exempla ac monumenta evincunt. Agit de hac re saepe laudatus Morinus *par. 3. exerc. 14.* Quod si alicubi praeter Lectores alios etiam legimus; certum est eos nudum ministerium habuisse absque ulla ordinatione vel manuum impositione, sed sola designatione & arbitrio Episcoporum. In Ecclesia autem occidentali distinctam mentionem omnium ordinum minorum habemus in concilio Romano sub Sylvestro, nam *can. 7.* Acolythi, Exorcistae,

& Lectores; *can. 9.* Ostiarii nominantur. In concilio item Carthaginensi IV. sub Anastasio *can. 6.* & sequentibus materia & forma singulorum praescribitur. Non ignoro haec duo concilia à quibusdam Criticis supposititia censerent, sed quicquid de illis sit, alia suppetunt certiora ab antiquioribus testimonia. Nam Cornelius Papa in epistola supra citata ad Fabium Antiochenum apud Eusebium asserit, suo tempore fuisse in Ecclesia Romana Acolythos duos & quadraginta, Exorcistas & Lectores cum Ostiariis quinquaginta duos. Tertullianus Lectorum meminit *lib. de praescript. Sap. 41.* ubi perstringens haereticorum ordinationes tamquam temerarias & inconstantes, *Hodie, inquit, diaconus, qui cras Lector.* A Cypriano quoque memorantur *epist. 24. 33. 34.* Acolythos vero idem nominat *epist. 42. 55. 78.* & Exorcistas *epist. 76.* Quod hodie etiam geritur, ait, ut per Exorcistas voce humana & potestate divina stagellentur, & urantur, & torqueantur diabolus. Tertullianus item *lib. de spectaculis cap. 26.* exemplum refert mulieris, quae theatrum adiit, & inde cum daemone rediit. Itaque in exorcismo cum oneraretur immundus spiritus, quod ausus esset fidelem aggredi; *Constanter, & iustissime quidem, inquit, feci: in meo eam inveni.* Et ejusdem aevi Minutius Felix Exorcistas quoque describit adjuvantes daemones per Deum vivum, per Deum verum. An vero isti de Exorcistis loquantur, tamquam de clericis ad hoc officium specialiter ordinatis; vel potius Presbyteri eo tunc munere fungerentur, sicut revera sancti sunt Episcopi, ut narrat Eusebius *lib. 5. hist. cap. 16.* agens de Montano & falsis ejus Prophetis, incertum est. Omitto alia Tertulliani loca, quae à quibusdam afferri solent ad hujus ordinis antiquitatem ostendendam, *ut de Idololatria cap. 11. de anima cap. 57. de corona milit. cap. 11.* in his enim de solempni exorcismo sermo est, qui Baptismo praemitti solet. Negat Auctor constitutum. Apostolicarum *lib. 8. cap. 26.* Exorcistam ordinari: *nam hoc minus, inquit, spontanea Dei erga homines benevolentia & gratia est, qui illud nimirum gratis dat cui vult.* Et quidem initio Ecclesiae communis erat haec gratia cunctis fidelibus, ut habetur Marci ult. *In nomine meo demonia ejicient.* Postea vero subtrahita hac potestate constituit Ecclesia ordinem, qui daemonia expelleret: & conc. Antiochenum *cap. 10.* facultatem tribuit Chorepiscopis ordinandi exorcistas. Illud autem hoc loco praetermittendum non est, quod narrat Severus in vita S. Martini,

tini. Nam cum dixisset Hilarium Pictaviensem Episcopum sæpe tentasse diaconi officium Martino imponere, & hunc semper restitisse, subdit: „Intellexit vir altioris ingenii hoc eum modo posse constringi, si id ei officii imponeret, in quo quidam locus injuriæ videretur. Itaque exorcistam eum esse præcepit. Quam ille ordinationem, ne despexisse tanquam humiliorem videretur, non repudiavit. Ex quo liquet tempore S. Hilarii, qui obiit anno, ut plerique existimant, 367. ordinem Exorcistarum ab aliis distinctum, & inter humiliores seu minores computatum existisse, adeo ut injuriæ tribui posset, quod vir aliquis eximius ad illum assumeretur. S. Felicem primò Lectorem, deinde Exorcistam ordinatum fuisse Paulinus in *ejus Natali 4.* testatur his versibus.

--- *Primis Lector servivit in annis,
Inde gradum cepit, cui minus voce fidei
Adjurare malos, & sacris pellere verbis.*

Que sint officia singulorum Ordinum minorum. Discrimen inter Ministros Regionarios, Stationarios, Basilicarios, & Oblationarios. De Archypresbyteris & Archidiaconis.

XVIII. **O**fficia singulorum Ordinum ex Romano Pontificali hæc sunt. Acolythi debent ceroferrarium ferre, luminaria Ecclesiæ accendere, vinum & aquam ad Eucharistiam ministrare. Olim ex ordine Romano ferebant patenam, sindonem, sacculos, & chrisma ante Pontificem, quando procedebat ad Stationes: vasa sacra diaconis porrigebant, manutergium portabant, & aquam ad lavandas manus ministrabant. Exorcistam oportet abjicere demones, & dicere populo, ut, qui non communicat, det locum; & aquam in ministerio fundere. Lectoris munus est scripturas in Ecclesia legere, unde & nomen accepit: & panem ac omnes fructus novos benedicere. Antiquitus epistolam & Evangelium legebant, ut suo loco patebit. Apud Græcos Lector, qui illis est Anagnostes, omnes scripturas legit præter Evangelium: cereos & lampades accendit: ignem affert, cum aqua calida calici infundi debet, de quo ritu infra agemus: luminaria fert ante mysteria in magno introitu, cum scilicet è prothesi ad altare deferuntur:

hymnos Cantoribus præcinit: panem, vinum, & aquam defert Sacerdoti, cum sacris operaturus est: Ecclesiam ornat & præparat quæ in ea sunt necessaria. Ostiarius percutit cymbalum & campanam: Ecclesiam & sacrarium aperit & claudit: & librum aperit ei qui prædicat. Ex his autem ministris quidam in Ordine Romano, & apud Anastasium in vitis Pontificum dicuntur Regionarii, qui per Regiones distributi Pontifici in illis ministrabant. Alii Stationarii, qui eidem aderant in Stationibus celebranti. Erant & Basilicarii seu Palatini, qui in Basilica Lateranensi per vices serviebant. Erant denique Oblationarii, ad quos spectabat oblationes suscipere, & deferre Archidiacono. Abiit nunc in desuetudinem hæc distinctio, quæ Diaconos, Subdiaconos, & Acolythos tantum comprehendebat. Desierunt quoque minorum ordinum officia, quæ plerumque a pueris, & ab hominibus mercede conductis, nullisque ordinibus initiatis exercentur. Præcis temporibus nemo clericus ordinabatur, qui alicui Ecclesiæ non esset addictus. Admissi autem pueri in consortium cleri primò literas, cantum, & ritus ecclesiasticos edoceri solebant, ut passim legimus in vitis Pontificum: tum Ostiarii, deinde Lectores ordinabantur, & sic per gradus ad reliquos ordines ascendebant, cum prius singulorum officia exercuissent. Atque hinc oriebatur, ut rerum Ecclesiasticarum peritissimi essent, in quibus fuerant ab ipsa penè infanzia enutriti. Collabi cœpit hæc disciplina ante annos circiter quingentos, donec paulatim ad illos mores deventum est, quibus nunc utimur & vivimus.

Episcopo solemniter celebranti plures ministri assistunt, qui cum Presbyteri vel diaconi sint, non est de illis specialis disquisitio instituenda. Eminent inter Presbyteros Archipresbyter, inter Diaconos Archidiaconus, de quorum officio & dignitate quicquid ex præcis Ecclesiæ usu dici potest, vir diligentissimus Jo. Morinus in unum collegit, & solerter discussit lib. de Sac. ord. P. 3. exerc. 16. Isaacius item Habertus de antiquo gradu & officio Archidiaconi eruditè disseruit ad P. 9. *Archieratici observat.* 6. His igitur prætermisissis reliquum est, ut de Cantoribus agamus, quorum officium versatur in quibusdam Liturgiæ partibus decantandis.

*Cantus Ecclesiastici origo. Quando cœperit
Organorum usus. Olim plebs fidelis in
Ecclesia canebat: tum instituti
Cantores.*

XIX. **A** Primordiis Ecclesiæ psalmos & hymnos in conventu Fidelium decantatos fuisse Apostolus asserit ad Ephesios scribens cap. 5. loquentes vobismetipsis in psalmis & hymnis & canticis spiritualibus: quæ verba de mutuo & alterno cantu intelligenda esse Interpretes docent: nec sectarii audent negare hunc usum semper in Ecclesia viguisse. De hymnis & psalmis canendis, inquit August. epist. 119. c. 18. ipsius Domini & Apostolorum habemus documenta, & exempla, & præcepta. Uberrimè tractarunt hoc argumentum viri docti, quos cito in Tract. de Divina Psalmodia cap. 17. §. 2. n. 3. Sed & Plinius ethnicus scriptor de cantu primorum Christianorum testimonium perhibuit in epist. ad Trajanum, quæ eorum mores describens ait, solitos fuisse stato die ante lucem convenire, & carmen Christo quasi Deo dicere secum invicem, alterna videlicet modulatione. Quod autem Theodoretus lib. 4. hist. eccl. cap. 26. Ephrem Syro, & Augustinus lib. 9. confess. cap. 7. Ambrosio Mediolanensi ecclesiastici cantus originem tribuisse videntur, id explicat Theodoretus de hymnorum modulatione, & certa quadam harmonia, quam Ephrem ad Harmonii impias cantiones explodendas instituit: Ambrosius verò ad fidelium in Ecclesia excubantium consolationem hymnos & psalmos secundum morem orientalium partium cantari præcepit; quem morem à Mediolanensi Ecclesia ad alias penè omnes Occidentis migrasse asserit Augustinus: quod certè non absolute de cantu intelligi potest, quem semper usitatum fuisse constat, sed de modo canendi alternatim, quem Ambrosius introduxit, cæteri imitati sunt. Notabile est quod Synodus Antiochena ad S. Dionysium Papam apud Eusebium lib. 7. hist. c. 30. scripsit: nam inter scelera Pauli Samosatani refert; quod psalmos in honorem Domini Jesu Christi canis solitos, ex quo arguitur ecclesiastici cantus antiquitas, aboleverit, & mulieres magno Paschæ die psalmos quosdam in Ecclesia canere ad sui ipsius laudem instituerit. Postea labentibus annis musicæ vocali addita est organica sive instrumentalis tempore Vitaliani Papæ, ut plerique existimant, de cujus usu in Ecclesia disserui loco citato Divi-

næ Psalmodiæ num. 4. At in Galliis ignota fuisse organa ante Pipinum auctor est Sigebertus anno 766. referens à Constantino Imperatore ipsi dono missa; antea nunquam visa: idemque narrant Annales Metenses anno 757. Tempore Apostolorum & aliquot subsequentibus sæculis universus fidelium cœtus Sacerdoti solemniter celebranti respondere, & simul cum clero psallere solebat, ut ex Liturgia S. Jacobi, & ex l. 8. Constitut. Apostolicarum manifestum est. Cyprianus l. de orat. Sacerdos, inquit, parat fratrum mentes dicendo Sursum corda, ut, dum respondet plebs Habemus ad Dominum, admonetur nihil aliud se, quàm Dominum cogitare debere. Justinus Martyr Apol. 2. idem asserit dicens, Præpositum preces fundere, & populum faustè acclamare Amen. Chrysostr. mus etiam hom. 36. in 1. ad Cor. Confirmat hunc morem dicens, conveniebant olim omnes & psallebant communiter. Hoc nunc quoque facimus. Et Hier. Præf. l. 2. comment. in ep. ad Gal. Romanæ plebis fidem laudat magno studio & frequentia ad Ecclesias & ad Martyrum sepulchra concurrentis, ubi, inquit, ad similitudinem cœlestis tonitruum Amen reboat. Cæsarius denique Arlaten. ut Cyprianus in ejus vita commemorat, compulit laicos & populares homines psalmos & hymnos promere, altaque & modulata voce instar clericorum alios græcè, alios latinè profas & antiphonas decantare, ne illis spatium suppeteret ad fabulas in Ecclesia effutiendas. Quia tamen vix fieri poterat, quin ecclesiasticæ harmoniæ contentus populi canentis imperitiâ turbaretur, Patres concilii Laodiceni c. 15. statuerunt, non oportere præter canonicos cantores qui suggestum ascendunt, & ex diptera seu membrana cantant, quod nos dicimus ex libro, non autem memoriter, alium quemlibet in Ecclesia psallere. Verùm hic canon non fuit ubique receptus, ut ex allatis Cæsarii & Chrysostr. testiimoniis constat: idemque ipse Chrysostr. clarè ostendit hom. 1. de verbis Isaïæ vidi Dominum, in qua acriter reprehendens psallentis populi cacophoniam & immodestiam, non eos ut fileant monet, sed ut scitè & modestè concinant. In Gallia popularis cantus consuetudinem sublata existimo paucis annis post Cæsarium: Synodus enim II. Turonen. 4. sancivit, ut laici secus altare, quo sacra mysteria celebrantur, inter clericos tam ad vigilias quàm ad Missas stare penitus non præsumant; sed pars illa, quæ à cancellis versus altare dividitur, choris tantum psallentium pateat clericorum.

Schola

*Schola Cantorum Romæ & alibi instituta.
Quale fuerit olim Ecclesiastici cantus
studium. De Cantorum ordina-
tione in Ecclesia orientali.*

XX. **C**Um in cantu ecclesiastico & clericali disciplinae vigor, & christiana religio- nis, sacrarumque functionum majestas maximè eluceat; summo semper studio Romani Pontifices, & aliarum Ecclesiarum Antistites curarunt, ut Clerici à teneris annis canendi regulas ediscerent, dato eis magistro, qui, ut scitè loquitur Tertullianus lib. de Pallio cap. ult. *primus esset in formator litorum & primus edomator vocis.* Idem Romæ Schola Cantorum instituta fuit, cujus originem Petrus Episcopus Urbevetanus in scholiis ad vitam Leonis IV. sic describit. „ Quamvis „ circa tempora Sylvestri Papæ plures fuerint in „ Urbe Ecclesiæ, non tamen singulæ clericos vel „ Monachos habebant, qui in illis officia obirent. „ Presbyteri enim titulis, & Diaconis præfecti, „ suo quisque tantùm officio vacabant, illi Sacra- „ mentis administrandis, hi pauperibus procu- „ randis. Ideoque ordinata fuit schola Cantorum, „ quæ in Urbe communis erat, & stationes, pro- „ cessiones, ac festa principalia Ecclesiarum Urbis „ sequebatur: qua in schola pueri in cantu, le- „ ctione, & moribus sacris instituebantur, in com- „ muni vivebant, & Primicerium, cujus tunc ma- „ gna erat in Urbe dignitas, Præfectum habe- „ bant. Hinc ad reliquas civitates eadem insti- „ tutio propagata est: nam Leidradus Lugdunen- „ sis Archiepiscopus ad Carolum Magnum scri- „ bens ait, *Habeo scholas Cantorum, ex quibus plerique
ita sunt eruditi, ut alios etiam erudire possint.* Synodus Valentina sub Lathario c. 18. *Ut de scholis
tam divinæ quàm humanæ literaturæ, nec non &
ecclesiasticæ cantilenæ juxta exemplum Prædecesso-
rum nostrorum aliquid inter nos tractetur, & si
potest fieri, statuatur & ordinetur.* Crodogangus Metensis Episcopus, in regula Canonorum à Luca Dacherio primum edita to. 1. *sui Spicilegii* de Cantoribus & schola Cantorum agit cap. 50. Primam verò hujus collegii sive scholæ institutionem quidam Hilario Papæ, alii Gregorio Magno tribuunt, cui etiam debetur Ecclesiastici cantus in meliorem formam instauratio. Licet enim, ut diximus, ab initio Ecclesiæ usus canendi Romæ fuerit, nescimus tamen quales ante Gregorium fuerint ecclesiasticæ modulationes, quæ canentium disciplina. Joan. Diaconus in ejusdem

Gregorii vita lib. 2. c. 6. scribit eum constituisse scholam Cantorum, & ei cum nonnullis prædiis duo habitacula fabricasse, unum sub gradibus Basilicæ B. Petri Apostoli, alterum sub domibus Patriarchæ Lateranensis. Porro cantus ab eo institutus ille est planus & unisonus, quem ab ipso Gregorianum nuncupamus, progrediens per certos limites & terminos tonorum, quos modos seu tropos vocant Musici & octonario numero definiunt, secundum naturalem generis diatonici dispositionem. Huic cantui, quo hætenus usa est Ecclesia occidentalis, cum Galli & Germani nonnulla miscuissent, Religiosissimus Imperator Carolus Magnus ad primigeniam S. Gregorii harmoniam restitui curavit, ut idem Joannes Diaconus ibidem asseverat. In vita ipsius Caroli à Monacho Engolismensi conscripta c. 8. inter scriptores historiæ Francorum, prolixè narratur: contentio habita Romæ inter Gallos & Romanos Cantores, quis meliùs caneret; quam litem dirimit Carolus pro Romanis latâ sententiâ, utpotè qui à B. Gregorio instructi fuerant; petitque ab Adriano Papa cantores, quos misit in Galliam, ut veram cantandi normam docerent. Qua in re admirabilis fuit pii Regis sollicitudo, ut fufius docet Monachus Sangallensis in lib. de ecclesiastica cura Caroli Mag. c. 7. & sequentibus. Ordo Romanus ait ex prædicta schola pueros nobiles cubicularios summi Pontificis fieri consuevisse. Transferebantur nimirum in Oratorium Pontificis, quod olim cubiculum vocabatur, ut docet Baronius in Martyrologio ad diem XI. Junii, & inter clericos Pontificios numerabantur. Sic à tenera ætate enutritus fuit Sergius I. de quo hæc regert Anastasius. „ Hic veniens Romam „ tempore Adeodati, quia studiosus erat & capax „ in officio cantilenæ, scholæ cantorum pro do- „ ctina est traditus, & Acolythus factus per or- „ dinem ascendens à Leone II. in titulo S. Suf- „ sannæ Presbyter ordinatus est. Sergius item II. cum puer esset à Leone III. scholæ Cantorum traditus ad erudiendum literis & cantilenæ melodiis, ascendens deinde per omnes gradus Summus Pontifex creatus est. Similia scribit Anastasius de Gregorio II. Stephano III. & Paulo I. Hujusmodi scholam, in qua pueri cantu & literis ac moribus instruerebantur, ducentis ferè annis ante Gregorium Magnum extitisse in Africa, Victor Episcopus indicat lib. 5. de persec. Africana sub impio Rege Hunerico, ubi describens multitudinem fidelium pergentium in exilium, separatos ex illis ait, suggerente quodam Terchario,

chario, qui, cum Lector Catholicus esset, accesserat Arianis, duodecim infantulos strenuos & aptos modulis cantilenæ, quos ipse in Ecclesia discipulos habuerat. Hi revocati Carthaginem, & variis suppliciis affecti, ut orthodoxam fidem desererent, in ea semper constantes tormentis supervixerunt. Quos nunc Carthago, ait victor, miro colit affectu, & quasi duodecim Apostolorum, eborum conspiciat, puerorum. Unà degunt, simul vescuntur, pariter psallunt, simul in Domino gloriantur. Favet Augustinus, qui, quantum vigeret in Africa studium ecclesiastici cantus, luculenter ostendit lib. 10. confessionum c. 33. In Gallia quoque Carolus Magnus lib. 1. capitularium c. 72. hoc de eisdem scholis decretum edidit. Scholæ legentium puerorum fiant: psalmos, notas cantus, computum, grammaticam, per singula monasteria vel episcopia discant. Quandopam Romæ sublata sit schola Cantorum sub Primicerio communiter vivens, nusquam reperio. Adhuc tamen vigeat sæculo decimo tertio, nam Cæsar Rasponus Cardinalis in erudito opere de Basilica Lateranensi lib. 2. cap. 4. ponit conventionem anno 1232. initam inter Lateranensem Ecclesiam, & Primicerium ac scholam Cantorum, qua assignantur quidam proventus ipsi Primicerio cum decem Cantoribus pro officio in die sancti Joannis Baptistæ, & in Stationibus ejusdem Ecclesiæ. Apud Græcos ordinantur Cantores eodem ritu quo Lectores, ut constat ex Euchologio, & ex variis Ordinationum Græcarum libris editis à Morino. Diversum tamen à Lectore ordinem Psalteris sive Cantor non constituit, ut observat Habertus ad par-

tem IV. Pontificalis Græcorum observ. 4. nisi quod ille recitat, hic concinit: unde illi in ordinatione liber Apostolicus, huic psalterium præbetur. At verò Maronitis diversa est Lectoris & Cantoris ordinatione, estque apud illos Cantoratus gradus ad Lectoratam. De disciplina psallendi hæc sancivit synodus Trullana can. 75. Eos qui in Ecclesiis ad psallendum accedunt, volumus nec inordinatis vociferationibus uti, & naturam ad clamorem urgere; nec aliquid eorum, quæ Ecclesiæ non conveniunt & apta non sunt, adsciscere; sed cum magna attentione & compunctione Psalmodias Deo, qui est occultorum inspector, offerre. Congessit in notis ad hunc canonem plura, quæ ad cantum ejusque disciplinam spectant, Christianus Lupus. Diaconos psallere in Ecclesia Gregorius Magnus prohibuit in Concilio Romano, cujus acta in ejus Regesto descripta sunt lib. 4. epist. 44. sed solos subdiaconos, & clericos minorum ordinum hoc munere fungi constituit; ac propterea scholam Cantorum pro puerorum institutione aut primus erexit, aut restituit. Clericos autem Ecclesiæ adscriptos debere per seipso psallere Justinianus Imperator edixit C. de Episc. & clericis leg. 42. §. 10. additque causam edicti dignam ponderatione. Nam qui constituerunt vel fundaverunt sanctissimas Ecclesias pro sua salute & communis Reipublicæ, reliquerunt illis substantias, ut per eas debeant sacræ Liturgiæ fieri, & ut in illis à ministrantibus piis clericis Deus colatur. Et initio dixit se ideo hoc sanxisse, ne ex sola ecclesiasticarum rerum consumptione clericis appareant, nomen quidem habentes clericorum, rem autem non implentis.

FINIS LIBRI PRIMI.

RERUM